
HIFZI TOPUZ
Gazi ve Fikriye

HIFZI TOPUZ, 1923'te İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni (1942), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1947-1958 yılları arasında *Akşam* gazetesinde muhabir, istihbarat şefi, yazı işleri müdürü olarak çalıştı. İstanbul Gazeteciler Sendikası başkanlığında bulundu. Strasbourg Üniversitesi'nde devletler hukuku ve gazetecilik alanlarında yüksek lisans (1957-1959) ve yine Strasbourg Hukuk Fakültesi'nde gazetecilik doktorası yaptı (1960).

Paris'te UNESCO Merkezinde, iletişim sektöründe özgür haber dolaşımı şefi olarak çalıştı (1959-1983).

Çeşitli konularda 20 kitap yayınladı. Başlıcaları şunlar: *Kara Afrika* (1970), *Uluslararası İletişim* (1958), *İletişimde Karikatür ve Toplum* (1985), *Lumumba* (1987), *Siyasal Reklamcılık* (1991), *Paris'li Yıllar* (1994), *Türk Basın Tarihi* (1996), *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü* (1997), *Meyyâle* (1998), *Taif'te Ölüm* (1999), *Paris'te Son Osmanlılar* (1999), *Eski Dostlar* (2000), *Hatice Sultan* (2000).

Anadolu Üniversitesi'nde, İstanbul Üniversitesi ve Galatasaray iletişim fakültelerinde uluslararası iletişim ve siyasal iletişim dersleri verdi. 1974-1975 döneminde bir yıl TRT kurumunda radyolardan sorumlu genel müdür yardımcılığı yaptı.

HIFZI TOPUZ

Gazi ve Fikriye

(Tarihsel Roman)

Remzi Kitabevi

GAZİ VE FİKRİYE / Hıfzı Topuz

Her hakkı saklıdır. Bu yapıtın aynen ya da
özet olarak hiçbir bölümü, telif hakkı
sahibinin yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Kapak: Ömer Erduran

ISBN 975-14-0822-9

BİRİNCİ BASIM: Kasım, 2001

Bu kitabın her basımı 5000 adet olarak yapılmaktadır.

Remzi Kitabevi AŞ., Selvili Mescit Sok. 3, Cağaloğlu 34440, İstanbul.
Tel (212) 513 9424-25, 513 9474-75, Faks (212) 522 9055
WEB: http://www.remzi.com.tr E-POSTA: post@remzi.com.tr

Remzi Kitabevi A.Ş. tesislerinde basılmıştır.

İçindekiler

I Gençlik Yılları 7

II Derne Cephesi 30

III Fikriye'nin Tutkusu 42

IV Sofya'dan İzmir'e Kaçış 53

V Çanakkale 64

VI Akaretler'de Gelişen Bir Sevgi 75

VII Güneydoğu: Cephede Roman Okuyan Kumandan 87

VIII Vahdettin'le Birlikte Almanya Gezisi 96

IX Fikriye 21 Yaşında: Sevgi Dolu İlk Akşamlar 107

X Samsun-Erzurum-Sivas 126

XI Fikriye ile Kemal Paşa'nın Gizli Nikâhı 154

XII Sakarya-Dumlupınar-Büyük Taarruz 181

XIII İzmir'de Sıradışı Bir Kadın 213

XIV Zoraki Sanatoryum Bakımı 227

XV İkinci Evlilik 240

XVI Ölümüne Sevda 254

Sonra Ne Oldular? 281

Sonsöz 287

I

Gençlik Yılları

Fikriye büyümüş, serpilmiş, güzel bir kız olmuştu. 16 yaşında, kumral dalgalı saçlı, yeşil gözlü, ince uzun boylu, zarif bir Rumeli güzeliydi. Akbıyık'ta, Kazasker Molla'nın konağında oturuyorlardı. Akbıyık Mahallesi, o yıllarda seçkin insanların yaşadığı, Ahırkapı Feneri'nden Sultanahmet Camisi'ne kadar uzanan, İshak Paşa Camisi'ni de içine alan ahşap konaklardan oluşan temiz ve düzenli bir mahalleydi.

Fikriye'nin ailesi o konağa, daha Fikriye dünyaya gelmeden önce, 1894'te Selanik'ten taşınmıştı. Ama onlar aslında Selânikli değildi. Aile oraya, Teselya'nın Yenişehir (Larissa) kasabasından gelip yerleşmişti. Yenişehir'de babadan kalma büyük çiftlikleri vardı. Halleri vakitleri yerindeydi. Ama Yunanistan bağımsız olduktan sonra orada barınamadılar. Teselya Savaşı'ndan sonra Yunanlılar o topraklara el koydu. Çeteciler Türk ailelerine musallat oldu, babadan kalma topraklarda rahat huzur kalmadı. Çoğu Selânik'e göç etmekten başka çare bulamadı.

Fikriye'nin babası Memduh Hayrettin Bey ile amcası Ragıp Bey de mallarını mülklerini satarak göçmen kafilelerine katıldılar. Altınlarını, paralarını ve kadınların takılarını at arabalarının gizli köşelerine yerleştirdiler. Yenişehir'deki çiftlikten 16 öküz arabası, 2 at arabası, binek atları, koyun ve davar sürüleriyle yola çıktılar. Selânik'te yakınlarını bulacak ve o çevrede arazi alarak tarım ve hayvancılığı sürdüreceklerdi.

Ama o dönemde kolay mı Larisa'dan Selânik'e gidebilmek? Koyunları, sığırları, atları ve arabalarıyla Olympos Dağı'nın eteklerinden ve ormanlardan geçmek gerekiyordu. Yolda öküz arabalarının tekerleri kırıldı, sürüler dağıldı. Çoluk çocuk yollarda

perişan oldular. Dere boylarında mola verirlerken Yunan çeteleri kuşattı kafileyi. Asker de çetecilerden yana. Neleri var, neleri yok, hepsini ellerinden aldılar. Atlar ve arabalar da gitti, içlerindeki altınlar da, takılar da. Çeteciler, bakır kap kacağa, yorganlarına bile el koydular. Ama canlarına dokunmadılar, kadınlara ve kızlara da sataşmadılar. Yollarına devam etsinler diye, sadece iki öküz arabası bıraktıktan sonra, yok olup gittiler.

Memduh Bey ile Ragıp Bey, işte bu perişan durumda ertesi gün Selânik'e vardılar. Kadınlar ve çocuklar ağlaşırken, Memduh Bey onlara şöyle dedi:

"Ahmak odur ki dünya malı için gam yiye, kim bilir kim kazana kim yiye."

Ellerinde kalan iki sıska öküzle arabaları satarak çoluk çocuk Selânik'te bir ev kiralayıp oraya yerleştiler.

Kimler vardı o kafilede? Memduh Bey, eşi Vasfiye Hanım, oğulları Ali Enver ve kızları Melâhat; Ragıp Bey, eşi ve çocukları. Beraberlerinde de uşaklar, arabacılar ve hizmetçi kadınlar.

Hiçbir yerden gelir yoktu. Memduh Bey Hicaz'da defterdar olan bir kardeşine hemen bir telgraf çekerek biraz para istemek zorunda kaldı. Ondan acil yardım gelene kadar da üstlerinde başlarında palto, yeldirme, ne var ne yok satarak karınlarını doyurdular. Bir yandan da iki kardeş kendilerine uygun bir iş aradılar. Memduh Bey bir gaz bayiliği buldu, Ragıp Bey de Reji İdaresi'nde, yani Tekel'de kolculuk, yani bir tür koruculuk.

Ne var ki Memduh Bey sıkıldı bu gaz bayiliğinden, aklı fikri İstanbul'a gidip yerleşmekti. Eşini ve çocuklarını alıp Selânik'ten göç ederek, Akbıyık Mahallesi'ndeki konağa yerleştiler.

Ragıp Bey ise Reji'deki işinden hoşnuttu. Büyük oğlu büyümüş ve asker olmuştu, eşi de bir süre sonra ölünce Ragıp Bey hep orada kaldı.

Fikriye bu olayları annesi Vasfiye Hanım'dan o kadar çok dinlemişti ki zaman zaman bunlara tanık olduğunu bile sanıyor, sonra birden kendine gelerek, 'Ben nereden bileceğim bunları,' diyordu. 'Selânik'i hiç görmedim ki...'

Fikriye'nin annesinden çok sık dinlediği aileyle ilgili bir olay

da, amcası Ragıp Bey'in ikinci evliliğiydi. Ragıp Bey eşini yitirdikten sonra, Zübeyde Hanım'la evlenmişti. Peki, kimdi bu Zübeyde Hanım?

Zübeyde Hanım, 1857 yılında Langaza'da doğmuştu. Ailesi, soy olarak Anadolu'dan Rumeli'ye göçmüş Yörüklerdendi. Babasının orada büyük bir çiftliği vardı. Zübeyde çok güzel bir kızdı, çiftlikte büyüdü. Bütün gençler onunla evlenebilmek için çiftliğin kapısını aşındırıyordu ama o kimseleri beğenmiyordu.

Bir gün evde yorgan kaplarken Zübeyde'nin dizine iğne battı ve dizinin içinde kırıldı. Ana-baba, bütün herkes telaşa kapıldı. Langaza'da iğneyi çıkartabilecek cerrah bulamadılar. Tek çare kızı Selânik'te bir hastaneye götürmekti. Bunun üzerine Zübeyde'nin babası kızını bir arabaya bindirerek Selânik'e götürdü. Cerrah bu işin ufak bir operasyonu gerektirdiğini söyledi. Kızı ameliyathaneye alarak iğneyi çıkardılar. Ama iğne derinlere saplanmış olduğu için Zübeyde'nin birkaç kez pansumana gelmesi gerekiyordu. Yakınlarından birinin evine yerleştiler ve on gün kadar orada kaldılar.

Yara kısa zamanda iyileşti ama Zübeyde Selânik'i çok sevmişti, çiftliğe dönmek istemiyordu.

İşte tam o günlerde Ali Rıza Efendi çıktı karşısına. Ali Rıza Efendi, Manastır'ın Kocaali Bucağı'ndandı. Ataları oraya, Fatih Sultan Mehmet'in zamanında Konya ve Aydın tarafından, sınırları korumak için gönderilen Yörük Türklerindendi. Bütün o Yörükler iri yapılı insanlardı. Onlara o zamanlar, sınır gazileri deniyordu.

Ali Rıza Efendi, böyle bir soydan geliyordu. İnce ve zarif bir adamdı. Önceleri Asakiri Milliye Taburu'na gönüllü olarak katıldı. Çetecilere ve komitacılara karşı savaştı, teğmenliğe yükseldi. Uzun bir süre de Selânik Evkaf Dairesi'nde kâtip olarak çalıştı.

Rıza Efendi o sıralarda bir rüya gördü ve rüyasında gördüğü kıza âşık oldu. Kararını da verdi, rüyada gördüğü kıza benzer bir kız görürse ne yapıp yapıp onunla evlenecekti.

Rıza Efendi bir türlü bu rüyanın etkisinden kurtulamıyor ve her yerde o peri kızını arıyordu. Ama gördüğü kızlardan hiçbiri rüyasındakine benzemiyordu.

İşte tam o günlerde, Rıza Efendi hastanenin önünden geçerken Zübeyde Hanım'a rastladı. Ne zamandır aradığı kız buydu. Onu uzaktan bir süre izledi, hangi eve girdiğini gördü. Konu komşuya sorup kızın kim olduğunu araştırdı. Kararı kesindi, ertesi gün gidip kızı ailesinden isteyecekti. İstedi de.

Ama Zübeyde'nin annesi Rıza Efendi'yi görünce,

"Yok," dedi, "olmaz, benim bir memurla evlenecek kızım yok. Ben Zübeyde'yi sokakta bulmadım."

Rıza Efendi yılmadı, araya dostlarını koydu, yeniden haber gönderdi. Zübeyde'nin annesi, "Olmaz da olmaz, kızımı vermem de vermem," diyordu. Ama baktı ki olacak gibi değil,

"Ben kızıma sırmalı kaftan isterim, sırmalı fotin isterim, sırmalı yorgan isterim," diye tutturdu.

Rıza Efendi'de nerede onları alacak para? Adamcağızın maaşı topu topu üç altın liraydı. Yaşı da ilerlemiş sayılıyordu, çünkü Zübeyde 14 yaşındaydı, Rıza Efendi 32. Ama Rıza Efendi aklına koymuştu bir kez, illâki rüyasında gördüğü bu kızı alacaktı. Baktı ki kaynana, vermem de vermem, diyor, bu kez de, Zübeyde'nin üvey kardeşini bulup ona yalvardı.

"Ne olursun," dedi, "bana yardım et, bu kızı alamazsam ölürüm."

Araya üvey kardeş girip de,

"Artık sen de uzun etme ver şu kızı gitsin, deyince, Zübeyde'nin annesi razı oldu, evlendiler.

Zübeyde Hanım çok mutluydu, 1871'de ilk kızını doğurdu, adını Fatma koydular. Arkasından iki oğlu oldu: Ahmet ve Ömer. Bu çocukların üçü de küçük yaşlarda öldüler.

Rıza Efendi'nin, ailesini memur aylığıyla geçindirmesi kolay değildi. O zamanlar tepeleri hep karla örtülü Olympos Dağı'nın eteğinde, Papazköprüsü denilen yerde Gümrük koruma memurluğu yapıyordu. Baktı ki olacak gibi değil, görevinden ayrıldı. Dostları ona, kereste ticaretinde çok iş olduğunu söylediler, o da onlara uydu ve kereste işine girişti. Ne var ki, oralarda Yunan çeteleri vardı, eşkıya ikide bir depoları basıp keresteleri kaçırıyordu. Rıza Efendi bu işin yürümeyeceğini anlayınca, Selânik'e taşınma-

ya karar verdi. Ahmet Subaşı Mahallesi'nde boş bir arsaya üç katlı bir ev yaptırdı.

Zübeyde Hanım ve Rıza Efendi'nin evliliklerinin on birinci yılında, Mustafa bu evin ikinci katında, sol yandaki odada dünyaya geldi. Rıza Efendi, o dönemde Çayağzı denilen bir yerde de çalışıyor ve bazı geceler eve gelemiyordu. Ev işlerine bakmak için bir zenci kadın tutuldu. Aile gül gibi geçinip gidiyordu. Mustafa'dan sonra Makbule, ondan sonra da Naciye, yine bu evde doğdu.

Zübeyde Hanım Mustafa'yı mahalle mektebinde okutmak istiyordu, babası ise o zamanlarda çağdaş sayılan bir ilkokulda. Ama Rıza Efendi eşini ikna edemeyince Mustafa, 5 yaşında mahalle mektebine verildi. Bu okullar din eğitimine dayanıyor ve çocuklara orada Kuran ve ilahiler öğretiliyordu.

Annesi, okula başlayacağı sabah Mustafa'ya bir beyaz entari giydirmiş, başına sırma işlemeli bir sarık geçirmiş, boyuna cüz denen bir çanta asmış, eline de yaldızlı bir dal vermişti. Okulun hocası bütün çocuklarla birlikte evin kapısına geldi. Mustafa önce annesinin, sonra da Hoca Efendi'nin elini öperek kafileye katıldı. Önde Hoca Efendi, arkada okula başlayan çocuklar, hep birlikte sokakları dolaştılar, hep bir ağızdan dualar ettiler, ilahiler söylediler, sonra okula geldiler. Hoca Efendi, Mustafa'yı elinden tutarak dersaneye götürdü. Üzerinde bir elifba bulunan rahlenin arkasına oturdu ve, "Elif, be, pe, te, se," diye ilk dersini vermeye başladı.

Mustafa bu mahalle mektebinden pek hoşlanmamış, ancak babası Rıza Efendi Zübeyde Hanım'ı kırmamak için çocuğun bu okula gitmesine göz yummuştu. Sonunda Rıza Efendi daha fazla dayanamayarak Mustafa'yı mahalle mektebinden aldı ve Şemsi Efendi okuluna götürdü. Mustafa ilahilerle mektebe başladığı için Zübeyde Hanım'ın gönlü olmuştu ve oğlunun Şemsi Efendi okuluna gitmesine karşı koyamadı.

İki yıl sonra Mustafa babasını yitirdi. Rıza Efendi daha 50'sine yeni girmişti. Mustafa 7, Makbule 3 yaşındaydı, Naciye ise 40 günlüktü. Böylece Zübeyde Hanım genç yaşta dul kalmış oluyordu. Çocuklarını alıp ağabeyi Hüseyin Ağa'nın Selânik'e otuz kilo-

metre uzaklıktaki çiftliğine gitti. Bu çiftlik yaşamı, Mustafa'yı çok mutlu etti. Her gün sabahtan akşama kadar bağlarda, bahçelerde ve tarlalarda gezindi.

Ama bir süre sonra okula dönmesi gerekiyordu. Yine hep birlikte Selânik'teki evlerine döndüler. Mustafa, Şemsi Paşa okulunu bitirdi, artık rüştiyeye, yani ortaokula gitme zamanı gelmişti. Önce Selânik Mülkiye Rüştiyesi'ne yazıldı ama orada Kaymak Hafız adında bir hocadan haksız yere dayak yediği için okula küstü, dört gün, dört gece evden çıkmadı ve okulu bıraktı. Niyeti askeri rüştiyeye girmekti. Ama Zübeyde Hanım asla buna yanaşmıyordu. Mustafa gizlice seçme sınavlarına girdi ve kazandı. Ama bunu annesine nasıl duyuracaktı?

Bereket, o günlerde Zübeyde Hanım güzel bir rüya görmüştü. Rüyasında Mustafa altın bir tepsi içinde, bir minarenin tepesindeydi. Zübeyde Hanım bu minarenin altına koşmuş ve orada bir adam kendisine,

"Hanım," demişti, "oğlun askeri okula gitmek istiyor, sen engelliyorsun. Eğer razı olmazsan oğlunu aşağıya atacağız."

Zübeyde Hanım, ter içinde bu rüyadan uyandı, sabahı güç etti. İlk işi rüya yorumlayan bir ahbabını bulmak oldu. Ona rüyasını anlattı ve bunun ne anlama geleceğini sordu. Rüyayı yorumlayan,

"Zübeyde Hanım," dedi, "bu çok hayırlı bir rüya. Senin başına devlet kuşu konuyor. Oğlun çok büyük adam olacak, başı göklere değecek. Sen onun göklere tırmanmasına yardım edeceksin. Mutlu ol. Oğlun askeri okula gitmek istiyorsa hiç karşı koyma."

Zübeyde Hanım'ın gözlerinden yaşlar boşandı. Akşam Mustafa eve döner dönmez, oğlunu kucaklayıp alnından öptü.

"Mustafa'cığım," dedi, "benim sana söyleyecek hiçbir sözüm yok. İstediğin mektebe gir, bildiğin yolda devam et. Bu yol sana pırıl pırıl ufuklar açacak. Talihin artık yüzüne gülüyor. Sen asker olacaksın. İzin veriyorum, git, askeri rüştiyeye yazıl. Hayırlı olsun."

Mustafa böylece annesinin iznini almış oluyordu. Askeri okula yazıldığını açıklamasında sakınca kalmamıştı.

Mustafa artık 12 yaşında, çalışkan ve disiplinli bir ortaokul öğrencisiydi. Matematik öğretmeni bir gün kendisine,

"Bak oğlum," dedi, "senin de adın Mustafa, benim de. İyisi mi senin adının sonuna bir Kemal ekleyelim de, bizi birbirimize karıştırmasınlar."

O sıralarda Zübeyde Hanım'ın yaşamında yepyeni bir olay çıktı. Eşi Ali Rıza Bey öleli beş yıl oluyordu, Mustafa yatılı okulda okuduğu için eve ancak hafta sonları geliyor ve Zübeyde Hanım iki kızıyla evde yalnız kalıyordu. Daha 36 yaşındaydı, genç sayılırdı. Çevresindekiler kendisine yeniden evlenmesini öneriyorlar, o ise Mustafa'dan çekiniyordu. Zaten evlenmeyi düşünmediği için de hiçbir aday çıkmıyordu. Ama günün birinde kendisini bir isteyen oldu. Bu da Memduh Bey'in ağabeyi Ragıp Bey'di.

Ragıp Bey Yenişehir'den Selânik'e göç ettikten sonra Reji kolculuğunu seçmiş ve oraya yerleşip kalmıştı. Eşi ölmüş, çocukları dağılmıştı, evde küçük kızı Rukiye ile birlikte yaşıyordu. Zübeyde Hanım'la aynı sokakta oturuyorlardı. Zübeyde Hanım'ı birkaç kez görmüş ve beğenmişti. Evlenmek için haber gönderdi. Zübeyde Hanım'ın bu işe aklı yattı. Çevresindekiler de kendisini desteklediler. Aracılarla anlaşmaya varıldı. Sonra bir araya gelip görüştüler ve düğün falan yapmadan evlenmeye karar verdiler. Mustafa'nın yatılı okulda olduğu günlerden birinde Ragıp Bey Zübeyde Hanım'ın evine gelip yerleşti. Şimdi tek sorun, Mustafa'nın bunu nasıl karşılayacağıydı. Mustafa babasını hiç unutamamıştı. Kimse onun yerini alamazdı.

Bir hafta sonu okuldan eve dönünce annesini yeni giysiler içinde buldu. Zübeyde Hanım oğlunu güler yüzle karşıladı. Odada yabancı bir adam oturuyor, annesi onun yanında örtünmeden dolaşıyordu.

Mustafa derhal durumu anladı. Demek ki, annesi başka bir erkekle evlenmişti. Mustafa'nın buna katlanması imkânsızdı. Duvarda babasının palası asılıydı. İçinden, o palayı alarak bu yabancı adama saldırmak geldi. Sonra bir an o adamın hiçbir kabahati olmadığını düşündü. Palaya sarılmaktan vazgeçti ve hiçbir şey söylemeden merdivenleri koşarak indi ve evden kaçtı. Halası

Emine Hanım'ın evine gitti ve aylarca annesinin evine dönmedi.

Ama sonra aradan geçen aylar ve yıllar, Mustafa'nın bütün kininı ve düşmanlığını unutturdu; üvey babasıyla çok iyi dost oldu ve bu dostluk Ragıp Bey'in ölümüne dek sürüp gitti.

Mustafa Kemal annesinin evlenmesinden üç yıl sonra Selânik Askeri Rüştiyesi'ni bitirerek 1896'da Manastır Askeri İdadisi'ne girdi. Artık kışları Manastır'da geçiriyor, Selânik'e yazları gelebiliyordu. Okulda yeni arkadaşlar edindi. Bunların içinde Ömer Naci en çok değer verdiği dostlarından biri oldu. Ondan şiir ve edebiyat alanında çok şeyler öğrendi. Bir yandan da Fransızcasını ilerletti.

Yazları Selânik'te ailesi ve arkadaşlarıyla özlem gideriyordu. En sık gittikleri yer Tahtakale ya da Beyaz Kule'deki gazinolardı. Genelde Ömer Naci ve Fuat (Bulca) ile birlikte oluyorlar, rakının dışında meze ısmarlayacak para bulamıyorlardı. Fuat, Mustafa Kemal'in üvey babası Ragıp Bey'in akrabası olurdu.

Bir gün yine üçünde de paralar suyunu çekmişti. Sokaktan kestane alıp bir gazinoya girdiler. Ömer Naci yeni şiirler yazıyordu. Bir ara şiir okumak için ayağa kalkarak,

"Hayat, hayat," diye söze başladı. Bir türlü sonunu getiremiyordu. "Hayat, bir kuru kestaneden ibarettir," diyerek şiirini bitirdi. Mustafa Kemal ve arkadaşları, uzun yıllar Ömer Naci'nin bu doğaçlama şiirini unutamadılar.

Mustafa Kemal daha okul sıralarındayken bazı ünlü kişilerin çocuklarına parayla dersler veriyordu. Bunlardan biri, Selânik eşrafından Evrenoszâde Muhsin Bey'in oğluydu. Muhsin Bey âdeta evlât edindi Mustafa Kemal'i. Sonra İstanbul'a taşındı. Mustafa Kemal hafta sonu izinlerini bazen onların evinde geçirirdi ve bu ilişki yıllar boyu sürdü.

Merkez Kumandanı Şevki Paşa da Mustafa Kemal'in kendi kızına ders vermesini istiyordu. Kız 14-15 yaşlarındaydı, Mustafa Kemal de 16. Zamanla aralarında duygusal bir ilişki doğdu. Uzun uzun bakışıyorlardı, ama Mustafa Kemal kıza olan duygularını belirtecek tek söz söylemeye cesaret edemiyordu. Onun bu yapısını bilen arkadaşları,

"Mustafa yahu, sen de amma beceriksizsin. Neden bir adım atmıyorsun?" diyorlardı, ama Mustafa Kemal aileyi ürkütmekten çekiniyordu.

Sonra, aradan zaman geçti, Şevki Paşa başka bir yere atandı, ailesini alıp gitti. İş işten geçtikten sonra Mustafa Kemal'in bazı yakınları kendisine Şevki Paşa'nın kızının ona âşık olduğunu anlattılar. Ama artık yolları ayrılmıştı.

Yıllar sonra, Mustafa Kemal kurmay subayken, o sevdiği kızın korkunç bir kaza geçirdiğini ve tanınmaz bir duruma geldiğini haber aldı. Hemen hastaneye koştu. Kızın babası ve annesi de yanındaydılar. Mustafa Kemal ikisinin de ellerine sarıldı. Kız gerçekten çok büyük bir kaza geçirmiş, sargılar içinde yatıyordu. Mustafa Kemal'in gözlerinden yaşlar boşandı. Kızı yanaklarından öptü,

"Ne yazık," dedi, "seni sevdiğimi neden daha önceleri anlatamadım?"

Kızın da gözlerinden yaş boşanıyordu. Gülümsüyor ve susuyordu. Bir süre sonra sargıların arasından dudaklarını oynatarak,

"Çok mutluyum," dedi, "seni görmeyi ne kadar çok istemiştim. Ama artık çok geç."

Mustafa Kemal,

"Hayır," dedi, "geç değil, seni hâlâ çılgın gibi seviyorum. İyileşince hemen evleniriz..."

Şevki Paşa ve eşi, Mustafa Kemal'i büyük bir duygusallık içinde dinliyorlardı. İkisinin de gözleri sulanmıştı. Paşa,

"Evet oğlum Mustafa," dedi, "ben de ne kadar isterdim. Kızımız hele bir ayağa kalksın, bu işi konuşuruz..."

Mustafa Kemal bir süre sonra o ilk sevgilisinin öldüğünü haber alınca beyninden vurulmuşa döndü. Bu onun ilk büyük aşkıydı. İlk büyük yarası da bu oldu.

Mustafa Kemal, Manastır Askeri İdadisi'ni ikincilikle bitirdikten sonra 1899 Martı'nda İstanbul'a giderek Harp Okulu'na girdi ve piyade sınıfına yazıldı. İstanbul onun için başdöndürücü bir kentti. Okulda yeni arkadaşlar edindi. Hafta sonları da üvey ba-

bası Ragıp Bey'in Akbıyık'ta oturan kardeşi Memduh Bey'in evine çıkmaya başladı. Mustafa Kemal kendisini Selânik'te tanımıştı. Memduh Bey, zaman zaman ağabeyi Ragıp Bey'i görmek için onların evlerine gidip geliyordu. Oğlu Ali Enver ile Mustafa Kemal arkadaş olmuştu. Bu bakımdan Akbıyık'ta sıcak bir aile yuvası buldu.

Memduh Beyler İstanbul'a geldikten sonra, eşi Vasfiye, Fikriye'yi doğurmuştu. Demek ki Mustafa Kemal Akbıyık'taki eve gelip giderken Fikriye ayak altında dolaşan ufak bir çocuktu. Mustafa Kemal Harp Okulu'nu ve Harp Akademisi'ni bitirene kadar Memduh Beylere gidip geldi. Akademi'nin son sınıfındayken Memduh Bey damar hastalığından öldü.

Fikriye'nin Mustafa Kemal'le ilk anıları işte bu yıllara dayanıyordu. Altı-yedi yaşlarındaki bir kız çocuğunun, kendisinden 16 yaş büyük yakışıklı bir Harp Okulu öğrencisine olan duygularının temelinde büyük bir hayranlıktan başka bir şey olamazdı. Fikriye çok gözlemci bir çocuktu, eve gelip gidenleri inceden inceye izler, yüzlerini ve adlarını da hiç unutmazdı.

Mustafa Kemal önce Harp Okulu'nda, sonra Harp Akademisi'nde yeni dostlar edindi ve bu dostluklar yaşam boyu sürdü. Kimler vardı bunların arasında? En yakın arkadaşı, Ali Fuat'tı (Cebesoy). Hafta sonlarını çoğu zaman onunla birlikte geçirir, gece de onun babası İsmail Fazıl Paşa'nın Kuzguncuk'taki evinde kalırlardı. Mustafa Kemal Fethi'yi (Okyar), Yusuf Akçura'yı, Ferit'i (Tek), Cafer Tayyar Paşa'yı, Enver Paşa'yı, Selâhattin Adil Paşa'yı, Fahrettin Altay'ı, Kâzım Karabekir'i, Asım Gündüz'ü, Ali İhsan'ı (Sabis) hep o yıllarda tanıdı. Kimisiyle yakın dost oldu, kimisiyle de aralarında sıcak bir ilişki kurulamadı. Manastır İdadisi'nden tanıdığı Ömer Naci ve Selânik'ten yakın arkadaşı Nuri Conker'le ise içtikleri su ayrı gitmiyordu.

Mustafa Kemal ve Ali Fuat, birlikte geçirdikleri hafta sonlarında, akşam okula dönerlerken, Tepebaşı ve Taksim bahçelerine uğramayı gelenek haline getirmişlerdi. Bu bahçelerde Avrupa'dan gelmiş orkestralar çalar, Beyoğlu'nun ünlü zenginleri, Rum-

lar, Ermeniler, Yahudiler, paşalar, beyler de buralardan hiç eksik olmazlardı.

Yine böyle bir ağustos akşamı, iki arkadaş [illegible]zuncuk'tan okula dönerlerken, Taksim bahçesine gittiler. Bir [illegible]ar orkestrası orada Viyana valsleri çalıyordu. İkisinin de canı içki içmek istedi. Ama üzerlerinde üniforma olduğu için içki içemezlerdi, subaylara kesin içki yasağı vardı. Bu yüzden garsona, limonata bardağının içine viski-soda koymasını ve bardağı limonata kamışlarıyla getirmesini söylediler. Böylece kimse onların içki içtiğini anlayamayacaktı. Öyle oldu. Viskileri kamışla keyifli keyifli içmeye başladılar.

Tam bu sırada yandaki masaya Abdülhamit'in başhafiyesi Fehim Paşa ile Akademi'nin müdürü Ali Rıza Paşa ve yine hafiye takımından Albay Gani Bey birlikte gelmezler mi! İkisinde de şafak attı. Az sonra da okul müdürü onları kendi masalarına çağırtıp Fehim Paşa'ya tanıtmaz mı! İster istemez birlikte paşaların masasına oturdular. Ali Rıza Paşa Mustafa Kemal'e dönerek,

"Siz ne içiyorsanız bize de ondan ısmarlayın," dedi.

Mustafa Kemal garsonu çağırıp onlara da aynı biçimde viski getirmesini söyledi. Ali Rıza Paşa,

"Nedir bu içeceğimiz içki?" diye sordu.

"Sodalı bir meyve suyu. Biraz buruk ama hoş bir içki."

Viskiler onlara da kamışlı limonata bardaklarıyla geldi. Paşalar, ne olduğunu bilmedikleri anlaşılan viskiden çok hoşlandılar. Bir daha, bir daha derken saatler ilerledi. Mustafa Kemal okula geç kaldıkları için kalkmak zorunda olduklarını söyleyecek oldu. Okul müdürü,

"Olmaz öyle şey," dedi. "Ben size bir tezkere yazarım. Nöbetçi subaya verirsiniz. Sizinle uğraşmazlar. Hiç merak etmeyin. Haydi, şimdi de bizi şöyle danslı, eğlenceli bir yere götürün de keyfimizi orada sürdürelim."

Mustafa Kemal'le Ali Fuat'ın arada zaman zaman gittikleri yerlerden biri de Kristal Gazinosu'ydu. Paşaları oraya götürdüler. Garsonlar Fehim Paşa'yı karşılarında görünce çok telâşlandılar. İçlerinde onları tanımayan yoktu.

"Buyurun Paşa Hazretleri, buyrun, sizi şöyle alalım," dediler.

Sahneye en yakın bir masa boşaltıldı. Paşalar ve yanlarındaki
 iki genç Harbiyeli kuruldular masalara.

"Ne emredersiniz Paşa Hazretleri? Arak (rakı) mı getirelim?"

"Hayır oğlum, bakın bu genç arkadaşlar biliyorlar bizim ne sevdiğimizi. Kemal Bey, anlatın şu garsona ne istediğimizi."

Mustafa Kemal, Rum garsonu bir köşeye çekerek ne istediklerini anlattı. Az sonra masaya yine kamışlı limonata bardaklarıyla viskiler geldi. Paşalar bayıldılar bu yeni moda içkiye. Gece yarısından sonra saat 2'ye kadar içkiler içildi. Sonra hep birlikte kalktılar. Paşalar arabalarına binip konaklarına yöneldiler, Mustafa Kemal ile Ali Fuat da Harbiye'ye.

Hiç o saatte okula dönmemişlerdi. Kapıyı vurdular. Nöbetçi çavuş gelip kapıyı açtı.

"Ne arıyorsunuz bu saatte?"

"Bizim tezkeremiz var."

"Ben tezkere mezkere dinlemem. Nöbetçi subayı çağıracağım, tezkerenizi gösterirsiniz. Görürsünüz başınıza gelecekleri."

Çavuş nizamiye kapısını içeriden sürmeledikten sonra gidip nöbetçi subayı uyandırdı.

"Komutanım," dedi, "iki öğrenci geldi, içeri girmek istiyorlar. Ellerinde Paşa'nın tezkeresi varmış güya, sokmadım."

Subay, uyku sersemliğiyle "Alma içeri," diye haykırdı. "Bu saatte Harbiye'ye nasıl girerlermiş?"

Sonra ayılır gibi oldu.

"Yok, yok," diye seslendi. "Al içeri, ikisini de kodese kapat, yarın sabah ben onlara gösteririm."

Çavuş tam odadan çıkarken nizamiye subayı düşündü, 'Ellerinde Paşa'nın tezkeresi varmış! Ne demek bu tezkere? Ya gerçekten Paşa onları görevle bir yerlere göndermişse! Boş yere başımıza dert açmayalım.'

"Dur!" diye haykırdı. "Bekle, ben şimdi geliyorum."

Kapıya vardıklarında, nöbetçi subay uykudan uyandırılmış olmanın kızgınlığıyla,

"Maşallah beyler," dedi, "gecenin bu saatinde nereden böyle?"

Mustafa Kemal, "Serhafiye Fehim Paşa Hazretleri ve okul nâzırımız Ali Rıza Paşa ile berberdik de..."

Nöbetçi subay, "Siz iyice kafayı çekmişsiniz, saçmalıyorsunuz," diye haykırdı.

Sonra, Mustafa Kemal'in uzattığı karta bir göz attı. Kart gerçekten okulun dahiliye müdürüne yazılmıştı. Subay biraz bozuldu ama artık bu işin dönüşü yoktu.

"Düşün bakalım önüme," dedi. "Dahiliye müdürünü göreceğiz."

Gidip müdürü uyandırdı. Adam karta bir göz attı, gerçekten kart okul müdüründen geliyordu. Yüzbaşıya döndü,

"Tamam," dedi, "bırakın çocukları gidip dinlensinler."

Nöbetçi yüzbaşı hırsından deliye dönmüştü.

"Baş üstüne kumandanım," demekle yetindi ve olay kapandı.

Mustafa Kemal ile Ali Fuat'ın o yıllarda gittikleri iki yer daha vardı: Biri Beyoğlu'nda Zeuve birahanesi, öteki de Galata'da Con Paşa'nın lokantası. Birincisini emekli bir Alman astsubayı işletiyordu, ikincisini de Büyükada'da yaşayan bir Rum. Bu lokanta Tünel'in Galata kapısından çıkıp da Karaköy köprüsüne giderken sağ köşedeydi. Mustafa Kemal viskiyi ilk orada içmişti.

Çok canlı, eğlenceli geçen bu öğrencilik yıllarında, Mustafa Kemal derslerini de hiç aksatmıyor ve Harbiye'nin en başarılı öğrencilerinden biri olarak bütün kumandanların dikkatini çekiyordu.

Zekâsı, çalışkanlığı ve disiplinli davranışıyla, güzel konuşmaları ve edebiyat konularındaki bilgisiyle herkesin saygısını kazanmıştı. Çevresindeki bütün arkadaşları da istibdat rejimine başkaldırmaya hazır, yürekleri devrim ateşiyle çarpan gençlerdi. Hepsi onları yarının devrimcileri olarak görüyordu.

Mustafa Kemal Akademi'nin son sınıfındayken Memduh Bey birdenbire öldü. Çoluk çocuk perişan oldular. Mustafa Kemal de üvey amcasının ölümüne çok üzüldü ve kendisine her zaman kucak açmış olan insanlarla ilişkilerini hep sürdürmeye karar verdi. Ali Enver'le zaten zaman zaman meyhanelere gidiyorlardı. Fikri-

ye o yıl yedi yaşındaydı. Mustafa Kemal ağabeyine büyük bir hayranlığı vardı. Ailenin en küçüğü Jülide ise dört yaşındaydı, henüz hiçbir şeyin farkında değildi.

Mustafa Kemal 1905 yılının ilk ayında Kurmay Yüzbaşı olarak Harp Akademisi'ni bitirdi. Amacı Selânik'te bir göreve atanmak ve en yakın arkadaşlarıyla birlikte orada devrimcileri örgütleyerek rejimi temellerinden sarsmaktı. Abdülhamit'in devrilmesi için en iyi ortamın Balkanlar'da, Rumeli'nde ve Makedonya'da olduğuna inanıyorlardı.

Diplomalarını aldıkları günlerde kendilerine nereye atanmak istediklerini sordular. Mustafa Kemal de Ali Fuat'la birlikte Selânik'i seçti. Makedonya'ya ve özellikle Manastır'a oradan ulaşmak çok kolaydı. Mustafa Kemal ve Ali Fuat, ilk iş olarak Mercan Yokuşu'nda asker elbiseleri diken bir terziye birer takım elbise ısmarladılar. Birkaç gün sonra yola çıkmaya hazırlanıyorlardı.

Ama ertesi gün ikisi de tutuklandı. Çünkü Akademi'deki bazı öğrencilerle birlikte bir devrim komitesi kurdukları yolunda Saray'a jurnal edilmişlerdi. Oysa bu, tümüyle bir karaçalma olayıydı, henüz böyle bir örgüt kurmamışlardı. Mustafa Kemal ile Ali Fuat, jurnalin tümüyle uydurma olduğunu güç belâ kanıtladılar. Ama bu olay, onların Selânik'e atanmalarına engel oldu; ikisi de Suriye'deki Beşinci Ordu'ya gönderildiler. Mustafa Kemal Şam'daki Süvari Alayı'na atandı, Ali Fuat ise Beyrut'taki Süvari Alayı'na.

Mustafa Kemal, özlemini çektiği bilinçli başkaldırı ortamını Suriye'de hiç bulamadı. Sık sık Şam'dan Beyrut'a gidiyor ve oradaki arkadaşlarıyla tartışmalar yapıyordu.

Bazen de Şam'da 'Sahra âlemi' denen eğlenceli bahçe toplantılarına katılıyordu. İçinden sular akan bahçelerde araklar içiliyor, sazlar çalınıyor, Arap kızlarının şarkıları dinleniyordu. Zaten Şam'da başka bir eğlence de yoktu.

Beyrut daha canlı bir kentti. Oradaki Alman birahanesi, subayların akşamları buluşma yeriydi. Orada kafaları çeken subaylar, daha sonra limanın yakınlarında çalgılı bir bahçeye giderek tartışmalarını orada sürdürüyorlardı. İşte o tartışmaların sonun-

da vatanın kurtuluşu için aralarında bir gizli örgütün kurulmasına karar verdiler. Bu örgüte, 'Vatan ve Hürriyet Cemiyeti' adı verildi. Ama bu cemiyet ne yapabilirdi ki? Beşinci Ordu'yu ayaklandırarak İstanbul'un üzerine mi yürüyeceklerdi? Böyle bir şeyin yapılamayacağını kendileri de biliyordu. Amaçları devrim tohumlarını oradan başka yerlere yaymaktı.

Mustafa Kemal Rumeli'ye geçmeye kesin karar verdi. O dönemin ünlü subaylarından Müşir Hakkı Paşa'nın oğlu Hamdi Mustafa, Kemal'in yakın arkadaşlarındandı. Onun aracılığıyla bir izin tezkeresi elde etti. Niyetini Ali Fuat'a açarak,

"Ben Makedonya'ya gidiyorum," dedi.

Ali Fuat, "Aman, bunu nasıl yaparsın," dedi. "Bu tezkere İzmir'den öteye geçmez."

"Zararı yok, bir kez buradan uzaklaşayım, yeter. Nasıl olsa bir yolunu bulur, Selânik'e geçerim."

Mustafa Kemal'in eski arkadaşları Selânik'te önemli görevlere getirilmişlerdi. Onların aracılığıyla iznini uzatabileceğine inanıyordu. Ali Fuat'a,

"Sen," dedi, "kaçtığımı kimseye söyleme. Benden haber bekle."

Mustafa Kemal kaçma kararını verdikten sonra Beyrut'tan Yafa'ya geçti. Oradan da bir vapura atlayarak İskenderiye'ye ulaştı. Orada yapacağı hiçbir şey yoktu. Zaten sivil giyinmişti, hiç kimseden çekinmiyordu. Limanda vapur acentelerinin bulunduğu bölgeye giderek Pire'ye kalkacak ilk vapurun hangisi olduğunu araştırdı. Biletini aldı. Vapur, İskenderiye'den Yunanistan'a giden Rum yolcularla doluydu. Mustafa Kemal vapurda güzel Rum kızlarından başka kimsenin dikkatini çekmedi. Kadınlar kendisine türlü avanslar veriyorlardı. O da vapurun barında Uzo'sunu içerken, Rum güzelleriyle tatlı tatlı sohbet ediyordu.

Vapur ertesi sabah Pire limanına demir attı. Mustafa Kemal, orada da Selânik'e işleyen vapurların acentesini buldu. Biletini aldı ve Selânik'teki bir kurmay arkadaşına Fransızca bir tel çekerek gelip kendisini karşılamasını istedi.

Ertesi gün vapur Selânik limanındaydı. Mustafa Kemal rıh-

tıma çıkmak için acele etmedi. Çünkü inzibat kordonundan ve gümrükten geçmek kolay olmayacaktı. Gözleri arkadaşını arıyordu. Az sonra bir kayığın gemiye yanaştığını gördü. Kurmay arkadaşı subay giysisiyle kayıktaydı. İki arkadaş özlemle kucaklaştılar. Mustafa Kemal inzibatların denetimine uğramadan rıhtıma çıkmış oldu.

Doğruca Zübeyde Hanım'ın evine gittiler. Annesi oğlunun bu habersiz gelişini hiç beklemiyordu. Sevinç çığlıkları atarak yaşlı gözlerle oğlunu kucakladı.

"Mustafa'cığım," dedi, "nasıl geldin böyle habersiz? Kaçak mısın yoksa?"

"Evet anneciğim, kaçak geldim."

"Çıldırmışsın sen. Ya yakalanırsan? Vallahi zindanlarda çürütürler seni..."

"Korkma anneciğim. Ben önlemlerini aldım. Sınıf arkadaşım Kemal Ohri gidip kumandana durumu anlatacak. Başım derde girmeyecek. Şimdilik sen kimseye hiçbir şey söyleme."

Sorunun çözümü kolay olmadı. Ama Mustafa Kemal'in Selânik'te güvendiği başka dostları da vardı, onların aracılığıyla iki gün içinde soruna çare bulundu. Mustafa Kemal artık kaçak değildi.

Altı yıl Selânik'ten uzak kalmış olmasına karşın doğup büyüdüğü kente Mustafa Kemal'in özel bir düşkünlüğü vardı. Manastır'da, İdadi'de okurken de yazları hep Selânik'te geçirmişti. Annesi Zübeyde Hanım, üvey babası Ragıp Bey, kardeşi Makbule hep orada yaşıyorlardı. Küçük kız kardeşi Naciye ise o Harbiye'de okurken 12 yaşında ölmüştü. Mustafa Kemal, aile yuvasına dönmenin mutluluğu içinde, doğup büyüdüğü pembe evden birkaç gün dışarı çıkmak istemedi. Sonra arkadaşlarını buldu. İlk işleri Beyaz Kule'nin çevresindeki meyhaneleri dolaşmak oldu.

Mustafa Kemal'in Selânik'te yapacağı büyük işler vardı.

Hava değişikliği dolayısıyla dört ay izin almıştı. Bu izni çok iyi değerlendirmesi gerekiyordu. Selânik'te eski arkadaşı topçu subay Hüsrev Sami Kızıldoğan'ı, sınıf arkadaşlarından Ömer Naci'yi ve binbaşı Bursalı Tahir'i buldu. Öğretmen Okulu Müdürü

Hoca Mahir de onlara katıldı. Mustafa Kemal onlara, Şam'da kurdukları Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin ilkelerini anlattı. Arkadaşları kendisini hayranlıkla dinlediler. Hüsrev Sami,

"Niye burada da böyle bir örgüt kurmuyoruz?" diye sordu. "Rumeli'nin ve Makedonya'nın koşulları böyle bir örgütün burada kurulmasına daha elverişli değil mi?"

Mustafa Kemal,

"Elbette daha elverişli," diye yanıt verdi. "Millet zulüm ve istibdat altında mahvoluyor. Özgürlük olmayan bir ülkede ölüm ve çöküntü vardır. Her ilerlemenin ve kuruluşun esası özgürlüktür. Tarih, bugün bizlere bazı büyük görevler yüklüyor. Bu amaçla Şam'daki cemiyeti kurdum. İstibdatla savaşa başladık. Şimdi gizli çalışmak ve örgütü geliştirmek zorundayız. Sizden özveri bekliyorum. Bu kahredici istibdat rejimine ancak devrimle yanıt vermek gerekir. Köhneleşmiş olan bu yönetimi yıkmak, ulusu egemen kılmak ve vatanı kurtarmak için sizi göreve çağırıyorum."

Mustafa Kemal'in bu konuşması odada büyük bir coşku yarattı. Toplantıya katılanların her biri teker teker söz alarak,

"Seninle aynı düşünceyi paylaşıyoruz," dediler. "Vatan ve Hürriyet'in Selânik şubesini hemen burada, bu akşam kuracağız."

Hüsrev Sami, belinden tabancasını çıkararak masanın üzerine koydu,

"Arkadaşlar," dedi, "Mustafa Kemal'in söylediklerine uyacağımıza, vatan ve özgürlük için gerektiği zaman canımızı vereceğimize hemen yemin edelim."

Tabanca elden ele dolaştı. Her biri teker teker silâhı öperek, "Namusumuz üzerine söz veriyoruz, Vatanı kurtarıncaya kadar savaşacağız," dediler.

Mustafa Kemal Selânik'te arkadaşlarıyla bir araya gelince, muhakkak ki çok eğleniyordu. Kimdi oradaki arkadaşları? İlkokuldan beri hiç vazgeçemediği dostu Salih (Bozok), Manastır İdadisi'nden arkadaşı Nuri Conker, sonra onlara katılan Dr. Tevfik Rüştü Aras... Birlikte oldukları zaman yapamayacakları iş yoktu.

Genelde Olimpos birahanesinde buluşup saatlerce devletin geleceğini tartışıyorlardı.

Bir akşam yine böyle bir tartışma sırasında, Mustafa Kemal, devletin dış politikasını sert bir dille eleştirdikten sonra,

"Biz işbaşına geldiğimiz gün bu politikayı değiştireceğiz," dedi.

Nuri Conker, "Nasıl değiştireceğiz bunu?" diye sordu.

"Doktor Tevfik Rüştü aracılığıyla. O yeni bir politika uygulayacak."

"Peki Tevfik Rüştü devletin politikasına nasıl yön verecek?"

"Onu dışişleri bakanı yapacağım."

Nuri Conker güldü,

"Harika bir iş, dedi. Peki onu dışişleri bakanı yaptın, ya beni ne yapacaksın?"

"Seni de vali ve kumandan yapacağım."

Salih Bozok söze karışarak, alaycı bir sesle,

"Peki, ben ne olacağım?" diye sordu. Mustafa Kemal,

"Seni de başyaver yapacağım," dedi. "Hiç yanımdan ayırmayacağım."

Nuri Conker bunun üzerine,

"Allahını seversen," dedi, "hepsi iyi de, sen nasıl bir göreve geleceksin de bizleri böyle yerlere getireceksin?"

Mustafa Kemal hiç düşünmeden,

"Bu görevleri kim veriyorsa, ben de o görevde olacağım," demekle yetindi.

Demek ki Mustafa Kemal daha o günlerde nasıl bir yere geleceğini biliyordu.

Dört aylık hastalık izni çok çabuk bitti. Mustafa Kemal, içinde Şam'a dönmenin burukluğunu duyuyordu. O yokken neler olmamıştı Şam'da? Mustafa Kemal'in kaçtığı İstanbul'a jurnal edilmiş ve Şam'daki Beşinci Ordu komutanlığından bu kaçış konusunda bilgi istenmişti. Ordu Komutanı Müşir Hakkı Paşa'nın Mustafa Kemal'e büyük sempatisi vardı ama İstanbul'a karşı gelmekten de çekiniyordu. İşi idare etmek için Yafa'ya bir subay göndererek biçimsel bir soruşturmaya başvurdu.

Şam'dan olumlu bir yanıt alınamayınca Harbiye Nâzırı, Mustafa Kemal'in derhal tutuklanması için Selânik'e bir tel çekti. Ama Mustafa Kemal birkaç gün önce oradan ayrılmıştı. Şam'a döner dönmez Ordu Kumandanı Müşir Hakkı Paşa'yı görerek durumu anlattı. Paşa sorunu halletmeye çalışıyordu.

"Mustafa Kemal Efendi oğlum," dedi, "neden bana daha önceden bilgi vermediniz? Size hiçbir kötülük gelsin istemem. Duygularınızı anlıyorum. Validenizi özlediğiniz için Selânik'e gittiğinizi biliyorum. Belki yakın arkadaşlarınızı da özlemişsinizdir. Bunlar hep benim anlayacağım şeyler. Ama beni çok güç durumda bıraktınız. Bir daha böyle şeyler yapmayın lütfen."

Mustafa Kemal Şam'da toplam bir buçuk yıl kaldıktan sonra, 1907 Ekimi'nde Manastır'daki Üçüncü Ordu'ya atandığını öğrenince çok mutlu oldu. Sonunda kendi yurduna kavuşmuş oluyordu. Gelir gelmez, Selânik'te gizli olarak kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldu. Artık yeni bir dönem başlıyordu yaşamında. Bütün Balkanlar o dönemde büyük çalkantılar içindeydi. Mustafa Kemal'e bir de ek görev verildi. Üsküp-Selânik demiryolu müfettişliğine atandı.

Ne var ki o İstanbul dışındayken, başkent için için kaynamıştı ve İttihatçılar şimdi de İkinci Meşrutiyet'in ilânına hazırlanıyorlardı. 23 Temmuz 1908'de Abdülhamit'in tüm yetkileri elinden alınarak Meşrutiyet ilan edildi. Aynı gün Mustafa Kemal Üsküp'ten Selânik'e dönüyordu. İttihatçıların kendini biraz devre dışı bıraktıklarını düşünüp üzülüyordu. Oysa o, kaç zamandır bu örgütün içindeydi.

İki ay sonra İstanbul'a döndü. Bu kez de Trablus'ta bir göreve atandığını öğrendi. İstanbul'da çok önemli olaylar olurken o günlerini Trablus'ta geçirmenin kızgınlığı içindeydi. Yaklaşık dört ay oralarda kaldıktan sonra, Bingazi'den Selânik'e döndü. Böylece olayların içinde olacaktı. Mustafa Kemal'in dönüşünden üç ay sonra, İstanbul, en gergin günlerini yaşamaya başladı. Gericiler Meclis'i dağıtıp Abdülhamit'e yeniden bütün saltanat yetkilerini vermek üzere ayaklandılar. Buna, 31 Mart Vakası dendi;

Şeriatçılar tam bir anarşi ortamı yarattılar. Bu, bütün aydınlara ve 'mektepli'lere karşı bir başkaldırıydı.

Mustafa Kemal'in artık içi içine sığmıyordu. Hemen gidip Selânik'teki ordu kumandanı Mahmut Şevket Paşa'yı gördü.

"Paşam," dedi, "ne diye burada duruyoruz? Yobazlar ve bütün gerici kuvvetler devleti çökertiyorlar. Hemen İstanbul'a gitmek gerekiyor."

Mahmut Şevket Paşa'nın bu işe aklı yattı. Redif Tümeni Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa'yla görüştü. Evet, ordu bu olaylara seyirci kalmayacaktı. İstanbul'a yürüme kararı verildi. Bu amaçla oluşturulan kuvvete 'Hareket Ordusu' dendi. Mustafa Kemal de bu Ordu'nun kurmay başkanlığına getirildi.

Hareket Ordusu, 19 Nisan 1909'da Hadımköy'e geldi. Mustafa Kemal orada 'Hareket Ordusu'nun Halka Bildirisi'ni yazdı ve bunu Hüseyin Hüsnü Paşa imzaladı. Bu bildiride şöyle deniyordu:

"Millet yıllardan beri zulüm yapan istibdat kuvvetlerini parçalayarak Meşrutiyet Hükümeti'ni kurdu Bu kansız mutlu inkılaptan zarar gören aşağılık kimseler eski duruma dönülmesi için bin türlü hile ve alçaklığa başvurarak yasal hükümeti yıkmak istediler ve İstanbul faciasına yol açarak suçsuz insanların kanlarının dökülmesine neden oldular. Ordu, görevini yalnız askeri yönden yapacaktır."

Beş gün sonra Hareket Ordusu İstanbul'a girdi. Âyan ve Mebusan Meclisi ortak bir toplantı yaparak İkinci Abdülhamit'i tahttan indirdiler ve yerine V. Mehmet Reşat'ı tahta oturttular.

31 Mart Vakası denilen isyan böylece bastırılmış oldu. Bir ay sonra da Mustafa Kemal Selânik'e döndü.

Artık Mustafa Kemal İstanbul'u hiç aramıyordu. 28 yaşındaydı, kendine doğduğu kentte sayısız iş olanakları bulmuştu. O sıralarda orada toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İkinci Büyük Kongresi'ne Trablus delegesi olarak katıldı. Bu kongre ona, İttihatçıları yakından tanıma olanağını sağladı. O toplantılarda ordunun politikaya karışmaması görüşünü savundu. "Ordumuzun içinde bulunan Cemiyet üyesi arkadaşlarımız politikada de-

vam etmek istiyorlarsa ordudan çıkmalı ve Cemiyet'in halk içindeki örgütünde görev almalıdırlar. Ordu politikadan uzaklaşmalıdır," dedi. Ama İttihatçılar bu görüşü paylaşmadılar. Hele Enver Paşa gibi liderler, Ordudaki güçlerini kullanarak politikada en üst görevlere ulaşmak istiyorlardı.

Ertesi yıl Arnavutluk'ta isyan çıktı. Oraya gönderilen bir tümen asker isyanı bastıramıyordu. Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa, ordunun başına geçmek zorunda kaldı. Mustafa Kemal'i de Üçüncü Ordu kurmay başkanlığına getirdi. Mustafa Kemal yanına Kâzım Özalp'i, Nuri Conker'i, Kara Vasıf'ı ve Şükrü Naili'yi alarak cepheye gitti ve bir ay içinde isyan bastırıldı, Arnavutların ellerindeki bütün silâhlar da toplatıldı.

O yıl Mustafa Kemal'in yaşamındaki önemli bir olay da Picardie'deki manevraları izlemek için Fransa'ya gitmesi oldu. Osmanlı hükümeti bu manevraları izlemeleri için Paris'te ataşe olan Binbaşı Fethi Bey ile Binbaşı Selâhattin Bey'i ve Kolağası Mustafa Kemal'i göndermeye karar vermişti. Mustafa Kemal ile Selâhattin Bey, Selânik'ten trenle yola çıktılar. Tren Osmanlı sınırını geçip de Sırp sınırına girince, Mustafa Kemal valizini açıp başındaki fesi valize koyarak bir süre önce İstanbul'da Tiring mağazasından aldığı bir kasketi başına geçirdi.

Binbaşı Selâhattin Bey tutucu bir kişiydi, Mustafa Kemal'e,

"Ne yapıyorsun?" diye sordu. "Biz sayei şahanede (Padişahımızın sayesinde) birinci mevkide seyahat ediyor ve devleti temsil ediyoruz. Osmanlılığımız, Müslümanlığımız belli olmalıdır."

Mustafa Kemal,

"Canım Selâhattin Bey," diye yanıt verdi, "artık sınırı geçtik. Sivil giysilerle yolculuk ediyoruz. Herkesin bizi tanımasında ne yarar var?"

Selâhattin Bey sustu, uzun bir süre Mustafa Kemal'le konuşmadı. Tren Sırbistan'da küçük büyük istasyonlarda dura kalka ilerliyordu. Selâhattin Bey'in karnı acıkmıştı. İstasyonların birinde, elinde bir tepsiyle sandviç satan bir çocuk gördü. Hemen pencereyi açarak çocuğa Sırpça,

"Bunların içinde domuz eti var mı, yok mu?" diye sordu.

Selâhattin Bey Arnavut kökenli olduğu için biraz Sırpça biliyordu. Çocuk,

"Ben ne bileyim," dedi, "et var içinde, domuz mu, sığır mı, anlamam."

Bunun üzerine Selâhattin Bey sandviçleri teker teker eline alarak koklamaya başladı. Çocuğun bu işten canı sıkıldı ve yoruldu. Tepsiyi kafasının üstünden indirince bir de baktı ki müşterinin başında fes var.

"Anladım, sen Türksün," dedi ve sandviçleri Selâhattin Bey'in elinden kaptığı gibi başka pencerelere koştu.

Selâhattin Bey çok bozulmuştu. Onurlu bir adamdı, söyleyecek söz bulamadı. Başını içeri çekti ve pencereyi kapattı. Bir süre sonra düdükler öttü ve sonra tren kalktı, Selâhattin Bey de başından fesini çıkartıp, valizine yerleştirdi, orada sakladığı ve o zamana kadar hiç giymediği kasketini başına geçirdi.

Mustafa Kemal bu olayı şaşkın halde izliyordu.

"Ne oldu Selâhattin Bey, hani fesi başımızdan hiç çıkartmayacaktık?"

Selâhattin Bey, "Öyle demiştim ama şimdi zamanı geldi," demekle yetindi.

Bu olaydan sonra Selâhattin Bey Mustafa Kemal'le çok iyi dost oldu. İki günlük bir yolculuktan sonra Paris'e geldiler. Fethi Bey'le buluşup hep birlikte manevra bölgesine gittiler. Mareşal Foch'un yönetimindeki manevralar sona erip de uygulamaların değerlendirmesi yapılırken, Mustafa Kemal söz alıp görüşlerini açıkladı. Mareşal Foch bu görüşlerden çok etkilenmiş olacak ki, o akşam düzenlenen ziyafete yüzbaşı düzeyinde hiçbir subay çağrılmadığı halde Mustafa Kemal'i çağırttı.

Konuklar ertesi gün Saint-Etienne'deki top ve tüfek fabrikalarını gezdiler. Mustafa Kemal ilk kez bir Batı Avrupa ülkesi görüyordu. Türkiye'nin o uygarlık düzeyine ulaşması için kafasında pırıltılar uyandı.

Fransa gezisinden tam bir yıl sonra, Mustafa Kemal hiç beklemediği bir zamanda İstanbul'a çağrıldı. Neden İstanbul'a atandığını bir türlü anlamıyordu. Selânik'te kurduğu gizli örgütün İs-

tanbul'a jurnal edilmiş olması en büyük olasılıktı. Cemiyetin ilk yönetim kurulunda Nuri Conker, Fuat Bulca, Mahmut Soydan gibi çok yakın arkadaşları vardı, onlardan hiçbirinin örgütü ele vermesi söz konusu olamazdı.

Kendisini geçirmeye gelenler arasında Selânik'teki ordu müfettişliğinde genelkurmay üyesi, Albay Garip Mustafa Bey de bulunuyordu. Mustafa Kemal bu albaya,

"Beni niçin İstanbul'a çağrıyorlar, söyler misiniz?" diye sordu.

Garip Mustafa Bey,

"Vallahi hiç bilemiyorum," diye yanıt verince, Mustafa Kemal,

"Sizin bilmediğiniz şeyi ben çok iyi biliyorum, beni jurnal eden Cemal Bey'den başka kimse olamaz, dedi. Ona Mersinli Cemal Bey derlerse bana da Selânikli Mustafa Kemal derler. Elbette bir gün hesaplaşırız."

Mustafa Kemal istasyonda kendisini geçirmeye gelenlerle kucaklaşıp vedalaştıktan sonra üzgün bir havada Selânik'ten ayrıldı. Bu onun doğduğu kentten son ayrılışıydı. Oraya bir daha hiç geri dönmeyecekti.

Mustafa Kemal İstanbul'da Genelkurmay Birinci Şubeye atandığını öğrendi. Neden İstanbul'a getirildiği konusunda hiç kimse ağzını açıp tek kelime söylemiyordu. Amaç herhalde Mustafa Kemal'i kendi çevresinden uzaklaştırarak gözaltında bulundurmaktı. Artık İstanbul'dan iğreniyordu. Herkesin kendi çıkarı peşinde koştuğunu gördükçe hırsından deli oluyordu. O, herkesten vatan için özveriyle çalışma bekliyor ve bu havayı göremeyince de düş kırıklığına uğruyordu.

Bu kez annesinden ayrılmak ona güç gelmişti. Zübeyde Hanım artık yaşlanıyordu, oğluna da çok düşkündü. Oğlu hiç yanından ayrılsın istememişti. Mustafa Kemal de İstanbul'a gelir gelmez en yakın dostu Salih'e bir mektup yazarak durumunu anlattı ve annesini görüp teselli etmesini istedi.

II

Derne Cephesi

Bir hafta sonra Harbiye nezaretine bomba gibi bir haber ulaştı: İtalyanlar 28 Eylül 1911'de Trablus ve Bingazi'ye karşı saldırıya geçmişlerdi. Başkent birbirine girdi. Enver Paşa Trablus'u savunmak için gönüllü subaylarla birlikte Bingazi'ye gidecekti. İtalya ertesi gün Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti. Birkaç gün sonra da İtalyan askerleri Bingazi'ye ve Trablus'a çıktılar. Osmanlı'nın onuruyla oynanıyordu. Ülkede heyecan doruğa tırmanmıştı. Osmanlı topraklarının savunulması için gazetelerde ateşli yazılar çıkıyordu.

Bu hava içinde Mustafa Kemal, ertesi gün Derne'de bir göreve atandı. İşin en kötü yanı, orada Enver Paşa'ya bağlı olarak çalışacak olmasıydı; bundan hiç hoşlanmıyordu. Enver Paşa'ya en ufak bir sempatisi yoktu. Onun beceriksiz ve hırslı olduğunu düşünüyordu. Ama o günlerin koşulları içinde ona karşı gelmesi de pek kolay değildi. Yapacağı şey, kendi doğruları içinde yürürken, onunla çatışmamaya özen göstermekti.

İstanbul'dan ayrılacağı sırada, Harp Okulu'ndan arkadaşı Asım Gündüz'le biraz dertleşerek şöyle dedi:

"Oradaki topraklarımızı savunmak için Afrika'ya gidiyorum. Ama korkarım, dönüşte Avrupa'daki topraklarımızı da yitirmiş olacağız."

Birkaç gün içinde hazırlıklarını tamamladı. Yakın dostu Ömer Naci ve birkaç subay arkadaşıyla birlikte, Beyrut'a gidecek bir vapura bindiler (Ekim 1911). Şam yoluyla Mısır'a, oradan da Trablus'a gideceklerdi. Heyecanla geminin kalkmasını bekliyorlardı. Tam üç gün, üç gece gemide kaldılar, gemi bir türlü kalkmıyordu. Harbiye Nâzırı onların gitmesini engellemişti.

Bunun üzerine bir Rus vapuruyla İstanbul'dan kaçmayı tasarladılar. Geminin kaptanı onlara dostça davrandı. Kendilerini vapura kabul etti, artık hiç kimse onları durduramayacaktı. Gemi İstanbul limanından ayrılırken onlar bu başarılarını kutlamaya karar verdiler. Ama bu kutlamayı nasıl yapacaklardı? Yanlarına rakı bile almamışlardı. Bereket gemide kaptan ve tayfalar için bir kantin varmış, oradan bir şişe votka ile havyar ve peynir gibi şeyler alıp güvertede tezgâh kurdular. Gemi Marmara'ya açılmıştı. 2 Ekim akşamı saat 6'ya geliyor ve sular yavaş yavaş kararıyordu. Birkaç martı inatla gemiyi izliyor ve zaman zaman bacadan yükselen dumanların arasından kurtulup rüzgârla yarışıyorlardı.

Mustafa Kemal ve arkadaşları uzun bir süre konuşmadan votkalarını yudumladılar. Hepsi bu kaçışın heyecanını yaşıyordu. Bu sessizliği Mustafa Kemal bozarak Ömer Naci'ye,

"Ne yapalım," dedi, "burada, Selânik'teki 'Paşa gıdası' yok, bunlarla idare edeceğiz."

Mustafa Kemal'in 'Paşa gıdası' dediği, rakı ile çerez türünden ufak mezelerdi. Olimpos gazinosunda yıllarca, bu Paşa gıdası dedikleri içki ve mezelerle yetinmişlerdi. Ömer Naci,

"Paşa gıdası da olmayıversin, böyle de oluyor işte," dedi. "Şimdi sen söyle bakalım, bu işin sonu neye varacak? Bizi biraz aydınlat da karamsarlığa kapılmayalım."

Mustafa Kemal,

"Arkadaşlar," dedi, "vatanı kurtarmak için şimdi her zamankinden çok gayret ve özveri gerekiyor. Endülüs tarihinin son sayfalarını okuyunuz. Göreceksiniz koca bir devlet nasıl yıkılıp gitmiş. Biz Endülüs'e benzemeyeceğiz. Bütün arkadaşlarımızın bunun bilincine varıp canla başla çalışmaları gerekiyor. Tembellikten hiçbir şey çıkmaz. Hiç durmadan, yorulmadan bütün tehlikeleri göze alarak savaşacağız. Biz Arapları değil, vatanı kurtarmak için Trablus'a gidiyoruz. Vatanın sınırları nereye kadar uzanıyorsa orada savaşacağız."

"Kabul, biz de öyle düşünüyoruz. Ama İskenderiye'den sonra hedefimize nasıl ulaşacağız?"

"İskenderiye'den Kahire'ye geçeceğiz. Orada Abbas Hilmi Pa-

şa'yı göreceğim. Trablus'a gitmemiz için o bize araba bulabilir. Ona güveniyorum."

Rus vapuru ertesi sabah Urla açıklarında demirledi. Mustafa Kemal'in ilk işi, Salih Bozok'a bir mektup yazmak oldu. O mektubunda şöyle diyordu:

"Hazreti Salih,

"...Benim nerede olduğumu açıklamayın. Daha bir süre için valideme bile haber vermeyin. Ara sıra benim tarafımdan ona, Selânik'e, İstanbul'dan gelmiş gibi mektup gönderin.

"Eyüp Sabri sizi görecek. Ona dilekçelerim ve borçlarım hakkında bilgi verdim. Maaşımdan borçlarımı ödedikten sonra kalanının valideme verilmesi gerekir.

"Senin aracılığınla valideme verilmek üzere Kerim Bey'e 40 lira bıraktım. Mısır'a vardıktan sonra sana bilgi ve adres vereceğim. Sen de bana yazarsın. Şayet sen bir tarafa gidersen, senin adına mektuplarını alacak ve açacak bir arkadaş seç.

"Naci Conker'e ayrıca mektup yazacağım. O kıymetli kardeşime de ki, 'Anısı kalp ve vicdanımdan bir an çıkamayan bir öz kardeşim varsa Nuri'dir.' Bu acılı seferi onunla yapmak isterdim. Allah nasip ederse savaş alanında birleşiriz. Eğer kaderde varsa elbette kavuşuruz.

"Salih, senin de gözlerinden öperim. Kalbinin vefasına, vicdanının temizliğine ve nezaketine şükran borçluyum... Allahaısmarladık."

Uzun bir yolculuktan sonra Mustafa Kemal ve arkadaşları İskenderiye'ye geldiler. Hepsi bir takma ad kullanıyordu. Mustafa Kemal de gazeteci Mustafa Şerif olmuştu. Kısa bir süre İskenderiye'de kalmaları gerekiyordu. Çünkü attan inerken Mustafa Kemal'in ayağı burkulmuştu. Birkaç gün yola çıkacak durumda değildi. O arada Trablus'a geçiş olanakları araştırılacaktı.

Mustafa Kemal'in ilk işi, Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'yı bulmak oldu. Paşa kendisini sevgiyle karşıladı. O da İtalyanların Trablus ve Bingazi'yi ele geçirmelerine büyük tepki gösteriyordu. Abbas

Hilmi Paşa Türk kökenliydi, uzun yıllar İstanbul'da yaşamıştı. Ama İngilizleri kışkırtacak bir davranışta bulunmaktan da çekiniyordu. Onun yardımıyla Harbiye nezaretine durum üzerinde bilgi verildi ve İstanbul'dan yardım istendi. Öte yandan da Mısır'a yerleşmiş olan Libyalılardan ve özellikle Libya'da uzun yıllar egemenliğini sürdürmüş olan Senusilerden gönüllü toplama işine girişildi.

Artık bütün hazırlıklar tamamlanmıştı. İlk hedef Trablusgarp'tı. Ama bu kez de Mustafa Kemal yolda hastalandı. Bu durumda yola devam etmesine hiç olanak yoktu. İskenderiye'ye geri dönüldü ve Mustafa Kemal 15 gün hastanede yatmak zorunda kaldı.

Günler ne kadar da çabuk geçiyordu. Mustafa Kemal ve arkadaşları İstanbul'dan ayrılalı neredeyse bir ay olacaktı. Mustafa Kemal İskenderiye'den Salih Bozok'a ikinci bir mektup yazarak İstanbul'a haber iletmek istiyordu. Yine Şerif takma adıyla şu mektubu yazdı:

"Ey Hazreti Salih,

"Seferin ilk dönemindeki zorluğu sevdik. Şimdi ikinci sefere hazırlanıyoruz. Bakalım Allah ne gösterecek? İnşallah dönmek nasip olursa size günlerce anlatacak hikâyelerimiz var. Özel surette gözlerinden, validenizin ellerinden öperim. Bizim valide filan acaba ne âlemdeler? Maaş alabildiniz mi? Kuzum Salihciğim, Necati'ye söyle maaşımdan borçlarımı kessin. Dönüşümde borç filan dinlemem. Kimbilir ne kadar züğürt döneceğim. Cümleye selâm."

İşte o günlerde Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşları Nuri Conker ve Fuat Bulca da İstanbul'dan vapurla İskenderiye'ye geldiler. Böylece takım tamamlanmış, Selânik'te yalnız Salih Bozok kalmıştı.

İskenderiye'deki hazırlıklar da tamamlandıktan sonra Mustafa Kemal, Nuri Conker, Fuat Bulca ve arkadaşları 16 Kasım 1911 günü, trenle Ebülhaccac denen kasabaya vardılar. Oradan öteye demiryolu yoktu. Çölü at ve develerle aşacaklardı. Eşyalar develere yüklendi, kendileri atlara binerek yola çıktılar. Bereket Kasım

ortalarında kavurucu sıcaklar yoktu. Yine de bazen geceleri yol almayı yeğliyorlardı. Kum tozları içinde 8 günlük bir yolculuktan sonra Mısır sınırlarını aşıp Bingazi topraklarına vardılar. Geçtikleri yol üzerinde, ne bir kasaba vardı ne de bir köy. Zaman zaman bedevi çadırlarına rastlıyorlar ve onlardan arazinin durumu üzerinde bilgi alıyorlardı. Geceleri genelde çadırlarda kalıyorlardı. Nuri Conker yoldan yazıp da birkaç gün sonra postalanan bir mektubunda arkadaşı Salih Bozok'a bu çöl yolculuğunu şöyle anlatıyordu:

> "Yemeğimizi kendimiz pişiriyoruz. Mustafa Kemal'in fasulye ayıklamasını görmelisin. Ahçıbaşımız da Fuat'tır. Bizi katiyen merak etmeyin. Şimdi bir kuyu başındayız. Çadır kurup uyuyacağız. Bu mektubumu Mısır'a gitmekte olan bir Arapla gönderiyorum. İskenderiye'de postaya verecek. Allahaısmarladık."

Fuat Bulca da o günlerde yine Salih Bozok'a yazdığı bir mektupta oraların sularından söz ederek şöyle diyordu:

> "O güzelim Rumeli suları rüyama giriyor. Buradaki suların hepsi boza gibi. Ama hamdolsun sıhhatteyiz."

Sonunda Tobruk yakınlarındaki Türk karargâhına varabildiler. Kimler yoktu karargâhta; Enver Paşa, Dr. İbrahim Tali, İbrahim Süreyya, Dr. Mim Kemal, Dr. Fikret... Kısa bir süre sonra Ali Fethi de onlara katıldı.

Mustafa Kemal karargâha geldikten birkaç gün sonra hastalanınca çadırında dinlenmeye çekildi. Bütün eşyası bir portatif masa, bir portatif karyola ve iki iskemleden oluşuyordu. Yere bir de kurt postu serilmişti. Mustafa Kemal'in ateşi yükselmiş ve gözleri kanlanmıştı. Dr. İbrahim Tali'nin zoruyla Kızılay revirine kaldırıldı ve üç hafta orada yattı. Demek ki önemli bir hastalık geçiriyordu. Ama kendini iyi hisseder hissetmez, revirden çıktığı gibi görevinin başına koştu.

Çok büyük işler bekliyordu kendisini. Amaç Tobruk'u İtal-

yanlardan geri almaktı. Ama bu hiç de kolay değildi. Türkler düşmanı ne kadar sıkıştırsalar da sonuç elde edilemiyorlardı. Çünkü İtalyanlar denizden yardım alıyorlardı.

Osmanlı donanması diye bir güç yoktu, gemilerin çoğu yıllar boyu Haliç'te beklemekten çürüyüp gitmişti. İşe yarayacak tek gemi, Mustafa Kemal'in güvendiği tek deniz subayı olan Hüseyin Rauf (Orbay) Bey'in kumandasındaki Hamidiye zırhlısıydı. Ama ne savaşı bir tek zırhlıyla kazanma olanağı vardı ne de çölden toplanmış derme çatma askerlerle. İstanbul'dan gelen genç subaylar ve doktorlar yokluk içinde çırpınıyorlardı. Mustafa Kemal, bir avuç askeri ve özverili dostlarıyla ne yapabilirdi?

İşte o günlerde, 30 Mart 1912'de Mustafa Kemal, Selânik'ten dostu binbaşı Behiç Erkin'e yazdığı bir mektupta durumu şöyle anlatıyordu:

"Günlük ciddi çalışmalarınız arasında elinize geçme mutluluğuna erişeceğini umut ettiğim işbu mektup, buradaki savaşın durumuna ilişkin duyguları yansıtacağı için işlerinizden birkaç dakika ayrılmanıza değer sanıyorum.

"Selânik'ten İstanbul'a ve oradan da Bahri Sefid'i (Akdeniz) geçerek Mısır'a ve Mısır'dan da 700 küsur kilometrelik boş çölleri geçerek şimdiki yerimize gelişimiz öyle bir tarihtir ki, hikâyesi ancak Selânik'in Olimpos'unda 'Paşa gıdası'yla anlatılabilir. Buna erişmek şimdilik bir hayal ise de gerçek olması uzak değildir.

"19 Şubat'ta yapılan çarpışma şöyle oldu: Biz 70 kişilik bir güçle mevzide bekliyorduk. İtalyanlar sabahleyin bize saldırarak muharebeye tutuştular. Bizde taarruz düşüncesi yoktu. Bütün kuvvetlerimiz örtülü mevzide bulunuyordu. İtalyanlar saldırınca biz önce savunmaya geçtik, sonra da karşı saldırıya. Doğu kanadımızda bulunan kuvvetimizi de cepheye getirttik. Pusu kurulan yer Derne'nin 4 km batısındaydı. Bütün güçlerimizle düşmana saldırdık. Sekiz-dokuz kez İtalyanların saldırısını kırdık. Saat 11'de bütün İtalyan avcıları ve yedekleri hepsi birbirinin peşi sıra

kaçmaya başladılar. Bu manzarayı topçu mevziinden keyifle izliyorduk. Gecenin gelmesiyle çarpışma sona erdi. O gün Derne'ye gelmiş bulunan iki Alman ve bir de İngiliz subayı bizi hayretle izliyor ve durumu kavrayamıyorlardı. Oysa sonuç ortadaydı. Biz de onlara, oldukça yüksek perdeden gücümüzü göstermiş olduk..."

Saygılarla
Derne Kumandanı
Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Derne'ye geleli neredeyse beş ay oluyordu. Bütün kışı orada geçirmiş ve Derne'nin havasına alışmıştı. Ama şu Trablus, Bingazi, Tobruk ve Derne hiç de sevilecek yerler değildi. Kuru bir sıcak, yoksulluk, bakımsızlık... Mustafa Kemal, "Osmanlılar buraya ne getirmişler, ne yapmışlar, insanlara ne kazandırmışlar?" diye düşünüyordu. "Onlara biz ne vermişiz de o insanlardan özveri bekliyoruz?" diye kendi kendine soruyor ve yüzyıllar boyu buralara egemen olan tüm yöneticileri suçluyordu.

Osmanlıların ne işi vardı Libya çöllerinde? Yerliler, İtalyanlara karşı direnişin bilinci içinde değillerdi. Bu topraklarda İsa'dan önceki çağlarda önce Fenikeliler oturmuştu, sonra Romalılar, sonra Grekler, sonra Bizanslılar. Altıncı yüzyılda Arap egemenliğine giren bölge kabile savaşlarıyla yıkılıp gidiyordu. Yerli halk, genelde Müslümanlığı zorla kabul etmiş Berberilerden oluşuyordu, Arap işgalcilere karşı genel bir direnişin tohumlarına bile rastlanmıyordu.

Turgut Reis on altıncı yüzyılın başlarında Trablus'u Osmanlı egemenliği altına almıştı. Ama bu bölge hep karmaşa içinde kaldı. Osmanlılar, köle ticaretinin gelişmiş olduğu bu topraklara uzun yıllar sınırsız bir özerklik tanıdılar. Sonraları bu özerkliğe son vermek istedilerse de başaramadılar.

İşte 1911'de İtalyanlar, bu kargaşadan yararlanarak kıyıları ele geçirmeye kalktılar. O zamanki genç İtalyan Kralı İkinci Victor-Emmanuel, Afrika'da sömürge arayışları içindeydi. İtalyanlar

Trablus, Bingazi, Derne ve Tobruk'a saldırıya geçtiler ama büyük bir direnişle karşılaştılar. Direnişi yerli halk değil, genç Osmanlı subayları örgütlüyordu. Ne var ki yerli halkın katılımı olmadan direnişin başarıya ulaşması hiç de kolay değildi.

Peki yerli halkın katılımı nasıl sağlanacaktı?

Mustafa Kemal bu amaçla Nuri Conker'i güneye yolladı. Nuri Bey'in görevi, Derne'nin 300 km güneyinde Cerbub denen bir kasabaya giderek oradaki şeyhlerin direnişe katılımını sağlamaktı. Nuri Conker bu yolu tam 14 günde geçebildi. Düşünebiliyor musunuz? Günde ancak 2 km yol alabildiler! Cerbub, Senusilerin başkenti durumundaydı. Nasıl bir başkentti orası? Nuri Bey, Cerbub'daki ev sayısının 10'u geçmediğini anlatıyordu. Ne tarım yapılıyordu o topraklarda, ne de ticaret. İçilecek su tozlu ve kükürtlü olduğu için de bizim askerler susuzluktan kıvranıyordu. Herkesin bağırsakları bozulmuştu. Conker, "Derne'de düşmanla savaşıyorduk, burada ise su ve sıcaklarla. Nerede bizim oraların buzlu suları, limonataları, gölgeli serin su başları ve çağlayanları?" diye yazıyordu. Orada, 3 yaşındaki kızların bile sokağa çıkmaları yasaktı. Kızlar doğdukları yerde büyüyor ve hiç insan içine çıkmadan orada ölüyorlardı.

Mustafa Kemal, işte bu koşullar altında yaşayan insanların direnişe katılımını sağlamayı amaçlıyordu. Bu hiç kolay bir iş değildi.

Savaş bir kısırdöngü içindeydi. Ne İtalyanlar ilerleyebiliyorlardı, ne de Türkler onları yerleştikleri topraklardan atabiliyorlardı. Zaten İtalyanların da çölleri ele geçirmeye pek niyetleri yoktu, kentleri tutmuşlardı, istedikleri de buydu galiba.

İşte böyle bir hava içinde 25 Nisan 1912'de Mustafa Kemal sevgili dostu Salih Bozok'a yazdığı bir mektupta durumu şöyle anlatıyordu:

"Ey Hazreti Salih,

"Mektuplarınızda, gazetelerde bizimle ilgili duygularınızı yansıtan satırları okuduğum zaman kalbim pek derin duygularla çarpıyor. Birkaç kardeşinizin Akdeniz'i aşıp

çöllerde uzun yollar alarak, düşmanın karşısına çıkması ve düşmanı kıyıya hapsetmesi şüphesiz sizi memnun eder. Fakat biz, vatana olan özverinin derecesini düşündükçe, bugüne kadar yapılan hizmeti pek küçük buluyoruz.

"Bilirsin ben, askerliğin, her şeyden çok sanatkârlığını severim. Burada bu sanatı uygulayacak kadar zamana ve araçlara sahip olunsa, işte o zaman milletin arzusuna uygun bir hizmet yapmış olacağız.

"Ah Salih, Allah bilir yaşamımda orduya yararlı bir uzuv olabilmekten başka bir emel edinemedim. Çünkü vatanımızın korunması, ulusun mutluluğu için her şeyden önce, ordumuzun eski Türk ordusu olduğunu dünyaya bir kez daha kanıtlama gereğine inanıyordum.

"Gece, Derne kuvvetlerimizin bütün kumandanları ve subaylarıyla bir gösteri düzenlemiştik. Bu satırları çadırıma dönüşümde yazıyorum. Bu güzel kalpli, kahraman bakışlı arkadaşlarımın bakışlarında, vatan için ölme hevesini okuyorum.

"Bu okuyuş, kafamda, sizin ve Makedonya çevresinde tanıdığım arkadaşların, bütün ordumuzun kahraman evlâtlarının anısını canlandırdı. Kalbimde büyük bir mutluluk ve gurur oluştu. Ve arkadaşlarıma dedim ki, 'Vatan mutlaka selâmete kavuşacak ve millet mutlaka mutlu olacaktır. Çünkü kendi selâmetini ve kendi mutluluğunu ülkemiz ve milletin saadet ve selâmeti için feda edebilen vatan evlâtları çoktur.'"

Cümlenize selam ederim.
Kardeşin Mustafa Kemal
Derne Osmanlı Kuvvetleri Kumandanı

Mustafa Kemal bu yazıları yazarken yüreği Selânik'te çarpıyordu. Orada bıraktıklarını düşünürken içi sızlıyordu. Sevgili annesi ne durumdaydı acaba? Ya Makbule?

Üç ay geçti böyle siperlerde, Kuzey Afrika çöllerinde, Arap ellerinde.

16 Temmuz 1912'de de Mustafa Kemal, 'muhterem kardeşi' Behiç Bey'e şu satırları yazdı:

"Beni çok teselli eden mektubunuzu aldım. Selânik'in Olimpos'unda geri gelmesi umulan geçmiş tatlı günlerin hülyalarına daldım. O ciddi kardeşlik yaşamına örnek olan günlerin yeniden yaşanması ise büyük mutluluk olur.

"Buradaki yaşam biçimimiz ve çalışmalarımız artık herkesçe anlaşıldığından, yeniden onlardan söz etmeyi gereksiz buluyorum. Yalnız şunu belirteyim ki, buradaki direnişimiz, milletin şanına uygun bir sonuç alınması umudunu güçlendirmişken ülkenin içinde beliren olaylar bizi üzdü. Bizdeki ahlâksızlığın, çıkarcılığın derecesini biliyorduk. Fakat bunun hainlik, alçaklık ve rezalet derecesine varabileceğini asla düşünemiyorduk.

"İhtiras, bilgisizlik ve mantıksızlık yüzünden koca Osmanlı devletini mahvedeceğiz. Güçlü bir Osmanlı İmparatorluğu oluşturmayı düşünürken zamanından önce köle, yoksul ve rezil olacağız.

"Hatanın kimlerde ve nerede olduğunu bilmiyorum, lâkin her ne olursa olsun ülke çöküşe itilmemeliydi.

"Askerlerin politikayla ilgilenmesini yasaklayan bir yasa maddesi yapmışlar. Oysa ben, iki yıl önce, bir rastlantı sonucu bulunduğum bir kongrede, 'Askeri bırakınız,' dediğim için gerici oldum. İdama mahkûm edildim. Zaman ve olaylar her çeşit gerçeği ortaya çıkartır, ama bazen böyle yıkıcı bir darbe indirerek.

"Bugün askeri durumumuzda bir değişiklik yoktur. Politikamız elverişli olursa, bizim istenildiği kadar dayanma ve direnme gücümüz vardır. Ne var ki politikacıların, ülkeyi büsbütün dağılmaktan korumaları için gözlerini dört açmaları gerekir.

Bütün dostlara selâm ve saygılarla gözlerinizden öperim."

Mustafa Kemal
Derne Osmanlı Kuvvetleri Kumandanı

Libya savaşının en gergin günlerinde bile, Mustafa Kemal'in aklı hep Balkanlar'daydı. Osmanlı İmparatorluğu'na en büyük darbenin oralardan vurulmasından korkuyordu. Kuzey Afrika Türklerin vatanı değildi. Kaç Türk vardı o ülkelerde? Ama Balkanlar, Selânik, Makedonya, Rumeli ve Trakya öyle miydi ya? Oralardan gelecek bir saldırı, bütün imparatorluğu çökertebilirdi.

Nitekim Mustafa Kemal'in öngörüleri doğru çıktı. Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ 8 Ekim 1912'de aralarında anlaşarak Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettiler. Bu devletlerin amacı Türkleri Avrupa'dan atmaktı. Böylece, 'Balkan Savaşı' başlamış oldu. Devletin iki cephede birden savaşmaya gücü yoktu. Trablus feda edildi, Osmanlı Hükümeti 15 Ekim'de İsviçre'de Ouchy Antlaşması'nı imzalayarak bütün Libya'yı İtalyanlara bırakmak zorunda kaldı. Mustafa Kemal ve arkadaşları, hiçbir yenilgiye uğramadıkları halde Libya'dan ayrılacaklardı. Bu durum çok ağır geldi Mustafa Kemal'e.

Yine karayoluyla Kahire'ye geldiler. Mustafa Kemal'in ilk işi, Abbas Hilmi Paşa'yı görmek oldu. Ona Trablus'a giderken sağladığı kolaylıklardan dolayı teşekkür etti. Abbas Hilmi Paşa da Balkan Savaşı'nın çıktığını ve İtalyanlarla Ouchy Antlaşması'nın imzalanmış olduğunu duymuştu; çok üzgündü:

"Tam bir yıl Libya çöllerinde kahramanca bir direnişte bulundunuz. Derne'de düşmanı geri püskürttünüz, bunların hepsini duydum. Sizi içtenlikle kutlarım," dedi. "Ama ne yazık ki devletin politikasına başkaları yön veriyor. Siz ne yapsanız boşuna. İttihatçılar Devleti bu duruma düşürdüler, çok yazık! Sırplar Manastır'a girmişler, Yunanlılar da Selânik'e. Şimdi ne yapmayı düşünüyorsunuz?"

"Derhal İstanbul'a döneceğim Paşa Hazretleri. Sonra ne yapacağımı bilmiyorum. Herhalde beni yeni bir göreve getirecekler. Cepheye gidip savaşmak istiyorum. Tek istediğim şey, silâha sarılıp düşmanın karşısına çıkmak. Hain adamlar, koca imparatorluğu nasıl çökerttiler? Selânik ve Manastır'ı nasıl düşmana bıraktılar? Bunların hesabını soracağım."

"Ailenizin Selânik'te olduğunu söylemiştiniz, ne oldular acaba? Benim bildiğim kadarıyla oradaki bütün Türk aileleri İstanbul'a göç edeceklermiş."

"Bunları duydukça deli oluyorum. Bu yüzden de bir an önce İstanbul'a döneceğim. Ama nasıl?"

"Evet, sorun burada. Ben sizi Adriyatik üzerinden Venedik ve Trieste yoluyla Viyana'ya gönderebilirim. İtalya'yla anlaşma imzalandığına göre, İtalyan topraklarından geçmenizde bir sakınca görmüyorum. Viyana'dan Budapeşte'ye geçersiniz. Oradan Bükreş'e, oradan da İstanbul'a ulaşırsınız. Böylece Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan topraklarına adımınızı atmadan İstanbul'a dönmüş olursunuz."

"Çok doğru. Tek yol bu galiba. Tabii bu yolu bütün arkadaşlarımızla birlikte yapacağım."

"Evet Mustafa Kemal Bey. Ben de onları yalnız bırakmayacağınıza inanıyorum. Hemen yarın yola çıkabilirsiniz. Ama bu akşam konuğum olun. Sizin rakı sevdiğinizi biliyorum. Burada İstanbul rakısı yok ama Uzo (Rum Rakısı) ve Zahle'nin Arak rakısı bulunur. Biraz efkâr dağıtırız."

III

Fikriye'nin Tutkusu

Mustafa Kemal ve arkadaşları, yaklaşık bir aylık bir yolculuktan sonra 20 Kasım 1912'de İstanbul'a vardılar. Bu süre içinde Yunan ordusu Selânik'e girmiş, sokaklar Yunan bayraklarıyla donanmıştı. Türkler evlerine kapanmış ağlaşıyorlardı. Bazı aileler de, neleri var neleri yok satıp İstanbul'a göç ediyorlardı.

Zübeyde Hanım, Makbule ve Ragıp Bey ne durumdaydılar acaba? Mustafa Kemal İstanbul'a gelir gelmez onlardan bir haber alabilmek için üvey amcası Memduh Bey'in eşinin ve çocuklarının Akbıyık'ta oturdukları eve gitti. Memduh Bey öldükten sonra da ailesi hep aynı konakta yaşıyordu.

Kapıyı Vasfiye Hanım açtı. Mustafa Kemal o eve gitmeyeli yedi yıl oluyordu. Vasfiye Hanım'ı biraz yaşlanmış buldu. Büyük oğlu Ali Enver o gün evde yoktu. Ama Mustafa Kemal içeri girer girmez Fikriye ile Jülide, Kemal Ağabey'lerinin boynuna sarıldılar. Fikriye, 15 yaşlarında çok güzel bir kız olmuştu.

"Kemal Ağabey," dedi, "sizi tanıdığım zaman çok küçüktüm, sizi görmeyeli yedi yıl oluyor. Ama ağabeyimden bazı haberlerinizi aldık. Trablus'ta başınıza bir felâket gelmesinden çok korkuyorduk. Sizinle çok övünüyoruz. Oh!... Sonunda işte buradasınız."

"Evet yavrum, ben de sizleri çok merak ediyordum. Nihayet kavuştuk. Önemli olan da bu değil mi?"

"Çok doğru Kemal Ağabey, inşallah bundan sonra İstanbul'dan uzaklaşmazsınız."

"Çocuğum, o bana bağlı değil. Hele savaş varken benim mutlaka cephede olmam gerek. Sen şimdi bana anlat bakayım, neler yapıyorsun? Okula gidiyor musun?"

"Hayır Kemal Ağabey, hangi okula gidebilirim ki? Buralarda kızlar için okul yok. Ama annem benim eğitimimle ilgilendi, elinden geleni yaptı."

Bu sözler üzerine Vasfiye Hanım konuşmaya karışarak şöyle dedi:

"Evet Kemal Bey, bu yakınlarda kız mektebi olmadığı için Fikriye'yi okula gönderemedik. Ama ona özel dersler aldırdım. Sadrazam Tevfik Paşa o yıllarda Hariciye Nâzırı'ydı. Paşa, Memduh Bey'i çok severdi. Bu oturduğumuz konağı da onun sayesinde bulmuştuk. Paşa'nın yabancı olan eşi de, tanıdığı Türk ailelerin kızlarına, Avrupalılar gibi yetişmeleri için Ayazpaşa'daki konağında dersler veriyordu. Fikriye'yi ona götürdüm, çok güzel ve akıllı buldu, ona ders vermeyi kabul etti. Fikriye ondan hem Fransızca dersleri aldı, hem de piyano öğrendi."

"Aferin sana, ama keşke okula gidebilseydin."

"Evet ama Kemal Ağabey, ben kendi kendime okuyor, çalışıyorum. Hiç merak etmeyin, okula gidenlerden geri kalmayacağım."

Fikriye hiç gözlerini ayıramadan büyük bir hayranlıkla Kemal Ağabey'ini seyrediyordu. Ne kadar da yakışıklı bir adamdı bu Kemal Ağabey. O da şimşek çakan bakışlarını Fikriye'den hiç ayırmıyordu. Fikriye'nin heyecandan yanakları kıpkırmızı oluyor ve dizleri titriyordu.

Mustafa Kemal Vasfiye Hanım'a dönerek,

"Annemden hiç haber var mı?" diye sordu.

"Evet var Kemal Bey, iyilermiş, ama şimdilik oradan ayrılmayı düşünmüyorlarmış. Benim anladığım kadarıyla Yunanlıların oradan çekilmelerini bekleyeceklermiş. Ragıp Bey, "Ben bunca yıllık yurdumdan ayrılıp İstanbul'a göç etmem," diyormuş.

"Haklı zavallı adam. Biraz bekleyelim bakalım. Elbette düşmanı bir gün yurdumuzdan kovacağız. Ama ben annemi çok merak ediyorum. Kimbilir nasıl üzülüyordur oralarda!"

Mustafa Kemal, ilk fırsatta yine onları arayacağını söyledi. Vedalaşıp ayrıldılar. Ama Fikriye'nin o çocuksu ve içten davranışları bütün gece Mustafa Kemal'in aklından çıkmadı.

Mustafa Kemal kendisine nasıl ve nerede bir görev verileceğini öğrenmek için ertesi sabah doğru Harbiye nezaretine gitti. Kumandan paşaları gördü. Hepsi kendisini candan kutladılar. Derne'de gösterdiği kahramanlığı duymayan yoktu. Ama ne yazık ki, Devlet bu başarıyı değerlendirecek durumda değildi. Balkan Savaşı nedeniyle Osmanlılar Trablus, Bingazi, Tobruk ve Derne'den çekilmek zorunda kalmışlardı.

Mustafa Kemal, 25 Kasım 1912 günü akşamı, Gelibolu Yarımadası'nda mevzilenmiş olan kolordunun Akdeniz Boğazı Kuvvetleri Harekât Şubesi müdürlüğüne atandı. Karargâh Maydos'taydı. Bütün Doğu Trakya düşman işgalindeydi. Bulgar ordusu Edirne'yi ele geçirdikten sonra İstanbul kapılarına dayanmıştı. Başkent her an saldırıya uğrayabilirdi. Bulgarlar Ruslardan korktukları için İstanbul'a girmekten çekiniyorlardı. Ama öte yandan Çatalca savunma hattını aşamadıkları için de Gelibolu Yarımadası'na saldırıya hazırlanıyorlardı. Kolordunun hedefi Rumeli kıyılarında bir yere çıkartma yaparak Bulgarları Çatalca'da iki ateş arasında bırakmaktı.

Mustafa Kemal, birkaç gün içinde hazırlıklarını tamamlayarak yola çıktı ve 1 Aralık günü Bolayır'a ulaştı. Yakın arkadaşı Fethi Bey de aynı kolordunun kurmay başkanlığına atanmıştı. İki eski dost, orada yeniden bir araya geldiler.

O arada İstanbul'da önemli olaylar oluyordu. Trablus Savaşı'nın ardından Balkan Savaşı devleti yönetenleri perişan etmişti. Dönemin sadrazamı Kâmil Paşa, savaşı sona erdirebilmek için öne sürülen tüm koşulları kabul etmeye hazır olduğunu açıklıyordu. Yenilgilere neden olan Harbiye Nâzırı da aynı eğilimdeydi. İttihatçılar bu koşullardan yararlanarak hükümeti ele geçirmek için planlar hazırlıyorlardı.

İlk hedefleri Harbiye Nâzırı'nı vurmaktı. İttihatçıların başında bulunan üç kişiden biri olan Talât Bey (Paşa), bu planın ayrıntılarını görüşmek için Gelibolu'ya giderek Ali Fethi Bey'e işbirliği önerdi. Fethi Bey buna asla yanaşmadı. Mustafa Kemal de adam öldürerek işbaşına gelinmesine karşı çıkıyordu. Talât Bey istediği

sonucu alamadan İstanbul'a döndü. Ama İttihatçılar ellerini kana bulamaktan vazgeçmediler.

1913 Ocak ayının son günlerinde Kabine, Babıâli'de Sadrazam Kamil Paşa'nın başkanlığında toplantıdayken dışarıda gösteriler oluyordu. Bunları İttihatçılar düzenlemişlerdi. Zabıta onları durduramadı. Başta Enver Bey, yanında Talat Bey olmak üzere İttihatçılar gürültüyle toplantı salonuna girdiler. Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa, İttihatçıları küçümseyerek karşıladı. Enver Bey'in hemen arkasında bulunan Yakup Cemil ise tabancasını çekerek,

"Topunuzun hesabını görmeye geldik," diye haykırdı.

Tabancadan çıkan kurşunlar Nâzım Paşa'nın kalbine saplanmıştı. Paşa yere yıkılırken,

"Köpekler!" diye inledi.

Sadrazam Kâmil Paşa durumun umutsuz olduğunu anlamakta gecikmeyerek,

"Buyurun beyler," dedi, "ben istifa ediyorum. Sadaret mührünü de size teslim ediyorum."

Nâzım Paşa'nın bir saat sonra öldüğü öğrenildi.

Artık gün İttihatçılarındı. Padişah, göstermelik olarak Mahmut Şevket Paşa'yı Sadarete getirdi. Ama gerçekte iktidar, İttihatçıların başı olan üç kişinin elindeydi: Enver Bey, Talât Bey ve Cemal Bey.

Mustafa Kemal bu olayların dışında kalmıştı. O Gelibolu'da düşmanın nasıl kuşatılacağını belirleyen savunma planlarıyla uğraşıyordu. Enver Bey'e hiç güveni yoktu. Onu, kişisel hırslarıyla devleti felâkete sürükleyen biri olarak görüyordu. Ordunun üst düzeyinde de çeşitli tartışmalar oluyor ve anlaşmazlıklar çıkıyordu. Mustafa Kemal büyük huzursuzluk içindeydi. Bolayır'daki kolordu kumandanı, gerginliğe neden olan bazı olayları Mahmut Şevket Paşa'yla görüşmek üzere Mustafa Kemal'in İstanbul'a gitmesini istedi. O da 1913 Nisanı'nın son günlerinde Bolayır'dan İstanbul'a geldi. Doğru Harbiye Nezaretine giderek Mahmut Şevket Paşa'ya durumu anlattı. Birtakım kararların alınması için Mustafa Kemal'in bir süre İstanbul'da kalması gerekiyordu. O da bundan yararlanarak bazı dostlarını aradı. Harbiye'den arkadaşı

olan ve Balkan Savaşı'nda şehit düşen Yüzbaşı Ömer Lütfi Bey'in İtalyan kökenli eşi Madam Corinne'i zaman zaman ziyaret etti ve kendisine dert ortağı oldu.

Mustafa Kemal, o sırada Akbıyık'taki konakta oturan yakınlarını görmeyi de bir borç biliyordu. Bir gün hiç habersiz konağa gitti. Vasfiye Hanım ile Fikriye, karşılarında Mustafa Kemal'i görünce sevinçten göklere uçtular. Fikriye can atıyordu Kemal Ağabey'ini dinlemeye. Artık çocuk değildi, 16 yaşının heyecanını yaşıyordu. Ona olan düşkünlüğünü bakışlarıyla, davranışlarıyla anlatmaya çalışıyordu. El sıkışırlarken bile bir türlü elini bırakmadan avcunun içinde tutuyordu.

Vasfiye Hanım Mustafa Kemal'i yemeğe alıkoydu. O da kızının Mustafa Kemal'e olan düşkünlüğünü biliyor ve onların daha sık birlikte olmaları için ortam hazırlıyordu. Fikriye,

"Bana amcam Ragıp Bey'i anlatsanıza, kendisini hiç görmedim," diye söze başladı.

"Ragıp Bey'i ilk gördüğümde 12 yaşındaydım. Annemin babamdan sonra başka biriyle evlenmesi bana çok dokundu. Aldatılıyormuşum gibi bir duyguya kapıldım. Sanki babam sağmış da ben annemi başka bir erkekle yakalamışım gibi geldi bana. Uzun bir süre sonra buna alıştım ve onu çok sevdim. Onun anneme ne kadar düşkün olduğunu biliyorum. İkimiz de aynı kadını seviyorduk. Belki de bu duygu bizi birbirimize yaklaştırdı. Benim için önemli olan, annemi mutlu etmesiydi."

"Ya amcamın çocukları? Ben onları da hiç tanımadım."

"Amcanın dört çocuğu var, biliyorsun. Dördünü de tanıdım. Büyük oğlu Süreyya benim yaşlarımdaydı. Makbule'nin ona büyük düşkünlüğü vardı. Evlenebilirlerdi. Ama Süreyya Arnavutluk'ta şehit oldu.

"Bana annenizi de anlatsanıza."

"Annemi ben çok severim. O da bana çok düşkündür. Her sabah evden çıkarken ve akşam dönerken mutlaka elini öperim. Çok güzel kadındı, şimdi de hâlâ çok hoş bir kadın. Beyaz tenli, uzun sarı saçlı, uzun boylu, yeşil gözlü, zarif... Gençliğinde bütün erkeklerin onu çok beğendiklerini duydum. Dinine ve

inançlarına çok bağlıdır. Çevremizde ona 'Zübeyde molla' derler. Bir gün mutlaka onu tanıyacaksın, çok seveceğine inanıyorum."

"O da beni sever mi acaba?"

"Senin gibi güzel ve tatlı bir kız hiç sevilmez mi?"

Yemekte Fikriye Kemal Ağabey'inin yanına oturdu. Zaman zaman dizi dizine değince çok hoşlanıyordu. Yemeğin hiç bitmemesini ve Mustafa Kemal'in evden hiç gitmemesini istiyordu. Gidip ona kahve pişirmek geldi içinden.

"Kahveyi nasıl içersiniz?" diye sordu.

"Şekerli olsun Fikriye."

Oysa o, Mustafa Kemal gibi bir askerin sade kahve içmesini beklerdi.

Kahveden sonra Fikriye,

"Sakız reçeli alır mısınız Kemal Ağabey?" diye sordu.

"Hayır yavrum, almam, şimdi sırası değil. Ben hemen kalkmak zorundayım."

"A... bu kadar az mı oturacaktınız?"

Mustafa Kemal ev halkını öpüp gitti.

Fikriye'nin yine içi içine sığmıyordu. Ne kadar mutlu olmuştu. Acaba Mustafa Kemal onun kendisine olan duygularını biraz olsun anlamış mıydı? Neler yapmamıştı onun dikkatini çekebilmek için? Ne kadar tatlı bakmıştı ona... 'Acaba benden biraz hoşlandı mı?' diye düşündü. 'Mutlaka hoşlanmıştır,' diye karar verdi. 'Benden hoşlanmasa hiç gözlerimin içine bu kadar keskin bakar mıydı? Benimle hiç bu kadar ilgilenir miydi? Ben sevilmeyecek bir kız mıyım? Hem de artık evlenebilecek yaştayım. Kaç arkadaşım benim yaşımda evlendi, çocukları oldu.' Sonra bir an durakladı Mustafa Kemal onunla ciddi bir ilişki kurmak isteseydi, daha tatlı bir şeyler söyleyemez miydi? Ayrılırken yanaklarını daha duygulu öpmez miydi? Oysa annesini ve kardeşini nasıl öptüyse onu da öyle öpmüştü. Yani bu, biçimsel bir öpüşmeydi. İstekli bir erkek, beğendiği kadını hiç böyle mi öperdi?

'O belki de sürekli bir ilişkiden korkuyordur. Belki de cinsel yakınlaşma dışında hiç duygusal bir istek yoktur içinde. Belki de

yarınlara hiç güveni olmadığı için bir aşk ilişkisinin yaratacağı sorumluluktan çekiniyordur.'

Üç hafta çalkantılarla geçen bir görev döneminin sonunda Mustafa Kemal, 1913 Mayısı'nın sonlarına doğru Gelibolu'ya döndü. O günlerde Balkan Savaşı'nı sona erdirebilmek için Londra'da bir konferansın toplanması kararlaştırılmıştı. Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa, savaşta uğranılan yenilgiye karşın Londra'da bir şeyler elde edebileceğini umut ediyor ve konferansa gidecek delegasyona başkanlık etmek istiyordu. Buna karşı çıkan olmadı ve Mahmut Şevket Paşa Londra'ya gitti. Ama orada yapabileceği bir şey yoktu, yenilgiyi kabul etti ve 30 Mayıs 1913'te Londra Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma ile bütün Trakya Yunanlılara ve Bulgarlara bırakılıyordu.

Mahmut Şevket Paşa bu antlaşmanın getirdiği yükümlülükleri halka nasıl anlatacaktı? Ama halk zaten Sadrazam'dan hesap soracak durumda değildi ki. Padişah V. Mehmet Reşat'a bunak gözüyle bakılıyordu. Öyle olduğu halde Mahmut Şevket Paşa büyük bir huzursuzluk ve üzüntü içindeydi. Namuslu ve son derece dürüst bir asker olarak tanınmıştı. Bu yenilginin acısını yüreğinin içinde duyuyordu.

Londra'dan döneli daha bir hafta bile olmamıştı. Arabasına binmiş, türlü düşünceler içinde Babıali'ye gidiyordu ki, kimliği belirsiz fedailer arabanın önüne çıkıp kendisine üç el ateş ettiler. Paşa kanlar içinde arabaya yığıldı.

Nâzım Paşa'nın öcü alınmış oluyordu. Ama İttihatçılara da gün doğmuştu. Bu kez de göstermelik olarak Sait Halim Paşa Sadarete getirildi. Ama dizginler artık tam olarak Enver, Talât ve Cemal paşalardan oluşan üçlünün elindeydi.

Fikriye Londra Antlaşması'nın imzalandığını öğrenince bayram etti. Demek Kemal Ağabey artık İstanbul'a dönebilecekti. Ne var ki İstanbul, on gün sonra Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle yeniden gerilimli günler yaşadı. Başkentte bir terör havası esiyordu, ülke huzura kavuşamamıştı.

Bu kez de Balkan Savaşı'nı çıkaran devletler birbirlerine düş-

tüler, İkinci Balkan Savaşı başladı. Yunanistan'la Sırbistan Bulgaristan'ın üzerine yürüdüler. Bulgar ordusu her cephede perişan oluyordu. Bunu fırsat bilen Osmanlı Hükümeti de Doğu Trakya'yı Bulgarlardan temizlemeye karar verdi. Çatalca ordusu ile Bolayır'da mevzilenmiş olan kolordu ayrı ayrı kollardan Bulgarların üzerine yürüdüler. Bulgar ordusu artık Doğu Trakya'da tutunamayacağını anlayarak çekilmeye başladı.

Osmanlı ordusu ezici bir zaferle Edirne'ye ilerliyordu. İşte tam o sırada Enver Bey bir süvari birliğinin başına geçerek, bütün askerlerden önce 21 Temmuz 1913'te Edirne'ye girdi ve bir kurtarıcı gibi karşılandı. Oysa bu zafer hiç de onun başarısı değildi, ama zaferin meyvelerini herkesten önce toplamasını bildi.

Enver Bey, artık ulusal kahraman sayılıyordu. Albay bile olmadan generalliğe yükseldi. Hanedandan Naciye Sultan'la evlendi. Harbiye nâzırlığını da üstlenerek Genelkurmay başkanlığına atandı.

Edirne'nin kurtuluşundan sonra Mustafa Kemal'in kurmay başkanlığını yaptığı Bolayır'daki kolordunun görevi tamamlanmış sayılıyordu. 10 Ağustos 1913'te Mustafa Kemal Edirne'den ayrılarak İstanbul'a döndü. Bir süre sonra da Bulgarlarla İstanbul Antlaşması imzalandı. Buna göre Edirne Osmanlı Devleti'nde kalıyor, Trakya sınırı Meriç Nehri'nin batısından geçiyordu. Bulgarlarla yapılan antlaşmadan bir süre sonra da Yunanistan'la Atina Antlaşması imzalandı. Böylece İkinci Balkan Savaşı da kesinlikle sona ermiş oldu.

Mustafa Kemal İstanbul'a döndükten birkaç gün sonra, kendini, Akbıyık'taki konakta buldu. Vasfiye Hanım, Fikriye, Jülide kendisini gözyaşlarıyla karşıladılar. Ayrılalı daha üç ay bile olmamıştı ama bütün aile çok üzüntülü, heyecanlı ve yaslı günler yaşamıştı. Her biri Mustafa Kemal'in boynuna sarılıp uzun uzun öptüler. Fikriye de kollarını onun beline doladı. Mustafa Kemal'in içi bir hoş oldu. İlk kez Fikriye'ye dokunmaktan tatlı bir haz duyduğunu anladı. Fikriye'nin yüzü kıpkırmızı kesilmişti, kalbi güm güm atıyor, kulakları uğulduyordu. Hani ortam elverişli olsa onu dudaklarından öpecekti. Kendini zor tuttu, sonra titrek bir sesle,

"Benim canım Kemal Ağabey'ciğim," dedi, "size böyle sarılmayı ne kadar çok istemiştim."

Mustafa Kemal İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Vasfiye Hanım, büyük kızı Emine Melahât'ten gelen kötü bir haberle sarsılmıştı. Melâhat iki yıl önce Mısırlı bir doktorla evlenip İskenderiye'ye yerleşmiş ve çok mutlu olmuştu. Sürekli haberleşiyorlardı. Ama ne yazık ki bu mutlulukları çok sürmemişti. O sıralarda Mısır'da kolera salgını çıkmıştı, doktor da bu hastalığa yakalanmıştı. Melâhat annesine bu olayı bunalımlı bir hava içinde yazdı. Koleraya yakalananın ölüme mahkûm olduğunu biliyordu. Mektubunda,

"Anneciğim," diyordu, "bu hastalığın ne büyük felâketler getirdiğini size anlatmama imkân yok. Sonunda hastalık bizim de kapımızı çaldı. Zavallı kocam üç gündür ateşler içinde kıvranıyor. Durumunun umutsuz olduğunu da biliyor. Üzüntüden kahroluyorum. Hiç kimse evimize uğramıyor. Salgın bütün İskenderiye'de dehşet yarattı. Ne yapacağımı şaşırdım kaldı. Ya kocama bir şey olursa, ben buralarda ne yaparım. Allah bizi kurtarsın."

Vasfiye Hanım, Fikriye ve Jülide, Melâhat'in başına gelen bu felâket karşısında karalar bağladılar. Demek ki ölüm evin içindeydi artık. Birkaç gün sonra Melâhat'ten kara haber geldi, kocası kurtulamamıştı.

Ev halkı yine perişan oldu. Ya Melâhat de koleraya yakalanırsa, ne yapardı oralarda tek başına? Aradan bir hafta bile geçmemişti ki konsolosluktan Melâhat'in ölümünü bildirdiler. Vasfiye Hanım ne yapabilirdi? Hemen İskenderiye'ye gitmeye karar verdi. Gidip orada kızının mezarını yaptıracaktı. Fikriye de onunla birlikte Mısır'a gitmeyi aklına koymuştu. Ağabeyi Ali Enver onları bu geziden vazgeçirmek için ne yaptıysa fayda etmedi. Onlar da Mısır'da koleraya yakalanabilirlerdi. Hem neye yarayacaktı oraya gitmek?

Vasfiye Hanım, Melâhat'in anısını canlı tutmak için ondan kalan değerli takıları ve eşyalarını İstanbul'a getirecekti. Ana-kız, bir Fransız vapuruyla İskenderiye'ye gittiler. Bu, uzun bir yolculuk oldu. Balkan Savaşı yüzünden ülkede büyük bir bunalım var-

dı. Vapur, limanlardan kömür alabilmek için günlerce beklemek zorunda kalıyordu. Sonunda İskenderiye'ye vardılar.

Fikriye bu olanları Mustafa Kemal'e anlatırken gözyaşlarını tutamıyordu.

"Kemal Ağabey," dedi, "nasıl anlatacağımı bilemiyorum. İskenderiye'de ablamın evini bulduk. Kapılar kapatılmıştı, evde kimseler yoktu. Komşu evlerde bile sanki hiç kimse yaşamıyordu. Bir hortlaklar mahallesine gelmiş gibiydik. Bütün kapılar duvar, pencereler kapalı, sokaklarda yangın izleri ve küller... Mahallenin muhtarını bulduk, kendimizi tanıttık. Adam Türkçe anlıyordu. 'Maalesef,' dedi, 'bütün dostlarımızı iki hafta içinde yitirdik. Çoluk çocuk hepsi öldü. Zamanında kaçanlar, göç edenler kurtulabildi. Ölüler toplandıktan sonra İngiliz sağlık memurları evleri boşalttılar, bütün eşyaları kapıların önüne yığıp yaktılar.' Artık yapacağımız bir şey kalmamıştı, bin bir macerayla İstanbul'a dönebildik. Görüyor musunuz başımıza gelen felâketi!"

Mustafa Kemal'in günleri artık Genelkurmay'da geçiyor ve yeni bir göreve atanmayı bekliyordu. O arada Talât Paşa İttihat ve Terakki Partisi'nin genel sekreterliğinden ayrılarak Harbiye nâzırlığına atandı. Onun yerine de Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Fethi Bey getirildi. Fethi Bey'in böyle önemli bir göreve getirilmesine Mustafa Kemal çok sevinmişti ama bu durumda neler yapabilirdi? Partiyi Enver, Talât ve Cemal paşalar yönetiyorlardı. Aralarına sonradan Maliye nâzırlığına getirdikleri Cavit Bey'i de aldılar. Cavit Bey Selânik kökenliydi ama Mustafa Kemal'le hiç yakınlığı yoktu.

Partinin genel sekreterliğine getirilen Fethi Bey, bir süre sonra İttihatçıların huzurunu kaçırmaya başladı. İttihatçılarca istenmeyen Mustafa Kemal'le yakın dostlukları da kuşku uyandırıyordu. Sonunda Fethi Bey'i İstanbul'dan uzaklaştırmaya karar verdiler ve kendisine Sofya büyükelçiliğini önerdiler. Bu, bir çeşit sürgündü. Mustafa Kemal de onun yanına askeri ataşe olarak atandı.

Önce Fethi Bey Sofya'ya gidip yerleşti, arkasından da, Ekim 1913 sonlarında Mustafa Kemal.

Mustafa Kemal, Sofya'ya gitmeden önce İstanbul'da kaldığı üç aydan fazla süre boyunca, Akbıyık'taki konağa uğramaktan geri kalmamıştı. Fikriye'nin sevgi dolu davranışları onu büyülemiş gibiydi. Her fırsatta onu eğitmeye, ona bir şeyler öğretmeye, bu genç kızın ufkunu açmaya çalışıyordu. Aralarındaki bu ilişki, sadece düşünce alanında kalmıyor ve duygusal alanda da güçleniyordu. Mustafa Kemal, böyle bir aile yaşamının özlemi içindeydi. Akbıyık'taki konak ondaki bu özlemin giderilmesine yardımcı oluyor, Fikriye de onun yanında hiç ulaşamayacağı duygusal mutlulukları tadıyordu.

Mustafa Kemal'in bu kez İstanbul'dan ayrılışı biraz acıklı oldu. Fikriye'ye karşı ilgisiz olduğu pek söylenemezdi. Ancak aralarında açığa vurulmuş hiçbir ilişki yoktu. Bu yüzden Fikriye, uzaktan derin bakışlarla ve bazen de onu sımsıkı kucaklayıp nefesini yüzünde duymakla yetiniyordu.

Son gün ayrılırlarken yine sıkı sıkıya birbirlerine sarıldılar. Fikriye'nin göğüsleri Mustafa Kemal'in göğsüne değdi. Sonra el sıkıştılar. Fikriye, elini sevdiği adamın elinden hiç çekmek istemedi. Onun elini avuçlarında birkaç kez sıkıp bıraktı. Parmaklarını da teker teker eline bastırdı. Kemal Ağabey'inin buna nasıl bir tepki göstereceğini çok merak ediyordu. Artık ondan da sıcak ve içten bir tepki beklemeyi hak etmemiş miydi? Evet, aldanmamıştı, Mustafa Kemal de birkaç kez elini gevşetip sıktıktan sonra parmaklarını onun avcuna bastırdı. Bu, açık açık, bir iletişimin başlangıcı sayılabilirdi. Ama ne yazık ki Mustafa Kemal o gün Sofya'ya, yeni görevinin başına gidiyordu. Hem de kafasında türlü düşler kurarak, dalgın ve düşünceli...

IV

Sofya'dan İzmir'e Kaçış

Mustafa Kemal Sofya'ya varır varmaz, doğru sevgili arkadaşı Büyükelçi Fethi Bey'i görmeye gitti. Sevgi ve özlemle kucaklaştılar. Fethi Bey ona,

"Peki şimdi hangi otele inmeyi düşünüyorsun?" diye sordu.

Mustafa Kemal,

"Hiçbir şey düşünmedim," diye yanıt verdi.

"İyi ama Kemal'ciğim, sen şimdi görevle buraya geldin. Ataşe militer olarak atandın. Burada kalman doğru olmaz," dedi. "Haydi hemen gidip sana uygun bir otel arayalım. Gündüzleri bir arada oluruz. Akşamları da birlikte yemek yeriz. Ama burada seni misafir edemeyeceğim. Kendi evim olsaydı, elbette seni başka yere bırakmazdım."

Mustafa Kemal'in başından aşağı kaynar sular döküldü. O akşam sevgili arkadaşıyla birlikte olmak hiç içinden gelmedi.

"Fethi'ciğim," dedi. "Haklısın. Ben de senin gibi düşünüyorum. Hemen bir otele yerleşeyim. Bu akşam yorgunum. Biraz dinleneyim. Yarın birlikte oluruz inşallah."

Mustafa Kemal, neler yaptı bu ilk günlerde? Önce Balkan otelinde kaldı, sonra Madam Hilde Christianus adında bir kadının tek pencereli bir odasına taşındı. Christianus'lar Mustafa Kemal'i çok sevdiler. Bayan Christianus ona Almanca dersleri verdi. Çok iyi dost oldular, daha sonraları da mektuplaştılar.

Mustafa Kemal, zamanla Sofya diplomatik çevresinde yer aldı, her yere çağrıldı. Gittiği yemeklerde, resepsiyonlarda beğendiği hanımlarla bol bol dans etmekten geri kalmadı. Ama mutlu muydu? O ayrı konu. Mustafa Kemal, Sofya'da aradığını bulamamış bir insandı. Bütün bu sosyetik yaşantı, resepsiyonlar, danslar, da-

vetler, yemekler, hafif hafif flörtler hiç onu doyurmuyordu. Aklı ailesinde ve İstanbul'daydı. 33 yaşına gelmişti. Memleket için bir şeyler yapma heyecanıyla dolu olduğu halde, olayların dışında kalmış olmanın bunalımı içindeydi. Onu, ne Bulgar güzelleri oyalayabiliyordu ne de İstanbul'da çok başlarda kalmış bir sevginin izleri. Boşlukta buluyordu kendisini. Ne yapacağını da bilmiyordu.

Yine böyle bunalımlı bir günün akşamında kararını verdi, kaçacaktı bu ülkeden ve hiç iz bırakmadan bir yerlere gidecekti. Şam'dayken de öyle yapmamış mıydı? Ama şimdi nereye gidebilirdi. O gece sabaha kadar gözüne uyku girmedi. İstanbul'a gidemezdi bu koşullarda. Bu, tam bir yenilgi sayılır ve siyasal yaşamı, başlamadan sona ererdi. Selânik düşman elindeydi, oraya da gidemezdi. Aklına İzmir geldi. Neden olmasın? Orada yakın bir dostu vardı, Derne Cephesi'nde hiç yanından ayrılmayan Doktor Fikret (Onuralp). Onunla birkaç kez mektuplaşmışlardı. Doktor Fikret'in o sıralarda İzmir Memleket Hastanesi'nde görevli olduğunu biliyordu. İzmir'e gidip onu bulabilirdi. Kordon'da rakılarını birlikte içebilirlerdi. Neler yapılması gerektiğine birlikte karar verebilirlerdi.

Ertesi sabah elçiliğe gitti. Niyeti Ali Fethi'ye durumunu ve sıkıntılarını anlatmaktı. Ama büyükelçinin orada olmadığını öğrendi. Fethi Bey belki de sevdiği bir kızla buluşup erkenden bir yere gitmişti. Mustafa Kemal ona şu notu bıraktı:

"Fethi'ciğim, seni bugün bulamadım. Biraz sıkıldım. Belim de çok ağrıdı. Birkaç günlüğüne Varna'ya gidiyorum. Biraz dinleneceğim. Beni merak etme. Gözlerinden öperim."

Mustafa Kemal bu notu yazdıktan sonra Varna'ya giden otobüslerin nereden kalktığını öğrendi. Yanına ufak bir çanta alarak doğru otobüs garına gitti. Akşam üstü Varna'daydı. İzmir'e giden vapurların acentesini buldu ve hemen biletini alarak kamaraya yerleşti. Dikkati çekmemek için sivil giyinmiş ve gerçek adını da vermemişti. İçkisini ve yemeğini kamaraya getirtti ve sonra da tatlı düşler kurarak kendinden geçti.

Gemi İstanbul'dan geçerken, bu çok sevdiği limanı ve kenti

uzaktan, sadece güverteden izlemekle yetindi. Bulgar gemisi Boğaz'ın sularında süzülürken o Harbiye'deki öğrencilik yıllarını, Beyoğlu'nda geçirdiği geceleri, rakı sofralarını, Akbıyık'taki konağı ve 16 yaşındaki tatlı Fikriye'yi düşlüyordu. Hiçbir dostuna ve Fikriye'ye el sallayamadan bu sulardan geçmek ne hazin bir şeydi.

Ertesi sabah gemi İzmir limanındaydı. Mustafa Kemal subay kimliğini gizleyerek rıhtıma çıktı ve doğru Memleket Hastanesi'ne giderek Dr. Fikret'i buldu.

"A... gözlerime inanamıyorum. Sen ne arıyorsun İzmir'de? Sofya'da değil misin?"

"Evet, resmen Sofya'dayım, ama sıkıldım, kaçıp geldim."

"Çok iyi etmişsin. Seni çok özlemiştim. Neydi o Derne'deki günlerimiz? Vallahi gözümde tütüyordun. Sonra Bolayır maceranı da izledim. Hep aklım sendeydi. Anlat bakalım."

"Anlatacak çok şeyler var. Hele sen işlerini bitir, öğleyin Kordon'da bir meyhaneye gider kafaları çekeriz."

"Elbette çok iyi olur. Bana biraz izin ver, hastaları muayene ettikten sonra buluşuruz."

Doktor Fikret ile Mustafa Kemal, Derne Cephesi'nde tanışıp iyi dost olmuşlardı. İkisinin de içi vatan aşkıyla yanıyordu. İkisi de Namık Kemal ve Tevfik Fikret hayranıydılar. İkisi de güzel kızlardan ve kadınlardan çok hoşlanıyorlardı. İkisi de alaturkayı ve halk türkülerini seviyor ve birlikte şarkı söylüyorlardı. Daha ne olsun? Derne'de de birbirlerinden hiç ayrılmamışlardı.

Doktor Fikret seçkin bir aileden geliyordu. Soyu, annesi tarafından Şeyh Edebali'ye dayanıyordu. Büyük babası Kayseri kumandanı Şerif Paşa'ydı. İstanbul'da Tıbbiye'de hürriyet için savaşan gizli bir örgüte katıldığı için tutuklanmış ve bir hayli işkence görmüştü. Tıbbiyeyi bitirdikten sonra bir süre [illegible]matçılarla çalışmış ve sonra gönüllü olarak Trablus'a gitmişti. Mustafa Kemal'le orada tanışmışlardı.

Doktor Fikret, hastanedeki işlerini alelacele bitirdi. Zaten o gün poliklinikte fazla hasta yoktu. Başhekime öğleden sonra gelemeyeceğini söyleyerek doğru Kordon'da Mustafa Kemal'le bulu

şacakları meyhaneye gitti. Mustafa Kemal ondan önce gelmiş ve bir karafaki rakı getirterek demlenmeye başlamıştı bile. Ufak bir bavuldan başka bir şeyi yoktu. Doktor Fikret'le yeniden kucaklaştılar.

"Anlat bakalım doktor, keyfin nasıl?"

"Ne anlatayım, tatsız. Zaten Almanya büyük bir maceraya hazırlanıyor. Ya Ruslara saldıracak ya da Fransızlara. Bu durumda İngilizler de savaşa katılırlar. Al sana bir dünya savaşı. Biz ne yaparız bilmem."

"En iyisi savaşa katılmamaktır. Bak, gördün, sen de içinde bulundun. Trablus'ta İtalyanlarla bile baş edemedik. Yenilmedik ama İtalyanları yerleştikleri yerlerden de atamadık. Arkasından Balkan Savaşı çıktı, bütün Rumeli'yi ve Trakya'yı yitirdik. Arkasından İkinci Balkan Savaşı, Edirne'yi ve Doğu Trakya'yı güç bela kurtarabildik ama bizim bir dünya savaşından hiç çıkarımız yok. Kendi topraklarımızı yitirmeyelim, yeter."

"Doğru, doğru ama bu İttihatçılar devletin başını her gün derde sokabilirler. Hele o Enver? İkimiz de onu Derne'de yakından tanıdık. Macera peşinde koşan hasta bir adam. Ne genel kültürü var ne de askerlik bilgisi. Gözünü hırs bürümüş. Yükselmek ve başa geçmek için yapmayacağı şey yok. Devlet onun umurunda değil, varsa yoksa kendi hırsı. Bu adam her şeyi feda edebilir. Bak göreceğiz. İnşallah görmeyiz ama, tedbiri elden bırakmamak gerek. Adam nasıl zaferi kendisi kazanmış gibi, geçen yıl Edirne'ye girdi. Nâzım Paşa'yı kim vurdurdu? Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinde rolü olamaz mı? Devlet şimdi onlara kaldı. Seni ve Ali Fethi'yi de Sofya'ya sürdüler, onlar İstanbul'da istedikleri gibi at oynatıyorlar."

"Doktor, dediklerin doğru ama, bu işler böyle gitmeyecek. Şimdi orduda öyle gençler var ki, Enver bunlara söz geçiremez. Halk aydınlanıyor. 1908'den bu yana çok şeyler değişti. İktidar, yarın halkın gerçek temsilcilerine geçecek. İşte biz bu geçişi kolaylaştırmalıyız. Ama bu işler ne Sofya'dan yönetilebilir ne de İzmir'den. Ben Selânik'ten çok umutluydum ama o da elimizden çıktı. İnsanlar dört bir yana dağıldılar. Şimdi bizim gibi düşünen-

leri toparlayıp bir araya getirmemiz gerekiyor, değil mi Doktor? Benim Sofya'dan kaçıp buraya gelmemin de maksadı bu. İzmir' de bazı dostlarım var, onları bir yoklayacağım."

"Peki sonra?"

"Sonra bir süre için Sofya'ya döneceğim. Durumu Ali Fethi'yle de konuşacağım. Sonra İstanbul'a dönmek şart."

"Doğru, sen karar ver. Ben de sen ne zaman uygun görürsen görevimi bırakır İstanbul'a dönerim."

Bu arada karafakiler geldi, boşaldı, yenileri geldi; onlar da beyaz leblebi ve peynirle içildi. Sonra kalamar salataları ve istifnolar geldi, ama onlara pek iltifat edilmedi.

Doktor Fikret konuyu değiştirmek istedi,

"Senin, Sofya'da bütün güzel kızların ve kadınların kalplerini çaldığın söyleniyor. Dedikodusu buraya kadar geldi. Biraz da gönül savaşlarındaki zaferlerinden söz etsene."

"Fikret'çiğim, bunlar hep dedikodu. Sofya küçük yer, el âlemin işi yok, neler neler uyduruyorlar. Bilirsin, anlatmışımdır, ben dans etmeye bayılırım. Hele tango ve vals çaldı mı, kimi bulursam dansa kaldırırım. Ama öyle olur olmaz kimseleri değil, salonda en güzel kim varsa onun önünde eğilirim. Şimdiye kadar bana hayır diyen kadın olmadı. Sofya'da Allah'ın günü bir yemek ya da bir resepsiyon düzenleniyor, beni de çağırıyorlar, ayıp olmasın diye gidiyorum. Bekâr olduğum için bütün kadınların gözü bende. Ha desem gelecekler, ama hiç der miyim. Ben orada Osmanlı ordusunu temsil ediyorum, hiç dedikodu çıksın ister miyim? Neye varır bu tür ilişkilerin sonu? Her şeyi tadında bırakmak gerekir. Ben de hep öyle yapıyorum. Aslında hiç hoşlandığım kız yok mu? Hiç olmaz olur mu? Meselâ,

"Mesela General Kovaçev'in kızı, değil mi?"

"Onu da mı duydun? Pes vallahi, duymayan kalmamış. Harbiye Nâzırı General Kovaçev'in kızı Mara Dimitrina ile aramda çok şeyler olduğu uydurulmuş. Bütün bu söylentiler, üst üste birkaç dans etmemize dayanıyor. Neymiş, ben kızı babasından isteyecek olmuşum, adam, 'Hayır, olmaz,' demiş. Hiç yapar mıyım böyle şey? Bütün siyasal yaşamım mahvolur."

"Peki ya Başbakan Radoslavof'un kızı?"

"Anladım, Nikolina'dan söz ediyorsun. Tabii o da muazzam bir söylenti. Düşünsene, ben deli miyim?"

"Tahmin ediyordum bütün bunların dedikodu olduğunu. Peki orada, duygusal yaşamında yer alan kimseler yok mu?"

"Yok, ama ne oluyor, biliyor musun? Ben duygusal bir insanım, kızlarla, kadınlarla konuşurken hep duygusal sözler ederim, sevgi dolu mektuplar yazarım. Yaradılışım böyle. Hepsi de benim kendilerine âşık olduğumu sanır. Sevilmekten ve beğenilmekten de çok hoşlanırım. Karşımdakileri tahrik edecek, coşturacak, umut verici davranışlarım olur. Benim bu yanımı bilenler davranışlarımı hiç kötüye yormazlar. Ama beni yakından tanımayanlar her türlü yorumu yaparlar. Ona da boş veririm."

"Peki Kemal Bey, senin hiç ciddi ciddi hoşlandığın kimse olmadı mı?"

"Hayır olmadı, diyemeyeceğim, ben de insanım, elbette sevmiş olabilirim. Ama sevgilerime sınır koymasını bilirim. Selânik'te ders verdiğim bir kız vardı, babası orada kumandandı. O kızdan çok hoşlandım. Ama evlenecek yaşta değildim ki. Sonra o kız da korkunç bir kaza geçirdi, o aşk defteri feci bir biçimde kapandı."

"Başka?"

"Başka, şimdilerde şu küçük Fikriye aklıma geliyor. Üvey babamın yeğeni. Çok tatlı bir kız. Büyüdükçe güzelleşti. Şimdi 16 yaşında. Bana çok düşkün olduğunu biliyorum. Çok hoşlanıyorum Fikriye'den, ama ben hiç evlenecek durumda bir adam mıyım? Yarın ne olacağım belli mi? Yazık olur çocuğa."

Mustafa Kemal'in gözünde herkes çocuktu. O zaten yakın arkadaşlarına bile, kendine özgü konuşmasıyla, 'Çucuk,' diye seslenirdi. Doktor Fikret, Mustafa Kemal'in Fikriye'den söz ederken de bu kelimeyi kullanmasını hiç yadırgamadı.

"Evet, evet, anlıyorum, acele etmek istemiyorsun. Yoksa sevmediğinden değil."

"Öyle vallahi!..."

Her gün, böyle tatlı ve içten konuşmalarla geçiyordu. Ama

Doktor Fikret biraz huzursuz olmaya başlamıştı. Ya Mustafa Kemal'in kaçtığı anlaşılırsa? Üçüncü günün akşamı Fikret Bey Mustafa Kemal'e,

"Ne zaman dönmeyi düşünüyorsun?" diye sordu.

"O ne biçim soru? Sıkıldın mı benden? Gitmemi mi istiyorsun?"

"Hiç olur mu Kemal'ciğim? Her gün ne tatlı sohbetler ediyoruz. Hiç doyamıyorum tadına. Bitecek diye korkuyorum."

"Yok, doktor, sen merak etme, ben döneceğim zamanı bilirim."

Birkaç gün sonra Fikret Bey konuğuna yine aynı soruyu yöneltecek oldu. Mustafa Kemal,

"Çok rica ederim doktor," dedi, "ben ne yapacağımı bilirim. Hele bir öğrenelim bakalım, ne zaman vapur varmış."

Bunun üzerine Doktor Fikret'in ertesi sabah ilk işi limandaki acenteden konuğuna bir bilet alıp gelmek oldu.

"Bak Kemal'ciğim, bugün bir vapur varmış, hemen biletini aldım."

"Ya... öyle mi Doktor? Demek beni yolcu ediyorsun?"

"Vallahi içimde bir kötülük yok. Senin iyiliğin için, başın derde girer diye korktum. Yoksa hiç seni bırakmak ister miyim?"

"Peki, öyle olsun."

Mustafa Kemal kırıldı mı Doktor Fikret'e? Hayır, dostlukları hep sürdü. Birinci Büyük Millet Meclisi kurulurken Ankara'ya ilk koşanlardan biri de Dr. Fikret'ti. Önce Kozan'dan, sonra Ertuğrul'dan, sonra da Bilecik'ten milletvekili seçildi. 1925'e kadar da Gazi Paşa'nın rakı sofrasından hiç eksik olmayanlardan biriydi.

Mustafa Kemal, 1914 Haziranı'nda İzmir'den yine gizli olarak Sofya'ya döndükten sonra da bu kaçış olayından kimselere söz etmedi. Ali Fethi Bey bile kendisinin 5-6 gün nerelere kaybolduğunu bilemedi.

Zaman zaman romantik düşüncelere dalıyordu. İşte böyle bir günde, en yakın dostu Salih Bozok'a, "Güzel gözlü, burma bıyıklı Salih'im," diye başlayan bir mektubunda, "Bir Fransız şairi hayatı şöyle anlatıyor," diyerek şu şiiri gönderiyordu:

La vie est brève
Un peu de rêve
Un peu d'amour
Et puis bonjour

La vie est vaine
Un peu de haine
Un peu d'espoir
Et puis bonsoir

(Hayat kısadır – Biraz hayal – Biraz aşk – Sonra iyi günler; Hayat boştur – Biraz kin – Biraz umut – Sonra iyi akşamlar)

Mustafa Kemal Sofya'da bunları düşünürken, siyasal hava gittikçe gerginleşiyordu. Avusturya Veliahtı Ferdinand ve eşinin 28 Haziran 1914'te öldürülmesi, bardağı taşıran son damla oldu. Bu olaydan bir ay sonra, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Sırbistan'a savaş ilân etti. Ondan üç gün sonra da Almanya Rusya'ya savaş açtı. Almanya bu savaşta, Osmanlı Devleti'ni de Rusya'ya karşı kullanmayı amaçlıyordu. Osmanlı Halifesi bütün Müslümanları Cihat'a çağıracak, Hindistan'ın ve Afrika'nın Müslüman halkları da güya İngilizler ve Fransızlara karşı ayaklanacaklardı.

Almanların, düşman durumunda bulunan Fransa ve İngiltere'ye hiç sempatisi yoktu. Çünkü Fransa daha önceki dönemlerde Mısır'a saldırmış, Cezayir'i ve Tunus'u da ele geçirmişti. İngiltere de, geçen yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs ve Mısır'a yerleşmiş ve Osmanlı Devleti'nin koruyucusu olmaktan çıkmıştı.

Osmanlı Devleti'nin başında olan İttihatçılar, yani Enver, Talat ve Cemal paşalardan oluşan yöneticiler de Almanya'yla anlaşarak Rusya'ya karşı kendilerini güven altında tutacaklarını umut ediyorlardı.

Dahası Kafkasya'yı ele geçirmeyi, oradan da Orta Asya ülkeleri üzerine yürüyerek güya Pantürkizm serüvenini gerçekleştirmeyi hayal ediyorlardı. Öte yandan da Batı Trakya'yı, Mısır'ı ve Kıbrıs'ı yeniden alacaklardı.

Gerçekte Birinci Dünya Savaşı'nın temelindeki en büyük neden, gelişmekte olan kapitalizmin hammadde ve pazar arayışı yü-

zünden ülkelerin birbirlerine düşmeleriydi. Konu tamamen ekonomikti, kapitalizmin bunalımıydı, milliyetçiliğin de buna araç edilmesiydi.

Osmanlı ülkesinde kapitalizmin gelişmesi elbette söz konusu olamazdı. Osmanlı toprakları kapitalizm için sadece hammadde kaynağı ve pazar durumundaydı. Ama yöneticiler bunun bilincinde değildi. İttihatçıların ünlü büyüklerinden Maliye Nâzırı Cavit Bey, devletin kurtuluşunu kapitalizmle sıkı bir işbirliğinde görüyor, İngiltere ve Fransa'yla çok yakın dostluk yollarını arıyordu. Ama Enver, Sait Halim, Talât paşalar ve Meclisi Mebusan başkanı Halil Bey Almancı bir politika izliyorlardı.

Mustafa Kemal o zamanlar başrollerde değildi, o ne Almancıydı ne de İngiliz ve Fransız yanlısı. Vatanın kurtuluşunu, Türk halkının kendi haklarını savunmasında görüyordu.

Almanya'nın Rusya'ya savaş açmasından hemen sonra, Osmanlı Hükümeti genel seferberlik ilân etti, sıkıyönetim kararı aldı ve Meclisi Mebusan'ı dağıttı. Böylece ülkede otoriter bir yönetim kurulmuş oluyordu.

Osmanlı yöneticileri 2 Ağustos'ta da Sadrazam Sait Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında Alman temsilcileriyle bir araya gelerek 'Savunma için İşbirliği Anlaşması'nı imzaladılar. Bu anlaşma, gerektiği zaman Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesini, Osmanlı Devleti saldırıya uğrarsa Almanya'nın silâhla savunmasını ve savaşta da Osmanlı kuvvetlerinin Almanlar tarafından yönetilmesini öngörüyordu.

Bütün bunlar, bir oldu bittiye getirildi. İki gün sonra da Enver Paşa, Başkumandan vekilliğine atandı.

Bunun hemen ardından Almanya, 3 Ağustos'ta İngiltere ve Fransa'ya savaş açtı. Ondan iki gün sonra da, o devletler Almanya'ya savaş açtılar.

O günlerde Goben ve Breslau adlarında iki Alman zırhlısı, İngiliz ve Fransız filolarından kaçarak Çanakkale önlerine gelmişti. Enver Paşa bunların Marmara'ya alınmalarına izin verdi. Zırhlılara Türk bayrağı çekildi. Birine *Yavuz* adı verildi, ötekine de *Midilli*. Zırhlılar bir süre sonra İstanbul Boğazı'ndan geçerek Kara-

deniz kıyılarındaki Rus tesislerini bombaladılar. Bu, artık savaşa katılmak için çanak tutmaktı.

Ruslar da bunu fırsat bildiler. 1 Kasım'da Kafkas sınırlarında saldırıya geçtiler. Artık Osmanlı Devleti sıcak savaşın içindeydi, Enver Paşa muradına ermişti. Bir koyup beş alacaktı. Aradan dört gün geçti geçmedi, İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. Osmanlılar da onlardan geri kalacak değiller ya, beş gün sonra da onlar hem Rusya'ya, hem de İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan ettiklerini açıkladılar.

İyi ama, savaş kararını kim vermişti? Sadrazam Sait Halim Paşa'nın bu karardan hiç haberi yoktu. İngiltere yanlısı Cavit Bey savaşa karşıydı; Maliye nâzırlığından istifa etti. Talât Paşa da, "Benim bundan haberim yoktu," dedi. Ya Padişah? Ona hiç danışan olmadı, ama birkaç gün sonra savaş kararıyla ilgili bir mazbata sunuldu, o da böylece durumu öğrenmiş oldu.

Bir de şu var, Şeyhülislam Efendi 'Cihadı Ekber (büyük cihat)' fetvası yayınladı, Padişah da Halife sıfatıyla bu fetvayı bir 'Hattı Hümayun' biçiminde ilân etti. İşte Osmanlıların savaşa katılmaları böylece tezgâhlanmış oluyordu.

Mustafa Kemal, savaşta Almanların zafere ulaşabileceklerine hiç ihtimal vermiyordu. Bu yüzden de Devlet'in savaşa katılmasını büyük bir macera sayıyordu. Ona göre Almanların bu savaşı kazanmaları mantık dışıydı. O günlerde Salih Bozok'a yazdığı bir mektupta şöyle diyordu:

> "Almanlar şimşek hızıyla Fransız kalelerini çiğneyerek Paris üzerine yürüyorlar. Ama Rusların da Karpatlara dayandıklarını unutmamak gerek. Avusturya Rus saldırısına uğrayabilir. Almanlar savaşta ortakları olan Avusturyalılara yardım etmek için Fransa'daki askerlerinin bir bölümünü Avusturya'ya taşıyacaklar. O zaman ne olacak? Fransızlar karşı saldırıya geçip Almanları geri püskürtecekler. Ruslar da saldırıyı artıracaklar; Almanlar işin içinden çıkamayacaklar. Bunun sonu yenilgidir. Biz hedefimizi belirlemeden genel seferberlik ilân ettik. Bu çok tehlikelidir. Durum çok kötüdür."

Osmanlı Devleti Müttefiklere savaş ilân ettikten sonra, Mustafa Kemal'in artık Sofya'da yapacağı bir iş kalmamıştı. Nerede olursa olsun, savaşın içinde olmak istiyordu.

Aralık 1914'te doğrudan Enver Paşa'ya yazarak, cepheye gitmek istediğini bildirdi. Mustafa Kemal sabırsızlıkla İstanbul'dan gelecek yanıtı bekliyordu. Yazı geldi. Enver Paşa kendisine cephelerde her zaman bir yer bulunabileceğini, ama Sofya'daki görevinin daha önemli olduğunu yazıyordu. Mustafa Kemal deliye döndü. Hemen o gün Enver Paşa'ya yeni bir yazı gönderdi. Bunda kısaca şöyle diyordu: "Benim için hiçbir şey vatanımın savunmasından daha önemli ve daha kutsal olamaz. Eğer benim yeteneklerimin olmadığı kanısındaysanız, bunu açık açık bana bildirin."

Enver Paşa'dan ses çıkmayınca Mustafa Kemal kesin kararını verdi, İstanbul'a dönecek ve hiçbir kumandanlık görevi beklemeden cepheye giderek sıradan bir asker gibi savaşa katılacaktı. Bavullarını hazırladı. Tam Sofya'dan ayrılacağı gün, 20 Ocak 1915'te, Fethi Bey kendisine İstanbul'dan bir telgraf geldiğini bildirdi. 19. Fırka'nın başına atanmıştı.

Neredeydi bu 19. Fırka? Mustafa Kemal bunu hiç bilmiyordu. Fethi Bey'e sordu, onun da hiç bilgisi yoktu.

"Sen bir git bakalım İstanbul'a, orada öğrenirsin. Cepheye gitmek istiyordun ya, bu fırka da herhalde cephede bir yerlerdedir," dedi.

V

Çanakkale

Mustafa Kemal on dört aylık bir ayrılıktan sonra 25 Ocak 1915'te İstanbul'a dönüyordu. Ertesi gün, Ali Memduh Bey'in Akbıyık'taki evine gitti. Kapıyı Fikriye açtı. Birbirlerine çılgıncasına sarıldılar.

"Mustafa Ağabey, içime doğmuştu sanki, gelişinizi bekliyordum her gün. Sonunda gelebildiniz. Ne kadar mutluyum size kavuştuğuma. Artık ölsem de gam yemem!"

"Sen neler söylüyorsun Fikriye? Daha dur bakalım, çok güzel günlerimiz olacak."

"Sizinle birlikte olmadıkça hiç değeri yok."

"Ama sen beni çok şımartıyorsun küçük kız."

"Ben artık küçük kız değilim, çocuk da değilim. 18'ime bastım."

"Aferin sana. Gittikçe daha çok güzelleşiyorsun. Sana bir şey söyleyeyeyim mi, hiç inanmayacaksın ama ben de seni çok özledim. İleride bir gün konuşacağız bunları. Sen şimdi kardeşinden haber ver."

"Enver Ağabey cephede. Onu da çok merak ediyoruz. Ama yapılacak bir şey yok. Askerlerin kaderi bu, bir yerlerden bir yerlere sürüklenecekler. Siz de emirlere boyun eğip ölüme gideceksiniz."

"Öyle söyleme Fikriye. Ben Sofya'da doğru dürüst oturuyordum. Davetler, ziyafetler, balolar. Ama benim istediğim bu değil ki... Ben asker adamım. Vatan tehlikeler içinde olduğu zaman cephede olmalıyım. Beni cepheye yollamak istemediler, dayattım, zorla geldim."

"Cephede olacağınıza, savaşları önleyecek bir şeyler yapsanız daha daha iyi olmaz mı?"

"Olur, elbette daha iyi olur. Ama buna biz karar vermiyoruz. Savaşları başkaları çıkartıyor. Biz kendimizi bir oldu bittinin içinde buluyoruz. Savaşı ben mi başlattım? Asla! Buna Enver karar verdi, koca bir devleti de arkasından sürükledi. Şimdi, savaşı ben çıkartmadım, diye savaştan kaçmam mı gerekir? Hayır kaçmayacağım, üstüne üstüne gideceğim. Yarın savaşı kazandıktan sonra aramızda hesaplaşacağız. Göreceksiniz, inan bana, bunlara da sıra gelecek."

Soğuk bir kış günüydü. Salonda odun sobası yanıyordu. Az sonra Fikriye'nin küçüğü Jülide de geldi. Anneleri Vasfiye Hanım da kahve getirdi. Mustafa Kemal kahvesini bitirir bitirmez,

"Kusura bakma Fikriye'ciğim," dedi, "ben hemen kalkmak zorundayım. Erkân Harbiye'ye gidip durumumu öğreneceğim. Önce sizi görmeye geldim. Seni iyi bulduğuma da çok sevindim. Şimdi artık görevimin başına gitmeliyim. Bakalım beni nereye atamışlar?"

"İnşallah iyi bir yerdir."

"Savaşta iyi yer, kötü yer olmaz. Biz iyi savaşırsak gittiğimiz yer iyi olur."

"İyi savaşacağınıza tam bir güvenim var."

"Benim de kendime."

Mustafa Kemal yine bütün aileyle kucaklaşarak evden ayrıldı. Fikriye ise annesine sarılarak ağlamaya başladı.

"Anneciğim, nedir bu bizim kaderimiz? Ağabeyimi cepheye gönderdik. Şimdi de sıra Kemal Ağabey'de. Biz ne olacağız, söylesene. Yazık değil mi kadınlara, çocuklara?"

Enver Paşa Osmanlı Devleti'ni savaşa sürüklerken Rusya'yı Kafkaslardan ve Balkanlardan kuşatarak çökertmeyi, Kars'ı, Ardahan'ı ve Batum'u geri almayı, Kafkasya'ya uzanmayı, Süveyş'ten Mısır'a yüklenerek İngiltere'yi vurmayı, Kıbrıs'ı ve Selânik'i yeniden ele geçirmeyi umuyordu.

Bu amaçla en yakın arkadaşı Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'yı Süveyş üzerine gönderdi. Dördüncü Ordu'nun Kanal Seferi tam bir yenilgiyle sona erdi. Cemal Paşa, Osmanlı ordusunda 190 ölü,

381 yaralı olduğunu ve 727 askerin de kaybolduğunu açıklıyordu. İngiliz kaynaklarına göre ise Osmanlıların kaybı 3.650 askerdi.

Kafkas Cephesi'nin komutanlığını ise doğrudan Enver Paşa üstlenmişti. 150 bin kişilik bir güçle 14 Aralık 1914'te saldırıya geçti. Sarıkamış'ı almak için Allahuekber Dağları'na yüklenen 40 bin askerden ancak 3 bini kurtulabildi. Tüm kayıplar 78 bin kişiydi. Enver Paşa bu yenilginin ardından İstanbul'a döndüğünde kendisine savaşın nasıl geçtiğini soranlara, "Biraz çarpıştık," demekle yetiniyordu.

Mustafa Kemal, 25 Ocak 1915'te Harbiye nezaretine Enver Paşa ile görüşmeye gitti. Enver Paşa Sarıkamış yenilgisinin yarattığı moral bozukluğundan kurtulamamıştı. Zayıflamış ve yüzü solmuştu. 78 bin askerin kışta kıyamette Kafkaslarda perişan olmasının çöküntüsü içindeydi. Mustafa Kemal kendisinden bunun hesabını soracak değildi.

"Geçmiş olsun, çok üzgünüm," diye söze başladıktan sonra şöyle dedi:

"Biraz yorgun görünüyorsunuz."

"Yok, o kadar değil."

"Ne oldu?"

"Çarpıştık, o kadar."

"Şimdiki vaziyet nedir?"

"Çok iyidir."

Bu son söz üzerine Mustafa Kemal 78 bin askerin yok olduğu Sarıkamış faciasının üzerinde durmak istemeyerek konuşmasını şöyle sürdürdü:

"Cepheye atanmak için yolladığım yazıya cevap verecek zamanınız olmadığını sanıyorum. Ama yine isteğimi olumlu karşılamış olacaksınız ki, beni buraya çağırttınız ve 19. Fırka kumandanlığına atadınız. Çok teşekkür ederim. Yalnız anlamadığım bir şey var, bu fırka nerede? Nasıl ve ne zaman kurulacak, kimse bilmiyor."

"Anlatayım, bu fırkayı siz kuracaksınız. Fırkanın merkezi Tekirdağ olacak. Orada hazırlıklar başladı bile. Bu konuyu Genelkurmayla görüşün, onlar size gereken bilgiyi vereceklerdir."

Mustafa Kemal Enver Paşa'yla konuşmasını burada keserek doğru Genelkurmay Dairesi'ne gitti ve kendisini,

"Ben 19. Fırka Kumandanı Mustafa Kemal," diye tanıttı. Onlar da şaşkın şaşkın onun yüzüne baktılar. Daha kimsenin böyle bir fırkadan haberi yoktu. Mustafa Kemal, âdeta sahtekâr durumuna düşmüştü.

Sonunda bu fırkanın Tekirdağ'da kuruluş durumunda olduğunu öğrenen Mustafa Kemal, derhal cepheye gitmeye karar verdi. Akbıyık'taki eve giderek Vasfiye Hanım, Fikriye ve Jülide'yle vedalaştı. Ertesi gün de görevinin başına ulaşmak için Tekirdağ yoluna çıktı. Tekirdağ'da fırkanın kuruluşunu tamamladıktan sonra, karargâhını, Çanakkale kentinin karşısındaki Eceabat kasabasının hemen kuzeyinde bulunan Maydos'a taşıdı. Burada, Arıburnu, Anafartalar ve Ece limanını da içine alan bölgenin kumandanlığına getirildi.

Bölgede her an bir İngiliz-Fransız saldırısı bekleniyordu. Çok gergin günler geçiriliyordu. Düşman acaba nereden ve nasıl saldıracaktı!

Mustafa Kemal'e göre düşmanın, Gelibolu Yarımadası'nın burnunda, yani Çanakkale Boğazı'nın batı ucunda Seddülbahir ve Kabatepe bölgesine bir çıkartma yapması beklenebilirdi. Mustafa Kemal bu amaçla askerlerini buralarda mevzilendirerek savunma hazırlıklarına girişti. Gerçekten düşman, ilk çıkartma denemesini, 1915 Martı'nın ilk günlerinde beklenen kıyılarda yaptı. Bu, belki de bir keşif çıkartmasıydı. Ama Mustafa Kemal'in aldığı savunma önlemleri o kadar başarılıydı ki bu ilk çıkartma denemesi derhal püskürtüldü.

İngiliz ve Fransız donanmaları neden Çanakkale'ye saldırıyorlardı? Çünkü Osmanlı ordusu Kafkaslar'da ve Süveyş'te yenik düşmüştü. Demek ki Osmanlılar korkulacak güçte değillerdi. O halde İngilizlerle Fransızlar Çanakkale'de de Türklerin savunma güçlerini yok ederek kolayca İstanbul'u ele geçirebilecek durumdaydılar. İstanbul'un düşmesi, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve savaş dışı bırakılması demek olacaktı. Hindistan ve Süveyş'e yönelik Osmanlı baskısı ortadan kalkacak ve Rusya ile daha sıkı bir

işbirliğinin yolu açılacaktı. İşte bu yüzden İngiliz ve Fransız zırhlıları, ocak ayından beri Çanakkale kıyılarını sürekli top ateşine tutuyordu.

Fransızların Suffren, Bouvet, Gaulois, İngilizlerin Inflexible, Vengeance, Cornwallis ve Albion zırhlıları durmadan kıyıları dövüyorlardı. Bütün bu bombardımanlardan sonra 18 Mart'ta, düşman donanması bütün ağırlığıyla Çanakkale Boğazı'na yüklendi. Ama kıyılardaki Türk tabyalarının korkunç bir direnişiyle karşılaştı. Düşman donanması Boğaz sularında perişan edilerek geri püskürtüldü. Bu olay, Türk ordusunun tarihinde şanlı bir sayfa olarak yer aldı.

Çanakkale Savaşı'nın işte o en kızgın ve ateşli günlerinde, Mustafa Kemal annesinden bir mektup aldı. Zübeyde Hanım, kızı Makbule ile birlikte Selânik'ten ayrılmış İstanbul'a gidebilmek umuduyla Dedeağaç'a gelmişti. Çanakkale'ye bombaların yağdığı, ateşlerin gökyüzüne yükseldiği, bütün Çanakkale Boğazı kıyılarının alev alev yandığı günlerde, Zübeyde Hanım nasıl Dedeağaç'tan Keşan'a, oradan da Tekirdağ'a geçebilecekti? Deliye döndü Mustafa Kemal. Sırası mıydı şimdi Selânik'ten ayrılıp da İstanbul'a gitmenin? Ama Zübeyde Hanım oğlundan uzun süre haber alamayınca, meraktan çıldırmış ve yollara düşmüştü. Dedeağaç'tan yazdığı mektup da İstanbul yoluyla kimbilir kaç günde cepheye ulaşmıştı. Ne yapabilirdi Mustafa Kemal? Cepheden ayrılıp da Dedeağaç'a mı gidecekti? Düşündükçe üzüntüden kahroluyordu.

Sonunda Beşinci Ordu kumandanlığı aracılığıyla Sofya elçiliğine şu telgrafı çekti:

> "İstanbul'a seyahat etmekte olan annemin aranması için Dedeağaç'taki Konsolosunuza emir vermenizi rica ederim. Dedeağaç'tan mektubunu aldığımdan, orada olduğunu zannediyorum." (5 Nisan 1915) Mustafa Kemal.

Bu telgrafa uzun bir süre yanıt gelmedi. Mustafa Kemal'in aklı annesindeydi. Bir yandan düşmanı Boğaz'dan geçirmemek için her gün kan ve barut kokuları arasında verilen savaşlar, öte yandan annesinin yollarda perişanlığı.

Haftalar sonra kendisine annesinden bir mektup ulaştı. Zübeyde Hanım bin bir macera sonunda İstanbul'a varmış; Makbule ve üvey kızı Rukiye ile birlikte Vasfiye Hanım'ın Akbıyık'taki konağına yerleşmişti.

Mustafa Kemal'in, o dönemde ne annesiyle uğraşacak zamanı vardı ne de uzaklarda bıraktığı dostlarıyla. O kendini yalnız savaş sorunlarına vermişti. Mart ayında yaşadıkları bozgundan sonra düşman Boğaz sularını bırakıp kıyılardan çıkartma denemelerine girişti. İşte o zaman da karşısında Mustafa Kemal'i buldu. Onun düşündüğü gibi düşman, 12 Nisan'da en büyük çıkartmayı Gelibolu Yarımadası'nın kuzeybatısında Gökçeada karşılarındaki kıyıya yapıp Arıburnu sırtlarına çıktı ve orada mevzilendi. Mustafa Kemal'in amacı, düşmanı bu kıyılardan denize dökmekti.

Mustafa Kemal işte o günlerde, savaşı Conkbayır'ı sırtlarında, sonradan Kemalyeri denen yerden yönetiyordu. O bölgedeki bütün yerlerin adları tarihe geçti: Kocadere, Arıburnu, Kocaçimen, Anafartalar, Karatepe, Bolayır, Kireçtepe, Tekketepe, Suvla, Bigalıköy, Maltepe, Mersintepe...

Mustafa Kemal, 15 Nisan günü, orada askerlere şunları söylüyordu:

"Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar gelecektir."

57. Alay, orada tümüyle şehit oldu. Tek asker kurtulmadı o alaydan.

Mustafa Kemal durumun ne kadar tehlikeli olduğunun bilincindeydi. Ama kendinden başka hiç kimsenin de böyle bir görevde başarılı olamayacağını biliyordu. İşte o sıralarda Ordu Kumandanı Liman von Sanders Paşa kendisini cephede telefon başına çağırarak durumu nasıl gördüğünü sordu. O da bütün kuvvetlerin kendi kumandasına verilmesinden başka çare kalmadığını söyledi.

Liman Paşa'nın yanıtı şu oldu:

"Çok gelmez mi?"

"Az gelir!"

İstediği bütün yetkiler bir süre sonra kendisine tanındı ve Çanakkale destanı böyle yazıldı. Mustafa Kemal, o günlerde, Arıburnu Cephesi'ndeki tüm birliklerin subaylarına şunları söylüyordu:

"Karşımızdaki düşmana son darbeyi vuracağız... Kahramanlıklarınızın mükâfatını toplayacaksınız... Bütün muharebelerde gerek subayların, gerekse erlerin gösterdikleri kahramanlık gerçekten şan ve namus örneği olacaktır. Subay ve erlerin, karşılarındaki düşmanı, tek kişi kalıncaya kadar denize dökebileceklerine tam inancım vardır... Göreviniz karşımızdaki düşmanı tümüyle yok etmekten ibarettir. Benimle beraber burada harp eden bütün askerler kesinlikle bilmelidir ki, bize verilen vatan ve namus görevini tam olarak yapmak için bir adım geri gitmek yoktur. Bu sırada uyku ve istirahat aramak, bütün milletimizin sonsuza dek istirahatten yoksun kalmasına neden olabilir. Düşmanı tamamen denize dökmedikçe, yorgunluk işareti göstermeyeceğinizden şüphe etmiyorum...

"... Karşımdaki düşmanı Arıburnu'ndan atmak için canımı fedadan bir an tereddüt etmem. Komuta ettiğim birliği bile, son ere kadar ölüme gönderebileceğime güvenim var.

"... Bölge kumandanları, son erimize kadar ölmek ya da karşımızdaki düşmanı bir fert kalıncaya kadar denize dökmek amacıyla saldırıya hazırlanacaktır.

"... Siperler savunma için değil, saldırıyı sağlamak içindir..."

Mustafa Kemal Çanakkale savaşlarının yönetiminde eşsiz bir kahramanlık ve başarı örneği verdi. Onun kumandası altında savaşan, yaralanan ve ölen subay ve erlerin her biri de onun kadar kahramanca ve özveriyle savaştılar.

Bunlardan biri de Fedai Müfrezesi'ydi. Buna Mehmet Çavuş Müfrezesi de denir. 140 erden oluşan bu müfreze 7 Mayıs sabahı, Kanlısırt denilen bölgede İngiliz mevzilerine bir baskın yaparak düşman siperlerini ele geçirdi, düşmanı bozguna uğrattı. O saldırının olduğu tepeye, 'Cesarettepe' adı verildi. Mustafa Kemal'in savaşı yönettiği tepenin adı da 10 Mayıs 1915'te yayınlanan bir emirle, 'Kemalyeri' oldu.

Mustafa Kemal artık, Çanakkale savaşlarının efsanesi olmuştu. Çevreden ve İstanbul'dan kendini görmeye ve kutlamaya sayısız insan geliyordu. Kimler yoktu bunların arasında? Başkomutan Vekili Enver Paşa, Şehzâde Ömer Faruk Efendi, Hüseyin Cahit (Yalçın), Ali Ekrem (Bolayır), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Ahmet Ağaoğlu, Ali Canip (Yöntem), yazar Ömer Seyfettin, şair Mehmet Emin (Yurdakul), İbrahim Alaettin (Gövsa), Hakkı Suha (Gezgin), şair Enis Behiç (Koryürek), İbrahim Süreyya (Yiğit)...

Mustafa Kemal, kendisini görmeye gelen herkesle ayrı ayrı konuşup dertleşiyor ve her zamanki zarafeti ve nezaketiyle onlara cephenin durumu üzerinde ayrıntılı bilgiler veriyordu. Bunların yanı sıra geceleri siperlerde ya da lamba ışığıyla aydınlanmış karargâh odalarında, İstanbul ya da Sofya'daki dostlarına mektup yazmaktan geri kalmıyordu. İşte o mektuplardan bazı örnekler:

Maydos karargâhından İstanbul'da Madam Corinne'e yolladığı bir mektuptan bir bölüm:

> "İki aydır buradayım ve Çanakkale Boğazı'nı Müttefiklerin çıkarına girişimlerde bulunan donanma ve kuvvetlere karşı savunuyorum. Bu ana kadar hep başarılı oldum, her zaman da başarılı olacağım. Burada benim adımın duyulmamasına hayret etmemeli; çünkü ben, önemli bir muharebenin kahramanı olan Mehmet Çavuş'a şeref kazandırmayı tercih ettim. Tabii şüphe etmezsiniz ki, muharebeyi yöneten sizin dostunuzdur, savaş gecesi savaşanların saflarında Mehmet Çavuş'u bulan da odur."

Yine Maydos'tan, Sofya'da tanıdığı Güstav Christianus'a yazılmış bir mektuptan bir bölüm:

> "İngilizler ağır biçimde yenildiler. Bütün düşmanlarımızı yere serdiğimiz gün nâzikâne davetinize uyacağım."

Madam Hilde Christianus'a yazılmış bir mektuptan:

"Sizin bana verdiğiniz Almanca derslerini asla unutmadım. Sizi temin ederim ki top gürültüleri ve mermi yağmuru altındaki önemli savaş günlerinde bile hayatımın en güzel anıları bu güzel ve dostane saatlerdi. Düşmanlarımızı yere serdikten ve sevgili vatanımızı rahata kavuşturduktan sonra hemen sizi ziyarete koşacağım."

Madam Corinne'e yazılmış bir karttan:

"İşte Arıburnu'nda İngilizlerle savaştayım. Düşmanın önemli kuvvetini ezdim, geri kalanlar da kıyıya sürüldü. Düşmanın tam yok olduğu haberini de yakında alacaksınız.

Yine Madam Corinne'e yazılmış bir mektuptan:

"Burada hayat o kadar sakin değil. Gece gündüz her gün çeşitli toplardan atılan şarapneller ve başka mermiler başlarımızın üstünde patlıyor. Kurşunlar vızıldıyor. Bomba gürültüleri de top seslerine karışıyor. Gerçekten bir cehennem hayatı yaşıyoruz. Çok şükür askerlerim çok cesur ve dayanıklı..."

Sofya'da General Petroff'un eşine yazılan bir mektuptan:

"Düşman kuvvetlerine istediğimiz biçimde karşı koyduk. Daha önce Arıburnu'nda karşımda bozguna uğrayan düşman kuvvetleri, aradan aylar geçtikten sonra bu defa da Anafartalar'da tam anlamıyla felç oldu.

"General Hamilton'a ve Lord Kitchner'e (Savunma Bakanı) ardı ardına bu başarıları elde etmeme vesile oldukları için teşekkür borçluyum."

Mustafa Kemal başarılarıyla övünmekte haklıydı. Beş ayda dört büyük zafer kazanmıştı: Arıburnu Zaferi, Birinci Anafartalar Zaferi, Conkbayırı Zaferi ve İkinci Anafartalar Zaferi. Ordu Komutanı Mareşal Liman von Sanders ile Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu genç albayın bu kadar büyük başarılar elde ederek "Çanakkale kahramanı" olmasını biraz kıskanıyorlardı.

Enver Paşa 1915 Eylülü sonlarında Gelibolu'ya geldi ama Mustafa Kemal'in başında bulunduğu Anafartalar Grubu Karargâhı'na uğramadı. Liman von Sanders'in de o günlerdeki davranışı aynı oldu. Mustafa Kemal bunun üzerine Mareşal'e bir tel çekerek şöyle dedi:

> "Ekselansları geçenlerde Kuzey, Güney ve Asya gruplarını ziyaret etmiş ama Anafartalar Grubu'nun varlığını tanımak istemeyerek bizi bu ziyaretinin onurundan yoksun bırakmıştır. Ekselanslarının şahsıma karşı beslediği duygular böylece belirirken orduda aynı koşullar altında hizmet vermem benim için imkânsızdır. Beni şu andan itibaren grup kumandanlığından istifa etmiş saymanızı rica ediyorum."

Liman von Sanders bu yazıyı alınca çok üzüldü; Mustafa Kemal'den böyle bir tepki beklemiyordu. Hemen Enver Paşa'ya bir yazı göndererek Mustafa Kemal'in istifasını kabul etmeyeceğini, çünkü kendisini 'çok müstesna, nitelikli, yetkili ve cesur bir subay olarak tanıdığını ve takdir ettiğini' belirtti.

Enver Paşa Mustafa Kemal'e verdiği yanıtta, "Son defaki Çanakkale ziyaretinde çeşitli mevzileri görmek istediği için kendisini ziyarete vakit bulamadığını" yazmakla yetindi.

Mustafa Kemal İngilizleri, Fransızları, Avustralyalıları, Yeni Zelandalı Anzakları iyice yıldırmıştı, hiçbiri bir adım ilerleyemediler. Artık bir saldırıya geçerek düşmanı denize dökmenin zamanı gelmişti ama Enver Paşa bu taarruz önerisini onaylamak istemiyordu. Bu koşullar altında çalışmak Mustafa Kemal'e çok güç geliyordu. Kasımın son günlerinde hava değişimi için izin istedi. Oysa düşmanı denize dökmeden oradan ayrılmak niyetinde değildi. O Çanakkale'den ayrıldıktan on gün sonra da düşman kuvvetleri çekildi.

Mustafa Kemal'in izni kabul edildikten sonra yerine Fevzi Paşa (Çakmak) atandı. 10 Aralık 1915'te de Mustafa Kemal arkasında destanlar bırakarak Çanakkale'den ayrıldı. Ertesi gün Salih Bozok'a yazdığı bir mektupta şöyle diyordu:

"Ben düşmanın çekileceğini anladığım için bir taarruz yapılmasını önermiştim. Fakat benim bu önerimi kabul etmediler. Bundan dolayı canım çok sıkıldı. Çok da yorgun olduğum için izin alarak İstanbul'a geldim. Eğer ben oradayken düşman şimdiki gibi çekilmiş olsaydı, herhalde daha çok sıkılacaktım.

VI

Akaretler'de Gelişen Bir Sevgi

Mustafa Kemal İstanbul'a dönerken türlü duygular içindeydi. Coşkulu bir karşılama töreni umuyordu. Az şey miydi yaptıkları? Derne Cephesi'nde bir yıla yakın bir süre İtalyanlara bir adım attırmamış ve ordunun onurunu kurtarmıştı. Arkasından da Anafartalar kolay kazanılacak bir başarı mıydı? Düşman askerlerinin Çanakkale Boğazı'nı ele geçirerek İstanbul'u kuşatmalarını önleyen kendisi değil miydi? Çanakkale zaferi olmasa, İstanbul düşman işgali altında olurdu. Bir yıla yakın bir süre Anafartalar'da, Arıburnu'nda, Conkbayırı'nda düşmanın bir karış ilerlemesine engel olan onun kumandasındaki kahraman askerler değil miydi? O başta olmasaydı, bu zaferler zor kazanılırdı herhalde. Hayır, hayır, kazanılamazdı. İnsanların bu kadar özveriyle, yürekli-likle düşmana karşı direnmeleri onun başarısı değil miydi? Elbette İstanbul halkı onun kahramanlığını değerlendirmesini bilecekti. Ama daha paşa bile olmamıştı. Bunlar geçiyordu kafasından.

Yaklaşık on ay olmuştu İstanbul'dan ayrılalı. Hele annesini görmeyeli, dört yıl oluyordu. 1911 Ekimi'nde Selânik'ten ayrılırken annesiyle vedalaşmışlardı. Ondan sonra yolu bir daha Selânik'e hiç uzanmamıştı. Trablusgarp Savaşı, derken İstanbul, derken Balkan Savaşı, arkasından Sofya'da ataşe militerlik, onun ardından Çanakkale Savaşı... Zübeyde Hanım bütün bu sürede Selânik'te kalmıştı.

Tatlı bir sonbahar akşamı Mustafa Kemal İstanbul'a geldi. Annesi gözünde tütüyordu. Ona döneceğini de hiç haber vermemişti. Bu işler o kadar çabuk olmuştu ki. Zübeyde Hanım'ın Akbıyık'taki konakta kaldığını biliyordu. O akşam bir arabaya atlayarak doğru Akbıyık'a gitti.

Kapıyı Fikriye açtı.

"Ne?... Kemal Ağabey... Gözlerime inanamıyorum. Siz nihayet burada... Sağ salim... Şükürler olsun."

Fikriye deli gibi Kemal Ağabey'inin boynuna sarıldı, hiç bırakmak istemiyordu. Artık çocuk da değildi, 18 yaşında olgun bir kız olmuştu. Mustafa Kemal'e 'ağabey' derken 'sevgilim' demek geçiyordu içinden. Bütün vücuduyla, kollarıyla, elleriyle onu sarıyordu.

Vasfiye Hanım içeriden kızının çığlıklarını duyup kapıya koşmuştu,

"Bu ne mutluluk," diye haykırdı.

Onunla da coşkuyla kucaklaştılar.

"Durun Kemal Bey, annenize haber vereyim. Çıldıracak Zübeyde Yengem. Nasıl merak ediyordu sizi, anlatamam. Yenge koş, bak kim gelmiş! Makbule, Makbule, sen de koş. Bak ağabeyin burada. Rukiye, sen de gel!"

Zübeyde Hanım gözlerinden yaşlar boşanarak Mustafa'sını kucakladı.

"Bir haber vermek yok mu?" dedi. "Oğlum deli ettin bizi. Vallahi seni şehit oldu sandım, yüreğime indi. Beni üzüntüden öldürmek mi istiyorsun! Canım, Paşa oğlum."

Zübeyde Hanım oğluna Harbiye'ye girdiğinden beri 'Paşa oğlum' diyordu.

Makbule de ağabeyine sarılıp uzun uzun öptü.

"Makbule, senden hiç haber alamadım. Neden bana yazmıyorsun?"

"Ağabey kabahat benim, biliyorum. Ama sizi nasıl sevdiğimi anlatmama gerek var mı?"

"Yok, yok ama insan yine de bu sevginin kanıtlarını arıyor. Evlenmişsin, bana haber vermeden."

"Ağabey, öyle bir şey oldu ama ayrıldık. Önemli değil."

"İyi ya, demek ki sana yeni bir koca bulmak benim görevim olacak."

"Siz merak etmeyin ağabey, ben başımın çaresine bakarım."

"Peki Makbuş, bu sefer lütfen önceden haber ver, ailemize girecek damat adayını ben de bir araştırayım bakayım."

Mustafa Kemal daha sonra annesine Selânik'ten nasıl ayrıldığını ve Ragıp Bey'in neden İstanbul'a gelmediğini sordu. Zübeyde Hanım da,

"Valla Mustafa'cığım, Ragıp Bey gelemedi," dedi. "Oradan ayrılmak ona güç geldi. Zaten ben her şeyimizi Selânik'te bırakıp geldim. Ragıp Bey evimizi barkımızı başı boş bırakmak istemedi. Yunanlılar her şeyi yağma ederler, diye korktu. Orada güvenecegimiz kimse kalmadı ki, kaçan kaçana. Herkes, nesi var, nesi yok satıp kapağı İstanbul'a atıyordu. Ben de Makbule'yi ve Rukiye'yi alıp yola çıktım. Ragıp Bey Rukiye'yi bırakmak istemiyordu. Ama Rukiye benden ayrılmadı. Bir gün oraya geri döneceğimize inanıyorum. Selânik düşmana kalmayacak, oraları geri alacaksınız değil mi Mustafa'm?"

"Evet anne, sen üzülme, bir gün döneceğiz Selânik'e!"

Fikriye o akşam Kemal Ağabeyi ile başbaşa kalıp uzun uzun konuşmaya, can atıyordu ama ev o kadar kalabalıktı ki öyle bir olanak yaratmak kolay değildi. Kaldı ki Mustafa Kemal cepheden dönüyordu. Yorgun ve uykusuzdu.

Top sesleri duymadan, siperlerde sabahlamadan ve çadırlarda portatif karyolalar üzerinde yatmadan sıcak bir evde, huzur içinde, mutlu bir gece geçirdikten sonra Mustafa Kemal ertesi sabah erkenden Harbiye nezaretine gitti. Niyeti Harbiye Nâzırı'na cephenin durumunu anlatmak, ülkenin geleceği konusunda düşüncelerini açıklamak ve öneriler getirmekti.

Nasıl geçti bu görüşme ve nasıl sonuçlandı? Mustafa Kemal akşam eve dönünce, Fikriye'den hemen rakısını istedi. Fikriye ufak bir tepside bir rakı kadehi, dolu bir karafaki ve biraz çerezle salona geldi. Sobada odunlar çıtır çıtır yanıyordu. Zübeyde Hanım korlaşmış ve yer yer çatlamış odunları orta mangalına almış, külle örtmeye uğraşıyordu.

Fikriye,

"Anlatsanıza Ağabey," dedi, "nasıl geçti gününüz?"

"Tatsız, hem de çok tatsız. Bugün Harbiye nezaretine gittim.

Niyetim Halil Bey'le görüşüp biraz bilgi vermek ve görüşlerimi açıklamaktı. Nâzır Hazretleri'nin misafirleri varmış, Müsteşar Yardımcısı'yla biraz sohbet ettik. Sonra o önündeki evrakı incelemeye daldı, ben de bekledim. Bir süre sonra Müsteşar Yardımcısı'na 'Beyefendi, Nâzır Hazretleri kendisini beklediğimi biliyorlar, değil mi?' diye sordum. 'Evet efendim, kendisine ziyaretinizi arz ettim, biraz beklemenizi emretti,' diye cevap verdi.

"Asabım bozulmaya başladı. O arada Nâzır'ın yanına girip çıkanlar oldu. Nâzır Hazretleri hiç adını duymadığım kimseleri kabul ediyor, beni bekletiyordu. Uzadıkça uzadı. Bir buçuk saatlik bir bekleyişten sonra Müsteşar Yardımcısı'na, 'Beyefendi hazretleri beni unuttular galiba,' dedim. Müsteşar Yardımcısı çok iyi niyetli, kibar bir adamdı. Beni kendi bekletiyormuş gibi mahcub oldu. 'Hatırlatayım efendim,' diye yeniden Nâzır Hazretleri'nin odasına girdi.

"Aslında ben bu Nâzır Hazretleri'ni hiç sevmezdim. İttihat Terakki'nin ileri gelenlerinden biriydi. Enver, Cemal ve Talât paşaların çok yakınıydı. Bu yüzden Harbiye nezaretine getirilmişti. Müsteşar Yardımcısı'nı beklerken kafamdan onun hakkında hep kötü şeyler geçiyordu.

"Bir süre sonra Müsteşar Yardımcısı süklüm püklüm dönerek, 'Çok mahcubum ama,' dedi, 'Nâzır Beyefendi sizin birkaç dakika daha beklemenizi buyurdular.' 'Sizin Nâzırınız bütün zamanını böyle anlamsız ziyaretleri kabul etmekle mi geçirir?' diye sordum. Müsteşar Yardımcısı hiç yanıt vermeden önüne baktı. Sonra biz yine savaşla ilgili konuşmamızı sürdürdük.

"Bir süre sonra Nâzır Hazretleri'nin odacısı kapıda göründü ve, 'Nâzır Hazretleri sizi kabul buyuracaklar,' dedi. "Artık kendimi tutacak durumda değildim. Odacıya, 'Nâzır Hazretleri'ne söyle, biraz beklesinler, Muavin Bey'le önemli bir şey konuşuyoruz,' dedim.

"Muavin buz gibi oldu, yüzü bembeyazdı. Odacı Nâzır'ın odasına girdi. İki dakika sonra da ben Muavin Bey'e,

'Buyurun,' dedim, 'Nâzır Hazretleri'ni daha fazla bekletmeyelim.'

"Bu soğuk karşılamadan sonra birbirimize söyleyecek hiçbir şeyimiz olmaması gerekirdi. Nâzır hiç gülümsemeyen bir yüzle karşımda ayakta duruyordu. El sıkıştık. Bana, 'Buyurun, oturun,' bile demedi. Bir süre soğuk soğuk yüzüme baktıktan sonra, 'Ziyaretinizin sebebini anlayabilir miyim?' diye sordu.

"'Bazı görüşlerimi size arz etmek istiyorum,' dedim. 'Konuşabilir miyiz?' 'Hay hay,' dedi, 'buyurun sizi dinliyorum.'

"Oturduk. Ben başladım anlatmaya. Beni, boş gözlerle dinliyordu. 'Beyefendi, memleketin durumu sizin sandığınız gibi parlak değildir,' dedim. Birden horozlandı, 'Ne demek istiyorsunuz, hiç anlamıyorum!' diye kükredi.

"Ben, 'Memleket mahvolmak üzeredir,' diye konuşmamı sürdürdüm. 'Ama siz gerçekleri benimle konuşmaktan çekiniyorsunuz. Gerçekleri konuşmaktan korkmayınız. Gerçek olan sizin sözleriniz değil, benim sözlerimdir.'

"Nâzır Hazretleri'nin kan beynine sıçradı, 'Kumandan Bey,' diye haykırdı, 'size saygı gösterdik. Çünkü bize, Anafartalar'da vatana hizmet ettiğinizi söylemişlerdi. Sizi o yüzden kabul ettim. Ama sizinle sözünü ettiğiniz konuları konuşamam. Benim Ordu Başkumandanı'na ve Genelkurmay'a sınırsız güvenim var. Siz gidin derdinizi onlara anlatın.'

"Ben, 'Nâzır Hazretleri,' dedim, 'siz memlekette ulusal bir genelkurmayın olmadığını bilmiyor musunuz? Genelkurmayı Almanlar yönetiyor. Siz onlarla mı konuşmamı öneriyorsunuz? Hayır, gitmeyeceğim ve konuşmayacağım. Teşekkür ederim.'"

Fikriye, "Ne korkunç," diye haykırdı. "Yazıklar olsun. Vallahi yine de iyi davranmışsınız. Ben, Nâzır'ın kafasına bir şeyler indirirsiniz, diye korktum."

"Yok kızım. Ben bir gün bunların hesabını soracağım. Bak, sana bir şey daha anlatayım. *Harp Mecmuası*'nın son sayısının kapağına benim resmimi koyacaklarmış. Tam derginin basılacağı sırada Enver Paşa haber almış ve resmimi çıkarttırmış. 'Başarı askerindir, kişileri sivriltmeye gerek yoktur,' demiş."

"Peki ama, ya kendisi? Bütün gazeteler, dergiler onun resimleriyle donatılmıyor mu? Sizi çekemiyor ağabey, kıskanıyor. Deli-

ye dönüyor. Onun sırtında Sarıkamış felâketi var, sizin sırtınızda Derne, Conkbayırı ve Anafartalar zaferleri..."

Bunları dinleyen Zübeyde Hanım endişelenmişti,

"Aman Mustafa'cığım," dedi, "sen o adamlarla çok uğraşma, başına bir iş açarlar. Devlet onların elinde. Çok üzerlerine gitme."

"Sen merak etme anneciğim, ben ne yapacağımı bilirim."

Konuşmalar geç saatlere kadar uzadı. Sonunda Vasfiye Hanım,

"Haydi biz sizi rahat bırakalım, ana oğul konuşacağınız başka şeyler de vardır. Haydi Fikriye, Jülide, siz de artık gidip yatın bakalım. Gündüzler çuvala girmedi ya, yarın yine Kemal Ağabey'inizle konuşursunuz."

Üçü de salondan ayrılınca Zübeyde Hanım,

"Aman iyi oldu," dedi. "Ne bu böyle, burnumuzun dibinden ayrılmıyorlar. Bizim de konuşacak şeylerimiz var elbette. O Fikriye de ne öyle? Yapışkan mı yapışkan, gözlerini bir an senden ayırmıyor. Sana âşık mıdır, nedir? Hiç anlayamadım."

"Anneciğim sen aldırma, bunda hiçbir kötülük yok."

"Yok öyle deme benim Paşa oğlum, yarın ya gönlünü çalarsa. Çok iyi kız, kibar kız, güzel kız, zarif kız ama evlilik başka şey. Sen sultanlara layıksın oğlum."

"Anne, benim hiç öyle bir niyetim yok."

"Mustafa'cığım, bak sana ne söyleyeceğim, köy köy üstüne kurulur ama, ev ev üstüne olmaz. Ben burada sıkıldım artık. Yarından tezi yok, hemen sen bize bir ev bul da çıkalım buradan. Bu kadar misafirlik yeter. Ne derler, 'Ev sahibi misafiri sevmez.' Misafirliği tadında bırakmak gerek. Hem bak sana ne söyleyeceğim, Makbule Fikriye'den hiç hoşlanmıyor. Her gün bir kavga çıkıyor aralarında. Birbirlerine söylenmedik lâf bırakmıyorlar. Bilirsin Makbule de hep kafasının dikine gider, ne Vasfiye'yi dinler ne de Fikriye'yi. Ödüm patlıyor bir gün bir tatsızlık çıkacak diye. Vallahi onları idare etmek çok güç. Rukiye desen, o da başka türlü, hiçbirine aldırmıyor, yan gelip yatıyor, hepsini deli ediyor. Şu kızlar bir evlenip gitseler ne kadar sevineceğim. Biliyorum. Makbuş bir ara gönlünü Ragıp'ın büyük oğlu Süreyya'ya kaptırmıştı,

ama olmadı. Ben onun Vasfiye'nin oğlu Enver'le evlenmesini isterdim, ama o hiç oralı değil. Ne yapacağız bilmem. En iyisi bir an önce bu evden ayrılmak, değil mi oğlum? Hatır için çiğ tavuk yenir derler ya, ben de Ragıp'ın hatırı için bunca ay bunlara katlandım, ama yetti artık."

"Haklısın anneciğim, yarın hemen bir yer ararım."

Ertesi gün yapılacak ne kadar çok iş vardı. Ama en önemlisi bir ev aramak olacaktı. Hangi semtte olursa olsun olsun ucuz bir ev bulmak gerekiyordu. Mustafa Kemal Derne ve Çanakkale'de çok para harcamadığından birkaç aylığını biriktirebilmişti. Ama eline geçen subay maaşı neye yetiyordu ki? Önce Ortaköy ve Beşiktaş semtlerinde emlâk tellallarını dolaştı. Önerilen evlerin en uygunu Beşiktaş Akaretler yokuşundaki bir evdi. Bu yokuşun üzerindeki evler, 1890 yangınında evlerini yitirenler için yapılmıştı. Kiraları da yüksek değildi. Mustafa Kemal hemen gidip evi gördü, beğendi ve kiraladı.

Sonra Beşiktaş'taki yatak ve yorgancılardan yatak takımları aldı. Onları eve gönderdi. Sonra yine Beşiktaş'taki mağazalardan tencere, tabak gibi mutfak eşyaları ve bir soba aldı. Onları da eve yolladı.

Sonra bir arabaya atlayıp, doğru Akbıyık'taki eve gitti. Durumu anlattı. Ev halkı kendisini sabırsızlıkla bekliyordu. Mustafa'ya en coşkun sevgi gösterisini yine Fikriye yaptı.

"A..." dedi, "nasıl olacak? Zübeyde Hanım ve Makbule ablam buradan ayrılacaklar mı? Kabil değil bırakmam. Hep bir arada yaşarız, ne güzel."

"Fikriye'ciğim, merak etme. Hepimiz İstanbul'da olacağız. Sen de sık sık gece yatısına bize gelirsin. Hep birlikte oluruz."

Zübeyde Hanım da Mustafa Kemal'i destekleyerek,

"Tabii, sen de benim bir kızım sayılırsın," dedi. "Bir ayağın Beşiktaş'ta olur."

Ertesi gün, Akaretler'e taşındılar.

Mustafa Kemal'i görmek için Fikriye sık sık Zübeyde Yengesine gidiyordu. Zübeyde Hanım Fikriye'nin oğluna gösterdiği bu aşırı ilgiden biraz rahatsızlık duyuyordu. Fikriye'yi seviyordu

ama, onu asla gelini olarak görmek istemiyordu. Onun kafasında soylu ve ünlü ailelerden bir kız vardı. Söz gelimi, bir nâzır ya da sadrazam kızı. Hem niye hanedandan bir kız olmasın? Oğlu belki de bir gün Damat Mustafa Kemal Paşa olabilirdi. Padişah damatları kendi oğlundan daha değerli insanlar mıydı?

Zübeyde Hanım kafasında bunları kurdukça, Fikriye'yi küçümsüyor ve sakıncalı buluyordu. Ama Fikriye umutlarını bağladığı o sevgili sarışın adamın annesine hep sevgi dolu gözlerle bakıyordu.

Makbule Ablası'nın Fikriye'ye karşı tutumu da annesininkinden daha değişik değildi. O da ağabeyinin ileride ünlü ve varlıklı ailelerden bir kız almasını diliyordu. Bu yüzden de Fikriye'ye bir türlü ısınamıyordu. "Aman ne yapışkan kız şu Fikriye, bir gün bir kısmeti çıksa, evlenip gitse de kurtulsak," deyip duruyordu.

Ağabeyi Enver Bey ona birkaç kez bazı arkadaşlarını önerdiyse de Fikriye hiç yanaşmadı. "Beni asla görücüye çıkartamazsınız," diye kıyameti kopardı. Enver Bey de kardeşinin Mustafa Kemal'den başkasıyla evlenmeyi düşünmediğini anlayarak ona koca aramaktan vazgeçti.

Fikriye'nin küçüğü Jülide ise ablasına hayrandı. Ablasının tutkusunu bilerek ona büyük anlayış gösteriyor ve dertlerini paylaşıyordu.

Mustafa Kemal 1915 yılının aralık ayında yine bunalımlı günler geçiriyordu. Kendisine yeni bir görev verilmemişti, savaşın dışında kalmak onu çok üzüyordu. Aklı fikri cephedeydi. Akşamları Beyoğlu'nda eski dostlarıyla buluşup dertleşiyor ve gelecek günler üzerinde düşünceler oluşturuyordu. Zaman zaman Madam Corinne'in evine uğruyordu.

Madam Corinne, uzun yıllar Paris'te kalmış ve konservatuvarda okumuştu. İtalyanca'nın yanında Fransızca ve Türkçeyi de çok iyi konuşuyordu. Kocasının ölümünden sonra, bir süre Pangaltı'da Harbiye Okulu'nun karşısında babasının evinde oturmuştu. Babası, Bahriye nezaretinde çevirmen ve aynı zamanda doktordu. Madam Corinne, daha sonra da kız kardeşiyle birlikte Beyoğlu'nda Bursa Sokağı'nda bir eve geçti.

Mustafa Kemal Madam Corinne'i ne zaman tanımıştı? Herhalde 1912'de Derne'den İstanbul'a döndüğü dönemde. Sofya'ya atandıktan sonra Mustafa Kemal'le Madam Corinne uzun süre mektuplaştılar. Bunlar ancak dost mektuplarıydı. Bu yazışmalar Çanakkale döneminde de sürdü. Mustafa Kemal mektup yazmayı çok seviyor ve bu yazılarında başından geçenleri, günlük olayları ve düşüncelerini içtenlikle anlatıyordu. Bunlar hiç de aşk mektupları değildi. Sevgi sözleri yoktu bu yazışmalarda. Mektup yazmak belki de Mustafa Kemal için bir iç dökme, bir boşalma oluyor ve buna çok özen gösteriyordu. Aynı zamanda da bu yazışmalarla Fransızcasını ilerletiyordu.

Mustafa Kemal Madam Corinne'le konuşup tartışmaktan zevk alıyordu. Bu konuşmalar gece geç saatlere kadar uzuyordu. Ama oraya gitmediği akşamlar eve erken dönmeye çalışıyordu. Çünkü Akaretler'deki evde annesinin ve Makbule'nin dışında bir bekleyeni daha vardı. Fikriye bazı akşamlar annesinden izin alıp yengesi Zübeyde Hanım'a gece yatısına geliyordu.

Zübeyde Hanım ile Makbule bu gece yatısı misafirlikten hiç hoşlanmıyorlar ama Mustafa Kemal'i kızdırmamak için bu konuda fazla konuşamıyorlardı. Yine de Zübeyde Hanım bu ilişkinin gelişmesinden korkarak Fikriye'yi oğlunun gözünden düşürmeye çalışıyordu, "Eyvah," diyordu, "benim Paşa oğlum gönlünü galiba kaptırdı şu soğuk kıza. Onun nesini beğenir bilmem! Bir gözleri var güzel olan. O da bütün kızlarda var. Hiç değer mi? Benim oğlum, sağ olsun, hiç kendi değerini bilmez."

Bu sıkıntılı günlerde Mustafa Kemal'de Sofya özlemi uyandı. Zaten Derne'de de, Çanakkale'de de Sofya'daki tatlı günlerini anımsadığı çok oluyordu. 1913'e girerken Noel'i ve yılbaşını Sofya'da geçirmişti. Orada bir yığın dostu vardı. Yine onlarla birlikte olmak ve yılbaşını orada geçirmek tatlı bir rüyaydı. Kararını verdi ve ertesi gün bir trene atlayıp kendini Sofya'da buldu. Ama Sofya artık o eski Sofya değildi. Dostları da dağılmıştı. Bu onun için bir düş kırıklığı oldu. Yılbaşını geçirir geçirmez İstanbul'a döndü.

Şimdi ne yapacaktı? Bir yerlerde görev almak istiyor, ama düşmanları ona çelme takıyorlardı.

Sonunda tâyini çıktı: Çanakkale'den Edirne'ye alınan 6. Kolordu kumandanlığına atanmıştı. Burası cephe gerisi bir yerdi. Ama hiç belli olmaz, Mustafa Kemal yarın yine kendisini sıcak savaşın içinde bulabilirdi.

Fikriye bu Edirne işine çok sevindi. Kaç adımlık yerdi orası? Mustafa Kemal atladı mıydı trene, ertesi sabah İstanbul'da olurdu. Bundan iyi bir atanma olamazdı.

Mustafa Kemal tâyin emrini alınca Sirkeci'den trene binerek Edirne yakınlarına geldi ve doğru oradaki tümen karargâhına gitti. Subaylar ve askerler kendisini bir savaş kahramanı gibi karşıladılar. Oh!... Nihayet!... Mustafa Kemal'in morali düzelmişti. Eski havasını bulmuş gibiydi. Tümendeki subaylar,

"Albayım," dediler, "Edirne'ye şanımıza, şöhretimize uygun bir biçimde girmeniz gerekir. Halk bayram edecektir sizi görünce."

Mustafa Kemal 15 Ocak 1916'da Edirne'ye at üzerinde, alkışlar arasında girdi. Yollar tıklım tıklım dolmuştu. Kızlar, atının önüne çiçekler serpiyorlardı. Edirne o gün gerçekten bir bayram havası yaşadı. O akşam Karargâh'ın mahzeninde bir ziyafet verildi, şarkılar, türküler söylendi. Mustafa Kemal hiç durmadan konuştu, savaş anılarını anlattı. Selânik gibi olmasa da Edirne, bir Rumeli kentiydi. Mustafa Kemal oralarda daha çok kendi kişiliğini buluyor, duygulanıyor ve coşuyordu.

Ama ne yazık ki Edirne görevi topu topu altı hafta sürdü. Mustafa Kemal oradayken Mareşal Liman von Sanders kolorduyu denetlemeye geldi, iki gün sonra Mustafa Kemal'in Diyarbakır'a atanması kararı çıktı. Mustafa Kemal, ertesi gün İstanbul'a döndü. Demek ki ona, bu kez de Doğu ve Güney cephelerinde çarpışmak düşüyordu. Kendisini yine sıcak savaşın içinde bulacaktı.

Mustafa Kemal Akaretler'de yeni bir sürprizle karşılaştı. Evde Makbuş'un kucağında üç-dört yaşlarında bir çocuk vardı. Makbule,

"Atam tutam ben buni
Lop lop yutam ben buni,"
diye çocuğu havaya fırlatıp tutuyordu.

"Anne, nereden buldunuz bu yavruyu?"

"Mustafa'cığım, bunu, babası Ali Efendi getirdi bize bıraktı. Sen hatırlar mısın Ali Efendi'yi? Annesi Selânik'te komşumuzdu, bize gelir giderlerdi. Ali Efendi evlenmiş, Diyarbakır'a gitmiş. Bu çocuk orada doğmuş. Adını Abdürrahim koymuşlar, ama çocuk bir yaşındayken annesini akrep sokmuş, kadıncağız ölmüş. Ali Efendi kalmış yavrusuyla başbaşa. Çocuğa bakamayacağını anlayınca, 'Bunu güvenilir birilerinin yanına vereyim, onlar büyütürler,' demiş. Aklına biz gelmişiz. İstanbul'a taşındığımızı öğrenmiş, adresimizi bulmuş, çocuğu almış kucağına, kalkıp bana geldi. 'Zübeyde anne,' dedi, 'Abdurrahim senin çocuğun olsun. Ona analık et, büyüt.'

"Ben de, 'Pekâlâ Ali Efendi,' dedim, 'sen merak etme. Naciyem 12 yaşında öldü. Abdürrahim'i onun yerine korum. 'Naciye'nin erkeceği,' derim ona."

Mustafa Kemal, "Çok iyi yapmışsın anne," dedi. "O da bizim çocuğumuz olur."

"Mustafa'cığım, sana bir şey daha söyleyeceğim. Bu yavruyu neyle besliyorum biliyor musun? Taze inek sütüyle!"

"Onu da nereden buluyorsunuz?"

"Anlatayım, Selânik'te bizim bir ahbabımız vardı, onlar da İstanbul'a göç etmişler, bir de inekleri varmış, adını Bahtiyar koymuşlar, o ineği de Üsküdar'a getirmişler. Kolay mı ineğe bakmak şehrin içinde, hayvanı satmaya karar vermişler. Bana söylediler, "Aman" dedim, "ne iyi Abdurrahim'e taze süt lazım, ineği biz alırız, çocuğun sütannesi olur."

"Hiç olur mu anne, ineği nerede besleyeceğiz?"

"Bak oğlum, sen eve girerken hiç farkına varmadın, alt kata aldık ineği. Döşemelerin üzerine saman serdik. Samanların altına da senin bize bıraktığın silâhları yerleştirdik. Altta silâhlar, üstte inek, hiç kimsenin aklına gelir mi evde silâh sakladığımız?"

"Yaşayın valla anne, harika. Peki neyle besliyorsunuz Bahtiyar'ı?"

"Gündüzleri dışarıya koyuveriyoruz, boş arsalarda otluyor. Şimdi evimizi de öğrendi. Akşam oldu mu gelip kapının önünde

duruyor. Bak ne kadar akıllı hayvan, bütün evlerin boyası aynı renk, kapıları aynı, ama o hiç şaşırmadan bizim evin önünde bekliyor."

"Peki, kim bakıyor Bahtiyar'a?"

"Aman oğlum, sorduğun şeye bak. Emir erin Şakir Ağa. O da çok sevdi ineğimizi. Hayvanı Üsküdar'dan buraya o getirdi. Beşiktaş'tan bir mavna kiralamış, hayvanı kıskıvrak bağlayıp bindirmişler. Laz uşakları asılmışlar küreklere, hayvanı Beşiktaş iskelesine çıkarmışlar. Dünya âlem kırılmış gülmekten."

"Peki Fikriye nasıl, hiç gelip gitmiyor mu?"

"Birkaç haftadır hiç uğramadı. Onların başı dertte. Akbıyık'ta çıkan bir yangında oturdukları konak yandı, perişan oldular. Evden hiçbir şey kurtulamadı. Bütün Akbıyık kavruldu gitti, insanlar ortalarda kaldılar. Çadırlar kurulmuş Sultanahmet Meydanı'na. Kışta kıyamette nasıl barınırlar oralarda? Buraya geldiler. Birkaç gece bizim evde kaldılar."

"Vah zavallılar. Çok yazık olmuş."

"Sonra Sultanahmet'te, Yerebatan yakınlarında bir ev bulup oraya yerleştiler. Ev Kaptancıbaşılardan Macit Bey'in 24 odalı konağının karşısındaymış. O evi de Macit Bey yaptırtmış. Macit Bey onlara büyük dostluk göstermiş. Eşi Nimet Hanım da Vasfiye'ye çok yardım etmiş. Onların, Handan adında 10-12 yaşlarında bir kızları varmış, o da Jülide'ye arkadaş olmuş, Fikriye'ye de hayranmış."

"Onlara bir geçmiş olsuna gitmek isterdim ama hiç zamanım yok. Biraz ayıp olacak ama, hemen yola çıkmak zorundayım. Bakalım, bir fırsat bulursam uğrarım."

VII

Güneydoğu: Cephede Roman Okuyan Kumandan

Mustafa Kemal soğuk bir mart günü trenle Haydarpaşa'dan ayrıldı. Kimbilir neler bekliyordu kendisini Diyarbakır'da? Savaşın ikinci yılıydı, insanlar yoksulluk içinde kıvranıyorlardı. Tren istasyonlarda durduğu zaman pencerelerin önü perişan insanlar ve dilencilerle doluyordu. Sakatlar, çıplak çocuklar, iskeleti çıkmış yaşlılar bir dilim ekmeğe muhtaçtı. İstanbul-Diyarbakır yolculuğu tam on üç gün sürdü. Son istasyon Gülek ve Mamure'ydi. Oradan öteye demiryolu yoktu. Önce otomobille Halep'e gittiler, oradan Ceylanpınar'a, oradan yine otomobille Mardin'e, oradan da Diyarbakır'a.

Diyarbakır'da bardaktan boşanırcasına bir yağmur yağıyordu. Artık oradan öteye araba yolu da yoktu. Mustafa Kemal beraberindeki subaylarla birlikte atlara bindi, bütün birlikleri yağmur altında öyle dolaştılar. Bazı yerlerde geceyi çadırlarda geçirdiler.

Bu sırada, Mustafa Kemal, generalliğe yükseldiğini haber aldı. Bu, yıllardan beri hak ettiği ve beklediği bir yükselişti. Mustafa Kemal Paşa olmuştu, 35 yaşındaydı. Savaş alanlarında kazandığı eşsiz zaferlere karşın kendisini ne kadar da geç paşalığa yükseltmişlerdi. Hem seviniyor, hem de bunca zaman paşalığına engel olan düşmanlarına içinden sövüp sayıyordu.

Neden sonra yakınları ona şu olayı anlattılar: Talât Paşa ile İttihatçıların başlarından Doktor Nâzım, işte o günlerde İttihat Terakki'nin merkezinde Mustafa Kemal'in derecesinin paşalığa yükseltilmesini konuşuyorlarmış. İçeriye Enver Paşa girmiş ve ne kadar da konuştuklarını sormuş. Onlar da Mustafa Kemal'in a-

tık paşa olması gerektiğini söylemişler. Enver Paşa'nın yanıtı şu olmuş:

"Mustafa Kemal'in mirlivalığa (tuğgeneralliğe) yükseltilmesi emri cebimdedir. Ama siz onu bilmezsiniz. O tuğgeneral olur, korgenerallik ister, korgeneral olur, orgenerallik ister, orgeneral olur mareşallik ister. Mareşal yaparsınız, padişahlık ister..."

Mustafa Kemal'e bu olayı anlattıkları zaman kahkahalarla gülmüş ve şöyle demişti:

"Ben Enver'in bu kadar zeki ve akıllı olduğunu bilmezdim..."

Diyarbakır'dan yola çıktıktan bir hafta sonra cepheye ulaştılar. Rus askerleri 1.200 metre uzaklarındaydı. Oradan mevzileri gözetlediler. Ruslar yaylım ateşi açtılar, az daha hepsi ölecekti. Geri çekilip karargâha döndüler.

Ertesi gün, 15 Nisan 1916'da Doğu Cephesi'nde şafakla birlikte Rus saldırısı başladı. Mustafa Kemal, savaşı Kemer Dağı'ndan yönetiyordu. İki gün sonra Ruslar geri çekilmek zorunda kaldılar. Doğu'nun koşullarında savaşmak, Çanakkale'de savaşmaktan daha kolay değildi. İnsan ayağı değmemiş dağlar, sarp doruklar, geçit vermeyen yamaçlar...

Mustafa Kemal, o günlerde Siirt'ten Madam Corinne'e şunları yazıyordu:

> "Batıdan Doğu'ya kadar devam eden uzun ve yorucu bir yolda iki ay kadar seyahat ettikten sonra, bir istirahat anı bulunabileceğine inanılır, değil mi? Fakat heyhat, görülüyor ki, bu ancak ölümden sonra mümkün olacak.
>
> "... Tabii ki şu anda bulunduğum yeri bilmiyorsunuz. Burasını size tanıtamam ki, çünkü haritada bile yeri yok. Kısaca gürül gürül akan sayısız derelerle sulanan, fevkalade güzel, yeşil çamlarla örtülü bir dağ silsilesi tasavvur edebilirsiniz. Ormanlarında binlerce bülbül var ve dağlarımızın bir kısmı hâlâ beyaz örtüsünü koruyor. Hava tertemiz, sular da öyle. Ruslar pek uzakta değiller ama, Çanakkale'deki gibi yakında değiller. (Mayıs 1916)"

Mustafa Kemal Diyarbakır'da kolorduyu yeni bir yapılanmadan geçirdikten sonra, önce Rus işgalindeki Muş'a yürüdü, sonra Bitlis'e. Ağustos başlarında her iki kent de düşman işgalinden kurtuldu, halk bayram etti. Mustafa Kemal artık büyük kurtarıcıydı.

Aylar birbirini kovaladı, yaz geçti, sonbahar geldi. Mustafa Kemal Paşa oralarda sınırdan sınıra koştu; yanında ve çevresinde subaylar, yaverler ve birlikte çalıştığı yüksek rütbeli kumandanlar vardı: Refet Paşa, İzzettin (Çalışlar), Fuat (Bulca), Ali Fuat (Cebesoy), Cevat Abbas, Ali Çetinkaya ve yaveri Şükrü Tezer.

Şükrü Bey, Mustafa Kemal'in üvey babası Ragıp Bey'in ve Fuat Bulca'nın yeğeni olduğu için, Kemal Paşa ona yakınlık gösterirdi. Mustafa Kemal, o dönem günlük anılarını yazdığı not defterini daha sonra, saklaması için Şükrü Bey'e verdi. O da bunları sıkı sıkıya korudu. Yıllar sonra Şükrü Bey ölünce bu anılar yayınlandı. Mustafa Kemal'in o günlerdeki yaşamını belgeleyen bu notlardan bazı örnekler:

"Saat şimdi altı buçuk. Fırka kumandanı Ali Fuat, kurmay başkanı İzzettin ve Alay kumandanı Fuat beylerle benim çadırımdayız. Fuat Bey bize ut çalıyor. (8 Kasım 1916)"

"... Yolda 150 kişilik bir gönüllü kafilesiyle karşılaştık. Bunları gözden geçirdim. İaşelerini sağlamamızı rica ettiler. Yollarda birçok göçmen gördük, Bitlis'e dönüyorlarmış. Hepsi aç, sefildiler. Peşlerinde 4-5 yaşlarında, ölüme mahkûm bir çocuk gidiyordu. Onu da ana babası bırakmış. Çocuk bir karı kocanın peşine takılmış, onları 100 metreden izliyordu. Kendilerine niçin bu çocuğu almadıklarını sordum, "Bizim evlâdımız değil," dediler. (9 Kasım 1916)"

"... Öksürükten, çadırın kurumuş olmasından ve rüzgârdan dolayı fena uyudum. Saat birde uyandım. Öksürüğümü hafifletir diye çay içtim. Tekrar yattım. Saat 5'te uyandım. Ordudan, kişiye özel, gizli şifreli bir tel geldi. Bitlis Cephesi'ne düşmanın saldırısını önlemek için 30 tabur verilecekmiş. Saat

7'de yola çıktık. Yarımda Bitlis'e vardık. Refet Paşa, yaverleri ve kumandanlarla bizi karşıladı.

"Yolda iki nefer köylülerden üzüm ve elma satın almak istemişler, kâğıt para verdikleri için satıcılar ağlayarak bana şikâyet ettiler. Neferlere hak verdik.

"Yol boyunca iki yerde, kokmuş insan cesetleri ve kemikler gördük. Açlıktan ölmüşler, hayvanlar gibi. Gece Refet Paşa'nın evinde kaldım. Öksürükten çok rahatsız oldum. (10 Kasım 1916)"

"... Refet Paşa rahatsız olduğundan ayrıldı. Akşam rakı büfesi hazırlamışlar. Diğer subaylar için de böyle. Askere bu kadar yakın bulunan subaylar için bu durumu uygun görmedim. Yeni Fırka kumandanı Ali Fuat Bey'le bu konuyu görüştük. (12 Kasım 1916)"

"... Tabur ve bölük kumandanlarına, düşmanın saldırısı karşısında nasıl davranacakları yolunda bir uygulama yaptırdım. Sonra karargâha döndük. Yemek yedik ve Bitlis'e hareket ettik. Yolda 300 kadar milise rastladım. Aç olduklarını söylediler. Bitlis'e yolladım. Fırka kumandanına, bunların karınlarını duyurmasını ve giydirilmelerini söyledim.

"Kalacağım eve geldim. Başımı yıkadım. Şimdi dinleniyorum. Saat 4.20. (13 Kasım 1916)"

"... Geceyi öksürükten pek fena geçirdim. (14 Kasım 1916)"

"... Geceyi fena geçirmedim. Öksürük hafifledi ve uyumama engel olmadı. Hastaneyi teftiş ettim. Hastane olarak kullanılan evlerde, 10-15 kesik kadın başı bulmuşlar. Şerefiye denilen camiyi gezdim. İçi hayvan leşleri ve pisliklerle doluydu.

"Yolda, 12 yaşında Ömer adında öksüz bir çocuk gördüm; yanıma aldım. Bunu görenler bana, anası babası ölmüş üç yetim daha getirdiler. Onlara da para vermekle yetindim. (16 Kasım 1916)"

"... Akşam üzeri Fuat geldi. Maziden konuştuk. Yemeği birlikte yedik. Annemden mektup aldım. (18 Kasım 1916)"

"... Alphonse Daudet'nin, canım sıkıldığı zaman okuduğum *Sapho-Moeurs Parisiennes* adlı romanını bitirdim. Konu şöyle: Jean, 'étudiant' (öğrencilik) yıllarında Sapho'yu seviyor. Birçok yıl birlikte yaşıyorlar. Jean iki defa bu yaşamdan bıkıp kaçmak istiyor, sonunda kaçıyor. Günün birinde mektuplarını almak için Sapho'nun evine gidiyor, konuşuyorlar. Sapho, bir zamanlar eve evlâtlık olarak aldıkları çocuğun kendi çocuğu olduğunu ve onu eski sevgilisinden doğurduğunu anlatıyor. Jean Sapho'yu dövmeye kalkıyor ama Sapho buna seviniyor, 'Demek ki beni hâlâ seviyorsun,' diyor. Bir süre sonra Jean Güney Amerika'da bir kente konsolos oluyor. Birlikte gitmeye karar veriyorlar. Tam Marsilya'dan vapura binecekleri gün Sapho'dan bir mektup geliyor: 'Gelemeyeceğim. Şimdiye kadar gereğinden çok sevdim. Artık sevilmek istiyorum. Eski sevgilimle beraber olacağım...' (19 Kasım 1916)"

"... Nuh Bey bana kendi tayını hediye etmek istedi, kabul etmedim.

"Sıhhatın korunması için, bilhassa beynin parlaklığı için alkol almamalı. (20 Kasım 1916)"

"... Kurmay başkanıyla (İzzettin Çalışlar) tesettürün (örtünmenin) kaldırılması ve sosyal yaşamımızın düzeltilmesi konusunda sohbet ettik ve şunlar üzerinde durduk:

1) Yaşamın koşullarını bilecek anne yetiştirilmeli,

2) Kadınlara özgürlük verilmeli,

3) Kadınlarla ortaklaşa yaşam, erkeklerin ahlâkı, düşünceleri, duyguları üzerinde düşünce oluşturulmalı.

"Gece saat 12'ye kadar sohbet ettik. Talimname'den 'marş' sözünü kaldırıp yerine 'yürü' denmesini uygun gördük. (22 Kasım 1916)"

"... Akşam odada Bitlis Jandarma Kumandanı Nâzım Nazmi ve Fuat (Bulca) ile memleketin durumunu konuştuk.

Ömer Naci'nin vefatına üzüldük. Fuat ut çaldı. (23 Kasım 1916)"

"... Tabur kumandanından, Arıburnu'nda İngilizlerden alınmış bir masa örtüsü ve bir kasatura aldım. Buna karşılık İtalyan savaşından beri sakladığım bir İtalyan dürbününü verdim. (25 Kasım 1916)"

"... Sabah tuvaletinden sonra tayları gördüm.

"*Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?* adlı bir kitap okuyorum (Bu kitabı Filibeli Şehbenderzâde Ahmet Hilmi yazmıştır.). (1 Aralık 1916)"

"... Evden çıkmadım. *Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?*'ü okumaya devam ettim.

"Yanıma aldığım İhsan ve Ömer adlı çocuklara Mehmet Emin'in (Yurdakul) *Yaşamak Kavgası* adlı şiirinin bir bölümünü ezberlettim. (2 Aralık 1916)"

"... *Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?*'ü bitirdim.

Arıburnu raporlarını yazmaya başladım. (3 Aralık 1916)"

"... Kitap okumakla vakit geçirdim. Sonra tayları gördüm. Daha sonra beş liraya bir halı, bir liraya da bir hamam takımı aldım. (4 Aralık 1916)"

"... Hamama gittim. Otomobille Telmih köyüne uzandım. Batman vadisinde öteden beri dikkatimi çeken bir ev vardı, o eve girdim ve damına çıktım. (5 Aralık 1916)"

"... *Mebadii Felsefe* (Felsefe Başlangıcı) adında bir kitap okumaya başladım. (6 Aralık 1916)"

"... Öğleye kadar evde kitap okudum. Sonra İstihkâm Yüzbaşısı Fuat Efendi geldi. Diyarbakır'dan yaya gelmiş. İstanbul'dan çıkalı iki buçuk ay olmuş. (7 Aralık 1916)"

"... Bugün bütün kurmaylarla birlikte tavşan avına gittik. Hava çok sisliydi. 4 tavşan ve 1 tilki tutuldu. Sonra kırda yemek yedik. (8 Aralık 1916)"

"... Sadık Bey bir tay hediye etmek istedi, kabul etmedim. Kitap okumakla vakit geçirdim. (9 Aralık 1916)"

"... Kemal Bey'in (Namık Kemal) *Siyasi ve Ebedi Makaleler* adlı kitabını okudum. Sonra yine Kemal Bey'in *Osmanlı Tarihi*'ni okumaya başladım.

"Yemekten önce Mehmet Emin Bey'in *Türkçe Şiirler*'i ile Fikret'in *Rübab-ı Şikeste*'sinden parçalar okuyup karşılaştırdım. İkisi de başka türlü güzel. Ancak Türkçe olanda da, ötekisinde de aynı derecede Arapça, Farsça kelimeler var. Fark, biri parmak hesabı, öteki değil. (10 Aralık 1916)"

Kemal Paşa anı defterine işte bunları not etmiş, ama onun not etmediği bir olayı yaveri Şükrü Bey şöyle anlatıyor:

"15 Aralık 1916'da Paşa kürklü kaputunu giymiş, elleri eldivenli olduğu halde birlikte otomobille Diyarbakır'dan Ergani Madeni'ne gidiyorduk. Paşa yolda, 'Çocuklar, kolayınızda sigaranız var mı?' diye sordu.

"Ben hemen tabakamı uzattım. Paşa tabakayı eline alıp baktıktan sonra, 'Şükrü, bu nereden?' diye sordu. 'Paşam, Anafartalar'dan,' dedim. 'Lord Kitschener'in ordusuna mensup subayların birinden ele geçirilmiş bir hatıradır. Lütfen kabul buyurunuz.' Paşa, 'Hele şimdilik dursun,' diyerek tabakayı geri verdi.

"Aradan on gün geçti. Vali Memduh Bey, Paşa'ya bir tay hediye etmişti. Paşa o gün bana, 'Şükrü, biliyorsun,' dedi, 'Vali Memduh Bey bana bir tay getirdi. Karşılığında bir şey yapmam gerek. Ama burada hiçbir şey bulamam. Aklıma şu Çanakkale hatıranız sigara tabakası geliyor. Bunu Vali Bey'e verecek olursak çok hoşlanacağını umut ediyorum.' 'Emredersiniz Paşam, çok yerinde bir şey olur,' diyerek tabakayı masanın üzerine bıraktım.

"Ertesi sabah baktım, tabaka masanın üzerinde duruyor. 'Paşam,' dedim, 'galiba tabakayı vermeyi unuttunuz, burada kalmış.'

"Paşa, 'Hayır Şükrü, unutmadım,' dedi. 'Bu tabakanın savat işi pek nefis. Anafartalar'da karşımda yenik düşmüş düşmanın bir subayından elde edilmiş olması bu tabakaya tarihi bir değer

de katıyor. Kendim kullanmak istediğim için vermeye kıyamadım. Tayın karşılığını ileride uygun bir biçimde buluruz.'"

Mustafa Kemal hiçbir yerde uzun süre kalmadan Güneydoğu Anadolu ve Suriye-Lübnan bölgesinde oradan oraya koşuyordu. Diyarbakır'dan Halep'e geçti, oradan Şam'a, oradan yine Diyarbakır'a, sonra Akviran, Arakel, Sekerat ve Elazığ'a, oradan yine Halep'e ve sonra Diyarbakır'a.

1917 Temmuzu'nda Yıldırım Orduları kumandanlığına bağlı Yedinci Ordu kumandanlığına atandı. Yeni görevine başlamadan önce bir ay için İstanbul'a gitti. Akaretler'de annesine yeniden kavuşmanın mutluluğunu yaşadı. Fikriye de gelip onu birkaç kez görebildi ama bütün bu gerginlikler arasında mutluluklarının tadını pek çıkartamadılar. Mustafa Kemal savaşın gerginliğinden kendisini bir türlü kurtaramıyordu, ağustos aylarında Halep'e döndü.

Huzursuzluğun nedeni, Mareşal Falkenhayn'ın emrinde çalışmak zorunda bırakılmasıydı. Kemal Paşa'nın, bu Alman kumandanına hiç güveni yoktu. O, bütün yetkilerin kendinde toplanmasını istiyor, Enver Paşa ise buna asla razı olmuyordu. Bu durumda orada daha fazla duramayacağını anladı ve 7 Ekim'de ordu kumandanlığından istifa etti.

Ne var ki İstanbul'a dönebilmek için cebinde tren biletini alacak parası bile yoktu. Oysa bir süre önce İstanbul'dayken, Mareşal Falkenhayn ona, Akaretler'deki evine zarif sandıklar içinde altınlar göndermişti. Bu paraların ordunun ihtiyacı için gönderildiği belirtiliyordu. Mustafa Kemal bu sandıkları getiren Alman subayına,

"Bu sandıkları bana yanlış göndermişler," demişti. "Bunların ordunun levazım dairesine gönderilmesi gerekirdi."

Alman subayı paraları almak istememiş, o da sandıkları yaverleri aracılığıyla geri göndermişti. Mareşal'in amacı altın karşılığı Mustafa Kemal'i kendine bağlamak, satın almaktı. Kemal Paşa,

"Ben, altın karşılığı memleketin çıkarları üzerinde düşüncelerimi değiştirecek insanlardan değilim. Birçok insanı böyle san-

dıklarla altın vererek yoldan çıkarabilirler ama beni değil," diye haber göndermişti.

İşte iki ay önce sandıklar dolusu altını geri çeviren Kemal Paşa'nın, şimdi cebinde bilet alacak parası bile yoktu. Atlarını ve kısraklarını satmaktan başka çare göremiyordu. Yaveri Salih Bozok'u çağırarak,

"Bu atlardan birkaçını sat da İstanbul'a gidelim," dedi.

Salih Bey atları pazara yolladı, tek alıcı çıkmadı. Bunun üzerine Kemal Paşa Halep'te bulunan Cemal Paşa'ya giderek,

"Paşam," dedi, "benim birkaç cins at ve kısrağım var. Bunları satmak istiyorum. Alıcı bulamadım. Siz buranın eski kumandanısınız, bana bir yol gösteriniz."

Cemal Paşa, "Hayvanlarınızı önce baytara muayene ettireyim," diye yanıt verdi.

"Pekâlâ, benim şüphem yok ama öyle yapınız."

Cemal Paşa atların durumunu inceledikten sonra, Kemal Paşa'ya hepsi için iki bin altın önerdi. Başka çaresi olmayan Kemal Paşa bu öneriyi kabul etti ve böylece biletini alabildi.

VIII

Vahdettin'le Birlikte Almanya Gezisi

Mustafa Kemal İstanbul'a gelir gelmez, Cemal Paşa'dan şu telgrafı aldı: "Hayvanlarınızı beş bin altına sattım. Sizden çok ucuza almışım. Üç bin altını nereye göndereyim?

Mustafa Kemal'in yanıtı şu oldu: "Ben atlarımı iki bin altına satmıştım. Siz beş bin altın almışsanız, üst tarafını bana vermeye mecbur değilsiniz."

Cemal Paşa bu satıştan kâr etmeyi asla düşünmüyordu. Bahriye Müsteşarı aracılığıyla o üç bin lirayı Kemal Paşa'ya göndererek dürüst bir davranışta bulundu.

Mustafa Kemal'in Mareşal Falkenhayn'ın emrinde çalışmak istememekte ne kadar haklı olduğu çok kısa zamanda anlaşıldı. O, Halep'ten ayrıldıktan iki üç hafta sonra, İngilizler 110 bin kişilik bir kuvvetle saldırıya geçtiler. Kudüs ve Filistin'in tamamı böylece yitirilmiş oldu.

Mustafa Kemal İstanbul'a bozuk bir moralle döndü. Her şeyin yitirildiğine inanıyor ama yine de bir şeyler yapılması gerektiğini düşünüyordu. Akaretler'deki evde kalmak içinden gelmedi. Her gün birtakım görüşmeler yapması gerekiyordu. Doğru Pera Palas oteline giderek oraya yerleşti. Ertesi gün de Akaretler'e, annesini ve Makbule'yi görmeye gitti. Zübeyde Hanım kendisine kötü bir haber verdi. Fikriye'nin annesi Vasfiye Hanım anîden ölmüş ve aile perişan olmuştu. Mustafa Kemal hemen başsağlığı dilemek için Sultanahmet'teki eve gitmek zorundaydı. Vasfiye Hanım'ın oğlu Ali Enver'i çok zamandır görmemişti. Enver, Mustafa Kemal'in Harbiye'deki öğrencilik yıllarından arkadaşıydı. Fikriye ve Jülide de evdeydiler. Üçü de büyük acılar içindeydi. Evi artık Fikriye'nin çekip çevirmesi gerekiyordu. Fikriye Kemal Ağabey'ini görünce

acısını biraz unutur gibi oldu. Mustafa Kemal bu aileyle artık daha yakından ilgilenmesi gerektiğini düşünerek evden ayrıldı.

Şimdi İstanbul'da ne yapacaktı? Önce üç ay izin aldı, iznini daha kullanmadan Genelkurmay'da yeni bir göreve getirildiğini bildirdiler. Dostlarını Pera Palas'ta kabul ediyor, zorunlu olmadığı zamanlarda pek ortalarda görünmüyordu.

O günlerde neler oluyordu dünyada? Osmanlı kamuoyu dünyada neler olduğunun pek farkında değildi. İstanbul'da çıkan gazeteler dünya olaylarıyla ilgilenmiyorlardı. Oysa yedi aydan beri bütün ülkelerde gözler Petrograd'a çevrilmişti. Rusya'nın o zamanlar başkenti olan Petrograd'da 8 Mart'ta halk ayaklanmış ve Çarlık temellerinden sarsılmaya başlamıştı. Bu ayaklanmalar başlayalı bir hafta olmamıştı ki Çar Nikola tahttan çekilmek zorunda kalmış ve Romanof hanedanı sona ermişti. Osmanlıların kaç yüzyıllık düşmanı olan Çarlığın yıkılmasının önemi ülkede hiç anlaşılamamıştı. Osmanlı Devleti'ni yönetenler, bunun dünyayı değiştirecek çapta bir olay olduğunu kavramamışlardı, çünkü gözler sınırlara çevrilmişti. İç çekişmeler de dışarıyı görmeye engel oluyordu.

Çar'ın devrilmesinden on gün sonra da Lenin Petrograd'a gelmişti. Kimdi Lenin? Osmanlıların umurunda bile değildi! Marx ve Engels'in adını kaç kişi duymuştu acaba koca Osmanlı ülkesinde? Tepedeki yöneticilerin, örneğin Enver, Talât ve Cemal paşaların, o günlere kadar sadrazamlık koltuğuna oturan o göğüsleri madalya dolu, sarma kuşaklı paşaların hangisinin sosyal ve siyasal eylem ve devrimlerden haberi vardı ki?

Bütün bu ayaklanmaların ardından, 15 Eylül'de Rusya'da cumhuriyet ilân edilmiş ve Kerenski devlet başkanı olmuştu. İstanbul'daki yöneticiler bunun anlamını da pek kavrayamadılar. "Ha Çarlık rejimi olmuş, ha cumhuriyet, hepsi bir" diyerek yediler. İki ay içinde, Rusya'da komünist bir rejim kurulacağı hiç akıllarına gelir miydi? Oysa o günlerde Osmanlıların en büyük düşmanı olan Rusya can çekişiyordu, savaştan galip çıkacak yeni bir rejimin temelleri atılıyordu. Türklerin bayram etmeleri gerekirdi, bunun da farkına varamadılar.

7 Kasım'da olanlar oldu ve Bolşevikler iktidara geldiler. Almanya'da şenlikler yapıldı, çünkü Doğu'daki en büyük tehlike yok oluyordu. İstanbul'da ise o günlerde General Allenby'nin Filistin Cephesi'nde saldırıya geçmesi konuşuluyordu. Enver Paşa da uzun sürede Mustafa Kemal'i yok etmek için planlar hazırlıyordu.

Mustafa Kemal o günlerin birinde Enver Paşa'dan bir mesaj aldı. Paşa kendisiyle çok acele görüşmek istiyordu. Mustafa Kemal merak etti, bütün bu olaylardan sonra Enver Paşa kendisine nasıl bir görev önerecekti? Bu yenilgiye onu da bulaştırmak mı istiyordu acaba? Bu tür düşüncelerle Harbiye nezaretine gitti. Enver Paşa makamında, hiçbir şey olmamış gibi, Mustafa Kemal'i yapay bir nezaketle karşıladıktan sonra,

"Ordu kumandanlığından ayrılmış olmanıza üzüldüm," dedi. "Ben Sina Cephesi'ndeki orduların nasıl bölüneceğini ve bu kuvvetlerin nasıl kullanılacağını Mareşal Falkenhayn Paşa'ya sormuştum. Kendisinden yanıt alamadığım için istifanızı kabul etmek zorunda kaldım. Şimdi burada sizi bekleyen başka görevler var. Almanya İmparatoru Padişahımızı genel karargâhına davet etti. Padişahımızın (Sultan Reşat'ın) böyle bir seyahat yapamayacak durumda olduğunu biliyorsunuz. Veliaht Hazretleri'nin (Vahdettin Efendi'nin) Zâtışâhâne yerine bu seyahati yapmasını uygun gördük. Kendisinin yanında bulunmayı kabul eder misiniz?"

Mustafa Kemal böyle bir gezinin kendisi için çok yararlı olacağını düşündü. Sultan Reşat'ın zaten bir ayağı çukurdaydı. Yarın onun yerine Vahdettin Efendi tahta çıkacaktı. Böyle bir kişiyi yakından tanımak elbette çok ilginç olacaktı. Mustafa Kemal hemen bu öneriyi kabul etti. Üç gün sonra yola çıkılması gerekiyordu. Enver Paşa,

"Geziye çıkmadan önce, Veliaht Hazretleri'yle tanışmalısınız," dedi.

Eski kolordu kumandanlarından Albay Naci Bey'in de bu geziye katılması kararlaştırılmıştı. Yola çıkılmasından bir gün önce Mustafa Kemal ile Naci Bey Saray'da buluştular. Mabeyinciler

her ikisini de bir odaya aldılar. Odada redingotlu adamlar ayakta duruyorlardı. Eşya olarak bir kanepe ve iki koltuk vardı. Beklemeye başladılar. Derken odaya redingotlu bir kişi daha girdi. Bu yeni gelenin kim olduğunu ne Mustafa Kemal biliyordu ne de Naci Bey. Yeni gelen redingotlu kişi kimseye selâm vermeden kanepenin sağ köşesine oturdu. Yandaki koltuklara da Mustafa Kemal ile Naci Bey oturdu.

Redingotlu adam uzun bir süre hiç ağzını açmadı, gözlerini kapadı, derin bir düşünceye daldı. Sonra gözlerini açarak Mustafa Kemal'e döndü ve,

"Müşerref oldum," dedi, "mutluyum."

Yeniden gözlerini kapadı ve uzun bir sessizlik oldu. Mustafa Kemal ve Naci Bey, bu redingotlu adamın başmabeyinci olduğunu sanmışlardı. Ne söylemeleri gerektiğini kestiremiyor, adamın konuşmasını bekliyorlardı. Birkaç dakika sonra, o redingotlu uyurgezer adam gözlerini açarak,

"Birlikte seyahat edeceğiz, değil mi?" diye sordu.

Artık bu esrarlı kişinin Veliaht Hazretleri olduğu anlaşılmıştı. Mustafa Kemal bunun üzerine ayağa kalkarak,

"Efendi Hazretleri," dedi, "beraber seyahat edeceğiz. İki gün sonra yola çıkacağız. Perşembe akşamı garda hazır bulunacaksınız. Oradan hareket edeceğiz."

Vahdettin Efendi,

"Evet efendim," dedi, "öyle yapacağız."

Mustafa Kemal ile Naci Bey Veliaht Hazretleri'ne veda edip Saray'dan ayrıldılar. İkisi de şaşkınlık içindeydi. Mustafa Kemal,

"Zavallı, bedbaht, acınacak bir adam," dedi. "Bunlarla ne yapılabilir? Bu zavallı yarın padişah olacak, kendinden ne beklenebilir?"

"Hiç."

"Biz ki, aklı, mantığı olan insanlarız, memleketin geleceğini, bugününü, yarınını anlamış kişileriz, ne yapabiliriz?"

"Güç!"

Mustafa Kemal ile Naci Bey yola çıkılacağı akşam, 15 Aralık

1918'de Sirkeci garına gittiler. Bütün saray erkânı, redingotlular, uşaklar ve bilmem ne başıları oradaydılar. Vahdettin Efendi hiçbiriyle konuşmadan dikilmiş duruyordu. Mustafa Kemal, önceden, Veliaht Hazretleri'ne üniforma giymesi için haber göndermişti. Çünkü Alman Genel Karargâhı'nı görmeye gidiyorlardı. Padişah ve şehzâdeler, bu gibi durumlarda üniforma giyerlerdi. O akşam bir de baktılar ki Vahdettin Efendi sivil giyinmiş. Mustafa Kemal Teşrifatçıbaşıya,

"Ben," dedi, "Veliaht Hazretleri'nin üniforma giymesini istemiştim. Neden sivil giysilerle gelmiş?"

Teşrifatçıbaşı küstah bir tonla,

"Siz kim oluyorsunuz?" diye yanıt verdi.

"Ben sana kim olduğumu söyleyecek durumda değilim. Öğrenseydin benim kim olduğumu. Ben sana Veliaht Hazretleri'nin üniforma giymesini söyledim mi, söylemedim mi?"

Teşrifatçıbaşı Mustafa Kemal'in bu sert konuşmasından ürkerek,

"Evet," dedi, söylediniz. "Ben de kendilerine arz ettim, ama üniforma giymek istemediler."

"Neden?"

"Çünkü ilk önce Veliaht Hazretleri'ne 'ferik' (korgeneral) derecesi verilmişti, sonra derecesini 'livalığa' (albay-tuğgeneral arası bir rütbeye) indirdiler. O da haklı olarak bozuldu, darıldı. 'Ben böyle bir dereceye tenezzül etmem,' deyip üniforma giymedi."

"Anlaşıldı, canı isterse."

Mustafa Kemal ile Naci Bey bu sözlerden sonra Vahdettin Efendi'nin yanına gidip elini sıktılar. Enver Paşa da Veliahtın yanındaydı. Mustafa Kemal,

"Veliaht Hazretleri," dedi, "trene binmeden önce askeri müfrezeyi selâmlamanız gerekiyor."

"Nasıl yani?"

"Siz yürüyeceksiniz, arkanızdan biz geleceğiz."

Bunun üzerine Vahdettin Efendi ellerini havada sallayarak yürümeye başladı. Böyle bir törene hiç alışık olmadığı belliydi. Önde o, arkasında Mustafa Kemal, Naci Bey ve yaverleri trene

bindiler. Vahdettin Efendi yine şaşkın şaşkın bakınıyordu. Mustafa Kemal,

"Veliaht Hazretleri," dedi, "lütfen pencereyi açıp askeri selamlayınız."

"Az önce selâm verdim ya, yine mi askeri selamlayacağım? Gerekli midir?"

"Evet Veliaht Hazretleri, gereklidir."

Vahdettin Efendi, Mustafa Kemal ne dediyse öyle yaptı.

Tren İstanbul'dan uzaklaştıktan az sonra Teşrifatçıbaşı, Mustafa Kemal'in vagonuna gelerek Veliaht Hazretleri'nin arkadaki vagonda kendisini beklediğini bildirdi. Mustafa Kemal bu çağrıya sevindi, onunla biraz konuşabilmek ve kendisini tanıyabilmek için ortam yaratılmasını bekliyordu. Arkadaki vagona geçti. Vahdettin Efendi Mustafa Kemal'i ayakta bekliyordu. Sonra oturdu, konuğuna da yer gösterdi, o da oturdu. Ama bu kez hiç uyuklamıyordu, gözlerini dört açmış bakıyordu.

"Affedersiniz Paşa Hazretleri," diye söze başladı. "Birkaç dakika öncesine kadar kiminle seyahat etmekte olduğumu bana söylememişlerdi. Tren kalktıktan sonra öğrendim. Sizi gıyaben çok iyi tanır ve takdir ederim. Arıburnu'nda ve Anafartalar'da kazandığınız muvaffakıyetler malûmumdur. Siz İstanbul'u kurtarmış bir kumandansınız. Birlikte seyahat etmekte olduğum için çok mutluyum."

Böylece aradaki buzlar erimiş oluyordu. Vahdettin Efendi hiç de ilk göründüğü gibi uyurgezer bir kişi değildi. Çeşitli konulardan söz edildi, sonra da Mustafa Kemal izin isteyerek Veliaht Hazretleri'nin yanından ayrıldı.

Başbaşa konuşmalar ertesi gün de sürdürüldü. Vahdettin Efendi İstanbul'dan ayrıldıktan sonra eski kasıntı davranışını bırakmış ve kendi kişiliğini bulmuştu. Mustafa Kemal'le de gerçek kişiliğini hiç gizlemeden, içten bir havada konuşmakta sakınca görmüyordu.

Yolculuğun sonunda Büyük Alman Karargâhı'nın bulunduğu kasabaya geldiler. İmparator Karargâhı'nın önünde bir Alman müfrezesi kendilerini bekliyordu. İmparator da oradaydı. Vah-

dettin Efendi artık karşılama töreninde ne yapması gerektiğini biliyordu. Teşrifatçıbaşının yardımına gerek duymadan askerleri selâmladı. Oradan büyük bir hole geçildi. Başkumandan Mareşal Hindenburg, General Ludendorf ve bütün büyük kumandanlarla oradaydılar. Veliaht Hazretleri'nin İmparator'a yanında bulunanları tanıtması gerekiyordu. Vahdettin Efendi önce Mustafa Kemal Paşa'yı tanıttı. İmparator onun kim olduğunu biliyordu. Bir elini göğüs düğmelerinin arasına sokmuştu. Öteki eliyle Mustafa Kemal'in elini tutarak Almanca,

"Onaltıncı Kolordu," dedi. "Anafartalar..."

Mustafa Kemal biraz sıkılmış, önüne bakıyordu. Kayzer,

"Acaba yanlış mı söyledim," diye devam etti, "siz Onaltıncı Kolordu Kumandanı değil miydiniz? Anafartalar zaferini kazanan Mustafa Kemal siz değil misiniz?"

Mustafa Kemal şaşkınlık içinde,

"Oui ekselans," diye yanıt verdi.

"Ekselans," der demez de çok pişman oldu. "Sör," ya da, "Majeste," demesi gerekmez miydi? Hem de neden Almanca, "Ja," ya da, "Jawohl," dememiş de Fransızca, "Oui ekselans," demişti. O kadar Almancası yok muydu? Böyle bir pot kırdığına çok üzüldü.

Bu biçimsel tanışma töreninden sonra sıra, mareşal ve generallerin protokol gereği ziyaretine geldi. İlk ziyaret edilecek kişi, Başkumandan Mareşal Hindenburg'du. Mareşal masasının başında oturuyordu, soldaki koltukta Vahdettin, onun yanında Naci Bey, Mareşal'in sağında da Mustafa Kemal yer aldı. Hindenburg, Veliaht Hazretleri'ne Osmanlıların çeşitli cephelerde uğradıkları yenilgiden dolayı teselli edici sözler söyledi. Naci Bey de bunları Türkçe çevirerek Vahdettin Efendi'ye aktardı.

Ondan sonra sıra, General Ludendorf'un ziyaretine geldi. O da Alman ordusunun büyük bir saldırı içinde olduğunu ve zaferi mutlaka kazanacaklarını anlattı. Bu sözler, Alman milletine moral vermek ve halkı uyutmak için verilen biçimsel demeçlerden değişik değildi.

Mustafa Kemal ise cephelerin durumunu biliyor ve bu parlak sözlere hiç inanmıyordu. Birden araya girerek Ludendorf'a,

"Peki, bu saldırınız hangi hatta kadar gidebile[illegible]r?" diye sordu.

Ludendorf hiç böyle bir soru beklemiyordu. Biraz durakladıktan sonra,

"Biz taarruz ediyoruz," dedi. "Bunun sonucunu olaylar gösterecektir."

Mustafa Kemal,

"Generalim," dedi, "saldırının sonucunun ne olabileceğini anlamak için olayların gelişmesini beklemeye gerek olmadığını sanıyorum. Çünkü yapılan saldırı yerel bir saldırıdır."

Ludendorf ters ters Mustafa Kemal'in yüzüne baktı, yanıt vermek istemedi ve konuşma böyle sona erdi.

Bu ziyaretten sonra Vahdettin, Mustafa Kemal'le birlikte kendi dairesine çekildi. Yaptıkları konuşmaları değerlendirmeye çalışıyorlardı. Mustafa Kemal durumun ne kadar umutsuz olduğunu anlatıyordu ki, kapı vuruldu, İmparator'un Veliaht'ı ziyarete gelmek istediğini bildirdiler.

İki dakika bile geçmeden karşılarında İmparator'u buldular. Kayzer çok kibar ve nazik bir konuşma yaparak Osmanlı Devleti'nin Almanya için çok değerli olduğunu anlattı ve Enver Paşa'yı da öven sözler söyledi. Vahdettin az önce Mustafa Kemal'den etkilenmiş ve Almanya'ya olan güvenini biraz yitirmişti.

"İmparator Hazretleri," dedi, "sözleriniz beni çok duygulandırdı, ancak bir noktayı daha açık öğrenmek isterdim. Biliyorsunuz, bize yapılan düşman saldırıları durdurulamıyor. Eğer bunlar önlenemezse ülkemiz mahvolacaktır. Sizin bu konuda bize yeterli güvence verecek sözlerinizi duyamadım. Bu konuda lütfen beni biraz aydınlatabilir misiniz?"

Bu soru üzerine İmparator ayağa kalkarak,

"Sayın Veliaht," dedi. "Anlıyorum ki, sizin zihninizi bulandıranlar var. Ben Alman İmparatoru olarak size gelecekteki başarılardan söz ettikten sonra, artık sizin şüpheniz kalır mı?"

Vahdettin, "Evet, ama endişelerim yok olmamıştır," demekle yetindi.

İmparator bu sözlerden sonra artık yerine oturmadı ve kapı-

ya doğru yürüdü. Vahdettin ve Naci Bey onu koridorun köşesine kadar geçirdiler, el sıkıştılar. Mustafa Kemal ise İmparator'un daha önceki konuşmada, "Oui ekselans" dediği için kendisine kızmış olacağını düşünerek odanın kapısında kalmış, koridorun ortalarına kadar gelmemişti. İmparator birden geri döndü ve Mustafa Kemal'e yönelerek,

"Affedersiniz," dedi, "sizin elinizi sıkmamıştım."

O akşam hepsi İmparator'un yemeğine çağrıldılar. Sofrada Kayzer'in sağında Vahdettin oturuyordu, solunda Mustafa Kemal, onun yanında da General Ludendorf. Mustafa Kemal Generalle Fransızca konuşuyordu. İmparator bir ara Ludendorf'a dönerek, Almanca,

"Sağındaki adamla ilgilen," dedi.

Ludendorf da,

"Öyle yapıyorum zaten," diye yanıt verdi.

Yemekten sonra salona geçtiler. Bu kez de Mareşal Hindenburg Almanların Osmanlılara yaptıkları yardımların üzerinde durdu ve özellikle Filistin Cephesi'ndeki durumdan söz etti. Oysa bunlar gerçeğe uymuyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal,

"Mareşalim," dedi, "siz aldığınız raporlara göre konuşuyorsunuz. Ama Suriye'de durum düzelmiş değildir. Orada yaptığınız taarruza çok bel bağlamış olduğunuzu sanmıyorum. Bana bu taarruzdaki hedefin ne olduğunu söyler misiniz?"

Mareşal bu sözleri dikkatle dinledikten sonra Mustafa Kemal'e,

"Ekselans," dedi, "size bir sigara takdim edebilir miyim!"

Hindenburg sigarayı kendi eliyle verdi ve konuşma sona erdi.

Ertesi gün Vahdettin ve Osmanlı heyeti Strasbourg yakınlarında cepheyi dolaşmaya gittiler. Colman'daki Alman Karargâhı'nı gezdiler. Mustafa Kemal orada da gerçek durumu görmüş ve Alman subaylarını güç durumda bırakacak sorular sormaya başlamıştı. Bu subaylardan biri kolordu kumandanıydı. Mustafa Kemal'in kim olduğunu da bilmiyordu. Bir ara kendine,

"Siz Vahdettin'in yaveri misiniz?" diye sordu.

"Hayır," değilim.

"Ne münasebetle yanında bulunuyorsunuz?"

"Böyle bir görev aldığım için."

"Askeri durumlardan çok iyi anlıyorsunuz, Türkiye'de herhangi bir kuvvete kumanda ettiniz mi?"

"Evet, ettim."

"Alaya kumanda etmiş olacaksınız."

"Önceleri etmiştim."

"Fırkaya da kumanda ettiniz mi?"

"Evet, ettim."

"Beni mazur görünüz, ben kolordu kumandanıyım. Sizin babanız yaşındayım. Lütfen son kumanda ettiğiniz kuvveti söyler misiniz?"

"Fırka ve kolorduya kumanda ettikten sonra ordulara kumanda etmiş bir arkadaşınızım."

"Affedersiniz, biz şimdiye kadar size yanlış hitap ediyormuşuz. Demek siz ekselanssınız!"

Bu konuşmadan sonra Alman kolordu kumandanı, gezinin sonuna kadar Mustafa Kemal'in yanından ayrılmadı ve ona büyük yakınlık gösterdi.

Karargâhların gezilmesinden sonra uğranılan yer Essen'deki Krupp fabrikasıydı. Sonradan fabrika sahibinin şatosuna davet edildiler. Yemekten sonra Vahdettin ile Mustafa Kemal başbaşa kaldılar. Veliahtı, Mustafa Kemal'e büyük saygı duyuyordu. Bir ara kendisine,

"Peki, ben ne yapmalıyım?" diye sordu.

"Ben size, kaderlerimizi birleştirecek bir öneride bulunacağım. Hoşunuza gider mi?"

"Söyleyiniz."

"Henüz padişah değilsiniz. Ama gördünüz ki Almanya'da imparator, veliaht ve prenslerin görevleri var. Neden siz bütün işlerden uzak kalasınız?"

"Ne yapabilirim?"

"İstanbul'a gider gitmez bir ordu kumandanlığı isteyiniz, ben sizin kurmay başkanınız olurum."

"Hangi ordunun kumandanlığını isteyeyim?"

"Beşinci Ordu kumandanlığını."

"Bu kumandanlığı bana vermezler."

"Siz isteyiniz."

"İstanbul'a gittiğim zaman düşünürüz."

Vahdettin bir daha bu konuyu hiç açmak istemedi. Karargâhların gezilmesi bittikten sonra, heyet Berlin'e geçti. Orada on gün kaldılar. Yılbaşını orada geçirdiler. 1918 Ocakı'nın dördüncü günü de İstanbul'a döndüler. Mustafa Kemal aklından geçen her şeyi söylemiş ama Vahdettin hiçbir karar almak istememişti.

IX

Fikriye 21 Yaşında: Sevgi Dolu İlk Akşamlar

Mustafa Kemal Almanya gezisinden böbrek sancıları içinde döndü. Zaten geziye çıkmadan önce de sancılar içinde kıvranıyor, ama dayanmaya çalışıyordu. Sirkeci'de trenden inince yine doğru Pera Palas'a gidip biraz dinlendi. Ertesi gün gazeteler Veliaht Hazretleri'nin 'maiyetleriyle' birlikte döndüğünü yazdılar. Annesi bu haberi duyunca deli olacaktı. Oğlu İstanbul'a dönsün de annesini aramasın, bu olacak şey miydi? O sabah Mustafa Kemal'in ilk işi Akaretler'e gitmek oldu. Zübeyde Hanım, Makbule, Şakir Ağa, bütün ev halkı kendisini coşkuyla karşıladılar. Bu kez kendisini kucaklayanlar arasında ailenin yeni üyesi Abdürrahim de vardı.

Mustafa Kemal'in gözleri Fikriye'yi arıyordu. Onun Akaretler' de olmasını beklemiyordu, ama içinden, "Belki gelmiştir," diye geçiriyordu. Bir süre sonra,

"Anne," dedi, "Fikriye'den ne haber? Hiç gelip gitmiyor mu? Annesinin ölümüne biraz alışabildi mi?"

"Biraz alıştı galiba ama aklı fikri sende. Deli mi ne?"

"Biliyorum anne. Sen Fikriye'yi pek sevmezsin, ama o sana çok düşkündür."

Ertesi gün Fikriye'ye haber iletildi, o da geldi. Ama 'Kemal Ağabey,' Akaretler'de değil, Pera Palas'taydı. Fikriye onun dönmesini iki gün bekledi.

Mustafa Kemal o günlerde Pera Palas'ta böbrek ağrılarından kıvranmış yatıyordu. Ayağa kalkar kalkmaz kendini Akaretler'de buldu.

"Fikriye, nihayet kavuştuk."

Kucaklaştılar. Fikriye'nin yüreği güm güm atıyordu.

"Çok mutluyum Kemal Ağabey," dedi, "size kavuştum ya. Ne olur bundan sonra beni hiç yalnız bırakmayın."

O akşam Fikriye orada kaldı. Artık çocuk değildi; 21 yaşındaydı. Ondan sonraki haftalarda da sık sık yalnız kaldılar. Bu beraberlikleri geleneğe dönüştü. İkisi de çok mutlu saatler yaşadılar.

Ne var ki Mustafa Kemal'in böbrek sancıları dayanılmaz bir hal aldı. Yoğun bir bakıma ihtiyacı vardı. Doktorlar bu bakımın Avrupa'da iyi bir hastanede yapılmasını önerdiler. Viyana'da Cottage Sanatoryumu'na gitmesi uygun görüldü. Sağlığına kavuşması için böyle bir bakımdan geçmesi zorunluydu. 1918 Mayısı'nın sonlarında Mustafa Kemal Viyana'ya gitti, ama aklı fikri İstanbul'daydı. Olayların dışında kalmak onu çok mutsuz ediyordu. Hiç sırası mıydı şimdi hastanelik olmanın? Haziran sonunda Viyana'daki sanatoryumdan çıkıp Karlsbad'da bir dinlenme evine taşındı.

Mustafa Kemal Karlsbad'da kaldığı bir aya yakın bir süre içinde bol bol düşünüp Türkiye'nin geleceği konusunda tasarılar oluşturdu, ileride gerçekleştireceği devrimlerin ilkelerini saptamaya çalıştı.

Bir gün orada kendisini görmeye gelen bir Türk kadını, Mustafa Kemal'e gelecekte neler yapmayı düşündüğünü sorunca şu yanıtı aldı:

"Ben her zaman söylerim, yarın elime büyük bir yetki ve güç geçse düşünülen sosyal devrimi bir anda bir 'coup' ile (bir darbeyle) uygulardım. Çünkü ben, bazıları gibi, halkın ve ulemanın düşüncelerinin benim düzeyime gelmesini bekleyemem. Böyle bir davranışa ruhum isyan ediyor. Neden ben bu kadar yıl yüksek eğitimi gördükten sonra alt tabakanın düzeyine ineyim? Onları kendi düzeyime çıkartırım. Ben onlar gibi olmaya kalkınam, onlar benim gibi olsunlar. Şunu da belirteyim, bu sorun üzerinde incelenmesi gereken bazı noktalar var, bunları iyice araştırmadan işe başlamak hatâ olur."

Mustafa Kemal o günkü konuşmasında kadınlar konusunda da şunları söyledi:

"Kadın sorununda cesur olalım, vesveseyi bırakalım, açılsınlar. Kadınların beyinleri ciddi bilim ve fen bilgileriyle süslensin. İffet sorununu, bilime ve sağlığa dayanarak anlatalım. Saygın ve onurlu olmalarına birinci derecede önem verelim."

Mustafa Kemal Karlsbad'a geleli daha dört gün olmuştu ki, gazetelerden Sultan Reşat'ın öldüğünü öğrendi. Vahdettin Efendi 4 Temmuz'da tahta çıkmıştı. Üzülsün mü, sevinsin mi? Ne yapacağını şaşırdı.

Hemen kaldığı dinlenme evinden yeni Padişah'a bir kutlama mesajı gönderdi. O arada yaveri Cevat Abbas da kendisine telgraf üzerine telgraf çekerek acele İstanbul'a dönmesini öneriyordu.

Evet, İstanbul'a dönmesinde yarar vardı. Veliaht Vahdettin Efendi Padişah olmuştu, onunla yeniden konuşmak gerekiyordu. Karlsbad'dan ayrıldı, Viyana yoluyla İstanbul'a dönecekti. Ama bu kez de İspanyol nezlesine yakalandı. İspanyol nezlesi o zamanlar öldürücü bir hastalıktı. İstanbul'a dönüş bu yüzden beş gün ertelendi.

Mustafa Kemal, Vahdettin tahta çıktıktan ancak bir ay sonra İstanbul'a dönebildi. Gelir gelmez de ilk işi yeni Padişah'ı ziyaret etmek oldu. Vahdettin, kendisine gezide olduğu gibi güler yüz gösterdi ve iltifatlar etti. Sehpanın üzerinde bulunan sigara kutusundan bir sigara alıp Mustafa Kemal'e verdi. Kendi sigarasını yaktığı kibriti de ona uzattı. Mustafa Kemal bu havadan umutlanarak,

"Gezi sırasında görüşlerimi açıklamıştım, yine aynı biçimde konuşmama izin verir misiniz?" diye sordu.

O da, "Hay hay," dedi, "sizi dinliyorum."

Mustafa Kemal bu kez yeni bir öneri getirdi, Padişah'ın başkumandanlığı doğrudan üzerine almasını, kendisini de genelkurmay başkanlığına getirmesini istedi. Hünkâr'ın suratı, yine ilk karşılaştıkları zamanki maskeyi takındı. Gözlerini kapatıp uzun bir süre düşündü. Kimbilir aklından neler geçiyordu? Böyle bir durumda Enver Paşa'nın tüm yetkileri elinden alınacak ve Mustafa Kemal'e verilecekti. Vahdettin Enver Paşa'dan çekiniyordu. Enver Paşa'nın tepkisi ne olurdu? Ya bir darbe yapmaya kalkarsa?

Ya onu tahttan indirip yerine şehzâde Mecid Efendi'yi tahta oturtursa? Bütün ordu onun elindeydi, yapar mı, yapardı. Kafasından bu tür şeyler geçiriyordu. Sonunda gözlerini açarak,

"Sizin gibi düşünen başka kumandanlar var mı?" diye sordu.

"Vardır."

"Düşünelim öyleyse."

Konuşma burada sona erdi.

Mustafa Kemal iki gün sonra yeniden Padişah'tan randevu istedi. Yine Huzur'a kabul edildi. Ama Hünkâr asla bu konunun gündeme getirilmesine yanaşmadı.

Mustafa Kemal bu konuda mutlaka kesin bir karara varılmasından yanaydı. Üçüncü kez Huzur'a çıktı, konuyu açtı. Vahdettin bu öneriyi geri çevirmeye kesin kararlıydı.

"Paşa," dedi, "ben her şeyden önce İstanbul halkını doyurmak zorundayım. İstanbul halkı açtır. Bunu sağlamadıkça alınacak önlemler hiç işe yaramaz."

Bu sözleri söyler söylemez yine gözlerini kapadı. Mustafa Kemal boş yere uğraştığını anlıyordu. Yine de tartışmaktan vazgeçmedi.

"Çok doğru konuşuyorsunuz," dedi. "Fakat İstanbul halkını doyurmak için alınması gereken önlemler, Zâtışâhânelerini bütün ülkeyi kurtarmak için alınması gereken önlemleri almaktan alıkoyamaz. Yani Padişah'ın ilk işi gerçek kuvvetin sahibi olmaktır. Bu kuvvet başkasının elinde bulundukça sizin padişahlığınız yalnız görünüşte kalır."

Padişah yine bir süre gözlerini yumdu. Sonra,

"Ben bu konuları Talât ve Enver Paşa hazretleriyle görüştüm," demekle yetindi.

Oysa Almanya gezisinde Mustafa Kemal'e onlardan hiç hoşlanmadığını belirtmişti. Artık konuşulacak bir şey kalmamıştı. Padişah yine gözlerini kapadı. Uykuya dalmış gibiydi. Mustafa Kemal izin istedi. Hünkâr tek kelime söylemeden ve ayağa kalkmadan el sıktı. Bu üçüncü görüşme de böylece hiçbir sonuç vermeden sona ermiş oluyordu. Mustafa Kemal Vahdettin'le işbirliği yapmak için artık hiç umut kalmadığını anlamıştı.

Bu son görüşmeden birkaç gün sonra bir cuma selamlığında yeniden karşılaştılar. Padişah Mustafa Kemal'i kendi dairesine çağırtarak,

"Sizi Suriye'ye kumandan tayin ettim," dedi. "Oradaki durumun ciddileştiğini öğrendim. Sizden şunu istiyorum: O taraflar düşman eline geçmeyecek. Derhal yola çıkın."

Mustafa Kemal büyük bir entrikayla karşı karşıya olduğunu anlamıştı. Teşekkür ederek Hünkâr'ın yanından ayrıldı. Çıkarken Enver Paşa'yla karşılaştı ve,

"Bravo," dedi, "kutlarım, başardınız. Beni oraya göndermekle intikam alıyorsunuz. Hem de kurallara uymayan bir iş yaptınız. Bu tayini doğrudan bana bildirebilirsiniz."

Enver Paşa sinsi sinsi gülümsüyordu.

Bu görüşmelerden sonra Mustafa Kemal biraz huzura kavuşabilmek için Akaretler'e gitti. Annesi yine oğlunu büyük sitemlerle karşıladı. Fikriye de oradaydı. Sonunda başbaşa kalabildiler. Fikriye artık ona, 'Kemal Ağabey' değil, 'Paşam' diyordu. Uzun bir dönemden sonra ilk kez birlikte oluyorlardı. Fikriye,

"Paşam, benim için siz çok önemlisiniz," diye söze başladı. "Paşalığınız, görevleriniz, ordu kumandanlığınız beni hiç ilgilendirmez. Ben sizi siz olduğunuz için seviyorum. Size hayranım. Delicesine âşığım. Yarın bütün görevlerinizi yitirseniz de, ordudan atılsanız da, sürgüne gitseniz de ben sizden yanayım, yüreğim sizinle çarpıyor ve çarpacak. Sizden hiçbir şey beklemiyorum. Sağlıklı olun, mutlu olun, bana yeter. Ama beni sevmediğinizi bilirsem çok mutsuz olurum. Evlenmek umurumda değil, yeter ki kadınınız olayım. Nikâhın ne değeri var. Ben sizin varlığınızla, başarılarınızla övüneceğim. Beni bırakın, gölgenize gizleneyim, düşler kurayım, sizi yalnız gecelerimin karanlıklarında yaşatayım, kalbimin başköşesinde yeriniz olduğunu bilin, bundan büyük mutluluk mu olur?

"Ne pul, ne para, ne tel, ne duvak, ne törenlerde sizin yanınızda yer almak, ne çoluk çocuk... Sıcak nefesinizle yetineceğim. Acılarınızı ve mutluluklarınızı paylaşacağım. Hiçbir güç sizi benim yüreğimden ve kafamdan çıkartıp atamaz. Ne olur bu düşle-

rimi kırmayın. Bırakın bu inancımı ölümüme dek her hücremde yaşatayım."

Mustafa Kemal bu tatlı sözleri dinlerken yine böbrek sancıları içindeydi. Gülümsemekle yetindi. Fikriye'nin gönlünü alacak hiçbir şey söyleyememenin üzüntüsünü duyuyordu.

Mustafa Kemal 1918 Ağustosu'nun sonlarında İstanbul'dan ayrıldı. Bir hafta sonra da Yedinci Ordu Kumandanı olarak Halep'te görevinin başındaydı. Ama o daha oraya varmadan düşman saldırıya geçmiş, ilerliyordu. İngilizlerin elindeki silâhlar ve toplar Osmanlılardan çok üstündü. Dördüncü, yedinci ve sekizinci ordular tam bir yenilgiye uğramış çekiliyorlardı. Hiçbir yerde tutunma olanağı kalmamıştı. Bir süre sonra da General Allenby kumandası altındaki İngiliz birlikleri Filistin Cephesi'nde saldırıya geçtiler. Bu saldırı tüm eylül ayı boyunca sürdü. Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Liman von Sanders, karargâhını önce Şam'a, sonra da Adana'ya taşımak zorunda kaldı.

O günlerde Şam da İngilizlerin eline geçti. Durum çok nazikti. 11 Ekim'de Mustafa Kemal Halep'ten Padişah'ın başyaveri Naci Bey'e bir telgraf çekerek İzzet Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesini, Fethi Okyar, Tahsin Uzer, Rauf Orbay, Şeyhulislam Hayri beylerle kendisinin de kabineye alınmalarını önerdi.

Vahdettin belki de bu öneriye uyarak İzzet Paşa'yı sadrazamlığa getirdi ama Mustafa Kemal beklediği Harbiye nâzırlığına atanmadı. İzzet Paşa ertesi gün Mustafa Kemal'e bir telgraf çekerek 'barıştan sonra işbirliği' yapmak istediğini bildirdi.

Mustafa Kemal hükümete girerek bir şeyler yapmayı umut etmişti. İzzet Paşa'ya da güveniyordu. Bu telgrafa çok bozuldu ve ertesi gün de yeni sadrazama şu telgrafı çekti:

"Barış gecikecektir. Barışa kadar çok buhranlı anlar geçireceğiz. Bu devrede vatana yararlı olmak umuduyla Harbiye nâzırlığını istemiştim. Yoksa barışa kavuştuktan sonra, onun huzur ve sükûnu içinde Harbiye nâzırlığını benden çok mükemmel yapacak kişiler bulunabilir. Barıştan sonra işbirliğimizi hiç de zorunlu, hatta gerekli görmüyorum."

25 Ekim'de Halep'in varoşlarında büyük çarpışmalar çıktı,

Arap aşiretleri de Halep'e girdiler, sokaklarda çarpışmalar başladı. Bir ara öyle bir an geldi ki Mustafa Kemal Halep [illegible]klarında kendini Arapların ortasında yapayalnız buldu. Ama hemen toparlanarak Arapları kırbaçla kovaladı ve ellerinden kurtuldu. Ertesi gün, İngilizler Halep'e girdiler. Ne var ki Mustafa Kemal'in kumandasındaki Yedinci Ordu birlikleri İngilizlerin ilerleyişini Halep'in kuzeyinde durdurdular.

Dört gün sonra (30 Ekim 1918'de) Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı. Aynı gün de Mustafa Kemal'in Yıldırım Orduları Grup kumandanlığına, Mareşal Liman von Sanders'in yerine atandığı bildirildi. Ama artık iş işten geçmişti.

Hicaz, Yemen, Irak, Suriye, Filistin ve Mısır savaşlarında Osmanlılar 730 bin şehit verdiler, bir milyona yakın insan sakat kaldı ve 130 bin asker de İngilizlere esir düştü. Ama bunların sorumlusu Mustafa Kemal değildi. Askerler onun kumandası altında değildiler.

Mustafa Kemal, Mondros Antlaşması'ndan sonra bile İngilizlerin İskenderun'a çıkmalarına engel olmak istiyordu. Sadrazam İzzet Paşa, Mustafa Kemal'in Mondros Antlaşması hükümlerine aykırı olarak İngilizlere ateş açmasından korktu ve hemen kendisine bir telgraf çekerek böyle bir yola asla başvurmamasını istedi. Mustafa Kemal'in oralarda çılgınca bir davranışta bulunarak Osmanlı Devleti'nin başına belâlar açmasından korkuyorlardı. Ertesi gün Padişah'ın iradesiyle Yıldırım Orduları Genel Komutanlığı ve Yedinci Ordu Karargâhı kaldırıldı ve Mustafa Kemal Harbiye Nezâreti emrine verildi.

Öyle olduğu halde Mustafa Kemal'in her an Devleti ve Hükümeti hiçe sayarak asi bir general gibi İngilizlerin üzerine yürümesi olasılığı ortadan kalkmış değildi. İzzet Paşa Mustafa Kemal'in bir olay çıkartmaması için kendisine telgraf üzerine telgraf çekiyordu. Mustafa Kemal son olarak Sadrazam'a şu telgrafı çekti:

"İngilizlerin elde etmek istedikleri sonucu onlara kendi ellerinizle sunmak, tarihte Osmanlılar için, bilhassa bugünkü hükümetiniz için kara bir sayfa oluşturur. Ben her ne durumda bulunursam bulunayım, doğru olduğuna inandığım ve ülkenin selâ-

meti için gerekli saydığım görüşlerimi açıklamaktan asla çekinmem."

İki gün sonra İzzet Paşa sadrazamlıktan istifa etti. Onun da artık yapabileceği bir şey kalmamıştı. Hemen o gün Mustafa Kemal'e son bir telgraf çekerek bir an önce İstanbul'a gelmesini ve kendisiyle görüşmeye çok ihtiyacı olduğunu bildirdi.

Aynı gün, 8 Kasım 1918'de bütün Batı Avrupa, Dünya Savaşı'nın bitişini kutluyordu. Alman orduları tam bir yenilgiye uğramışlar ve o gün Fransa'nın kuzeybatısında, Compiègne ormanında bir vagonda, Fransızlarla Almanlar arasında ateşkes antlaşması imzalanmıştı. O gece Fransa'nın, İngiltere'nin, İtalya'nın ve Amerika'nın bütün kentlerinde şenlikler yapılıyor ve milyonlarca insan, 9 milyon kişinin yitirilmesiyle sona eren savaşın acılarını unutarak zaferi coşkuyla kutluyordu.

Mustafa Kemal'in artık İstanbul'a dönmesi gerekiyordu. Suriye serüveni sona ermişti. Yaveri Cevat Abbas'la birlikte 10 Kasım 1918 günü Adana'dan trene bindiler. İki gün sonra da İstanbul'daydılar. Haydarpaşa garında kendisini yakın dostu Dr. Rasim Ferit karşıladı. Mustafa Kemal çok üzgündü. Ağzını bıçak açmıyordu. Hep birlikte rıhtımda kendisini bekleyen bir istimbota bindiler. Limana İngiliz, Fransız, İtayan ve Yunan gemilerinden oluşan bir filo demirlemişti. Bunlar, 55 zırhlı ve 6 denizaltıdan oluşuyordu. Mustafa Kemal'in Çanakkale'den geçirmediği düşman gemileri işte şimdi İstanbul sularındaydı. Soluk benizli sarışın kumandan bir süre bu gemilere baktıktan sonra, Cevat Abbas'a güven verici bir sesle,

"Geldikleri gibi giderler," dedi.

Neye güveniyordu? Mutlaka kafasından geçen bir şeyler vardı. Bir şeyler tasarlıyordu.

İstinıbot Galata rıhtımına yanaşmadan önce o kararını vermişti, Akaretler'deki evine değil, yine Pera Palas'a inecekti. Dostlarını ve konuklarını orada kabul edebilir ve geç saatlere kadar otelin restoranında konuşmalarını sürdürebilirdi. Karaköy'den bir arabaya binerek Tepebaşı'na çıktı ve otele yerleşti. Biraz dinlendikten sonra da doğru Akaretler'e, annesini görmeye gitti. Üç

ayın özlemiyle kucaklaştılar. Hemen Fikriye'ye haber iletildi, iki saat sonra o da Akaretler'deydi.

Fikriye çok mutluydu.

"Bu kez çok korktum," diyordu. "Yenilgi haberleri buraya ulaştıkça deli oluyordum. Ama sizin oralarda ne şehit olacağınıza inanıyordum, ne de esir olacağınıza. Mustafa Kemal asla yenik düşmez, teslim olmaz diye içimde bir inanç vardı. Haklıymışım. Paşam, artık bir yerlere gitmek yok!"

"Yok ama, bak, kızım, ben yine Pera Palas'ta kalıyorum. Orada kalmam siyasal bakımdan önemli. Her gün birtakım görüşmeler yapacağım. Ama bir ayağım burada olacak. Günaşırı gelip seni kucaklayacağım. Oldu mu?"

"Olmadı ama, olsun bakalım. Hayır olmaz, diyecek halim yok ya. Paşam, peki ne zaman sizi dinleyebileceğim?"

"Hele birkaç gün geçsin. Acele işlerimi bitireyim. Gelip seni göreceğim. Hiç merak etme, aklım sende."

"Benim canım Paşam. Yine uzun uzun konuşacağız, içinizi bana açacaksınız, akşamları rakılarımızı yine birlikte içeceğiz, değil mi? "

"Elbette kızım, elbette, her şey eskisi gibi olacak. Belki de daha iyi günler göreceğiz. Sıkma canını Fikriye."

Bu sözler hiç hoşuna gitmedi genç kızın. Acaba Mustafa Kemal'in yaşamında bir başkası mı vardı? Ama olamazdı ki. Suriye Cephesi''nde yeni bir aşk yaşayacak zamanı mı olmuştu? Asla, olamazdı böyle bir şey. Ama ya Mustafa Kemal bir gün onu sevmez olursa? Bütün dünyası başına yıkılırdı. Fikriye'nin yaşamına hiçbir zaman başkası girmeyecekti. Mustafa, onun ilk ve son aşkı olacaktı. Canını verirdi o sevgili Paşası için. Onun bunu anlamış olması gerekirdi. Nasıl çılgınca ona tutkun olduğunu bilmiyor muydu? Biliyordu elbette. Bu öyle gelip geçici bir gönül eğlencesi değildi ki. Bu karasevdaydı. Ölümüne sevda. Başka türlü olamazdı ki...

Mustafa Kemal'in ertesi gün ilk işi İzzet Paşa'yı ziyaret etmek oldu. İzzet Paşa'yla dostlukları vardı. Ne yazık ki sadrazam bir gün önce istifa etmiş ama daha Sadaret'teki makamından ayrıl-

mamıştı. Mustafa Kemal'e istifa nedenlerini anlattı, ama o bunları hiç yeterli bulmadı.

"Hayır Paşa Hazretleri," dedi, "görevinizi bırakamazsınız. Sizin yerinize Tevfik Paşa'nın getirilmesi bekleniyor. Bu bir felâket olur, yerinizde kalın. Birlikte bir şeyler yapabiliriz. Çok rica ediyorum, istifanızı geri alın."

Sadrazam istifasını geri almamakta direniyordu. Ama sonunda şöyle bir yol bulundu. Eğer Tevfik Paşa'nın kuracağı kabine Meclisi Mebusan'dan güvenoyu alamazsa, İzzet Paşa görevinde kalacaktı. Bunu sağlamak için de çok acele bir şeyler yapmak gerekiyordu.

Mustafa Kemal ertesi gün Padişah'la görüşmek istedi. Kolayca Saray'a kabul edileceğini umuyordu. Gerçekten de Sultan güçlük çıkarmadan kendisini kabul etti. Bir süre görüştüler, ama bu ziyaret hiçbir sonuç vermedi.

Mustafa Kemal bir yandan gazeteleri aydınlatmaya çalışıyor ve demeçler veriyor, öte yandan da böbrek ağrılarından kıvranıyordu.

Bu durumda Akaretler'deki eve gidip bir süre dinlenmesi doğru olmaz mıydı? Fikriye de bundan ne kadar mutlu olurdu. Ama onun o günlerde Fikriye'ye ayıracak zamanı yoktu. Mustafa Kemal, tüm saatlerini vatanı kurtaracak projelere ve yoğun görüşmelere ayırmıştı. Zamanını bu işlere vermezse çok mutsuz olacağını biliyordu.

İstanbul'a gelişinin üçüncü günü Pera Palas'ta bir mesaj aldı. Çanakkale'de üç kez kendisine yenik düşen General Sir William Birdwood, kendisinden randevu istiyordu. Bu, tarihe geçecek bir görüşme olacaktı. Kimbilir neler soracaktı ona bu ünlü İngiliz generali.

Dostça el sıkıştılar. Sir William,

"Sayın General," dedi, "lütfen anlatır mısınız, Çanakkale'de bizi nasıl yendiniz?"

Mustafa Kemal Çanakkale'deki başarılarıyla övünmek istemeyerek,

"Bunu tarih yazacak," diye yanıt verdi.

"Elbette, ben de biliyorum. Ama sizin ağzınızdan dinlemek isterdim."

"Peki öyleyse, dinleyin."

Mustafa Kemal Dr. Rasim Ferit Bey'den kalem kâğıt istedikten sonra basit bir kroki çizerek şöyle dedi:

"Bakın general, siz şu tarihte karaya çıktınız ve bir süre sonra şurada durdunuz. İlerleyebilirdiniz ama ilerlemediniz. Neden?"

"Askerlerimiz çok yorgundu."

"Anlıyorum. Ama ertesi gün de bir süre ilerledikten sonra yine durdunuz. Neden?"

"Arkadan su yetişmedi. Asker susuz kaldı. Daha fazla ilerleyemedik."

"Ben de anladım yorgun ve susuz olduğunuzu. Bu durumda size saldırmak istemedik. Sırasını bekledik."

Siz William Birdwood çok duygulanmıştı.

"Sizin gibi kahraman ve yüksek karakterli bir asker tanımadım," dedi. Sonra da,

"İzin verirseniz bu krokiyi ve kalemi bir anı olarak saklayacağım," diye konuşmasını noktaladı.

Mustafa Kemal'in ilk hedefi Tevfik Paşa kabinesinin Meclis' ten güvenoyu almasını önlemekti. Sivil giyinip Meclis'e gitti, tanıdığı bütün milletvekilleriyle konuştu. Hepsi İzzet Paşa'dan yana görünüyorlardı. Oylamaya geçildi. Sonuçlar açıklanınca bir de baktılar ki, Tevfik Paşa güvenoyu almış, Mustafa Kemal'e söz verenlerin birçoğu da Tevfik Paşa'dan yana olmuşlar. Mustafa Kemal büyük düş kırıklığına uğrayarak Meclisi Mebusan'dan ayrıldı.

Bir kez daha Padişah'la görüşmeyi denedi. Ama Vahdettin kendisini ancak cuma namazından çıkarken görebileceğini bildirdi. Görüştüler ama bu girişim de hiçbir sonuç vermedi.

Mustafa Kemal o görüşmeden sonra Akaretler'e annesini ve Fikriye'yi görmeye gitti. Geçen olayı bir an önce Fikriye'ye anlatmak ve heyecanını onunla paylaşmak istiyordu.

"Fikriye, kızım, sana önemli bir şeyler anlatacağım," diye söze başladı.

"Biliyorsun, İstanbul'a gelişimin ertesi günü Padişah'la görüşmüş, kısaca görüşlerini almıştım. Geçen gün Meclisi Mebusan'da Tevfik Paşa'nın güvenoyu almasından sonra yeniden Padişah'ı görmek istedim. Vahdettin benim bugün (20 Aralık 1918) cuma selâmlığına gelmemi istemiş. Selâmlıktan sonra birlikte olduk. Konuşmamız uzun sürdü, ama konuştuklarımız çok kısaydı.

"Tam söze başlayacağım sırada beni önledi ve şöyle dedi: 'Bilirim ki Ordunun subayları ve kumandanları sizi severler. Onlardan bir kötülük gelmeyeceği konusunda bana güvence verebilir misiniz?' Ben, 'İstanbul'a geleli daha birkaç gün oldu. Buradaki durumu pek bilmiyorum,' dedim. 'Ama ordu kumandanlarının ve subaylarının Zâtışâhânenize karşı bir cereyan içinde bulunmalarında bir sebep görmüyorum.'

"Vahdettin anlaşılmaz bir davranışla, 'Yalnız bugünden söz etmiyorum,' dedi. 'Bugünden ve yarından...'

"Ne demek istediğini pek anlayamadım. Ama demek ki kafasından bir şeyler geçiriyordu. Önemli bir karar alacak ve buna tepki gösterilmesini isteyecekti. Sonra da şöyle dedi: 'Siz akıllı bir kumandansınız. Deneyimi olmayan arkadaşlarınızı aydınlatırsınız.'"

Fikriye, "Paşam," dedi, "demek ki size danışmak istemiş. Bu çok önemli değil mi?"

"Evet ama, ne yapmak istediği belli değil..."

Vahdettin meğer Meclisi Mebusanı dağıtmadan önce çevresindeki insanların düşüncelerini öğrenmek istiyormuş. Meclis bir süre sonra dağıtıldı.

Mustafa Kemal'in Harbiye nâzırlığı umutları kırılmış oluyordu. Neden Harbiye nâzırlığını istemişti? Çünkü barışın kolay kolay gelmeyeceğini biliyor ve bu göreve gelirse, bunalımlı bir dönemde vatana ciddi hizmet olanağı bulacağını düşünüyordu.

Ama artık hükümetten hiçbir şey beklemiyordu. Saray'dan da olumlu bir girişimin gelmesi umudu kalmamıştı. Yeni bir şeyler yapmak gerekiyordu.

Mustafa Kemal, kısa bir süre sonra Pera Palas'tan ayrılarak Halep'ten dostu Salih Fansa'nın Beyoğlu Hava Sokağı'ndaki evi-

ne taşındı. Burası eski Rum zenginlerinden Franko Paşa'nın konağıydı. Salih Fansa'nın eşi de zarif bir kadındı, Mustafa Kemal'e büyük konukseverlik ve dostluk gösteriyordu.

Öyle olduğu halde Mustafa Kemal orada kalmak istemedi. Bağımsız olabileceği bir ev arıyordu. Kendisine Şişli'de, Halaskârgazi Caddesi'nde bir ev bulunur bulunmaz oraya taşındı. Konuklarını orada kabul edecek ve sabahlara kadar özgürce tartışacaktı.

O dönemde İstanbul'un yaşam koşulları neydi acaba? İstanbul halkının büyük bir kısmı yoksulluk içindeydi, fiyatlar almış yürümüş, şeker gibi birçok gıda ürünü piyasada bulunmaz olmuştu. Kimse yarınına güvenle bakamıyordu. Dört yıllık savaş sayısız can almış, kadınları dul, çocukları yetim bırakmıştı. Halk açtı, ekmeksizdi, yılgındı, perişandı. Fırınların önünde insanlar saatler boyu dikilip ekmek bekliyorlardı. Her şey karaborsaya düşmüştü, en gerekli mallar bile dükkânlardan çekilmişti. Başlıca gıda zeytin, peynir, ekmek ve domates olmuştu.

Savaş yıllarında şekerin kilosu 3 kuruştan 250 kuruşa, pirincin kilosu 3 kuruştan 90 kuruşa, patatesin kilosu 1 kuruştan 27 kuruşa, zeytinyağının litresi 8 kuruştan 180 kuruşa çıkmıştı. Makarna, kuru fasulye, peynir, koyun eti ve sabunun kilosu da aynı oranlarda yükselmiş, kiralar da yüzde 200-300 oranında artmıştı.

Camiler, imaretler ve medreseler, yurdun çeşitli yerlerinden, düşman işgalinden kaçıp İstanbul'a gelen göçmenler ve dul kadınlarla doluydu. Yoksulluğun yanı sıra İstanbul'da fuhuş ve hastalıklar da artmış, sokaklar dilenci ve kimsesiz çocuklarla dolmuştu. İstanbul artık karaborsacıların ve vurguncuların cenneti olmuştu. Hırsızlık ve saldırganlık olayları da sınırsız bir ölçüde artıyordu.

İşte İttihatçıların bir koyup beş alacakları savaş serüveninin sonunda İstanbul bu durumdaydı.

Artık bir şeyler yapmanın zamanı gelmişti. Şişli toplantılarında kafasındaki tasarıları olgunlaştırmaya çalışıyordu. Anadolu'ya bir görevle gönderilip orada bir örgüt oluşturarak direnişe geçmekten başka bir çıkış yolu görünmüyordu.

Birbiri ardından kurulan kabinelerde, Mustafa Kemal'in hem

dostları vardı hem de düşmanları. Onu çekemeyenler, kuyusunu kazmaya çalışıyorlardı. Mustafa Kemal olayları uzaktan izliyor, Şişli'deki eve kendisini ziyarete gelenlerden de bol haber alıyordu.

15 Ocak'ta (1919) Albay İsmet Bey (İnönü) Şişli'deki eve gelerek kendisine bazı bilgiler iletti. Mustafa Kemal de İsmet Bey'e 'hiçbir görevi olmadan Anadolu'ya geçmek için en uygun yolun hangisi olduğu' konusundaki düşüncelerini sordu.

Ondan iki hafta sonra Âyan Meclisi Reisi Ahmet Rıza Bey Mustafa Kemal'den bazı öneriler istedi.

Onların ardından Albay Refet Bey Şişli'deki eve gelerek neler yapmak istediğini sordu. Mustafa Kemal'in aklı fikri Anadolu'ya geçmekti. Refet Bey de ona şöyle dedi:

"Eğer atına binip Anadolu içlerine geçmek istersen ben sana yardımcı olurum."

Derken İtalyan Yüksek Komiseri Kont Sforza Mustafa Kemal' le görüşmek istediğini açıkladı ve görüştüler. Onu, Mütareke'de İngiliz Dostları Cemiyeti'nin başkanı olan Papaz Frew'nun ziyareti izledi. Sonra Kâzım Karabekir geldi Şişli'deki eve. Onun ardından da Rauf Bey.

İşte o sıralarda İngiliz Haberalma Merkezi'nde görevli bir yüzbaşı, Merkez'in başkanına sunduğu bir raporda bazı kişilerin sakıncalı olduklarını bildiriyor ve İstanbul'dan uzaklaştırılmalarını öneriyordu. Raporda şu adlar vardı: Fevzi Çakmak, Kâzım Karabekir, Halil Kut, İsmet İnönü ve elbetteki Mustafa Kemal.

O sıralarda Samsun ve çevresinde birtakım olayların çıktığı ve Rum köylerinin Türkler tarafından saldırıya uğradığı söyleniyordu. Oysa saldırıya uğrayan Rum köyleri değil, Türk köyleriydi. Bu söylentileri işgal kuvvetleri çıkartıyordu. Amaçları Rumları korumak için bölgeyi işgal etmekti. Bu, çok bilinen bir bahaneydi. Bölgedeki durumu incelemek için Mustafa Kemal'in oraya gitmesi öneriliyordu. Karadeniz dosyasını hazırlayanların amacı Mustafa Kemal'i İstanbul'dan uzaklaştırmaktı.

Harbiye Nâzırı Şakir Paşa bir gün Mustafa Kemal'i makamına çağırarak bu kara dosyayı kendisine uzattı ve,

"Bunu bir okur musunuz?" dedi.

Mustafa Kemal dosyaya bir göz attıktan sonra,

"Emriniz nedir?" diye sordu.

Nâzır, "Durumu görüyorsunuz, oralarda birtakım olayların çıkmasından korkuyoruz. İşgal kuvvetleri, 'Eğer siz acizseniz bu görevi biz üstümüze alacağız,' diyorlar. Ben Sadrazam Damat Ferit Paşa'yla görüştüm. Sizi uygun gördük. Oraya gidip durumu yerinde incelersiniz," dedi.

Mustafa Kemal için bu, bulunmaz bir fırsattı. Böylece Anadolu'ya geçmiş olacaktı. Ama ne tür yetkilerle? Bir an düşündükten sonra,

"Memnuniyetle giderim," dedi. "Ancak ben oraya, Türkler Rumlara zulmediyorlar mı, etmiyorlar mı, yalnız bunu anlamak için mi gideceğim? Bu görevin ayrıntılarını saptamak gerekecek."

Mustafa Kemal Nâzır'ın bürosundan ayrılarak doğru Genelkurmay'a gitti. Genelkurmay İkinci Başkanı Diyarbakırlı Kâzım Paşa'yla yakın ilişkileri olduğu için onunla rahat rahat konuşabilirlerdi. Şöyle dedi:

"Beni İstanbul'dan uzaklaştırmak için bir bahane bulmuşlar. Ben de hemen bu görevi kabul ettim. Zaten Anadolu'ya geçmek için fırsat arıyordum."

Kâzım Paşa, "Çok iyi," dedi. "Oraya Ordu Müfettişi olarak gidebilirsin."

"Güzel, ama bana geniş yetkiler verin. Mümkün olduğu ölçüde Anadolu'nun her tarafına emirler verebilmeliyim."

"Olur. Bir şey mi yapacaksınız?"

Mustafa Kemal kapıların iyice kapalı olup olmadığına baktıktan sonra Kâzım Paşa'ya,

"Kulağını bana doğru uzat," dedi. "Evet, bir şey yapacağım."

Kâzım Paşa çok heyecanlanmıştı.

"Vazifemizdir, çalışacağız," demekle yetindi.

Ne var ki görev için hazırlanan talimatnameye Şakir Paşa imza atmaktan çekiniyor, "İmza atmam ama, mührümü basarım," diyordu. İmza herhalde çok önemli değildi. Mustafa Kemal artık

Dokuzuncu Ordu Müfettişi idi ve görevi başına gitmek için hazırlıklara girişiyordu.

Dokuzuncu Ordu Müfettişi, artık kendi genelkurmayını oluşturacaktı. En güvendiği kişileri çevresine topladı. Bunların arasında Kâzım Dirik, Hüsrev Gerede, Doktor İbrahim Tali, Doktor Refik Saydam gibi kişiler de vardı. 20 kişiden oluşan bu topluluğa katılanların hepsi ne maksatla Samsun'a gideceklerini biliyor ve bir ölüm kalım savaşının heyecanını yaşıyorlardı.

Harbiye Nâzırı Şakir Paşa, Mustafa Kemal'i Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya tanıtmak istedi ve bürosuna götürdü. Mustafa Kemal Damat Ferit'in kimliğini çok iyi biliyor ve kendisine en ufak bir saygı duymuyordu. Ama böyle bir resmi ziyaretin yapılması mutlaka gerekliydi. Damat Ferit Vahdettin'in kız kardeşi Mediha Sultan'la evli olduğu için Padişah'ın eniştesi durumundaydı ve Hünkâr'ın ona büyük güveni vardı. İngilizlerin dostu sayıldığı için de Hünkâr onu işbaşına getirmişti.

O akşam Mustafa Kemal Şişli'de kendisini bekleyen Fikriye'ye bu ziyaret olayını şöyle anlattı:

"Sadaret makamında altın gözlüklü, bakışları sevinçle parlayan bir kişi oturuyordu. Resimlerini gördüğüm bu adamın Damat Ferit olduğunu hemen anladım. Kalkıp elimi sıktı. Benim kim olduğumu elbette çok iyi biliyordu. Bana çok iltifat etti, benden çok şeyler beklediğini söyledi. Bana geniş yetkiler tanınmış olduğunu da sözlerine ekledikten sonra şöyle dedi: "Her arzunuzu doğrudan bana yazabilirsiniz. Derhal yapılacağından emin olunuz." Kendisine teşekkür ederek bürosundan ayrıldım.

"Paşam, bu çok iyi bir başlangıç. Ferit Paşa size böyle davrandıysa bunu herhalde Padişah'ın isteklerine uygun olarak yapmıştır."

"Doğru, herhalde Vahdettin'den esinlenmiştir. Benim için önemli olan şey bir an önce Anadolu'ya geçebilmek."

"Peki, ya ben ne olacağım? Bunu hiç düşünmediniz mi? Ben sizsiz ne yaparım Paşam? İstanbul yine bana zindan olacak."

"Fikriye'ciğim, üzüyorsun beni. Hem de çok üzüyorsun. Seni nasıl sevdiğimi, düşündüğümü, üzerine titrediğimi biliyorsun.

Ama şimdi ölüm kalım savaşı veriyoruz. Vatan benden büyük hizmetler bekliyor. Çok nazik günler yaşıyoruz. Benim bir an önce Anadolu'ya giderek düşmana karşı savaşa hazırlanmam şart. Sen benim bu işe baş koyduğumu çok iyi biliyorsun. Lütfen karamsarlığa kapılma. Bu kötü günler geçecek. Vatanı düşman çizmeleri altında kalmaktan kurtaracağız. Düşmanı yurdumuzdan ve İstanbul'dan kovacağız. Bunun için de ulusal çapta bir direnişi başlatmam gerekiyor."

"Çok haklısınız Paşam. Ben bunlara hiç karşı değilim. Sizinle beraberim. Ama sizden ayrı kalmak istemiyorum. Ne olur, beni de yanınıza alın. Nereye gidecekseniz ben de yanınızda olayım, size bakarım, dertlerinizi paylaşarım, kulunuz, köleniz olurum. Sizi hiç sıkmam, üzmem, işlerinize karışmam. Peşinizden gelen gölgeniz olurum. İstemediğiniz zaman çekilmesini bilirim, yok olurum. İstediğiniz zaman sizi mutlu etmeye çalışırım. Akşamları tepsinizi hazırlarım. Rakınızı yudumlarken size eşlik ederim. Gerekirse ben de silâha sarılırım, cepheye mermi taşırım, yaralılara bakarım, hastabakıcılık yaparım. Bu ulusal direniş savaşında benim hiç mi yerim yok?"

"Öyle deme çocuğum, elbette yerin olacak. Biz hele bir örgütlenelim, direnişi başlatalım, seni o zaman yanıma aldırtacağım. İnan bana, yine birlikte olacağız. Sen bize destek olacaksın. Varlığınla onur duyacağım. Mutlu olacağım. O günler gelecek. Ben çok umutluyum. Bak göreceksin, o mutlu günleri birlikte yaşayacağız."

"Size güveniyorum Paşam. Beni çağırmanızı bekleyeceğim. Kalbim sizinle, aşkınızla çarpacak. Ben sizsiz yaşayamam. Buna imkân yok. Sizi yitirirsem ben kahrolurum, ölürüm. İnanın sözlerime. İstanbul'un bir köşesinde çocukluğundan beri yalnız sizin aşkınızla yanıp tutuşan bir kızın olduğunu hiç aklınızdan çıkartmayın."

"Hayır Fikriye'ciğim, seni nasıl unuturum, nasıl kafamdam çıkartabilirim. En üzüntülü günlerimde de seni düşüneceğim, en mutlu günlerimde de."

"Bu sözleriniz beni teselli ediyor. Size inanıyorum Paşam."

"Tamam öyleyse anlaştık."

Fikriye'nin gözlerinden yaşlar süzülüyordu. Sevgili Paşasını kucakladı. Bir süre öyle kaldılar. Sonra Mustafa Kemal,

"Bak Fikriye," dedi, "sana anlatacağım bir olay daha var. Bugün bir dostumu daha ziyarete gittim. Bu arkadaşımdan şimdiye kadar sana hiç söz etmemiştim. Sen Rauf Bey'i bilirsin, Salih'i, Nuri'yi, Fevzi Paşa'yı, Fethi Bey'i, ama İsmet Bey'i hiç sana anlatmadım, onu bilmezsin. Bu adı unutma, sık sık gündeme geleceğini sanıyorum. İsmet Bey'le biz güneyde birlikte olduk. Çok güvendiğim ve sevdiğim bir insan. Anadolu direnişinde onun da yanımda olmasını isterim. Süleymaniye'de oturur. Bu sabah, zamansız bir saatte onun evine gittim. Beni hiç beklemiyordu. Kapıyı hizmetçi kız açtı. 'Ne istiyorsunuz? Beyefendi hazır değil,' dedi. Ben de kızcağıza, 'Hele beni misafir odasına al. Beyefendi hazır olana kadar beklerim,' dedim.

"Ben odaya girdikten kısa bir süre sonra, İsmet Bey güler yüzle içeri girdi. 'Ne haber, ne haber, bu ne baskın?' diye boynuma sarıldı, öpüştük. 'Vaktim dar,' dedim. 'Sana hikâyeyi kısaca söyleyeyim,' diye söze başlayarak bütün olayı anlattım ve, 'Ben yerleşinceye kadar sen de bana yardım edeceksin, iş başladığı zaman da yanıma geleceksin,' dedim.

"Ben sözü kısa kestim. O, 'Biraz daha konuşsaydık,' dedi. 'Sonra konuşuruz ama, sen şimdi benimle hiç ilgilenme, dikkatleri üzerine çekme,' dedim ve ayrıldık."

"Paşam, demek ki bu İsmet Bey çok güvendiğiniz bir kişi."

"Evet, evet güvendiğim ve sevdiğim bir kişi. Sana anlatacağım bir olay daha var. Beni iyi dinle. Geçen gün de Fethi Bey'i tutuklu bulunduğu Bekirağa bölüğünde görmeye gittim. Önce müdürü gördüm, bana çok saygılı davrandı. 'Anadolu'ya gidiyormuşsunuz,' dedi. 'Ne zaman emrederseniz, tutuklulardan kimleri isterseniz, alın, biz de size katılırız,' dedi. Çok duygulandım. 'Bana başarının ilk müjdesini veriyorsunuz,' dedim. 'Şimdi izin verin de koğuşları dolaşayım. Benimle gelmenize gerek yok.'"

"Sevgili Paşam, nasıl herkesi ezen bir gücünüz var. Hayranım sizin kişiliğinize."

"Evet kızım, ne diyordum. Doğru Fethi Bey'in koğuşuna gittim. Biz köşeye çekilip konuştuk. Durumu anlattım. Sonra öteki koğuşları dolaştık. Birbiri üstüne yığılmış karyolalar üzerinde insanlar bekliyordu. Derken içlerinden biri boynuma sarılarak, 'Görüyor musun Kemal, ne haldeyiz?' dedi. Bu, benim Selânik' ten arkadaşım, ilk gizli örgütü birlikte kurduğumuz dostum Hüsrev Sami idi. Kendisine, 'Üzülme,' dedim, 'mutlu günlere kavuşacağız elbette.'"

"Paşam ne çok iş başarmışsınız. Bunları duydukça çok mutlu oluyorum. Ne olur, bana da bazı görevler verin, dilediğiniz alanda çalışayım. Beraberliğimizin mutlaka birtakım ortak işlere dayanması gerek. Sizi nasıl çılgınca sevdiğimi, vatan ve halkımız uğruna yaptığınız savaşa katılmakla kanıtlayacağım. Beni siz yetiştirdiniz. Ben de bütün hedeflerinize sizinle birlikte yürüyeceğim. Beni savaşların dışında bırakmayın."

"Sırası gelecek Fikriye. Sana da bu davada büyük görevler düştüğünü göreceksin."

X

Samsun-Erzurum-Sivas

Yol hazırlıkları sürüyordu. Mustafa Kemal ve beraberindekileri Samsun'a götürecek gemi, Bandırma adında köhne bir yük ve yolcu gemisiydi. Yola çıkmadan önce Mustafa Kemal Paşa'nın sadrazam Damat Ferit Paşa'yla son bir görüşme yapması uygun görülmüş ve Sadrazam kendisini, Nişantaşı'ndaki konağına bir akşam yemeğine çağırmıştı. Yemeğe Mustafa Kemal'in Anafartalar Savaşı'ndan dostu Cevat Paşa (Çobanlı) da davetliydi. Yemek soğuk bir hava içinde geçti. Yemekten sonra salona geçtiler. Sadrazam, Dokuzuncu Ordu Müfettişi'nden göreviyle ilgili bilgi istedi. Mustafa Kemal Paşa bu konuda hiçbir ayrıntıya girmeden, Samsun ve çevresindeki karışıklıkları incelemek için neler yapacağını anlattı. Cevat Paşa da kendisini destekledi ve konunun önemli olmadığını vurguladı. Damat Ferit Paşa kendisine sunulan bu bilgileri yeterli bulmuş ve Mustafa Kemal'in gerçek maksadını hiç anlayamamıştı.

Kahveler içildikten sonra sordu:

"Ne zaman yola çıkmayı düşünüyorsunuz?"

"Ne zaman emrederseniz. Ben hazırım. Uygun görürseniz yarın ya da öbür gün."

"Zâtışâhâne'yi ziyaret ettiniz mi?"

"Hayır efendim."

"Ziyaret etmeden mi gideceksiniz?"

"İrade buyurulmadı."

"Ben iradei saniyeyi (Hünkâr'ın kararını) tebliğ ediyorum. Yani kendisini ziyaret ediniz."

"Peki efendim."

Mustafa Kemal Paşa bu ziyareti böylece sona erdirince, Cevat

Paşa'yla konuttan ayrıldı. Karanlıkta kol kola Teşvikiye'ye doğru ilerlemeye başladılar. Cevat Paşa Mustafa Kemal'e şunu sordu:

"Bir şey mi yapacaksın Kemal?"

"Evet Paşam, bir şey yapacağım."

"Allah muvaffak etsin."

"Mutlaka muvaffak olacağız."

Mustafa Kemal Paşa ertesi gün Yunanlıların İzmir'e çıktıklarını haber aldı. Bu çıkartma olayı aylardan beri tezgâhlanıyordu. İngiltere ve Fransa, daha Büyük Savaş'ın ilk yılında, savaşa katılması karşılığı Ege çevresini Yunanistan'a vaat etmişler ama onlar bir türlü karar verip de bu maceraya atılamamışlardı. Ancak 1917 ortalarında, İngiltere ve Fransa'nın savaşı kazanma olasılıkları güçlenince onlar da bir koyup üç almayı düşünerek savaşa girdiler. İngilizler savaşı kazanınca, Yunanistan'a elbette bir pay düşecekti; Batı Trakya'yı ve Batı Anadolu'yu almayı düşlüyorlardı. Batı Anadolu'nun doğal zenginlikleri, madenleri ve limanları Yunanistan'ın gözlerini kamaştırıyordu. Ayvalık, Edremit, Manisa, Aydın, Salihli çevresinin zenginlikleri, hububat, incir, meyve üretimi, kıyılardaki balıkçılık olanakları Yunanistan'daki sermaye çevrelerinin rüyalarına giriyordu.

Patrikhane ve dinsel çevreler de bu işe destek veriyordu. Ayrıca, milliyetçi çevreler, Megalo İdea-Büyük Yunanistan düşüncesini yayarak aşırı milliyetçiliği ve ırkçılığı kamçılıyorlardı. Sonuçta, milliyetçiler, kilise ve iş çevreleri tam bir uyum içindeydiler. Eski Grek ve Bizans imparatorluklarının toprakları Yunanistan'ın olacak ve oralarda oturan Rumlar da Osmanlı boyunduruğundan kurtulacaklardı.

İngiltere ve Fransa'nın milliyetçi çevreleri de Osmanlıları Avrupa'dan dışarı atmayı ve Trakya ile Batı Anadolu'yu Yunanistan'a vermeyi planlıyorlardı. Onlara göre Osmanlılar Batı uygarlığına düşmandılar ve o topraklardan atılmaları gerekiyordu. İngiliz Dışişleri bakanı Lord Curzon da, "Türklerin Avrupa'daki yerleri ellerinden alınmalı, Boğazların yönetimi de başkalarına verilmelidir," diyordu.

Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'a göre de, Yunanlıların

güçlenmesi için İzmir ve çevresinin Yunanistan'la birleşmesi şarttı. Bu konuda Fransa Başbakanı Clemenceau, İngiliz Başbakanı Lloyd George ve Wilson tam bir görüş birliğine vardılar. Bütün Batı Anadolu Yunanistan'a hediye edilecekti. Lloyd George ile Clemenceau, Yunan başbakanı Venizelos'a, İzmir'e iki-üç tümen asker çıkarma izni verdiler. İngilizler öte yandan Mustafa Kemal'in kendilerine karşı olduğunu biliyorlar ve o daha Anadolu'ya gelmeden önce bütün girişimlerini baltalamaya çalışıyorlardı. Yunanlıları desteklemelerinde bir gözdağı havası da vardı.

Bir tümen asker, 18 Yunan gemisine bindirildi. Bir İngiliz zırhlısının koruyuculuğunda bu gemiler, 13 Mayıs günü Selânik'ten yola çıktılar. Ayrıca gemilere, 13 bin asker ve 4 bin at yüklenmişti.

Yunan filosu 15 Mayıs sabahı saat 8'de İzmir sularındaydı. İlk kurşun işte o sabah atıldı. Anadolu'nun birçok kentinde de protesto toplantıları düzenlendi. Yunanlılar ise İzmir'e çıkışlarını her yerde coşkun gösterilerle kutluyorlardı.

Mustafa Kemal işgal olayını duyduğu sırada, Bahriye ve Dahiliye nâzırlarıyla birlikteydi. Nâzırlar, sadece, "Allah, Allah," demekle yetiniyorlardı. Mustafa Kemal,

"Ne yapmayı düşünüyorsunuz?" diye sordu.

Bakanlar şaşkına dönmüşlerdi. Ağızlarını bıçak açmıyordu. İçlerinden biri,

"Protesto edeceğiz," diye yanıt verdi.

Mustafa Kemal de,

"Bu gereklidir, doğrudur," dedi. "Ama bu protestoyla Yunanlıların İzmir'den geri çekileceklerine ya da İngilizlerin onları geri çekeceklerine ihtimal veriyor musunuz?"

Yine içlerinden biri,

"Başka ne yapabiliriz?" diye sordu.

Türkiye'yi kurtarmaya hazırlanan kumandan,

"Belki de daha kesin önlemler düşünülebilir," diye yanıt verdi.

Dahiliye Nâzırı,

"Öyle hareketlere kalkarsak bize ne yaparlar, bilir misiniz?" diye sordu.

Mustafa Kemal'in vereceği yanıt dilinin ucuna geldi, 'Kalkar benim yanıma gelirsiniz,' diyecekti, vazgeçti ve,

"Bizi Anadolu'ya götürecek vapur hazır mı?" diye sordu.

41 yıllık Bandırma vapuru hazırdı ve iki gün sonra yola çıkacaklardı.

Kemal Paşa ertesi gün Padişah'a son ziyaretini yapacaktı. Vahdettin kendisini Yıldız Sarayı'nın ufak bir salonunda kabul etti. Birbirlerine diz dize olacak kadar yakın oturdular. Pencereden Boğaz'daki düşman zırhlıları görülüyordu. Topların namluları sanki Yıldız'a yöneltilmişti. Konuşmaya başlayan Vahdettin oldu ve,

"Paşa, paşa," dedi, "şimdiye kadar devlete çok hizmet ettik, bunların hepsi artık kitaba girmiştir, tarihe geçmiştir. Bunları unutun. Asıl şimdi yapacağınız hizmet hepsinden önemli olabilir. Paşa, paşa, devleti kurtarabilirsin!"

Kemal Paşa şaşkınlık içindeydi. Ne demekti bu sözler? Hünkâr gerçekten Mustafa Kemal'den devleti kurtarmasını mı istiyordu? Acaba İngilizlerin kendisini aldattığını mı fark etmişti?

Soğukkanlılığını elden bırakmayarak,

"Hakkımdaki güven dolu düşünceleriniz için teşekkür ederim," diye yanıt verdi.

Mustafa Kemal şu kanıya vardı: Aslında Vahdettin'in istediği şey hükümetin kurallarına uyulmasıydı. Yani Kemal Paşa'dan da böyle bir bağlılık bekliyordu. Onun görevi, izlenen politikanın doğru olduğuna halkı inandırmak ve bu politikaya karşı gelenleri, işgale karşı çıkanları cezalandırmaktı. Kemal Paşa,

"Merak etmeyiniz efendimiz, görüşlerinizi anladım. Emrederseniz hemen yola çıkacağım ve sözlerinizi unutmayacağım."

Vahdettin kendisine, sadece,

"Muvaffak ol," demekle yetindi.

Salondan çıkarken de Padişah'ın yaveri ona "Zâtışâhâne'nin ufak bir hatırası," diye bir kutu uzattı. Kapağın üzerinde Vahdettin'in adının başharfleri görülüyordu. İçinde de bir altın saat vardı.

Mustafa Kemal o akşam Şişli'deki eve döndü. Bu, artık orada son gecesi olacaktı. Makbule'ye,

"Bu geceyi annem ve seninle geçireceğim," dedi. "Belki uzun süre birlikte olamayacağız. Annemin karyolasının karşısına bir yer sofrası hazırla, biraz dertleşelim. Yarın sabah gidiyorum. Belki ölürüm, gelemem."

Makbule yere minderleri ve yastıkları yerleştirdi, sofrayı hazırladı. Mustafa Kemal,

"Anneciğim," dedi. "Burası da belki Selânik gibi olur. Ben gittikten sonra sakın yanılıp da sokağa çıkmayın. Benim için çok önemli. Beni merak etmeyin. Gözüm arkada kalmasın. Elimi ayağımı bağlamayın. Memleket için çalışırken sizi düşünüp üzülmek istemiyorum."

Zübeyde Hanım bu sözleri duyar duymaz düşüp bayıldı. Doktor Rasim Ferit Bey çağrıldı. O da çantasından birtakım ilaçlar vererek Zübeyde Hanım'ın kendisine gelmesine yardımcı oldu.

Gece hiçbirinin gözüne uyku girmedi. Hiç konuşmadan birbirlerine baktılar. Mustafa Kemal zaten hazırdı, tıraş oldu. Sonra kucaklaştılar. Makbule gözü yaşlı,

"Ağabeyciğim," dedi, "eskiden savaşa giderdin, bilirdik. Görevle bir yerlere giderdin, onu da bilirdik. Şimdi nereye gidiyorsun, hiç bilmiyoruz."

Zübeyde Hanım da Makbule'ye,

"Sen asker kardeşisin," dedi, "hiç ağlanır mı? Ayıp. Üzüntünü kimseye belli etmeyeceksin."

Mustafa Kemal için artık yola çıkmanın zamanı gelmişti. Ne var ki tam yola çıkılacağı günün sabahında Mustafa Kemal'in yakın dostu Sadettin Ferit (Talay) Şişli'deki eve gelerek,

"Size kötü bir haberim var," dedi. "Berç (Türker) adındaki dostum İngilizlerden duymuş, Bandırma vapuru Boğaz'dan Karadeniz'e açılırken batırılacakmış!"

Mustafa Kemal bir an düşündü, yolculuktan vazgeçmeleri mi gerekiyordu, yoksa bütün tehlikelere karşın yola çıkmak mı? Bu, Mustafa Kemal'i yolundan döndürmek, caydırmak için bir gözdağı da olabilirdi. Ama ya haber doğruysa, yine de tehlikeyi göze almak doğru olur muydu? Hayır, hiçbir şey Mustafa Kemal'i yo-

lundan alıkoyamazdı. Ama bunu yol arkadaşlarına duyurmamak gerekecekti. Sadettin Ferit'e,

"Çok teşekkür ederim," dedi. "Beni uyardın. Ama ben yola çıkmaktan vazgeçmeyeceğim. Kararlıyım, gideceğim."

Sadettin Ferit, "Paşam çok tehlikeli bir yola çıkıyorsunuz, Allah yardımcınız olsun," demekle yetindi.

İki saat sonra evin kapısında yine kucaklaşmalar, gözyaşları,

"Allah yardımcın olsun!"

"Allah başarıya ulaştırsın!"

"Allah yolunuzu açık etsin!"

Mustafa Kemal arabaya binerken Zübeyde Hanım arkasından bir maşrapa su döküyor, Makbule ve Kemal Paşa'nın manevi oğlu Abdurrahim kapıda ağlaşıyorlardı.

Yarım saat sonra Mustafa Kemal ve kendisiyle birlikte yola çıkacak 21 kişi Galata rıhtımında buluştular. Kucaklaştılar. Her birinin elinde ufak bir çanta ya da bir bavul vardı. Bu grubun içinde. Kurmay Başkanı Kâzım (Dirik), Hüsrev (Gerede), İbrahim Tâli (Öngören) ve, Sıhhiye Reisi Muavini Refik (Saydam), Başyaver Cevat Abbas (Gürer), Yaver Muzaffer (Kılıç), Kolordu Kumandanı Refet (Bele) ve Kurmay Başkanı Ayıcı Arif vb. de yer alıyordu.

Gemi rıhtıma yanaşmamış, uzaklarda duruyordu. İkinci kaptan yolcuları karşılamak için rıhtıma gelmişti.

"Paşa Hazretleri," dedi, "vapura sandallarla geçeceğiz. Beşer beşer sandallara binelim."

Bir süre sonra hepsi güverteye geçmiş bekliyordu. Mustafa Kemal gemi kaptanına,

"Haydi artık demir alın da açılalım," diye emir verdi.

Zincir seslerinin ardından bacadan dumanlar yükseldi. Kısa bir düdük sesi duyuldu. Rıhtımda el sallayan kimse yoktu. Bu bir gizli kaçış gibiydi.

Gemi Kız Kulesi açıklarına gelince, karşılarına bir istimbot çıkarak 'dur' işaretleri vermeye başladı. Gemi durmak zorunda kaldı. İstimbot gemiye yanaştı, merdiven indirildi. İstimbottan birkaç yabancı subay ve asker güverteye çıktı. Gemiyi denetlemek için geldiklerini söylediler. Bütün yolcular heyecan içindeydi. So-

ğukkanlılığını yitirmeyen tek kişi Mustafa Kemal'di. Heyecanını belli etmiyor ama tutuklanmayı bekliyordu. Denetime gelenlere Fransızca,

"Çabuk bitirin işinizi," dedi, "acelemiz var."

Denetçilerin başındaki subay,

"Telâş etmeyin," diye yanıt verdi. "Bu denetimleri yapmak zorundayız. Sizinle bir sorunumuz yok."

Denetim uzadıkça uzuyor, Mustafa Kemal sinirleniyordu. 'Herhalde Merkezden emir bekledikleri için bu işi uzatıyorlar,' diye düşünüyordu. Ama kuşkular boş çıktı. Denetim subayı,

"Tamam," dedi, "gidebilirsiniz, yolunuz açık olsun."

Mustafa Kemal kaptan köşküne çıktı ve 27 yıllık deneyimli gemi kaptanına aklına gelen bütün tehlikeleri anlattı. Kaptan,

"Ne yazık," dedi, "ben Karadeniz'i pek iyi tanımam. Üstelik de pusulamız biraz bozuk!"

Mustafa Kemal,

"Öyleyse," dedi, "kıyılardan uzaklaşmayalım. Kıyı kıyı gideriz."

Kafasından geçen şey, gemi torpillenecek olursa yüzerek kıyıya ulaşmaktı.

Güneşin son ışıkları Boğaziçi yalılarının camlarında yansırken gemi, yavaş yavaş Boğaz sularından çıktı. Anadolu Kavağı sırtlarındaki eski Ceneviz kalesi, daha sonra da Anadolu Feneri artık uzaklarda kalmıştı. Şimdi artık geminin batırılma tehlikesi olan noktadaydılar. Bütün yolcular güvertede, gözleri ufuklarda, saldırı nereden gelecek diye heyecanla bekleşiyorlardı. Gemi ağır ağır Karadeniz'de yol alıyordu. Uzaklarda Kalkanköy, Riva ve daha sonra Şile'nin ışıkları göründü. Varılacak ilk liman Sinop'tu, sonra Samsun. Gece hiçbirisinin gözüne uyku girmedi. Sabaha dek güvertede ufukları gözlediler.

Bandırma vapuru 18 Mayıs günü öğle üzeri Sinop limanına girdi. Şiddetli bir fırtına vardı. Mustafa Kemal bu havada kıyıya çıkmayı gereksiz buldu ve vapura yanaşan bir sandalla beraberindeki bir üsteğmenini rıhtıma çıkartarak Tümen komutanına ve Sinop mutasarrıfına birer saygı mesajı yolladı.

Ertesi gün de sabah 6 sularında Bandırma vapuru Samsun limanına girdi. Kemal Paşa ve arkadaşları sandallarla karaya çıkarken rıhtımda yer alan bir askeri bando marşlar çalıyor ve kıyıda biriken Samsunlular da kendisini coşkuyla alkışlıyorlardı.

Yolculuk olaysız geçmişti. Kemal Paşa Samsun'a çıkar çıkmaz yeni görevine başladı. Birkaç yere telgraf çekerek İzmir'in işgalinin protesto edilmesini istedi.

Mustafa Kemal'in çeşitli yöneticilere yolladığı telgraflar da İstanbul Hükümeti'nin huzurunu kaçırmıştı. Posta Genel Müdürü Refik Halit, bu telgrafların kabul edilmemesi için Posta örgütüne emirler verdi.

Mustafa Kemal Samsun'da ancak altı gün kalabildi. Orada bir İngiliz askeri temsilcisinin bulunması huzurunu kaçırmıştı. 25 Mayıs'ta otomobille Havza'ya geldi. Havza, Samsun'a 70-80 km. uzaklıktaydı. Mustafa Kemal Harbiye nezaretine bir tel çekerek, 'Bazı şikâyetleri yerinde incelemek ve gerekli önlemleri almak üzere karargâhını Havza'ya naklettiğini' bildiriyordu.

İngilizler Mustafa Kemal'in bu gezisinden tedirgin olmuştu. İstanbul'daki İngiliz temsilcisi General Milne Harbiye nezaretine başvurarak Mustafa Kemal'in derhal İstanbul'a çağrılmasını istedi. Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa da 6 Haziran'da Mustafa Kemal'e bir tel çekerek, 'bir istimbotla acele İstanbul'a gelmesini' istedi. Ama Mustafa Kemal'in dönmeye hiç mi hiç niyeti yoktu.

O günlerde Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy'a telgraf çekerek kendileriyle buluşmak istediğini bildirdi. Demek ki artık İstanbul'dan uzak bir yerlerde bir araya gelerek ortak bir program hazırlamak için koşullar yaratılmış oluyordu.

Yine aynı günlerde Rauf Orbay da görevinden istifa etmişti. Orbay, yanında Recep Zühtü, Nazmi Topçuoğlu ve Osman Tufan beylerle birlikte Bandırma'ya gitti. Ancak burası güvenli değildi. Bir süre önce İzmit körfezine İngiliz gemileri girmiş, İzmit mutasarrıfı İbrahim Süreyya Yiğit bu olayı protesto ederek görevden ayrılmıştı. Rauf Bey ve arkadaşlarıyla durumu değerlendirdiler. Anadolu'nun içlerine kaçarak direnişi örgütlemekten başka çare görünmüyordu. Bir yerlerde Mustafa Kemal'le buluşmaları

gerekiyordu. Afyon üzerinden Ankara'ya ulaştılar. Ali Fuat Cebesoy da onları bekliyordu.

Mustafa Kemal o günlerde Havza'daydı, onu da Ankara'ya çağırdılar. Ama Mustafa Kemal benzin bulamıyordu, onların Havza'ya gelmelerini istedi. Onlar da bu çağrıya uyarak at arabalarıyla yola çıktılar. 300 km'lik yol altı günde aşıldı. Tam Havza'ya geldiklerinde, Mustafa Kemal'in orada Fransız birliklerinin bulunmasından tedirgin olduğu için Amasya'ya gittiğini öğrendiler. Rauf Bey ile Ali Fuat Cebesoy bir an önce Mustafa Kemal'e ulaşmak istiyorlardı. Bereket, Havza ile Amasya'nın arası at arabasıyla yaklaşık 4 saatlik bir yoldu. Havza'da hiç durmadan arabalarını doğru Amasya'ya sürdüler.

19 Haziran'da Mustafa Kemal ve arkadaşları, nihayet Amasya'da bir araya gelmenin mutluluğunu yaşıyorlardı. Kâzım Karabekir ise Erzurum'dan ayrılmak istemediği için Amasya toplantısına gelemeyeceğini bildirmişti. Karabekir, direniş eyleminin Erzurum'dan başlatılması gerektiğine inanıyor, öte yandan da İstanbul Hükümeti'ne cephe alınmasını biraz zamansız buluyordu.

Amasya'da Mustafa Kemal ve arkadaşları 6 maddeden oluşan ilke kararları aldılar. Buna, Amasya Genelgesi dendi. Bu genelge, vatanın bütünlüğüne, ülkenin bağımsızlığına ve direnişe yönelikti. Erzurum'da geniş çapta bir kongrenin toplanması da öneriliyordu. Gizli tutulan bir maddede de, kurulacak hükümetin çekirdek kadrosunun Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Rauf Orbay'dan oluşacağı belirtiliyordu.

Mustafa Kemal ve arkadaşları, 26 Haziran günü Amasya'dan üç otomobille Tokat yönünde yola çıktılar. Rauf Orbay, Refik Saydam, Kâzım Dirik, Hüsrev Gerede, İbrahim Süreyya Yiğit ve Cevat Abbas Gürer, hep birlikte o akşam Tokat'a vardılar. Ertesi gün de Sivas'a ulaştılar. Yollarda yetkili yöneticiler, Mustafa Kemal'e Dahiliye Nâzırı Ali Kemal'in bir genelgesinden söz ederek, "Paşam neden görevden alındınız?" diye soruyorlar, o da, "Azlime dair bu ana kadar hiçbir emir almadım," diye yanıt veriyordu.

Sivas'tan sonra Refahiye'de geceledîler. Ertesi gün de Erzincan'a vardılar. Orada Mustafa Kemal'e, Vahdettin'in Başkâtibi Fuat Türkgeldi'nin bir telgrafı iletildi. Fuat Bey bu telgrafında, Mustafa Kemal'in bu gezisinden İngilizlerin rahatsız olduğunu ve geri alınması için hükümete baskı yaptıklarını belirttikten sonra şöyle diyordu:

"Şu sırada sizin istifa ederek başkente dönmeniz, yabancıların hükümeti zorlayarak hakkınızda onur kırıcı bir işlem yaptırması olasılığı yüzünden önerilmemektedir. Harbiye nezaretince de görevden alınmanız Padişah Hazretleri tarafından uygun görülmediği için 2 ay süreyle hava değişimi isteyerek seçeceğiniz bir kent ya da kasabada dinlenmeniz en uygun yol olacaktır."

Mustafa Kemal bu izin önerisinin nasıl sonuçlanacağını bildiği için buna yanıt bile vermedi.

Erzincan'dan sonra Mustafa Kemal ve arkadaşları 3 Temmuz' da Erzurum'a geldiler ve coşkuyla karşılandılar.

Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ile Erzurum Valisi Münir (Akkaya) ve Bitlis valiliğinden uzaklaştırılmış olan Mazhar Müfit (Kansu) de karşılayanlar arasındaydı. Mustafa Kemal Amasya'dan ayrıldıktan iki gün sonra da Versay'da Barış Antlaşması imzalanmıştı. Almanya her alanda tam bir yenilgiyi kabul etmiş oluyordu.

Mustafa Kemal Paşa hemen arkadaşlarıyla bir araya gelerek Erzurum Kongresi'nin hazırlıklarını konuştuktan sonra iki nokta üzerinde durdu:

"Benimle iş ortaklığı etmek istiyor musunuz? İstiyorsanız, bu milli davayı organize edecek bir şef seçeceksiniz."

Toplantıya katılanların hepsi, "Elbette istiyoruz. Sizi de şef olarak seçiyoruz," dediler. Bunun üzerine Kemal Paşa,

"Üzerime aldığım sorumluluğu bir koşula bağlamak istiyorum," dedi. "Emirlerimi istisnasız, bir kumandanın emri gibi uygulamanızı isterim. Başarı için bu şarttır."

Toplantıya katılanlar bu kez de,

"Paşam, kararımızı verdik, emir ve kumandayı da size bıraktık. Kişiliğinize güveniyoruz," dediler.

Bu sözlerden sonra Mazhar Müfit,

"Bazı konularda aydınlanmak istiyorum," dedi. "Yarın zafere ulaştığımız zaman hükümet şekli ne olacak?"

Bunun yanıtı 'Cumhuriyet'ti. Kemal Paşa bir süre düşündükten sonra,

"Azizim Mazhar Müfit Bey," dedi, "bu konuda şimdiden bir şey söylemek istemem. Bunu tartışmanın zamanı gelmemiştir. Gelince görüşürüz. Şimdi sadece düşman tazyiki altında bulunan Padişah'ı ve düşman kuvvetlerinin işgali altında olan vatanımızı kurtarmak için çalışıyoruz. Bugünün koşullarının gereği budur."

"Peki Paşa Hazretleri, zafere ulaşıldığı zaman ne yapacaksınız? Otomobilinize binip bize de, 'Allahaısmarladık,' diyerek gidecek misiniz?"

Paşa gülerek ve elini Mazhar Müfit'in omzuna dayayarak,

"Merak etmeyin," dedi, "ben arkadaşlarımı bırakmam. Ölünceye kadar beraberiz."

Kemal Paşa Erzurum'a geldikten beş gün sonra, bir akşam arkadaşlarıyla sohbet ederken, Yıldız Sarayı'yla görüşme yapmak üzere telgraf makinesinin başına çağrıldı. Hemen makinenin başına gitti. Arkadaşları da bu saatte neden çağrıldığını merak ettikleri için onunla birlikte gittiler. Arayan, doğrudan Vahdettin' di. Bu kongre olayları Padişah'ı çok telâşa düşürmüştü. Mustafa Kemal'in derhal İstanbul'a dönmesini istiyor, o da bu davete asla yanaşmıyordu. Bunun üzerine Vahdettin,

"İsterseniz size uzun bir hava değişikliği izni verebilirim," dedi. "İstediğiniz yere gidip dinlenebilirsiniz."

Mustafa Kemal asla buna yanaşmadı. Erzurum'da çok önemli görevleri olduğunu, İstanbul'a dönemeyeceğini bildirdi. Padişah dayatıyor ve,

"İstanbul'a dönünüz, size istediğiniz kadar hava değişikliği izni vereceğim," diyordu.

Bu telgraf görüşmeleri kısır bir döngü içinde sürüp gidiyordu. Padişah'ın niyeti, Mustafa Kemal'i ordudan uzaklaştırmaktı. Bunun için de Paşa ne isterse kabul edecekti. Ama Mustafa Kemal

bu davetlere, bol paralı izinlere kanacak insan değildi. O, kararını vermişti, kimse onu yolundan döndüremezdi. Vahdettin'in şimdiye kadar aklı neredeydi? Mustafa Kemal ona bir yıldan beri ne önerilerde bulunmuş, Padişah bunların hiçbirine yanaşmamıştı. Vahdettin asla güvenilmeyecek bir adamdı. Yarın İstanbul'a dönmeye kalksa, hemen o gün tutuklanarak Divani Harb'e verilecek ve belki de idamı istenecekti. Mustafa Kemal bir saat süren telgraf görüşmesinin sonunda gerginleşti ve,

"Davetinizi kesinlikle reddediyorum," dedi. "İstanbul'a dönmeyeceğim!"

Vahdettin deliye dönmüştü.

"O halde resmi göreviniz sona ermiştir," diye görüşmeyi bitirdi.

Böylece Mustafa Kemal resmi görevinden, yani ordu müfettişliğinden azledilmiş oluyordu. Bu azil, askerlikten atılması anlamına gelmiyordu. Yarın başka bir göreve atanabilirdi.

Mustafa Kemal makinenin başından kalktıktan sonra,

"Arkadaşlar," dedi, "işimizin en ciddi aşaması şimdi başlıyor. Onlar beni müfettişlikten azlediyorlar, ama ben de canım kadar sevdiğim mesleğimden, askerlikten çekiliyorum."

Bunları söyler söylemez Paşa yeniden makinenin başına geçti, saat 11'e on vardı. Önce Harbiye Nâzırı'nı aradı, on dakika sonra da Saray'ı; askerlikten istifa ettiğini bildirdi. Tarihsel bir gece yaşanmıştı. Ama Mustafa Kemal'in yüzünde hiçbir üzüntü izi yoktu.

"Aziz arkadaşlarım," dedi, "bu andan itibaren hiçbir resmi sıfatım ve memuriyetim yok. Milletin bir ferdi olarak ve gücümü milletten alarak görevimi sürdüreceğim."

Ertesi gün, 8 Temmuz 1919 tarihli *Takvim-i Vekayi* gazetesinde şu haber yayınlandı:

"Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetine son verilmiştir. İşbu iradei seniyenin (Padişah kararının) yürütülmesinde Harbiye Nâzırı görevlidir."

İmzalar: Harbiye Nâzırı Ferit (Damat) ve Sadrazam Vekili Şeyhülislam Mustafa Sabri.

Birkaç gün sonra *İkdam* gazetesinde, "Mustafa Kemal Paşa askerlikten tardolundu," başlıklı bir haber yayınlandı. Yazıda Mustafa Kemal'in Anadolu'da 'Hareketi Milliye' adı altında karışıklık yarattığı ve Erzurum'da düzenlenen bir kongreyle de hükümeti güç durumda bıraktığı belirtildikten sonra askerlikten atıldığı, nişanlarının geri alındığı ve yaverlik rütbesinin de kaldırıldığı bildiriliyordu.

Mustafa Kemal'in ardından Binbaşı Dr. Refik, Binbaşı Hüsrev, Kalem Amiri Hayati, Yaver Cevat Abbas ve Muzaffer Kılıç beyler de Harbiye nezaretine askerlikle ilişkilerini kestiklerini duyurdular.

Mustafa Kemal'in askerlikten istifa ettikten sonra sabahleyin ilk işi, Mazhar Müfit'i çağırtarak, "Ben bugün ne giyeceğim?" diye sormak olmuştu. Çünkü öğrencilik yıllarından beri hep askeri giysiler giyiyordu. Kendine o zamana kadar hiç doğru dürüst sivil elbise yaptırmamış, Samsun'a giderken de yanına hiç sivil elbise almamıştı. Mazhar Müfit,

"Çok doğru, ne yapacağız?" dedi. "Benimkiler size uymaz. Bakın aklıma ne geliyor, Vali'den bir takım elbise isteyeyim."

"Ne istersen öyle yap, ama bugün beni elbisesiz bırakma."

Mazhar Müfit doğru Vali'ye gidip durumu anlattı. O da,

"Evet ama bende de Paşa Hazretleri'ne göre temiz bir elbise yok ki," dedi. "Ne yapacağız?"

İki dakika düşündükten sonra da,

"Buldum, buldum," dedi. "Benim ya bir ya da iki kez giydiğim bir 'jaket a tay'ım var. Paşa Hazretleri'ne onu takdim ederim."

Vali hemen dolaptan o giysiyi alıp geldi. Geriye kalıyordu fes, gömlek, kolalı yaka, kravat. Mazhar Müfit'te bunlar vardı. Hepsini toparlayıp Paşa'ya götürdü. İşte Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'nde giydiği giysiler böylece oluşturulmuş oluyordu.

Kongrenin hazırlıkları sürerken, rahatsız edici bir olay da Erzurum'daki İngiliz askeri birlik temsilcisi Albay Ravlenson'ın Paşa'yla görüşmesi oldu. Ravlenson İngiltere'de o zamanlar adı çok duyulan Lord Curzon'ın yeğeni olduğu için ayrıcalıklı bir du-

rumdaydı. Günün birinde, çat kapı, Paşa'yı görmeye geldi. Paşa, Mazhar Müfit'le birlikte bir şeyleri inceliyordu. Emir eri Ali Çavuş, İngiliz albayını Paşa'nın yanına aldı.

Ravlenson bir süre Erzurum'un havasından, suyundan, insanların konukseverliğinden söz ettikten sonra Paşa,

"Albayım," dedi," ziyaretinizin sebebini anlayabilir miyim?"

"Ben de ondan söz etmek istiyordum zaten. Yarın burada bir kongre topluyormuşsunuz."

"Evet, millet böyle bir kongrenin toplanmasını istedi."

"Kongreyi açmamanız daha doğru olur. Bizce hiç sırası değil. Hele bu gergin ortamda."

"Hayır Albay, kongre muhakkak toplanacak. Çünkü buna millet karar vermiştir. Hem bu nêden sizi ilgilendirir, bilmiyorum. Sormayı da gereksiz buluyorum. Bu bizim kendi işimizdir."

"General, İngiliz Hükümeti böyle bir kongrenin toplanmasına izin veremez."

"Biz ne hükümetinizden izin istedik ne de sizden. Böyle bir izin asla söz konusu olamaz."

Bu sırada emir eri Ali, elinde kahve tepsisiyle içeriye girdi. Paşa'nın bu gergin havasını ve İngiliz albayının küstah tavırlarını görünce Mazhar Müfit'e,

"Albay'ı kapı dışarı edeyim mi?" diye sordu.

"Aman oğlum, sen karışma böyle işlere."

Paşa ile Albay tartışmalarını sürdürüyorlardı. Albay,

"Kongreden vazgeçmiyorsanız, zor kullanarak toplantıyı dağıtacağız," diyordu. Paşa da,

"O halde biz de kuvvete başvurmak zorunda kalırız," dedi. "Görüşmemiz bitmiştir Albay."

Ravlenson hayatı boyunca hiç böyle ters bir davranış görmediği için şaşkın şaşkın bakınıyor ve bir şeyler söylemeye hazırlanıyordu ki bu kez de Mazhar Müfit odanın kapısını açarak sert bir sesle,

"Lütfen Albay," diye kendisine yol gösterdi.

Albay ağzını bile açamadan sapsarı bir yüzle çekip gitti. Paşa da Mazhar Müfit'e,

"Yahu, sen ne hiddetli, şiddetli adammışsın," dedi, "Albay'ı kapı dışarı ediverdin... Albay böyle blöflerle, tehditlerle bizi korkutacağını sanıyor. Hiçbir güç bizi durduramaz."

Albay'ın Erzurum'daki görevi Ateşkes Antlaşması'na göre oradaki silâhların toplatılmasını denetlemek ve işgal güçlerinin belirleyecekleri depolara taşınmasını sağlamaktı. Erzurum'daki Kolordu'nun başında bulunan Kâzım Karabekir Paşa da bir süreden beri bu silâh teslimi işini savsaklayıp duruyordu. Bazen, "Yollar kapalı, gönderemeyiz," diyor, bazen de, "Taşıtacak araç bulamadık," diye Albay'ı uyutuyordu.

Albay baktı ki bu işler uzuyor, bu kez Karabekir Paşa'ya,

"Öyleyse," dedi, "silâhları dekoville Kars'a gönderin, ondan sonrasını biz düşünürüz."

Karabekir Paşa, "Kabul," dedi, "öyle yapalım, ama o yolun üzerine dağdan kayalar düştü, yol kapandı."

Albay böyle bir süre daha uyutuldu, ama yeniden dayatınca Karabekir Paşa,

"Albayım," dedi, "size açık açık söyleyeyim, millet bu silâhları size vermez. Zorla almaya kalkarsanız ben sorumluluk tanımam, başınıza bir iş gelir."

Albay Ravlenson baktı ki iş ciddi, bir olay çıkacak, bunun üzerine yeniden Mustafa Kemal Paşa'ya başvurarak silâhların teslimi için onun aracılığını istemeye karar verdi. Bütün yetkilerin Mustafa Kemal'de olduğunu artık anlamıştı.

Mustafa Kemal bu kez de Ravlenson'ı gergin bir yüzle karşıladı ve şikâyetlerini dinledikten sonra,

"Evet Albayım," dedi, "Kâzım Karabekir Paşa haklı, bu silâhlar milletin malıdır, size teslim etmezler. Ama yine de Karabekir Paşa'ya bir söyleyeyim bakayım, belki bir çaresi bulunur."

Mustafa Kemal Karabekir Paşa'yı çağırttı ve birlikte bir yol buldular. Silâhlar Türk ve İngiliz subay ve askerinin gözetiminde dekovillere bindirilerek yola çıkartılacaktı. Ama ondan sonra, söz milletindi.

Ravlenson çok mutlu oldu, sonunda silâhları teslim alıyorlardı. Cephaneler ve silâhlar dekovile bindirildi ve yola çıkartıldı.

Erzurum'dan uzaklaşıldı. Ama tam dağlık ve ormanlık bir yerden geçerlerken dekovil durduruldu, köylüler yolu kesmişlerdi. İngilizler şaşkına döndüler. Eli silâhlı 15-20 köylü dekovile çıkarak İngilizler'e,

"Haydi, defolun gidin buradan," dediler. "Bir daha bu işlere burnunuzu sokarsanız kafanızı parçalarız."

İngiliz askerleri silâhları bırakarak ters yüzü geri gönderildiler.

Ama gerçekte yolu kesenler köylüler değil, köylü kılığına girmiş Türk subay ve askerleriydi.

Erzurum Kongresi, uzun hazırlıklardan sonra 23 Temmuz 1919'da açıldı. Mustafa Kemal kongre başkanlığına seçildi ve iki hafta süren coşkulu tartışmalardan sonra kongre tam bir görüş birliği ve başarıyla sona erdi. Doğu illerinden gelen temsilciler, İstanbul Hükümeti'ne ve Padişah'a karşı aralarında tam bir dayanışma kurmuşlar ve direnişin temellerini atmışlardı. Bazen gece geç saatlere kadar süren toplantılardan sonra Mustafa Kemal Paşa, Mazhar Müfit, İbrahim Süreyya, Cevat Abbas ve Muzaffer Kılıç beyler bir araya gelip şarkılar ve türküler söylüyorlar, Mazhar Müfit de piyano çalıyordu.

Paşa'nın da onlara katılarak söylediği şarkılardan biri, *Mâni oluyor halimi takrire hicabım/Üzme yetişir, üzme firakınla harabım*'dı. En çok söylenen türkü de, *Vardar Ovası*'ydı.

Kongre sona erdikten sonra da Mustafa Kemal ve arkadaşları her gün ve her gece bir araya gelerek yapılan çalışmaları değerlendiriyor ve Sivas Kongresi'ne sunulacak belgeleri hazırlıyorlardı.

Yine böyle bir gece Gazi Paşa ile İbrahim Süreyya Yiğit, başbaşa vermiş çalışıyorlardı. Paşa'nın aklına Mazhar Müfit geldi. Emir eri Ali ile haber gönderip onu da odasına çağırttı. Bir ara Süreyya Bey Paşa'ya şöyle bir soru yöneltti:

"Paşam, başarıya ulaştıktan sonra da iş bitmiyor. Memleketin sonsuza dek çalışmaya ve devrimler yapmaya ihtiyacı var. Neler yapmayı düşünüyorsunuz?"

Mustafa Kemal bu soru üzerine Mazhar Müfit'e gidip odasından not defterini getirmesini söyledi. Sonra da,

"Belleğimiz zayıfladığı zaman Mazhar Müfit'in not defteri çok işimize yarayacak," dedi.

Mazhar Müfit defterini alıp geldikten sonra da,

"Şimdi not et bakalım, dedi. Ama defterin bu yaprağını kimseye göstermeyeceksin. Sonuna kadar gizli kalacak. Bir ben, bir Süreyya, bir de sen bileceksin. Şartım bu. Önce tarih koy: 7-8 Temmuz 1919. Sabaha karşı. Şimdi yaz.

"Bir: Zaferden sonra hükümet biçimi Cumhuriyet olacaktır.

"İki: Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince gereken muamele yapılacaktır.

"Üç: Tesettür (örtünme) kalkacaktır.

"Dört: Fes kalkacak, uygar milletler gibi şapka giyilecektir."

Bunu duyunca Mazhar Müfit'in elinden kalemi düştü. Paşa,

"Neden durakladın?" diye sordu.

"Darılmayın ama Paşam, sizin de hayalperest yanlarınız var."

"Bunu zaman tayin eder. Sen yaz.

"Beş: Latin harfleri kabul edilecek."

"Paşam yeter... yeter. Cumhuriyet ilânını başaralım üst tarafı kolay."

Mazhar Müfit bundan sonra defterini kapayarak koltuğunun altına aldı ve ayağa kalkarak,

"Paşam sabah oldu, dedi. Ben gidiyorum, siz oturacaksanız hoşça kalın."

Erzurum Kongresi'nin sona erdiği günlerde Kemal Paşa'nın biraz keyfini kaçıran bir konu da Manda sorunu oldu. Neydi bu Manda sorunu?

Anadolu'da Mustafa Kemal'in ulusal direniş örgütünü kurmaya çalıştığı sıralarda, İstanbul'da birtakım aydınlar bu savaşımın asla başarılı olamayacağı kanısındaydılar. Onlara göre yapılacak tek şey şuydu: Ülkeyi Amerikan yönetimine bırakarak Amerikan Mandası denen düzeni seçmek. Böylece ülke İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan işgal bölgelerine bölünmeden bütünlüğünü koruyacaktı. Osmanlı Devleti, bu Manda yönetiminin kurulabilmesi için Amerikan kongresine başvurarak ülkede özgürlüklere saygı gösterileceğini, adaletin sağlanacağını, eğitime önem

verileceğini açıklayacak, seçilecek bir temsilciler heyeti bir zırhlıyla Amerika'ya giderek kongreye bağlılığımızı bildirecek ve Osmanlı ülkesinde bu Manda rejimini kurmaları için Amerika'ya yalvaracaktı.

Onlar da bu yardım istemini lütfen kabul ederken Türkiye'ye heyetler gönderip bu yeni düzeni örgütleyeceklerdi. Bu konuda İstanbul'daki Amerikan temsilcileriyle görüşmeler de yapılıyordu. İstanbul'da bu işin öncülüğünü yapanların başında Halide Edip Hanım, Kara Vasıf, Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet Paşa ve Cami Baykurt gibi kimseler yer alıyordu. Parti liderleri de İstanbul'da bir araya gelerek bu konuda girişim yapmaya karar vermişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa'dan yana olarak bilinen ve sonradan Hariciye nâzırlığına getirilen eski Beyrut Valisi Bekir Sami Bey de Manda rejimini savunuyordu. O da Amerikan temsilcisiyle görüşmüş ve temmuz sonlarında Kemal Paşa'ya bir öneri telgrafı göndermişti. Ondan iki hafta sonra da İstanbul'da, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne, Halide Edip Hanım'ın uzun bir mektubu ulaştı. Halide Hanım bu mektubunda, Amerikan Mandasını 'ehveni şer' (kötülerin en iyisi) olarak gördüğünü belirttikten sonra Manda rejimini savunarak şöyle diyordu:

"Hırsızlık, macera ve şöhret peşinde koşanların hırsını tatmin eden hükümet anlayışı yerine, milletin refahını ve gelişmesini sağlayan bir uygulamaya ihtiyacımız var. Gerekli paraya, uzman güce sahip değiliz. Tarafsızlık, bilgisizlik içindeyiz ve çok konuşmaktan başka iş yapamıyoruz.

"Amerika, Filipinler gibi vahşi bir ülkeyi bugün kendi kendini yöneten modern bir makine haline getirmiştir. On beş-yirmi yıl zahmet çektikten sonra biz de öyle olabiliriz.

"İstilacı Avrupa'nın mel'un politikasına karşı Amerika'yı kazanarak Doğu Sorunu'nu ve 'Türk Sorunu'nu gelecek için çözmüş oluruz.

"Sergüzeşt (macera) ve cidal (savaş) devri artık geçmiştir. Türkiye'nin hayırlı evlâtlarından yarının kurucuları olmalarını istiyoruz. Rauf Bey kardeşimizle sizin, birlikte, temelleri çöken

zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çalışmanızı bekliyoruz.

"Sivas Kongresi toplanıncaya kadar buradaki Amerika Komisyonu'nu alıkoymaya çalışıyoruz."

Yani, 'Aklınızı başınıza alın, maceraya atılmayın, Sivas Kongresi'nde Mandacılığı kabul edin, memleketi kurtaralım!...' demek istiyordu Halide Edip.

Kemal Paşa bu yazıları okuyunca deliye döndü ve arkadaşlarına heyecanlı bir sesle şöyle dedi:

"İstanbul bir Amerikan Mandasıdır tutturmuş gidiyor; bu olmayacaktır. Türkiye bağımsızlığının bütününe sahip olacaktır. Bunu istemekte devam edeceğiz. Bizi bir Manda oynuna düşürmek istiyorlar; bu oyuna gelmeyeceğiz.

"Öyle bir Manda verilecekmiş ki, egemenlik haklarımıza, dışarda temsil hakkımıza, kültür bağımsızlığımıza, vatanın bütünlüğüne dokunulmayacakmış! Böylesine Amerikalılar değil, çocuklar bile güler. Amerikalılar kendilerine hiçbir çıkar sağlamayan büyük bir Mandayı niçin kabul etsinler? Amerikalılar, bizim kara gözlerimize mi âşık? Bu ne hayal ve ne gaflet dir!

"Hayır paşalar, hayır; hayır beyefendiler, hayır; hayır hanımefendiler, hayır; Manda yok... Ya istiklal, ya ölüm var.

"Mazhar Müfit, bunları not et. Bir gün anılarımı yayınlarsın, bu İstanbul paşaları ve beyefendi hazretlerinin ne kadar umutsuzluk içinde olduklarını ve ne düşüncelere saplanıp kaldıklarını millet okusun, anlasın.

"Amerikan Mandası diye çırpınanlar, düşman işgali altındaki bu millete ve bize inanmayarak ve bizim hayal ve macera peşinde koştuğumuzu sananlardır. Bunlar umutsuzluk ve bozgunculuk içinde, gerçeklerden uzak olarak yaşayan, ne yapacaklarını ve ne yapıldığını bilmeyen insanlardır.

"Tek ve değişmez parola şudur: Tek tepe, tek kurşun kalıncaya kadar savaş! Ya istiklal, ya ölüm!..."

Heyeti Temsiliye'nin kararı kesindi, Manda yanlılarına Sivas Kongresi'nde asla göz açtırmayacaklardı. Ertesi gün üç otomobile dağıldılar. Erzurum halkı büyük coşkuyla, "Allah muvaffak etsin,

▲ Fikriye'nin 1920'de veremden ölen kızı kardeşi Jülide (Abbas Hayri Özdinçer'den)

▲ Fikriye'nin genç kızken çektirdiği bir resim (Abbas Hayri Özdinçer'den)

▶ Fikriye'nin annesi Vasfiye Hanım ve dadısı (Abbas Hayri Özdinçer'den)

◄ Fikriye'nin ağabeyi Ali Enver Bey'in oğlu Abbas Hayri Özdinçer. Bu kitapta nikâh konusunda verilen bilgilerin en önemli kaynağı Abbas Hayri Özdinçer olmuştur. O da bu bigileri babası Ali Enver Bey'den ve nikâh şahidi Muzaffer Kılıç'tan dinlediğini anlatmıştır.

► Fikriye'nin nüfus tezkeresi (Abbas Hayri Özdinçer'den). *"Valide ismi:* Vasfiye, *Peder ismi:* A. Memduh Hayrettin, *İsim ve şöhreti:* Zeynep Fikriye, *Doğumu:* 1313, *Vilayeti:* İstanbul, *Kazası:* Firuzağa, *Sokağı:* Acı Hamam, *Hane:* 4, *Ölüm tarihi:* 30 Mayıs 1340"

▲ Fikriye, Milli Mücadele günlerinde (Albay Nurettin Berksü Arşivi). 2001 yılında 95 yaşında ve hayatta olan Handan Hanım, Fikriye'nin bu resmini Gelibolu'da kendisine göstererek şöyle dediğini anlatmaktadır: "Handan'cığım, top seslerinin Ankara'dan duyulduğu günlerde, her gün atla şehri dolaşıyordum. Beni görenler, 'Bakın herkes Kayseri'ye taşınıyor, ama Kemal Paşa'nın Hanımı aramızda. Durum tehlikeli olsa o da Kayseri'ye giderdi,' diyorlardı." Bu konuşmada ilginç olan Fikriye'nin kendinden, "Kemal Paşa'nın Hanımı," diye söz etmiş olmasıdır.

◄ Fikriye 1921 kışında Ankara sırtlarında Mustafa Kemal'in verdiği atla yaptığı bir gezide silahı ve köpeğiyle (Albay Nurettin Berksü Arşivi)

▲ Fikriye'nin karlı bir günde yine atla bir gezide çektirdiği ve Gelibolu'da arkadaşı, Vali Macit Bey'in kızı Firuzan Öngüt'e yolladığı bir resim: "Ankara 3 Mart. Pek çok sevdiğim Firuzan'cığıma. Seni seven ablan Fikriye" (Osman Macit Söylemez'den)

▲ Fikriye 1921'de Ankara'da, Köşk'ün kapısında (Albay Nurettin Berksü Arşivi)

▶ Fikriye yine aynı günlerde Ankara'da (Albay Nurettin Berksü Arşivi)

▲ Fikriye ve emir eri Adem Ağa (Albay Nurettin Berksü Arşivi)

▲ Fikriye Çankaya Köşkü'nde (Albay Nurettin Berksü Arşivi)

▶ Fikriye Ankara'da Salih Bozok ve Ruşen Eşref Ünaydın'ın eşi Saliha Hanım'la birlikte (Albay Nurettin Berksü Arşivi)

▲ Fikriye'yi Gelibolu'daki evinde konuk eden Vali Macit Gören ve eşi Nimet Gören. Çocukları *(soldan sağa)* Handan (Söylemez), Kâmuran (Eren), Asım ve Firuzan (Öngüt) (Osman Macit Söylemez'den)

◄ Fikriye Gelibolu'da arkadaşı Nimet Gören Hanım'la birlikte

▶ Fikriye'nin Gelibolu'da bir yıldan fazla bir süre arkadaşlık ettiği Handan Gören'in 2001 yılı başlarında çekilmiş bir resmi

▼ Fikriye'nin akrabası, Mustafa Kemal'in de çocukluk ve gençlik arkadaşı, Ankara eski Kumandanı, eski milletvekili ve Türk Hava Kurumu Başkanı Fuat Bulca (Kızı Türkân Bulca'dan)

◄ Selânik'te Mustafa Kemal'in doğduğu ev (Tülin Atmaca'dan)

▼ Selânik'teki evde Mustafa Kemal'in yatak odası

◄ Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanım (SİPA)

► Selânik'te Mustafa Kemal ve arkadaşlarının gittikleri gazinoların bulunduğu yerdeki Beyaz Kule

▲ Mustafa Kemal Beyrut'ta (SİPA)

▼ Mustafa Kemal Derne'de kumandanlarla (SİPA)

▲ Mustafa Kemal Diyarbakır'da, yaverleri *(soldan sağa)* Salih Bozok, Şükrü Tezer ve Cevat Abbas'la (SİPA)

▲ İngilizler Çanakkale'ye çıkarma yaparken

◄ Mustafa Kemal Çanakkale'de (SİPA)

▲ Mustafa Kemal ve manevi oğlu Abdürrahim Tuncak 1917'de

▼ Mustafa Kemal Erzurum Kongresi'nde. *Ayakta:* Dr Refik Saydam. *Oturanlar: (soldan sağa)* Rauf Orbay, İbrahim Süreyya Yiğit ve Mazhar Müfit Kansu (İnci Yiğit'ten)

◄ Sivas Kongresi'nin toplandığı günlerden bir anı. *Oturanlar: (soldan sağa)* Mazhar Müfit Kansu ve İbrahim Süreyya Yiğit. *Ayaktakiler: (soldan sağa)* Cevat Abbas Gürer, Refik Saydam ve Tufan Paşa (İnci Yiğit'ten)

▼ İbrahim Süreyya Yiğit, Hüseyin Rauf Orbay ve Hıfzı Topuz, 1951'de

◄ Mustafa Kemal, Rauf Orbay *(soldan ikinci)*, Ruşen Eşref *(soldan üçüncü)*, Fethi Okyar *(sağdan ikinci)* ve Salih Bozok *(en sağda)* Meclis'in açıldığı günlerde (SİPA)

▲ Mustafa Kemal, Sakarya Savaşı'nda Duatepe'de Salih Bozok'la (SİPA)

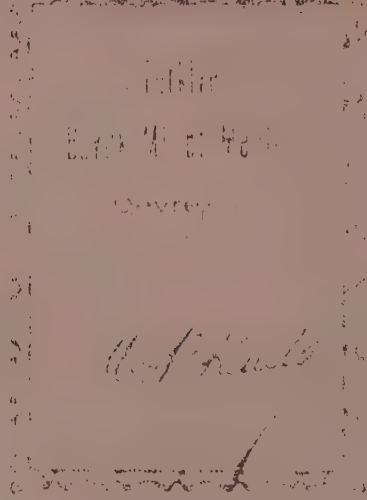

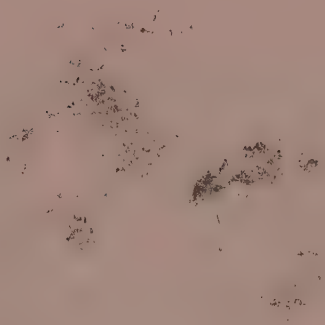
▲ Tarihsel bir belge: Büyük Taarruz'da esir edilen General Trikupis, İsmet İnönü ile kolkola (SİPA)

► İbrahim Süreyya Yiğit'le, İzmir'in kurtulduğu gün evlenen Mediha Yiğit, düğün günü Çankaya'da (İnci Yiğit'ten)

▲ Gazi Hüsrev'in Mecnûn-ı Leylâ'ya imzaladığı ithaf resmi: "Kıymetli kardeşim Mecnûn-ı Leylâ'ya mütevazı hatıratımdan olmak üzere 1931" (SİPA)

▲ Mustafa Kemal (SİPA)

Hayırlı olsun," sesleriyle Kemal Paşa ve arkadaşlarını kentin dışına kadar uğurladılar.

Yolda kimisi düşünüyor, kimisi de bir şarkı ya da türkü tutturmuş gidiyordu. Mazhar Müfit de, *O yar-ı bivefadan selam yok mu?* şarkısını söylüyordu. Derin düşüncelere dalmış duygusallık içinde çevresinden uzaklaşmış gibiydi. Bu şarkı Mustafa Kemal'in de sevdiği bir şarkıydı. Öndeki otomobilden, "Daha yüksek sesle," diye bağırdı. Bunun üzerine Mazhar Müfit *Ey Gaziler yol göründü* şarkısına başladı ve arkadakiler de koro halinde bu şarkıya eşlik ettiler.

Arabalar, bu şarkı ve türkülerle sanki düğüne gidiyormuş gibi bozuk yollardan ilerliyordu. Öğle olmuştu. Paşa,

"Hiçbir yerde mola vermeyelim," diye emir verdi. "Acelemiz var. Zaten peynir, ekmek ve zeytin yiyecek değil miyiz? Arabalarda yeriz."

O geceyi Erzincan'da geçirdiler. Ertesi sabah yeniden yola koyuldular. Tam Erzincan boğazına yaklaştıkları sırada, bir de baktılar ki jandarmalar yolu kesmiş. Müfrezenin başında bulunan bir jandarma subayı,

"Paşam," dedi, "Dersimli çeteler boğazı kapatmışlar. Boğazı geçemezsiniz. Merkez'den yardım istedim. Yardım gelir gelmez eşkıyanın üzerine hücum edip boğazı açacağım."

"Ne kadar yardım istediniz?"

"Bir tabur."

"Sizce bu tabur ne zaman buraya gelir?"

"Yarın."

Kemal Paşa bu yanıtı aldıktan sonra,

"Arkadaşlar," dedi, "bizim işimiz acele. Zamanında Sivas'a gidemezsek siyasal bir panik olur. Ne olursa olsun, tehlikeyi göze alarak yolumuza devam edeceğiz. Otomobillerin birinde hafif mitralyözlerimiz var. Birkaç arkadaş silâh başına geçerek önden giderler. Eşkıya ateş açarsa, biz buna aldırmadan hızla ilerleriz. Eğer yol kapatılmışsa, hemen otomobillerden atlayarak karşı atışa geçeriz. Çarpışma sonunda ya yolu açmayı başarırız ya da ölürüz. Size şunu öneririm, yaralanan ve ölenlerle ilgilenmeyin. Tek

kişi bile kalsak hedef Sivas'a ulaşmak olacaktır. Kabul ediyor musunuz?"

"Elbette Paşam!"

Hepsi heyecan içindeydiler. Belki de bu bir oyundu; belki de Damat Ferit'in adamları Heyeti Temsiliye'nin Sivas'a girmesini önlemeye çalışıyorlardı. Yeniden arabalara binildi. Makineli tüfekler ateşe hazır duruma getirildi ve Paşa,

"Arkadaşlar ileri!" diye haykırdı.

Arabalar boğaza girerken heyecan doruğa ulaşmıştı. Gözler sarp tepelere dikilmiş, hızla ilerliyorlardı. Bir silâh sesi duyulur duyulmaz üç makineli tüfek birden atışa geçecekti. Arabaların içinde korunma olanağı da yoktu. Açık arabaların çürük körükleri ne işe yarardı ki. Yine de içlerinde ne bir korku vardı ne de bir pişmanlık. Ölüm tehlikesini akıllarından geçirmiyorlardı. Arabalar son hızla boğazı geçti; tek silâh patlamadı. Boğazdan birkaç kilometre uzaklaştıktan sonra Mustafa Kemal,

"Arkadaşlar," dedi, "hepinize ayrı ayrı teşekkür ederim. Ölümü göze alarak benden ayrılmadınız. Hepinizi kutlarım."

2 Eylül akşamı Sivas'taydılar. Her yerde olduğu gibi orada da candan gösterilerle karşılandılar. İstanbul'dan ve çeşitli illerden gelen tüm delegeler de oradaydı. Kongre iki gün sonra Mustafa Kemal'in heyecanlı bir konuşmasıyla açıldı. İstanbul'dan gelenler, derhal Amerikan Mandası konusunu gündeme getirdiler. Manda yanlılarının sözcülüğünü, Kara Vasıf ile İsmail Hami (Danişment) yapıyordu. Her ikisi de, Manda kabul edilmezse ülkenin iflas edeceğini öne sürerek, "Mandayı ilke olarak kabul edelim, koşullarını sonra görüşürüz," diyorlardı.

Refet Paşa da bu konuda zaman zaman söz alarak Mandayı savundu. Kara Vasıf, Amerika'ya gizlice bir heyet gönderilmesi için Amerika'dan bir torpido istenmesini önerdi.

Mustafa Kemal bütün bu Mandacıların karşısında bir kale gibi direniyor ve Manda rejiminin iç ve dış bağımsızlığımızı yitirmek olacağını haykırıyordu. Mandacılar sonunda tam bir yenilgiye uğradılar. Bu yenilgi, gerçekte Padişah Vahdettin'le Damat Ferit Paşa'nın yenilgisiydi. Nè Mustafa Kemal'i tutuklatıp İstan-

bul'a getirtebilmişlerdi ne de Kongreyi dağıtabilmişlerdi. Kongre, 'Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti'nin oluşturulmasına ve bir Heyeti Temsiliye'nin seçilmesine karar verdi. Seçilen kurulun başkanlığına da Kemal Paşa getirildi ve Kongre 12 Eylül'de sona erdi.

Sivas Kongresi'nden sonra ilk hedef Ankara'ydı. Ama hiç kimsenin cebinde metelik yoktu. Mustafa Kemal Mazhar Müfit'e,

"Günler yaklaştı, Ankara'ya nasıl gideceğiz?" diye sordu.

Mazhar Müfit, "Nereden bileyim," diye yanıt verdi. "Bulduğum çareleri kabul etmiyorsunuz. Bankalardan, Reji'den borç alalım, diyorum, istemiyorsunuz. Ben başka çare bulamadım, varsa siz söyleyin."

"Bankalardan para isteyemeyiz. Düşmanlarımıza yeni bir propaganda olanağı vermiş oluruz. Bankaları soyuyorlar, diye söylemedikleri kalmaz. Başka çare düşünelim."

"Pekâlâ, ben kendi adıma bir bankadan borç alamaz mıyım? Sivas Osmanlı Bankası müdürü Mösyö Oscar Schmid eski arkadaşımdır. Bir zamanlar Edirne'de şimendifer idaresinde doktor olarak çalışıyordu. Oğlu da dostumdu. Mösyö Schmid şimdi burada. Birkaç kez görüştük. Hatta geçenlerde beni evine yemeğe çağırdı. 'Trakya'da doğdum, büyüdüm. Türklerin büyük bir millet olduğuna inanıyorum. Bu savaşı da kazanacaksınız. Elimden gelse size yardım etmek için görevimi bırakırım,' dedi. Ben ondan kendi adıma borç isteyemez miyim?"

"Peki ama, ne diye imza atacaksın?"

"Bitlis eski Valisi Mazhar Müfit, diye imza atacağım."

"Böyle olabilir ama Kuvayı Milliye ya da Heyeti Temsiliye üyesi falan deme. Bu parayı sen alırsın, hepimize harcarsın. Sonra bunu sana hep birlikte öderiz."

"Elbette, birbirimize iane verecek durumda değiliz."

Para sorunu, böyle çözülmüş oluyordu. Ama Ankara'ya nasıl gidilecekti? Ellerinde üç otomobil vardı. Yolcular da şunlardı: Mustafa Kemal, Rauf Bey, Dr. Refik Bey, Mazhar Müfit Bey, Hüsrev Bey, Hakkı Behiç Bey, Şeyh Fevzi Efendi, Alfred Rüstem Bey,

Cevat Abbas Bey, Muzaffer Kılıç ve üç de şoför. Bu on üç kişi, bu üç arabaya dağılacaktı.

İyi de, benzin alacak paraları yoktu. Yedek lastik ve su almak da gerekiyordu. Mustafa Kemal fena halde sıkılıyordu.

"Yahu," dedi, "bunca önemli sorunla uğraştık, savaşlar, isyanlar, hiç bu kadar sıkılmamıştım. Bu kışta kıyamette köhne, körükleri parça parça arabalara razı olduk, ama benzin bulamıyoruz, lastik bulamıyoruz."

Mazhar Müfit, Sivas'taki Amerikan okulunun müdiresinden benzin ve lastik istenmesini önerdi. Bu görev de kendisine verildi. Mazhar Müfit Bey okula gidip Müdire'yi gördü, durumu anlattı. Müdire çok duygulandı. "Biz benzin ve lastik satıcısı değiliz," dedi. "Elimizde olanı veririz." İki çift iç lastik, iki çift dış lastik, altı teneke benzin verdi.

Mazhar Müfit, "Borcumuz ne kadar?" diye sorunca, Müdire deliye döndü,

"Ne borcu?" dedi. "Biz benzin menzin satmayız."

Mazhar Müfit çok mutlu oldu, hemen gidip durumu Mustafa Kemal'e anlattı. Paşa,

"Aman Mazhar Müfit Bey, yarın ücretsiz benzin aldık diye başımıza bir iş açılır. Müdire bize, ücret istemediğine dair bir tezkere versin," diye tutturdu. "Elimizde bir belge bulunsun."

Neyse bu sorun çözüldü. Sıra geldi bankadan parayı almaya. Mazhar Müfit bankaya gitti, ama müdür yok, adam hastaymış. Bir gün, iki gün, üç gün, müdür yerinde değil. Sonunda Mazhar Müfit müdürün evine gitti. Adam, "Tamam," dedi, "yarın sabah bankadayım."

Ama ya müdür gelmezse? O sabah da yola çıkılması gerekiyor. Ceplerindeki bütün paraları bir araya getirdiler, bunlarla 20 yumurta, bir okka ekmek aldılar. "Hiç değilse yolda açlıktan ölmeyiz," dediler.

O sabah Mazhar Müfit bankaya gittiğinde, yanında arkadaşı Yüzbaşı Bedri Bey vardı. Tüccardan Bedri Bey adıyla ona kefil oldu ve bin lira krediyi aldılar.

Artık Ankara yolu görünmüştü. Kar yağıyordu ve otomobillerin üstü açıktı.

Yolda Mustafa Kemal Mazhar Müfit'e sordu,

"Aldığın para bizi Ankara'ya kadar götürür mü?"

"İsraf etmezsek yeter. Yolda, 'Şuna on lira, buna beş lira bahşiş ver,' demezseniz yeter."

"Güzel ama, yatacağımız yerlerde hizmet edenlere bahşiş vermeyecek miyiz?"

"Vereceğiz ama, miktarını siz bana bırakın. İki lira verilecek yerde on lira vermeyelim!"

Bu Ankara yolculuğu bir serüvendi. İlk durakta Mazhar Müfit'in bindiği otomobilin lastiği patladı. Tamir ettiler, bu kez de öteki lastik patladı. Artık yedek lastik yoktu. Dış lastiğin içini paçavralarla doldurdular. Yol karlarla kaplıydı. Araba bir kar yığınına saplanıp stop etti. Didindiler, uğraştılar, nafile... Araba kardan kurtulamıyordu. Geceyi orada geçirmeye karar verdiler. Bir yandan soğuk, bir yandan kar. Oralara kurt da inebilirdi. Donmamak için de dolaşmak zorundaydılar. Aldılar ellerine tüfekleri, başladılar otomobilin çevresinde dört dönmeye.

Öteki otomobiller Kayseri'ye varmışlardı bile. Her biri kendilerini konuk edecekleri kişilerin evlerine yerleşmişti. Ne var ki Mustafa Kemal Mazhar Müfit'i merak etmiş ve, "O gelmeden ben sofraya oturmam," demişti. Bunun üzerine kentte güç belâ bir kamyon bulundu ve yolda kalanları aramaya gönderildi.

Mazhar Müfit ve arkadaşları karda, ellerinde silâhlar nöbet beklerken kamyon kendilerini buldu ve böylece Kayseri'ye ulaştılar. Geceyi hepsi yer yataklarında geçirdiler.

Sabahleyin kahvaltı masasında buluştular. Onlara görkemli bir sofra hazırlanmıştı. Tereyağı, kaymak, süt, bal... Ama Paşa ev sahibine,

"Azizim," dedi, "biz her sabah sütten, kaymaktan, baldan bıktık. Sizin meşhur pastırmanız vardır, üzerine birkaç taze yumurta kırılsa da kuvvetli bir kahvaltı etsek, nasıl olur? Bugün gideceğimiz başka yerler var. Öğle yemeğini biraz geç yiyeceğiz de..."

Paşa, sütten, kaymaktan, baldan filan bıktık, deyince, bütün arkadaşları kahkahaları koyverdiler. Mazhar Müfit,

"Adî bir çayla bir dilim ekmekten ne haber Paşam?" dedi.

Öğle yemeği için Kayserililer onlara yolluk olarak börekler, sucuklar, pastırmalar, piliçler vermişlerdi. Yolda durup onları yediler. Sonra Hacı Bektaş kariyesine (nahiyesine) vardılar. Orada Aleviler kendilerini karşıladı. Çelebi Cemalettin Efendi ve Hacı Bektaş Dede postu vekili Salih Baba da oradaydılar.

Çelebi Cemalettin Efendi orta boylu, tıknazca ve kara sakallı bir adamdı. Başında yeşil bir sarık, sırtında bir cübbe vardı. Paşa'ya büyük saygı gösterdi. Kasabanın Alevi-Bektaşi halkı da oraya toplanmıştı. Çelebi Efendi, akşamüstü hava kararınca konuklarını evinde kabul etti. İlk karşılaşmada havadan sudan konuşuldu. Sonra ortaya bir masa getirdi, rakılar geldi. Çelebi Efendi rahatsız olduğu için son günlerde rakı içmediğini ama o akşam Paşa'nın onuruna içki içebileceğini söyledi. Paşa,

"Siz perhizinizi bozmayın, biz de içmeyiz," dedi.

Çelebi Efendi, "Ne demek Paşam," dedi, "burada hiç içmemek olur mu? Bu âdeta bizi tahkir sayılır."

Bunun üzerine kadehler doldurudu. Çelebi Efendi kendi eliyle kadehi Paşa'ya sundu. Konuşmaların konusu Alevilerin Kuvayı Milliye'yi desteklemeleriydi. Çelebi, Paşa'ya bu konuda söz verdi ve bütün adamlarına da, Kuvayı Milliye'ye yardım etmeleri için emir vereceğini söyledi.

Çelebi Efendi, Paşa'yı dinledikçe coşuyor ve kendisine inandığını her sözüyle belirtiyordu. Hatta Cumhuriyet'e bile taraftar olacağını açıklayacak davranışlarda bulunuyordu. Paşa ise bu konuyu şimdiden orada açmanın yersiz ve zamansız olacağı kanısındaydı. Bu nedenle düşüncelerini belirtmekten çekindi, olumlu ya da olumsuz hiçbir söz söylememeyi yeğledi.

Ertesi gün Hacı Bektaş'ın türbesi ziyaret edildi. Sonra dergâhın her köşesi gezildi. Onun ardından da Salih Baba konuklarını Meydan Evi denilen yere götürdü. Öğle yemeği orada yenecekti. Yerde küçük ve alçak bir masanın üzerine yerleştirilen büyük bir sininin çevresine, yere oturuldu. Herkesin dizlerinin üzerine

uzun bir havlu serildi. Müritler hizmet ediyorlar ve herkes birbirine 'can' diyordu. Genelde bu tür yemeklerde yalnız kaşık kullanılırdı, oysa Alevi sofrasına çatal ve bıçak konmuştu.

Yemekte çeşitli konulardan söz edildi. Salih Baba'nın da özgün düşünceli, açık kafalı ve ilerici bir kişi olduğu anlaşılıyordu. Hepsi Kuvayı Milliye'den yanaydı.

Yemekten sonra Aşhane'ye gidildi. Aş Dede'nin odasına girildi. Baba, bir pösteki üzerine oturmuş çubuğunu çekiyordu. Ocakta, çok eskilerden kalma büyük bir kazan vardı. Konuklardan Alfred Rüstem Bey,

"Baba Efendi, bu kazan hangi tarihten kalmadır?" diye soracak oldu.

Baba, "Pirimiz zamanından kalmadır," diye yanıt verdi.

"Evet anlıyorum ama tarihini bilir misiniz? Bu zamana kadar hep kullanılmış mıdır?"

"Biz bu kazanın pirimizden kaldığını biliriz. Biz bugünü düşünürüz, yarına 'Allah kerim' deriz. Geçmiş zamana, 'hu' deyip geçeriz."

Mazhar Müfit, Rüstem Bey'in kulağına eğilerek,

"Canım Rüstem Bey," dedi, "bırakın şimdi bunları. Biz buraya felsefe yapmaya gelmedik. İşte bir koca kazan. Aş Dede de onu bekliyor. Ne yapacaksınız kazanın tarihini?"

Alfred Rüstem Bey de Mazhar Müfit'in kulağına eğilerek,

"Monşer," dedi, "Baba'nın felsefesi çok tuhaf değil mi? Nereye varılır bu felsefeyle?"

Meydan Evi'nden sonra Kırklar Meydanı dolaşıldı, sonra Balım Sultan ziyaret edildi. Mustafa Kemal çok duygulanmıştı. Mazhar Müfit'e, 'büyük babalara ellişer lira verilmesini' söyledi. Paralar dağıtıldı. Hepsinin çok sevindiği görülüyor ama onurlu davranıyorlardı. Aş Dede ise,

"Eyvallah," dedi, "ama ben bu parayı şahsım için değil, dergâh için alıyorum."

Bu ziyafetlerden sonra, Heyeti Temsiliye üyeleri yine otomobillere binerek Kırşehir'e gittiler. Orada da halk büyük gösterilerle kendilerini karşıladı, kurbanlar kesildi.

Ertesi gün yine yola koyuldular. Arabalar yine ya kara saplanıyordu ya da bataklığa. Tam arabalardan biri kurtuldu derken, biraz sonra öteki saplanıyordu. Akşam olurken de Mazhar Müfit ile Rauf Bey'in bulunduğu araba karda kaldı. Arabanın üstü açıktı. Mazhar Müfit ile Rauf Bey, ellerine silâhlarını alıp karanlıkta yola çıktılar. Uzun bir süre kar atında yürüdükten sonra bir köpek sesi duydular, o yöne gittiler. Sonra bir ışık gördüler, yaklaştılar. Bir de baktılar ki bir kulübe ve içeride odun kesmek için Ankara'dan gelen askerler. Onlara hemen çay yaptılar, ocağa odun attılar, kulübe ısındı, konuklar da kendilerine geldiler. O geceyi Beynam köyünde geçirmeleri gerekiyordu. Meğer köy yakınlardaymış. Bir kılavuz onlara yolu gösterdi, köye vardılar.

Doğru muhtarın evine gittiler. İçeriden ışık geliyordu. Muhtar kapıda yeni gelenleri karşıladı. Paşa muhtarın odasında yere serilmiş bir şiltenin üzerinde uyuyordu. Sedirlerde de Refik Bey ile Rüstem Bey yatıyordu. Mazhar Müfit ile Rauf Bey de geceyi orada geçirdiler.

Ertesi sabah artık ilk hedef Ankara'ydı. Heyeti Temsiliye üyeleri yolun sonuna gelmiş oluyorlardı. Ankara halkı, Dikmen tepelerinde davul ve zurnalarla onları karşıladı. Kağnı ve atlarla binlerce kişi oralara gelmiş konuklarını bekliyordu. Paşa'nın gelişini halka tellâllar duyurmuştu. 700 yaya ve 3 bin atlıdan oluşan Seymen alayı Dikmen sırtlarına yayılmıştı. Onları dervişler izliyordu. Bu dervişler Alevi, Nakşi, Rifai, Bayzani ve Mevlevilerden oluşuyordu. Dervişlerin ardından da okullular geliyordu. Bir yandan da hafızlar ezan ve salat okuyorlardı. Yolda kurbanlar kesildi. Paşa arabasından inerek herkesin elini sıktı. Orada da zeybek giysisi giymiş 700'e yakın genç kendisini karşıladı.

Yedinci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ile Vali Vekili Yahya Galip Bey de Paşa'yı karşılamak için Gölbaşı'na gelmişlerdi.

Yahya Galip Bey, Ankaralıların çok sevdiği bir kişiydi. Ankara Valisi Muhittin Paşa körü körüne İstanbul Hükümeti'ne bağlı olduğu için Keskinliler onu yakalayıp Sivas'a göndermiş ve o zaman defterdar olan Yahya Galip Bey'i de onun yerine seçmişti.

Halkın valiyi doğrudan seçmesi, o zamana kadar görülmüş bir olay değildi.

Eski Ankara Müftüsü Rıfat Hoca da yoldan kendisini karşılayanlar arasındaydı. Sonradan Diyanet İşleri başkanlığına getirilen Rıfat Hoca o gün Kemal Paşa'ya 6 bin lira verdi. Bu para Ankara tüccarlarından toplanmıştı. Mustafa Kemal'in Ankara'ya vardığı gün, Heyeti Temsiliye'nin kasasında topu topu 1200 lira kalmıştı.

"Yaşa Gazi Paşa" sesleri arasında Heyeti Temsiliye topluluğu Hükümet meydanına geldi. Yahya Galip Bey orada bir konuşma yaparak gelenleri selâmladı. Sonra da devlet görevlilerinden bir kişi Paşa'yı öven bir konuşma yaptı ve uzattıkça uzattı. Yahya Galip bunun üzerine konuşmacıya,

"Bey birader," dedi, "kısa kes, donduk, titriyoruz."

Konuşmacı sözlerini kısa kesmek zorunda kaldı. Ondan sonra Heyeti Temsiliye topluluğu peşlerinde yüzlerce atlı ve yayayla kentin dışındaki Ziraat Mektebi'ne doğru yola çıktı. Heyet oraya yerleşti ve orası aylar boyu Gazi'nin karargâhı oldu.

Bu candan ve coşkulu karşılama törenleri Paşa'yı çok duygulandırdı. Paşa Ziraat Mektebi'ne gelir gelmez bütün Kuvayı Milliye örgütüne duyurulmak üzere Mazhar Müfit'e şu yazıyı verdi:

"Sivas'tan Kayseri yoluyla Ankara'ya hareket eden Heyeti Temsiliye'yi halk bütün yol boyunca ve Ankara'da büyük gösterilerle karşıladı. Milletimizin gösterdiği bu birlik ve irade, ülkemizin yarını için çok umut vericidir. Heyeti Temsiliye'nin merkezi şimdilik Ankara'dır."

Bu, Ankara'nın yarın başkent olacağının ilk işaretiydi.

XI

Fikriye ile Kemal Paşa'nın Gizli Nikâhı

Mustafa Kemal İstanbul'dan ayrılalı tam bir buçuk yıl olmuştu. Fikriye bu bir buçuk yılı, hiç bitmeyen bir umutla sevgili Paşasının kendisini Ankara'ya çağırmasını bekleyerek geçirmişti. Zaman zaman İstanbul gazetelerinde onunla ilgili çıkan haberleri okuyunca, sonsuz heyecana kapılıyordu.

İstanbul kaynıyordu. İşgal kuvvetleri Türklere her türlü saygısızlığı gösteriyor ve her fırsatta ağır hakaretler ediyordu.

Fikriye daha fazla bekleyecek durumda değildi. Çok mutsuzdu. Kız kardeşi Jülide'nin üç-beş ay önce verem olduğu anlaşılmış, ağabeyi Enver de onu Heybeliada Sanatoryumu'na yatırmıştı. Jülide daha 20 yaşında bile yoktu, günden güne sararıp soluyordu. Doktorlar genç kızın kurtuluş umudu olmadığını söylediler. Bahar aylarında Jülide acılar içinde yaşama veda etti. Merkez Efendi Mezarlığı'na, annesinin yanına defnedildi.

Ağabeyi Enver de Milli Mücadele'ye katılmak için bir süre önce Adapazarı yoluyla Yarhisar'a gitmişti. Oradaki birliğin kumandanı Ankara'ya telgraf çekerek ne yapılması gerektiğini Kemal Paşa'ya sormuştu. Ankara'dan gelen telgrafta, Enver Bey'in Bozüyük'e giderek Çolak İbrahim'e katılması ve bir yandan da ordunun ihtiyacı olan keresteleri oradan sağlaması isteniyordu.

Enver'in Anadolu'ya kaçmasından sonra, Fikriye, Sultanahmet'teki evde tek başına kaldı. Macit Bey'ler Fikriye'yi yanlarına aldılar. Fikriye böylece, Sultanahmet'teki 24 odalı konağa taşınmış oldu. Macit Bey'in eşi Nimet Hanım ve kızları Handan, ona arkadaşlık ediyordu.

Fikriye zaman zaman da Zübeyde Hanım'a giderek Paşasın-

dan haber alıyordu. Aklı fikri ondaydı. Anadolu'daki savaş haberlerini kuşkuyla izliyor ve bir an önce Ankara'ya gidebilmenin heyecanıyla kavruluyordu.

Fikriye'nin bu durumunu bilen Macit Bey bir gün onu karşısına alarak,

"Bak kızım," dedi, "çok tehlikeli bir işe girişiyorsun. Anadolu'ya kaçmak kolay değil. Bunu tek başına nasıl başaracaksın?"

Fikriye, "Bana güvenin," dedi, "çünkü ben de kendime çok güveniyorum. Bu işi başarmak zorundayım. Ben artık çocuk değilim. 23 yaşına girdim. Ne yapmak istediğimi çok iyi biliyorum. Ben Mustafa Kemal'siz yaşayamam. O da beni seviyor. Çok iyi anlaşıyoruz. Zaten geçen yıl buradan ayrılırken bana, 'Durum düzelsin, seni yanıma aldırırım,' demişti. Şimdi bana haber iletmesine imkân yok. Ama oraya gidersem çok sevineceğini biliyorum. Ona ben bakacağım. Fuat Ağabey'imin durumdan haberi var. Bilirsiniz Fuat Ağabey, Kemal Paşa'nın Selânik'ten çok yakın arkadaşıydı. Ondan yardım istedim. O da bu konuyu Paşa'yla konuşmuş.

"Bir de Evrenoszâde Mithat Bey var Ankara'da, Paşa'nın gençlik arkadaşıdır. Ona da durumumu ilettim. İlgileneceğini söylemiş. Bir an önce Ankara'ya gitmem gerekiyor. Size de fazla yük olmak istemem."

"Neden yük olacakmışsın kızım. Sen de benim bir evlâdım sayılırsın. Burası senin kendi evin. Nimet ve Handan da seni ne kadar çok seviyorlar bilirsin."

"Biliyorum, ama yine de benim mutluluğumu istiyorsanız, benim Ankara'ya gitmem için yardımcı olun."

Macit Bey bu durumda Fikriye'ye söz geçiremeyeceğini anladı. Fikriye'nin gözü hiçbir şeyi görmüyor ve Paşasından başka bir şey düşünemiyordu. Macit Bey Fikriye'nin bu mutsuzluğunu Ankara'ya iletti,

Kısa bir süre sonra Evrenoszâde Mithat Bey'den dolaylı olarak bir haber geldi. Mithat Bey, Mustafa Kemal'in Fikriye'nin Ankara'ya gelmesinden mutluluk duyacağını söylemişti. Ama Ankara'ya hangi yolla, nasıl ulaşılacaktı? Ayrıca Zübeyde Hanım hiç hoş-

lanmayacaktı bu gidişten. Ama Fikriye bu kaçış tasarısından ne yengesine söz etti, ne de Makbule Ablasına.

Macit Bey Fikriye'yi Ankara'ya göndermekten başka çıkar yol olmadığını anlayınca Galata rıhtımına giderek Ereğli'ye işleyen bir vapur buldu. Gemi Karadeniz'e yük taşıyor, ama yolcu da alıyordu. İstanbul-Ereğli arası İstanbul-Mudanya kadardı. Macit Bey Fikriye'nin biletini aldı, sonra da eve gelip müjde verdi. Nimet Hanım ile 16 yaşındaki kızı Handan bu işe çok üzüldüler. Kaç zamandır Fikriye'yle birlikte yaşıyorlardı, onun evden ayrılmasını hiç istemiyorlardı. Ankara serüveninin tutup tutmayacağı da hiç belli değildi. Ankara'dan gelen haberler çok dolaylıydı. Acaba Paşa gerçekten Fikriye'nin gelmesini istiyor muydu? Yoksa bunu Fuat Ağabey ile Mithat Bey biraz abartarak mı İstanbul'a duyurmuşlardı. Belki de Mustafa Kemal'e, "Fikriye Ankara'ya gelmek istiyor," dedikleri zaman, "Ya, çok iyi olur," deyip hiç üzerinde durmamıştı. Öyle olmasaydı Fikriye'nin oraya gidebilmesi için kesin bir yol göstermez miydi?

Nimet Hanım ile Handan, bu bakımdan biraz huzursuz olmuşlardı. Kaldı ki bu yolculuğun sayısız sakıncaları vardı. Vapur torpillenebilirdi. Ya Ereğli'den Ankara'ya nasıl gidilecekti? Bu, düpedüz bir maceraydı. Ama yapılacak hiçbir şey yoktu. Fikriye günden güne sararıp soluyor ve sık sık öksürüyordu. Macit Bey eve bir doktor çağırtıp Fikriye'yi muayene ettirdi. Doktora göre telâş edilecek bir durum yoktu; Fikriye hafif bir bronşit geçiriyordu. Doktor böyle deyince hepsi rahat etti.

1920 Kasımı'nın ilk haftasında Fikriye, Nimet Hanım ve Handan'ın gözyaşları arasında konaktan ayrıldı. Macit Bey'le birlikte bir arabaya binerek Galata rıhtımı'na ulaştılar. Fikriye, gözlerinden boşalan yaşları başörtüsüyle gizlemeye çalışıyordu. Yeni bir dönem başlıyordu yaşamında. Bu yol onu mutluluğa mı götürecekti, yoksa felâkete mi? Herhalde İstanbul'da tek başına kalmaktan daha büyük felâket olamaz, diye düşündü.

Soğuk ve rüzgârlı bir sonbahar günüydü. Sicim gibi de bir yağmur yağıyordu. Fikriye güvertede daha fazla kalamadı. Başörtüsü ve mantosu sırılsıklam olmuştu. Kamaraya geçti. Orada ufak

çocuklarıyla üç kadın daha vardı. Fikriye'ye tek başına nereye gittiğini sordular. Ereğli'de dayısının yanına gittiğini söyledi. Bir süre sonra kadınlar da Ankara'ya kaçtıklarını anlattılar. Kocaları, daha önce Milli Mücadele'ye katılmak için oraya gitmişlerdi. Onlar da İstanbul'da her şeylerini bırakarak Ankara'ya kaçıyorlardı. Bütün perişanlıklarına karşın karamsar değildiler. Düşmanın Anadolu içlerine kadar giremeyeceğine ve özgür yaşayacaklarına inanıyorlardı.

Öğleyin sepetlerini açıp içlerinden börek, kuru köfte, peynir, ekmek çıkardılar. Fikriye onları rahatsız etmemek için kamaradan çıkacak oldu, ısrarla kendisini içeri alıp yemeklerine ortak ettiler. Oysa Fikriye'nin hiç iştahı yoktu. Lokmalar boğazına diziliyordu. Zayıflamıştı da, rengi bembeyazdı. Ayakta durduğu zaman bile yoruluyordu. Kaç gecedir gözüne uyku da girmemişti. Neydi bu çektiği çile.

Vapur akşam saatlerinde Ereğli limanına girdi. Bütün yolcular torbalarını, sepetlerini, bavullarını hazırlamış, güvertede bekleşiyorlardı. Yağmur dinmiş, ama rüzgâr hiç kesilmemişti. Kentte ışıklar ve rıhtımda fenerler yanıyordu.

Kamara arkadaşları Fikriye'ye,

"Dayın şimdi seni rıhtımda bekliyordur, ya biz ne yapacağız? Nereye gideceğiz bu saatte?" diye soruyorlardı.

Fikriye, "Hayır," dedi, "dayım burada değil, ben de Ankara'ya gideceğim. Nişanlım var orada. Onu görmeye gidiyorum. Zavallı orada yalnız. Kim bakar ona? Hiç kimseden de bir şey istemez, çok gururludur. Yalnız ben anlarım onun dertlerini."

"Çok özverili kadınsın. Aşk olsun sana. Tanrı yardımcın olsun. İnşallah kazasız belâsız nişanlına kavuşursun. Aklımız sende kalacak."

Yolcular sandallarla rıhtıma çıktılar. Fikriye kaymakamlık binasının nerede olduğunu sordu. Gösterdiler,

"Bu saatte Kaymakam Bey makamında olmaz ama evi de orasıdır. İstanbul'dan geldiğini söylersen seni kabul eder," dediler.

Gerçekten de öyle oldu. Kaymakam Naci Bey çok efendi bir adamdı. Fikriye'yi güler yüzle karşılayıp içeri aldı.

"Buyurunuz kızım," dedi. "Hoşgeldiniz. Nedir derdiniz? Size nasıl yardım edebilirim?"

"Efendim, ben Ankara'ya gitmek için yola çıktım. Biliyorsunuz, karayoluyla Ankara'ya gitmek imkânsız. Bin türlü denetim var. İşgal kuvvetleri kuş uçurtmuyorlar. Bana da Ereğli yolunu önerdiler."

"Peki Ankara'ya kime gidiyorsunuz? Tanıdıklarınız var mı orada?"

"Var efendim, Mustafa Kemal Paşa'yı görmeye gidiyorum."

"Ne diyorsunuz? Mustafa Kemal Paşa'yı tanır mısınız?"

"Evet efendim, Kemal Paşa, amcamın üvey oğlu olur."

"A... ne mutlu size, öyle bir yakınınız var. Peki, Paşa Hazretleri'nin gidişinizden haberi var mı?"

"Hem var, hem yok. Ben kendisine haber ilettim. Ama ne zaman, hangi yolla geleceğimi bilmiyor."

"Öyleyse hemen Paşa Hazretleri'ne şifreli bir telgraf çekerek burada olduğunuzu bildireyim, emirlerini bekleyelim."

"Lütfedersiniz efendim."

Kaymakam Naci Bey Fikriye'yle bir süre daha konuştuktan sonra telgrafın başına geçerek, Büyük Millet Meclisi Reis'i Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne şu telgrafı çekti:

"Fikriye Hanımefendi bugün İstanbul'dan gelmiştir. Biraderi Enver Bey Ankara'ya gittiğinden ve hemşiresi Jülide Hanım da vefat ettiğinden yalnız kalmış ve bu halde artık İstanbul'da oturması imkânsız olduğundan oraya ne suretle ve hangi yolla gelmesini uygun görürseniz öyle yapılacaktır. Emrinizi beklediğimi bildiririm."

Fikriye o geceyi Kaymakam Bey'in evinde geçirdi. Kaymakam'ın eşi de kendisine büyük konukseverlik gösterdi. Fikriye'yi tanıdıklarına ve evlerinde konuk olmasına çok sevindiler.

Ertesi gün Ankara'dan hiç ses çıkmadı. Fikriye sabırsızlıktan deli oluyordu. Her fırsatta Kaymakam'ın bürosuna inip Kemal Paşa'dan haber gelip gelmediğini soruyordu.

"Maalesef kızım, henüz yanıt alamadık. Ama merak etme,

belki de Paşa Hazretleri Ankara dışına çıkmıştır. Bugün olmazsa yarın mutlaka bir haber gelir. Seni burada bırakacak değiller ya."

Gerçekten de ertesi gün Kaymakam Bey, elinde Ankara'dan gelen telgrafla evine çıktı. Telgraf, İçişleri Bakanı Doktor Adnan'dan geliyordu ve Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Özel Kalemi'nden çekilmişti. Altında Başyaver Salih Bozok'un da adı yazılıydı. Kaymakam'a çekilen bu telgrafta şöyle deniyordu:

"Fikriye Hanım'ın yanına güvenilir bir polis vererek kendisini Kastamonu'ya gönderin. Gerekli masraflar karşılanacaktır. Eski İzmit Fabrikası müdürü Mithat Bey de bu yolculuk sırasında kendisine eşlik edecektir. Fikriye Hanım onunla birlikte Ankara'ya gelecektir."

Fikriye göklere uçtu sevinçten. Demek ki Paşa, kendisini Ankara'da bekliyordu. Şimdiye kadar hiç bu kadar kesin bir haber alamamıştı. Gözlerinden yaşlar boşanıyordu. Kaymakam'ın eşiyle kucaklaştılar, o da gözyaşlarını tutamamıştı.

"Gözün aydın kızım," dedi. "Artık selâmete kavuşuyorsunuz. İnşallah bir daha Kemal Paşa'dan hiç ayrılmazsınız."

Fikriye ne söyleyeceğini bilemiyordu.

Kaymakam Naci Bey beş dakika sonra, elinde yeni bir telgrafla salona girdi.

"Kızım, ne mutlu size. Size başyaver Salih Bey'den de ayrı bir telgraf var. Bu da benim aracılığımla doğrudan size yazılmış. Buyurun."

Fikriye heyecanla telgrafı kaptı Kaymakam Bey'in elinden. Onda da şunlar yazıyordu:

"Ereğli'ye gelişinizi haber aldık. Şimdi hemen yanınıza güvenilir bir polis memuru alarak Ankara'ya hareket etmenizi istiyoruz. Arkadaşımız Mithat Bey'le birlikte Ankara'ya gelmeniz için kaymakamlığa yazı yolladık. Paraya ihtiyacınız varsa bunu kaymakamlıktan sağlayabilirsiniz. Paşa Hazretleri hareketinizin derhal buraya bildirilmesini istiyor. Buna göre gereğini yapmanız uygun olur."

Fikriye deliye döndü. Çocukluğundan beri en mutlu günüm

yaşıyordu. Çektiği bütün acıları bir anda unutuverdi. Demek ki birkaç gün sonra sevdiği adama kavuşacaktı. Kim onun kadar mutlu olabilirdi? Yüreği güm güm atıyor, ağzı kuruyordu.

"Kaymakam Beyefendi," dedi. "Ne olur hemen Mithat Bey'i aratıp bulun. Demek ki o beni Ankara'ya götürecek. Siz onu hemen bulabilirsiniz. Buna inanıyorum."

"Elbette kızım, Ereğli avuç içi kadar yer. Beş dakika sonra onu bulup buraya getiririz."

Gerçekten de öyle oldu. Polisler Mithat Bey'i bulup getirdiler. Ankara'dan gelen telgraflar kendisine gösterildi. İşte Fikriye de şimdi karşısındaydı. Selânik'ten tanışıyorlardı, kucaklaşıp öpüştüler.

Ankara'ya nasıl gidilecekti? Ereğli'den Ankara'ya yol yoktu. Tek çare Ereğli'den gemiyle İnebolu'ya, oradan da Kastamonu ve Çankırı yoluyla Ankara'ya ulaşmaktı. Ereğli ile İnebolu'nun arası 200 km. kadardı. Oraya gemi işliyordu. Hemen rıhtıma bir polis gönderildi. Ne talih, limanda Kırım adlı bir gemi, akşamüstü İnebolu'ya gitmek için yolcu alıyordu. Hemen biletler alındı. Fikriye Hanım ile Mithat Bey son dakikada gemiye bindiler. Naci Bey ile eşi de Fikriye'yi yolcu etmek için rıhtıma gelmişlerdi. Yine öpüşmeler, kucaklaşmalar, uzaktan el sallamalar.

Kaymakam Naci Bey hemen bürosuna dönerek Kemal Paşa'ya şu telgrafı çekti:

> "Mithat Bey, Fikriye Hanımefendi'yle birlikte bu gece alaturka saat beş buçukta Kırım adlı gemiyle İnebolu'ya hareket etmiş ve İnebolu kaymakamlığına da telgrafla bilgi verilmiştir efendim."

Gemi ertesi gün İnebolu'ya ulaştı. Yine soğuk ve rüzgârlı bir havada Fikriye Hanım ile Mithat Bey rıhtıma çıktılar. Oradan bir araba bulup Kastamonu'ya gitmeleri gerekiyordu. Bu konuda güçlük çekmediler. Zaten son zamanlarda o yolla Ankara'ya gitmek isteyen çok yolcu olduğu için İnebolulular bunu bir düzene sokmuşlardı. Yollar düzgün değildi, dağları aşmak gerekiyordu. Ama yol üzerinde konaklayacak temiz hanlar vardı. İyi çorba ve

yemek çıkartıyorlardı. Yine de 70-80 kilometrelik bir yolu aşmak, kötü havalarda hiç de kolay olmuyordu.

Yolcularımız ertesi gün Kastamonu'ya vardılar. Mithat Bey'in ilk işi Vali aracılığıyla Kemal Paşa'ya bir telgraf çekmek oldu. Kastamonu ile Çankırı arasındaki yol da çok bozuktu, hem de çok dönemeçliydi. O yolun uzunluğu da 120 kilometrenin üzerindeydi. Dura kalka o yolu da aştılar. Artık Fikriye yorgunluktan harap olmuştu ama Ankara'ya bir an önce kavuşmanın heyecanıyla içi içine sığmıyor, mutlu görünüyordu. Yolcular, o geceyi de Çankırı'da geçirdiler. Ankara'ya artık 150 kilometrelik bir yol kalmıştı. O yol da Kalecik yakınlarına kadar çok virajlı ve bozuktu.

Anadolu'nun bütün yoksulluğunu ve perişanlığını göre göre, köylülerin ve yolcuların dertlerini dinleye dinleye, sonunda, soğuk ama güneşli bir kasım gününde Ankara'ya vardılar.

Orada gidecekleri yeri biliyorlardı: Ankara tren istasyonunda Direksiyon Binası.

Mustafa Kemal Paşa 1919 sonlarında Ankara'ya geldiği zaman ilk başlarda Keçiören yolu üzerindeki Ziraat Mektebi'nde kalmış, yazın da Ankara Garı'ndaki Direksiyon Binası'na taşınmıştı. Orası hem Paşa'nın çalışma bürosu, hem de eviydi. Orada yatıp kalkıyor, kendisine Sivas'tan beri yanında olan Bekir Çavuş bakıyordu. Evde hiç kadın yoktu. Paşa'nın arkadaşları kendisine bir kadın bakıcı bulunmasından söz ettilerse de, o buna pek yanaşmamıştı.

Bir süre sonra Evrenoszâde Mithat Bey Kemal Paşa'ya Fikriye Hanım'ı anımsattı. Çünkü Fikriye'nin Mustafa Kemal'e büyük bir sevgiyle bağlı olduğunu biliyordu.

"Paşam," dedi, "Fikriye'yi buraya getirtirseniz o size çok iyi bakar, evinizi derleyip toplar, düzene sokar, yemeğinizi hazırlar, hem de kendisi çok mutlu olur."

Mustafa Kemal'e bu öneri çok tatlı geldi. Fikriye'nin kendisini nasıl bir aşkla sevdiğini çok iyi biliyordu. Sık sık birlikte olmuşlar, aralarında duygusal bir bağ kurulmuştu. Fikriye bu bağı geliştirmeye büyük özen gesteriyordu. Mustafa Kemal de çok hoşlanmıştı Fikriye'den. Kız onun için kul köle oluyor ve onun bütün

sorunlarını paylaşıyordu. Bir bakıma o eğitmişti Fikriye'yi. O da bütün genç kızlık heyecanıyla kendisini sevmiş ve kendini ilk kez onun kollarına bırakmıştı. Bu, Mustafa Kemal gibi duygusal bir adam için hiç unutulacak bir olay değildi. Ne var ki Mustafa Kemal Fikriye'nin bu aşırı sevgisinden ve bağlılığından zaman zaman bunalıyor ve özgürlüğünü hiç yitirmek istemiyordu. Annesinin ve Makbule'nin Fikriye'yi sevmemeleri de belki bu ilişkinin daha fazla gelişmesini önlemişti.

Ama şimdi Ankara'da ne Zübeyde Hanım vardı ne de Makbule. Kaldı ki Mustafa Kemal, biraz kadınsız kalmanın sıkıntısını da yaşıyordu. Sofya'da ve İstanbul'da geçen o çok canlı, kadınlı ve eğlenceli günlerden sonra içine bazen bir gariplik çöküyor ve Fikriye'nin özlemini duyuyordu. Böyle bir yalnızlık duygusu içinde,

"Çağırın Fikriye'yi gelsin. Çok iyi olur," deyiverdi.

Önce Ereğli'den, sonra da İnebolu ve Kastamonu'dan aldığı telgraflar Mustafa Kemal'i heyecanlandırdı. Fikriye ile birlikte geçirecekleri günlerin düşüyle planlar kurmaya başladı.

Birlikte yaşayacaklardı ama yine de Fikriye'ye ayrı bir yatak odası gerekiyordu. Onun bir dolabı, bir tuvalet masası da olacaktı. Nihayet eve bir kadın eli değecekti. Her şey Fikriye'nin zevkine göre düzenlenecekti.

Fikriye ile Mithat Bey bir akşam üzeri Ankara'ya vardılar. Yollar kağnı ve at arabalarıyla doluydu. İstasyonun önündeki alana da heybeli köylüler ve yoksul kadınlar birikmişti.

Direksiyon Binası'nın kapısında, bir nöbetçiden başka hiç kimse yoktu. Mithat Bey,

"Kemal Paşa'yı göreceğiz," deyince, nöbetçi, hiç soru sorma gereği duymadan kapıyı açtı ve Fikriye Hanım ile Mithat Bey'i içeri aldı. Birinci kata çıktılar, Paşa bürosunda masa başında çalışıyor, Salih Bozok da notlar alıyordu. Bekir Çavuş,

"Paşam, konuklarınız geldi," dedi. "Bir beyle bir hanım, içeri aldım."

Mustafa Kemal anlamıştı gelenlerin kim olduğunu. Hemen yerinden fırlayarak giriş katındaki salona indi. Gözlerinden yine ışıklar parlıyordu. Heyecanla Fikriye'yi kucakladı.

"Çok merak ediyordum seni çocuğum," dedi. "Nasıl aştın bu yolları? Sonunda sağ salim gelebildin ya..."

"Sağ olsun Mithat Bey beni hiç yalnız bırakmadı Paşam. Oh... Nihayet size kavuştum. Artık ölsem de gam yemem. Hâlâ gözlerime inanamıyorum. Siz karşımdasınız! Çok şükür, çok şükür Allah'a. Mutluluğumu size anlatmama imkân yok. Oh, Paşam, biricik Paşam benim."

Mithat Bey ne yapacağını şaşırmış, onları seyrediyordu. Sonunda Mustafa Kemal Mithat Bey'i de kucaklayarak,

"Sağ ol Mithat," dedi. "Seni çok yordum, ama başka çare yoktu. Bu görevi başka hiç kimseye veremezdim."

"Ya Salih Bey'e?"

"Tabii, tabii, ona elbette güvenim sonsuzdur, ama o burada bana çok lazım. Şuradan şuraya gönderemem."

Salih Bozok'un ağzı kulaklarına varmış, keyifli keyifli gülüyordu.

"E... çocuklar Ankara'ya hoş geldiniz. Bekir Çavuş önce size bir yorgunluk kahvesi pişirsin. Siz kahvelerinizi içerken o da rakılarımızı hazırlar. Çok yorgun değilsiniz, değil mi?"

Fikriye, "Hayır Paşam, ben hiç yorgun değilim," dedi. "Sizi gördüm, bütün yorgunluğum geçti."

Mithat Bey ise,

"Valla Paşam," dedi, "ben yorgunluktan ölüyorum. Müsaade ederseniz ben bu akşam rakıya kalmayayım. Gidip biraz dinleneyim."

"Hay hay Mithat, ısrar etmiyorum. Sen git biraz dinlen, yarın inşallah birlikte oluruz."

Kahveler içildikten sonra Mithat Bey yolcu edildi. Salih Bey de,

"Paşam, izin verirseniz ben de artık kaçayım," dedi.

Fikriye ile Paşası da sonunda yalnız kalabildiler.

Ertesi sabah Fikriye'nin ilk işi Mustafa Kemal'in kahvaltısını hazırlamak oldu. Demli bir çay yaptı. Bekir Çavuş'u gönderip peynir ve zeytin aldırdı. Mutfak dolabında bir teneke bal vardı, bir kâseye bal koydu. Çay hazır olunca gidip Paşasını uyandırdı. Saat 9'a geliyordu. Mustafa Kemal çok hoşlandı bu sabah kahval-

tısından. İlk kez eve bir kadın eli değiyordu. Fikriye çiçek gibi bir sofra hazırlamıştı. Ne kadar özlemişti Mustafa Kemal böyle bir sabah kahvaltısını. Bu kahvaltı zevkini çoktan unutmuştu.

O gün neler yapılacağını konuştular. Mustafa Kemal'in erkenden Meclis'e gidip çalışması gerekiyordu. Çok keyifli bir havada Direksiyon Binası'ndan ayrıldı. Fikriye eve biraz çekidüzen vermek istiyordu. Evde çok şey eksikti. Karaoğlan çarşısına gidip bir şeyler alacaktı. Bekir Çavuş onun yanına bir emir eri verdi, birlikte çarşıya gittiler. Toz bezi, süpürge, sabun, arapsabunu, çivit gibi temizlik malzemeleriyle birlikte pirinç, patates, kuru soğan, bulgur, sadeyağ, koyun eti, meyve gibi erzakla eve döndüler. Fikriye önce kolları sıvayıp evi baştan aşağı temizledi, yerleri süpürdü, tahtaları ve camları sildi, toz aldı. Her taraf gıcır gıcır oldu. Sonra da mutfağa girdi, akşam için bir şeyler hazırlamaya başladı. Bir yandan da ocağı yaktı, ütüye korları koydu. Sevgili erkeğinin nesi var nesi yok ütüledi, çamaşırları dolaba yerleştirdi. Kaç günlük yolda bütün çamaşırları kirlenmişti, onları yıkadı, arka balkona astı. Bir de baktı ki saat 6 olmuş. Artık yavaş yavaş sofra hazırlamanın zamanı gelmişti. Bekir Çavuş da ona bir yandan yardım ediyordu. Ama bütün bu birikmiş işlerle baş edilecek gibi değildi. Akşama Paşasına söyleyecekti, eve bir köylü kadın bulmak gerekiyordu. Yorgunluktan harab olmuştu, ama bunu hiç belli etmemesi, Paşasını güler yüzle karşılaması şarttı. Zaten o kadar keyifliydi ki elbette erkeğini mutluluk içinde karşılayacaktı.

Mustafa Kemal akşam 7'ye doğru eve geldi. Yanında yaveri ve arkadaşları da vardı, ama onları içeri almadı:

"Bu akşam ben biraz yorgunum, dinleneceğim. Siz de erken erken evlerinize gidebilirsiniz," dedi.

Fikriye kendisini kapıda karşıladı. İçeri girer girmez kucaklaştılar. Sonra oturma odasına geçtiler. Fikriye zaten Paşasının tepsisini hazırlamıştı, hemen alıp geldi.

"Anlatın Paşam," dedi, "dün akşam pek konuşamadık. Bu akşam yalnız sizi dinleyeceğim. Uygun gördüğünüz her şeyi bana anlatın. Neler oldu, neler oluyor? Hepsini sizden dinlemekten zevk alacağım."

"Fikriye'ciğim, Samsun'a çıktıktan sonra geçen olayları önce ağabeyinden dinlemişsindir, sonra da çevrende olanlar bunu sana anlatmışlardır. Yani ordudan ayrılmamı, Erzurum ve Sivas kongrelerini nasıl topladığımı duymuşsundur. Şimdi sana ondan sonraki olayların bir tablosunu çizeyim. Erzurumlular benim oradan milletvekili olmamı istemişlerdi. Kendilerini kıramadım, beni seçtiler. Ankara'ya geldikten birkaç gün sonra seçim mazbatamı bana yolladılar. O sıralarda İstanbul'da Meclisi Mebusan'ın toplanması kararlaştırılmıştı. Ben de milletvekillerinin Ankara'da toplanmaları için bir çağrıda bulundum. Birçok milletvekili bu çağrıma uyarak buraya geldi, görüştük, kendilerine neler yapmak istediğimizi anlattım.

"İstanbul'daki Meclis'te Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti adında bir grup oluşturulmasını düşündük. Böylece Meclis'te çoğunluğu sağlama olanağımız olacaktı. Hükümeti kuracak duruma da belki gelebilirdik. Rauf Bey de İstanbul'dan seçilmişti.

"12 Ocak'ta Meclisi Mebusan açıldı, gruplar oluşturuldu. Ama bir de baktık ki, Müdafaayı Hukuk grubuna girmek için bize söz verenler başka gruplara geçmişler. Bize bağlı kalanlar da Müdafaayı Hukuk adına karşı çıkarak 70 milletvekilinden oluşan Felâhı Vatan Grubu adında bir grup kurmuşlar.

"Kuvayı Milliye güçleri, o sıralarda Maraş'ı ve Urfa'yı Fransızlardan geri aldılar. Durum iyi gidiyordu. Benim kalkıp İstanbul'da Meclisi Mebusan'a gitmemin hiç sırası değildi. 15 Şubat'ta Dr. Refik Bey benim sağlık durumumun İstanbul'a gitmeme elverişli olmadığını belirten bir rapor verdi. Bunu Meclis başkanlığına yolladım.

"Arkasından başımıza Ahmet Anzavur'u musallat ettiler. Onun adamlarıyla da savaştık. İngilizler bir yandan da İstanbul Hükümeti'nden, bütün Kuvayı Milliyecilerin tutuklanmasını ve Meclis'in kapatılmasını istiyorlardı. Ama İstanbul Hükümeti'nin buna gücü yetmiyordu.

"Biliyorsun 16 Mart'ta İngilizler İstanbul'u işgal ettiler. Aynı gün Şehzâdebaşı karakolunu basarak altı erimizi şehit ettiler, on

beş askerimizi de yaraladılar. Harbiye nezaretini, Tophane'yi ve bütün telgrafhaneleri ele geçirerek bizimle bağlantıyı kesmeye kalktılar.

"Artık iş çığırından çıkmıştı. Ben de Geyve Boğazı'nın ve oradaki santralin ele geçirilmesini, demiryoluna da el konulmasını ve hat boyundaki İngiliz, Fransız askerlerinin ellerindeki silahların alınmasını ve tutuklanmalarını istedim. Düşman bizim moralimizi bozmuyor; birleşmemize yardım ediyordu.

"İstanbul'da toplanan Meclişi Mebusan da artık görevini yapacak durumda değildi. Zaten bu belli değil miydi?"

"Evet Paşam, gazetede okumuştum. 18 Mart'ta Meclis son toplantısını yapmış."

"Ben de ertesi gün, 19 Mart'ta bütün illere, mutasarrıflıklara ve kolordu kumandanlarına bir bildiri göndererek Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir Meclis'in toplanacağını bildirdim. Kuracağımız Büyük Millet Meclisi'nin hazırlıklarına böylece başlamış oluyorduk.

"İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gitmek isteyen birçok milletvekili dostumuz vardı. İngilizlerin bunu önlemek için İzmit yolu üzerinde sıkı bir denetim kurduklarını haber aldık, biz de kaçacak olanlara başka yollar önerdik. Bir süre sonra Halide Edip Hanım, Adnan (Adıvar) Bey, Hüsrev (Gerede), Yunus Nadi, Yusuf Kemal (Tengirşek), Rıza Nur, Cami (Baykurt), Celalettin Arif, Saffet (Arıkan) bu yollarla Ankara'ya ulaştılar.

"O sıralarda, 11 Nisan'da Meclisi Mebusan dağılınca herkes Ankara'dan başka çıkar yol olmadığını anladı.

"İstanbul'dan gelmesini beklediğimiz milletvekillerinin çoğu bize katıldı. Öteki illerden gelen milletvekilleriyle birlikte Meclis üyelerinin sayısı 381'e yükseldi. 23 Nisan günü Meclis'imizi eşsiz bir törenle açtık, yer yerinden oynadı."

"Paşam, bunları sizin ağzınızdan dinlemek beni çok mutlu ediyor."

"Evet, bak dinle çocuğum, daha neler yaptık. Meclis beni ertesi gün başkan seçti. Albay İsmet Bey'i Genelkurmay başkanlığına getirdi. Üç gün sonra Fevzi Paşa İstanbul'dan kaçıp geldi. Böylece

takımımızı olgunlaştırmış oluyorduk. Artık Vahdettin'e bir şeyler söylemenin zamanı gelmişti. Aynı gün Padişaha bir telgraf çekerek şunları söyledim:

"'Düşmanların bayrakları babalarımızın ocakları üstünden ve mabetlerimizin çevresinden çekilinceye kadar savaşmayı sürdüreceğiz. Kendi hükümetimizin yönetimi altında bedbaht ve mutsuz yaşamak, yabancı esareti altında kavuşacağımız mutluluklardan bin kez üstündür.'"

"Çok iyi demişsiniz Paşam, ben de sizin gibi düşünüyorum."

"Padişah deli olmuş bu sözlere. Beni Divani Harb'e vermişler. Divani Harp beni idama mahkûm etti, aradan iki hafta geçmeden de Vahdettin bu idam kararını onayladı."

"Ne acımasız adammış şu Vahdettin, Almanya gezisinde o kadar da dostluk etmiştiniz. Bu duruma düşmemesi için ona ne yollar göstermiştiniz...

"Evet, bunları hiç hazmedemedi. Artık biz dışarıdan hiçbir devlete güvenecek durumda değildik. Mayıs sonlarında Meclis'in bir gizli oturumunda bir konuşma yaparak şöyle dedim:

"'Kendi kuvvetlerimizi göz önüne almadan, dışarıdan gelen kuvvetlere dayanarak bir şeyler umut edersek ve o yardımlar da gelmezse düş kırıklığına uğrarız. Bunun için her şeyden önce kendi gücümüze önem veriyoruz.'

"Bu arada Sovyetlerle iyi ilişkiler kurduk. Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'e gönderdiğim bir mektupta şunları yazdım:

"'Biz Batı emperyalizmine karşı yalnız kurtuluş ve bağımsızlığımızı korumakla yetinmiyoruz. Onların bizi emperyalizmin bir aracı olarak görmelerine de engel oluyoruz. Böylece bütün insanlığa hizmet ettiğimize inanıyoruz.'"

"Gerçekten de öyle galiba Paşam."

"Fikriye'ciğim, şimdi de sana geçen hazirandan beri yaşanan çok heyecanlı olaylardan söz etmek istiyorum. Bilmende yarar var. Çok gergin günler yaşadık ve yaşıyoruz. Yunanlılar geçen Haziran'ın 22'sinde Akhisar, Soma, Salihli ve Aydın yönlerinden saldırdılar. Biz daha hazırlıklı değildik, düşman 30 Haziran'da Balıkesir'e girdi. Birkaç gün sonra da Kirmastı (Mustafakemal-

paşa) ve Karacabey düştü. Ondan sonra Bursa'yı da yitirdik. Biz Eskişehir'e kadar çekilmek zorunda kaldık. O arada İngilizler de Mudanya'ya ve Bandırma'ya asker çıkardılar. Biz gerilemek zorunda kalıyorduk. Alaşehir'e, Uşak'a ve Nazilli'ye düşman askerleri girdi. Bu savaşlar sırasında tümenlerimizde eksikler vardı. Cephanemiz de çok kıttı.

"İşte o günlerde Eskişehir'e giderek kuvvetlerimizi düzene sokmaya çalıştım. Gerilerden takviyeler getirterek İnönü-Eskişehir arasında bir savunma cephesi kurulmasını sağladım."

"Yani, bir bakıma düşmanı durdurmuş sayılırsınız."

"Öyle denebilir. Ama gel gör ki Ankara kaynıyordu. Meclis'te büyük eleştiri ve saldırılara uğradım. Oysa işbaşına geçeli daha iki ay bile olmamıştı. Biliyorsun, Yunan ordusu İzmir bölgesine yerleşmiş, saldırıya hazırlanıyordu. İstanbul Hükümeti de ordumuzu felce uğratacak olaylar yaratmaya ve Kuvayı Milliye'yi yok etmeye uğraşıyordu.

"Çöküşü önlemek için savunma önlemlerini almak gerekiyordu. Yunan saldırısının olacağı önceden çok belliydi. Önlem alınmazsa bunun sorumluluğu İstanbul Hükümeti'ndeydi. Kuvvetlerimiz iç ayaklanmaları önlemek için Adapazarı'na, Hendek'e, Zile bölgesine gönderilmişti.

"İstanbul Hükümeti, Yunanlıları bir yana bırakıp bizim karşımıza Anzavur kuvvetlerini çıkarttı. Yani hem halife ordusuna karşı savaşmak zorundaydık hem de Yunanlılara karşı."

"Ne kadar zor."

"Evet, çok zor günler geçirdik. Her yerden bana sayısız telgraf geliyordu: 'Çok büyük ve düzenli kuvvetler yollayınız. Şu kadar cephane gönderiniz. Bunlar gelmiyorsa yeniliriz,' diye. Bizim görevimiz onlara dayanma gücü ve umut vermekti.

"Düşman bir yandan da Tekirdağ'a asker çıkartarak Edirne üzerine yürüdü. Kendi kuvvetleriyle bağlantısı kesilen Kolordu komutanı Cafer Tayyar Bey esir edildi. Hem de nasıl biliyor musun? Cafer Tayyar Bey kendi kuvvetleriyle irtibatını kaybetmiş bir biçimde atla dolaşırken düşmana esir düşmüş. Kolordumuz da

büsbütün dağıldı. Sonuç olarak Trakya baştan başa Yunanlıların eline geçti."

"Ne felâket!"

"İşte o sıralarda Çerkez Ethem, kardeşi Reşit ve Tevfik beyler Yeşil Ordu'yu kurdular. Çerkez Ethem Ankara'ya geldi, herkesçe beğenildi ve övüldü. Yozgat'ta bir ayaklanma baş göstermişti. Çerkez Ethem oraya gidip bu ayaklanmayı bastırdı. Kendisine övgüler yağmaya başlayınca Ethem ve kardeşleri şımardılar. Türk ordusunda değerli hiçbir subay ve kumandan bulunmadığını söylemeye başladılar. Kendilerinin herkesten üstün birer yiğit olduklarını sandılar. Doğrudan valilere emirler gönderdiler ve emirlerini yerine getirmeyenlerin asılacağını söylediler. Daha da neler! Çerkez Ethem Yozgat'ta milletvekillerinin önünde ne demiş biliyor musun, 'Ankara'ya dönüşümde Büyük Millet Meclisi Başkanı'nı Meclis'in önünde asacağım.'"

"Ne küstahlık Paşam!"

"Evet nelerle uğraştım görüyor musun? Meclis'te de homurdanmalar başladı. 'Bu iş ordu işi değil, düzenli kuvvet yaratalım diye uğraşırsak kıyamete kadar sonuç alamayız. Ah nerede Çerkez Ethem? Bize çeteler gerek, çete ve gerilla savaşları olmadan zafere ulaşamayız. Aslında bu iş silâhla da halledilmez. Avrupa devletleriyle siyaset yollarını görüşmeliyiz, İstanbul galiba haklı...'

"Görüyor musun? Ne sözler söylediler? Öte yandan da başımızda Ermeni sorunu vardı. Erivan, Gümrü ve Kars yöresinde bir Ermeni devleti kurulmuştu. Bu devleti Taşnak Partisi yönetiyor, İngilizlerden ve Fransızlardan yardım alıyordu. Biz ileride bütün gücümüzü Yunanlılara karşı kullanabilmek için önce Ermenistan'a savaş açmaya karar verdik. Doğu illerinde seferberlik ilan ettik. Kâzım Karabekir Paşa'yı Doğu Cephesi komutanlığına getirdim.

"Ermeniler bu sırada Oltu'da kurulan Türk yönetimine karşı harekete geçerek bütün o bölgeyi ele geçirdiler. Geçen ayın sonlarında da sınır bölgelerindeki kuvvetlerimize saldırdılar.

"Bunun üzerine ordumuz ileri yürüyüşe geçti. Sarıkamış'ı,

Göle'yi ve sonra Kars'ı geri aldık. Bu durumda Ermeniler savaşı bırakmak zorunda kaldılar."

"Bu çok önemli bir başarı Paşam. Hiç değilse Doğu Cephesi'nde sorun çözülmüş oluyor."

"Evet, o sorunu çözdük. Ama Çerkez Ethem ve kardeşleriyle hâlâ uğraşmak zorundayız. Bunlar kendi başlarına buyruk olmak sevdasındalar. Ben Batı Cephesi Kumandanlığına İsmet Bey'i getirdim, deli oldular. İsmet Bey'e bir tel çekerek şöyle demişler:

"'Kuvayı Seyyare (kendi birlikleri), ne bir fırka ne de düzenli bir kuvvet haline getirilemez. Bu dikkafalı adamların başına ne bir subay ne de memur konulabilir. Çünkü bunlar subay gördüler mi, Azrail görmüş gibi isyan ederler. Bizim müfrezelerimiz Pehlivan Ağa, Sarı Mehmet, Topal İsmail gibi adamlar tarafından yönetilir. Bölük âmirleri de yazdığını okuyamaz, okuduğunu yazamaz adamlardır. Kuvayı Seyyare'nin gelişigüzel yönetilmesi gerekir.'

"Durum çok gerginleşmişti. Sen gelmeden birkaç gün önce Çerkez Ethem tepeden tırnağa silâhlı adamlarıyla buraya geldi. Bu binayı âdeta bastılar. Adamlarından bazıları kapıları tuttu, bazıları merdiven başına dikildiler. Ethem çalıştığım odaya daldı. Maksadı neydi anlayamadım. Bana gözdağı vermek istiyordu galiba. Ben çok soğukkanlı davrandım. Kendisini nezaketle kabul ettim. Hal hatır sordu. Konuşmayı dağıtmadı. Muhakkak ki bazı üstün nitelikleri vardı, ama dengesiz kardeşlerinin etkisinde kalıyordu. Yanımdan saygıyla ayrıldı. Dışarıdaki silâhşorlarını peşine takarak çekildi gitti."

"Paşam, çok büyük tehlike atlatmışsınız. Karşı koyacak olsaydınız silâha sarılacaklardı."

"Evet, ben de öyle sanıyorum."

Akşam olmuş, saat ilerlemişti. Mustafa Kemal konuşmayı burada keserek,

"Kızım" dedi, "bu akşamlık bu kadar. Olayları bundan sonra birlikte yaşayacağız."

Fikriye, artık Direksiyon Binası'nın hanımı olmuştu. Evi kendi zevkine göre yerleştirdi ve düzene soktu. Masalara örtüler ser-

di ve vazolara çiçekler koydu. Mustafa Kemal akşamları genelde eve birkaç yakın arkadaşıyla birlikte geliyor ve Meclis'te başlattıkları tartışmaları orada sürdürüyordu. Kimler vardı Paşa'nın en yakın çevresinde: Kılıç Ali, Recep Zühtü, Salih Bozok, Ruşen Eşref, Mazhar Müfit, İbrahim Süreyya, Doktor Fikret ve Fuat Bey. Fikriye sofrayı hazırladıktan sonra yatak odasına çekiliyor ve Paşa'nın arkadaşlarıyla birlikte sofraya oturmuyordu. Ne var ki genelde Paşa geç saatlere kadar leblebi ve çerezle demlendikten sonra yemeğe geçileceği zaman Fikriye'yi de sofraya çağırıyordu. Ama yemek faslı sona erer ermez, Fikriye yine odasına çekiliyordu. Arkadaşları, Direksiyon Binası'na yanlarına eşlerini almadan geldikleri için Paşa Fikriye'nin orada bulunmasının yersiz olacağını düşünüyordu. Fikriye de bu geliş gidişler sırasında hiç söze karışmadan konuşmaları uzaktan dinlemekle yetiniyordu.

Fikriye'nin Ankara'ya gelmesinden yaklaşık iki ay sonra, ağabeyi Ali Enver kendisini görmeye geldi. İki kardeşin arası son zamanlarda pek iyi değildi. Fikriye çoğu zaman Ali Enver'e ters düşüyordu. Ali Enver de kardeşinin Mustafa Kemal'le ilişkisini hiç onaylamıyordu.

Ali Enver, kardeşinin Direksiyon Binası'nda kaldığını öğrenince doğru oraya gitti. Fikriye, ağabeyinin kendisini kınamasından biraz ürküyordu. Onun ne yapacağı hiç belli olmazdı. Kardeşinin gelenekler dışında bir ilişki içinde olmasına karşı geleceği belliydi.

Karşılaştıklarında yine de kucaklaştılar, öpüştüler. Bir süre sonra Ali Enver,

"Fikriye," dedi, "bu işin sonu nereye varacak? Çok tehlikeli bir yoldasın. Seni uyarmaya geldim. Mustafa Kemal'i sevmene bir şey demiyorum ama aynı çatı altında yaşamanız biraz tuhaf olmuyor mu? Herkes ne der buna? Ailemizin namusunu hiç düşünmüyor musun?"

Fikriye soğukkanlı bir sesle,

"Ağabey, biz evlendik," dedi.

"Nasıl? Ne diyorsun? Niye hiç haberim olmadı? Neden hiç kimse evliliğinizi duymadı?"

"Anlatacağım ağabey, telâş etme. Bütün olayları bir bir sana anlatacağım. Hiç sinirlenmeden lütfen beni dinle.

"Ankara'ya geldikten üç hafta sonra, aralık ayının karlı bir perşembe akşamı Mustafa Kemal Direksiyon Binası'ndaki salonda rakısını yudumlarken bana şöyle dedi:

"'Çocuğum, sana bu akşam hiç beklemediğin bir şeyler söyleyeceğim. Seninle evlenmeye karar verdim. Bunu ne zamandır düşünüyordum. Sen buraya gelince durum çok değişti. Seninle aynı evde yaşıyoruz. Bu olayı bir gün bana karşı kullanabilirler. Evime genç bir kızı kapattığım ve onunla geleneklerimize uygun olmayan bir şekilde ilişki kurduğum söylenebilir. Böyle bir duruma düşmemizi istemem. Eğer bu nikâhlanma düşüncesi sana da uygun geliyorsa hemen gerekeni yaparım.'

"Ben derhal yerimden fırlayarak Mustafa Kemal'i kucakladım.

"'Ne demek Paşam, mutluluktan deli olurum,' dedim. 'Bu benim yıllardan beri heyecanla, sabırsızlıkla beklediğim bir şey. Dünyanın en talihli kadınıymışım meğer. Paşam şu anda mutluluktan ölebilirim. Düşününüz, evinizin kadını olacağım.'

"'Zaten evimin kadınısın.'

"'Ama artık kimse beni yadırgamayacak. Ne Fuat Ağabey'im ne de Enver Ağabey'im. Başkalarının gözüne kötü görünmeyeceğim. Arkadaşlarınızın eşleri beni küçümseyemeyecekler.'

"'Zaten kimse seni küçümsemiyordu, kimin haddine.'

"'Öyle ama Paşam, bilemeyiz ki kimin ne söylediğini. Aslında benim hiç umurumda değil. Kim ne derse desin. Ben sizinle beraberim ya. Benim için önemli olan o.'

"'Çok doğru söylüyorsun çocuğum, ama gene de önlem almakta yarar var. Sen bu evlenme işine sıcak bakıyorsan, bunu hemen iki gün içinde çözebiliriz.'

"'Ne diyorsunuz Paşam? Sıcak bakmak ne demek? Buna hayır diyeceğimi mi düşünüyordunuz?'

"'Hayır, hiç düşünmüyordum. Bak, bu iş şöyle olacak. İki gün sonra ben buraya Şeriye Vekili ve eski Karacabey Müftüsü Mustafa Fehmi Efendi'yi çağıracağım, nikâhımızı o kıyacak.'

"'Peki düğün yapmayacak mıyız?' diye sordum. O şöyle dedi:

"'Hayır kızım, şimdi onun hiç sırası değil. Bunu ileride yaparız. Şimdilik evlendiğimizi hiç kimse duymayacak.'

"'Ağabeyime de söylemeyecek miyiz?'

"Mustafa Kemal bir an düşündükten sonra,

"'Hayır, acele etmeyelim. İleride bunu birlikte anlatırız. O da çok sevinir.'

"Ben, 'Nasıl uygun görüyorsanız öyle olsun Paşam,' dedim.

"Mustafa Kemal yine bir süre düşündü, sonra bana,

"'Çocuğum, nikâhımızın duyulmasını istemiyorum. Çünkü her şeyden önce annemin rızasını almam gerek. Bunu alacak zamanımız yok. Kendisine nasıl haber verebilirim? Düğünümüzde mutlaka bulunmak ister. Bugünkü koşullar altında onu buraya getirtemeyeceğime göre, nikâhımızın duyulmasını da istemem.'

"Mustafa Kemal bana karşı bir sorumluluk duygusu taşıyordu. Benimle olan yakın ilişkisinin kötü yorumlara yol açmasını hiç istemiyor ve beni kanatlarının altına alıyordu. Bana belki âşık değildi ama benim kendisini çılgınca sevdiğimi biliyor ve beni korumaya, üzmemeye, mutlu etmeye çalışıyordu.

"Ben, 'Peki, Zübeyde Yengem ne der evlenmemize? Karşı çıkar mı? diye sordum.'

"'Çıkmaz, hiç sanmıyorum,' dedi. 'O seni kendi kızı gibi sever ama izin almadan evlenirsem ona büyük saygısızlık etmiş olurum. Çok bozulur ve beni hiç affetmez. Ortalık düzelince bu işi hallederiz. Ama şimdilik bunu duyurmayalım.'

"'Nasıl isterseniz öyle olsun Paşam. Peki, yakın arkadaşlarınız da bunu bilmeyecekler mi? Örneğin Salih Bozok Bey, Cevat Abbas Bey, Kılıç Ali Bey, Nuri Bey?...'

"'Zamanı gelince elbette hepsi öğrenecekler, ama her şeyin bir sırası var. Karar verilen bir şeyin uygulanması için zamanının geldiğini bilmek gerekir. Zamanı gelince de hiçbir şeyi kaçırmamak doğru olur.'

"Ben kendisine nikâh şahidi olarak kimleri düşündüğünü sordum. Şöyle cevapladı:

"'Söyleyeyim. Fuat Ağabey'ini ve Muzaffer Kılıç'ı.'

"'Ne kadar hoş. Fuat Ağabey'im çok sevinecek. O ne zamandan beri evlenmemizi isterdi.'

"'Ben de öyle biliyorum. O yüzden onu nikâh şahidi yapacağım. Bunu hiç kimseye duyurmayacak.'"

Fikriye'nin bu anlattıklarını dinleyen Enver buruk bir sesle,

"Buna çok şaşırdım," dedi. "Fuat sana benden daha mı yakın? Ben senin öz ağabeyinim, o ise akraba. Bu işi benden gizlemenin gereği var mıydı? Benim bildiğim Mustafa Kemal açık sözlüdür, dürüsttür, merttir. Hiç gizli kapaklı iş yapmaz. Yoksa ben üzülmeyeyim diye bu evlenme işini sen mi kafanda kurdun?"

"Hayır, hayır, uydurmuyorum, bu iş böyle oldu."

"Ben nasıl olsa bu olayı Fuat Ağabey'inden de, Muzaffer Kılıç'tan da öğrenirim. İkisi de yakın arkadaşımdır."

"Ağabey, bu konuyu şimdi hiç onlara açmasanız daha iyi olur. İkisi de bu konuda konuşmak istemeyeceklerdir."

"Peki, öyle olsun, sen anlatmaya devam et."

"Mustafa Kemal bana evlenme müjdesini verdikten sonra şöyle dedi:

"'Ben her zaman imam nikâhına karşı olmuşumdur. Nikâhın devlet ya da belediye temsilcisi tarafından kıyılması gerektiğine inanırım. Biliyorum, Osmanlı aile hukuku, şeriata dayalı mecelle tarafından düzenlenmiştir. Mecelle, erkeğin çok eşli olmasına izin verir. Türk kadınının bilimsel, ahlâksal, sosyal ve ekonomik alanlarda erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve koruyucusu olmasını kabul etmez. Biz ileride bir Medeni Kanun çıkartarak bu işleri bir düzene sokacağız. Devlet ya da belediye temsilcisi önünde yapılmayan evlenmeleri geçerli saymayacağız. Aile tek eşli evliliğe dayanacaktır. Kadınlar milletimizin gerçek anaları olacaktır. Fikret'in dediği gibi, *Elbet sefil olursa kadın, alçalır beşer (insanlık).* Kaçgöç kalkacak, tesettür (örtünme) kalkacak, çok karılılık kalkacak. Bir gün o günlere erişeceğiz. Ama bugün ne yapabiliriz? Ben nikâhımızı Şeriye Vekili'nin kıymasını uygun gördüm. Şeriye Vekili hem din adamıdır, hem de devlet temsilcisi. Evlenme işini böylece imamın tekelinden kurtarmış olacağız.'"

Ali Enver Fikriye'nin bu sözlerini büyük bir dikkatle dinledi.

Onun da Mustafa Kemal'e büyük bir saygısı ve güveni v[illegible]. Kardeşinin anlattıkları kendisini büyülemiş gibiydi. Bu nikâh olayına mutlaka inanmak istiyor ve kardeşini güç durumda bırakmaktan çekiniyordu.

Fikriye konuşmasını şöyle sürdürdü:

"Gerçekten de her şey Mustafa Kemal'in dediği gibi oldu. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ilk Şeriye Vekili Mustafa Fehmi Efendi iki gün sonra Direksiyon Binası'na geldi. Görevinin ne olduğunu biliyordu. Fuat Ağabey'im ve Muzaffer Kılıç ile kucaklaştılar. Mustafa Fehmi Efendi,

"'Çok hayırlı bir iş için buraya çağrıldığımı biliyorum,' dedi. 'Ama Paşa Hazretleri bunu gizli tutmak istiyorlar. Biz de öyle yapacağız. Bunu kendi eşime ve çocuklarıma bile anlatmayacağım. Sizden de aynı sadakati beklerim.'

"Fuat Ağabeyim, 'Elbette muhterem Vekil Hazretleri,' dedi. 'Paşa Hazretleri ne emretmişlerse öyle yapacağız. Çok isabetli bir karar almış olduğuna inanıyorum. Bize ne mutlu ki, nikâh şahidi olacağız. Sevgili akrabam Fikriye'nin mutluluğu beni çok sevindirecek.'

"İş kalmıştı nikâh törenlerinde geleneksel olarak belirlenen mihri muaccel ve mihri müeccelin saptanmasına. Biliyorsun, bunların birisi, evlenme aktinin oluşturulması sırasında verilmesi kararlaştırılan paradır, ikincisi de ödenmesi ertelenen, belki de boşanma durumunda ödenmesi gereken para. Bizim nikâhımızda derhal ödenmesi gereken para 10 altın, sonra ödenmesi gereken para 50 altın olarak saptandı.

"Bu paraların formalite gereği saptanması, şahitlerin gülümsemesine yol açtı. Nikâh işlemi yapılırken, Paşa'nın emir eri Ali bile salona alınmadı. Fehmi Efendi ve şahitler gittikten sonra, Ankara günlerinin en mutlu anlarını yaşadık. Sevinçten ağlamak geliyordu içimden ve sonunda gözyaşlarımı tutamadım."

Bu konuşma, ağabey-kardeş arasındaki buzların erimesini pek sağlayamadı. Ali Enver buruk ayrıldı.

• • •

Paşa'ya Direksiyon Binası artık dar geliyordu. Büyük Millet Meclisi Başkanı olarak daha rahat bir yere geçmesi söz konusuydu. O dönemde Mustafa Kemal ve çevresindekilerin yerleşmesi için düşünülen yerlerin başında Keçiören vardı. Paşa'ya orada bir yer bulundu ve arazinin düzenlenmesine başlandı. Bu arada Çankaya sırtları bazı kişilere çok çekici geliyordu. Oraya ilk yerleşenlerden Rauf Yener, evinin yakınındaki Bulgurzâdelerin kiralık köşkünün Paşa'ya çok uygun geleceğini düşündü ve bunu Ruşen Eşref'e açtı. Ruşen Eşref'in buna aklı yattı. Konudan Paşa'ya söz etti. O da Fikriye'nin Salih Bozok ve yaver Muzaffer Kılıç'la birlikte bu köşkü görmelerini istedi. Paşa evin kadını durumunda olan Fikriye'nin düşüncesini almadan karar vermek istemiyordu. Fikriye, Ruşen Eşref, Salih Bozok ve Muzaffer Kılıç hep birlikte Çankaya'daki köşkü gördüler. Fikriye köşkü çok beğendi ve derhal kararını verdi. Paşa da uygun görürse hemen oraya yerleşeceklerdi.

Ertesi gün Paşa da köşkü gördü, kentten uzak bir yere taşınmanın kendisine çok uygun geleceğini söyledi. Gardaki Direksiyon Binası'nda savunma önlemleri almak kolay değildi. Oysa o günlerin Ankara'sı, sıkı önlemler alınmasını gerektiriyordu. Köşk geniş ölçüde onarılacak ve donatılacaktı. Fikriye bu işlerle görevlendirildi. Her sabah günlük işlerini tamamladıktan sonra Çankaya'ya uzanıyor, askerlerin başında durarak gerekli işlerin yapılmasını denetliyordu. Onarım çalışmaları karda kışta üç ay kadar sürdü. Paşa'nın Çankaya'ya yerleşme kararından sonra, Ruşen Eşref, Salih Bozok, Selahattin Adil Paşa, Celâl Bey, Samsun Valisi Kâzım Paşa, Yakup Kadri, İzzettin Çalışlar, Süreyya Yiğit ve Doktor Fikret de Çankaya'da birer ev edindiler.

Çankaya'ya 1921 yılının bahar aylarında taşındılar. Köşk Fikriye'nin zevkine göre döşenmişti. Mustafa Kemal'in yakınları sık sık Köşk'e geliyorlar ve rakı sofraları geç saatlere kadar sürüyordu. O günler Fikriye'nin en mutlu olduğu günlerdi. Köşk'ün hanımefendisi oydu. Çoğu zaman Paşa'nın arkadaşları eşleriyle birlikte geliyorlar ve Mustafa Kemal herkesle ayrı ayrı ilgileniyordu.

Hiç kimse Paşa'nın Fikriye Hanım'la evli olup olmadığını araştırmıyor ve ona Mustafa Kemal'in eşi gibi davranıyordu.

Köşk'e yakın bir bağ evinde oturan Mahmut Soydan ve Fuat Bey de Köşk'ün sürekli konuklarındandı.

Fikriye Ankara çevresine yavaş yavaş alışıyordu. Ankara'da bulunan İstanbullu kadınlarla Ankara'da yaşayan kadınları bir araya getirmek kolay değildi. Halide Edip Hanım böyle bir birliğin oluşturulmasına yardımcı oldu. Bu amaçla geniş bir toplantı düzenlenmesi kararlaştırıldı. Fikriye de örgütte görev almak niyetindeydi. Bunun için Kız Muallim Mektebi'ne giderek orada bulunan Halide Edip Hanım'la görüştü. Halide Hanım Fikriye'yi tanımıyordu ama onu bir gün Mustafa Kemal'in arabasında görmüş ve 'Paşa'nın yeğeni' olduğunu anlamıştı. Fikriye'nin bu yaklaşımı Halide Hanım'ı çok duygulandırdı. Akşam Kalaba'daki evine döndüğü zaman da eşi Adnan Bey'e şunları anlattı:

"Bugün Paşa'nın yeğeni Fikriye Hanım'la tanıştık. Kendisini daha önce Mustafa Kemal'in arabasında görmüştüm. Bu güzel kadın bize her türlü yardıma hazır olduğunu söyledi. Çok tatlı ve mahzun bir sesi vardı. Epeyce konuştuk. Mustafa Kemal'e çok derin bir surette bağlı olduğunu anladım. Paşa'nın kadın dostlarından çekindiği anlaşılıyor. Daha önce de duymuştum. Fikriye Hanım Kemal Paşa'nın evini gayet iyi idare ediyor ve hemen herkesin saygısını kazanıyor. Kendisiyle evlenmek isteyenler çıkmış, hiç kimseyi kabul etmemiş. Ben inanıyorum ki Mustafa Kemal'e, anasının dışında, mevki için değil de sırf kişiliği için bağlı tek kadın odur. Ne var ki kendisini Paşa'nın nikâhına aldıracak kadar becerikli görünmüyor. Ama Fikriye, bunun bir gün olacağına inanıyor. Onun ömründe tek bağlandığı erkek Mustafa Kemal Paşa'dır. Onu kaybederse hayatını da kaybeder. Gözlerinin ve ağzının garip çekiciliği hâlâ hayalimde."

Mustafa Kemal'in bütün yakınları Paşa ile Fikriye'nin arasındaki yakınlığı biliyor ve hiç kimse bu konuda kendisini rahatsız edebilecek bir davranışta bulunmuyordu. Ama Paşa'nın düşmanları onun ilişkileri konusunda türlü dedikodular çıkartıyorlardı. 1921 Haziranı'nda Ankara'ya gelen Yakup Kadri de bu tür

söylentileri duydu. İstanbul'da çıkan *İkdam* gazetesinin temsilcisi olarak bin bir güçlükle Ankara'ya gelen Yakup Kadri, büyük bir Mustafa Kemal hayranıydı. Ama Ankara'ya gelir gelmez orada Paşa'yı yıkmaya çalışanların boş çabalarını görünce hayretlere düştü ve şunları yazdı:

"Tarihsel gerçeklere bağlı kalmak gayretiyle itiraf etmek gerekir ki, Mustafa Kemal Paşa herkes tarafından sevilen, yani popüler olan bir insan değildi. Meclis içinde olsun, dışında olsun çeşitli cephelerden ona karşı gelenlerin sayısı epeyce çoktu. Bunların mırıltıları, homurtuları Ankara'ya ayak bastığım ilk günlerden itibaren kulaklarımı tırmalamaya başlamıştı. Başta özel yaşamına dair yapılan mahalle kahvesi dedikoduları, bunun arkasından biraz daha ciddi görünen tenkitler çıkıyor. Bu dedikodular, üstünde durulmaya değmeyecek kadar amiyanedir (bayağıdır)."

Demek ki Mustafa Kemal'in özel yaşamıyla ilgili dedikodular çıkarılıyordu. Paşa da bunları tahmin edebildiği için gereken önlemleri almış ve Fikriye ile ilişkisini sağlam temellere oturtmuştu.

Yakup Kadri bu yazısını yazmadan birkaç gün önce Mustafa Kemal'i tanıma mutluluğuna ermiş ve sanki büyülenmişti. O ilk izlenimlerini *İkdam*'da şöyle anlatıyordu:

"Mustafa Kemal Paşa sivil giyinmiş, ortadan biraz daha uzun boylu, zayıf ve sarışın bir zattı. Gazetede gördüğümüz resimlerin hiçbirine benzemiyordu. Kendisi bu resimlerin hepsinden daha sevimli, daha canlı, daha müstesna bir simaydı. Yüzü, renk ve çizgi bakımından, bir tunç parçası üzerine oyulmuş eski bir madalyonu andırıyordu. Elmacık kemikleri çıkık, ağız kemikleri kuvvetli ve alnı sertti. Bu yüzün bütününde çok zahmet görmüş, çok uğraşmış, çok düşünmüş kimselerin yüzündeki anlam vardı, fakat hiçbir yorgunluk belirtisi göstermemek üzere kısık ve sıcak bir sesle konuşuyor, mavi gözleri anlaşılmayan bakışlarla bakıyor, vücudu-

nun kımıldamaları genç bir parsın kımıldamaları gibi sevimli, munis bir biçimde haşin ve çevikti. Elleri durmadan iri taneli bir kehribar tesbihle oynuyor, bu tesbihi kâh bileğine geçiriyor, kâh bir ucundan tutup çeviriyor, sağdan sola, soldan sağa sallıyordu.

"Benimle bir akran gibi konuştu. Şu dakikada oynamakta olduğu muazzam tarihsel rolün heybetini benim kadar hissediyor muydu? Hayır. Her büyük adam gibi Mustafa Kemal Paşa'da da yıldızının parıltısıyla gözleri kamaşmamış ve talihinin ihtiraslı aşkından habersiz olanların sadeliği ve alışkanlığı vardı."

Yakup Kadri, Mustafa Kemal'in çok hoşsohbet bir kişi olduğunu belirttikten sonra yazısını şöyle sürdürmüştü:

"Methedilmekten çok kaçınan bir hali vardı. Sofrada o kadar yan yanaydık ki, ikide bir dirseğim dirseğine, dizim dizine dokunuyordu. Ona bu kadar yakın olmaktan sevinç ürpermeleri içindeydim. Bu, hayatımın en şerefli bir günüydü. Günün birinde bana hayatımın en şanlı olayını soracak olan torunuma, göğsüm kabararak diyemez miyim ki, gençliğimin yüksek bir dönüm noktasında, bir yaz günü Mustafa Kemal Paşa ile yemek yedim."

Mustafa Kemal'in işte böylesine büyüleyici bir kişiliği vardı. Kin gütmüyor ve sevdiklerini mutlu etmek için elinden geleni yapıyordu. Fikriye'yle olan ilişkilerinde de bu karakterinin rolü oldu. Onu kırmamak ve güç durumda bırakmamak için elinden geleni yaptı. Ne var ki, Fikriye'yi kendine, yaşam boyu sürecek bir eş olarak seçmemişti. Hiçbir zaman ona böyle bir söz söylememiş ve umutlandırmak istememişti. Halide Hanım'ın gözlemlerinden de bu çıkıyordu. Fikriye'nin yaşamında hiç başka bir erkek yoktu ve olmayacaktı. O yalnız Paşasına âşıktı. Onun bütün dramı buradaydı. Bu aynı zamanda Mustafa Kemal'in de dramıydı. Çünkü o Fikriye'ye hiçbir zaman âşık olmamıştı. Ama onu bunalımlara sürüklememek için de çeşitli yollar aramıştı. Zaten

zarifliği, inceliği, nezaketi, duygusallığı başka türlü davranmasına engeldi. İşte bu koşullar Mustafa Kemal'in duygusal alanda mutsuzluğunun nedeniydi. Ve Mustafa Kemal bu soruna çözüm bulamadı.

XII

Sakarya-Dumlupınar-Büyük Taarruz

O sıralarda cephede neler oluyordu? Yunanlılar II. İnönü yenilgisinden sonra geniş bir saldırı hazırlığına girişmişler ve seferberlik ilân etmişlerdi. Anadolu'daki asker, cephane ve top sayısını da artırmışlardı. İnönü'de uğradıkları yenilginin öcünü almaya kesin kararlıydılar. 1921 yılının 10 Temmuzu'nda büyük bir saldırı başlattılar. Türk ordusu buna yeterli ölçüde hazırlıklı değildi. Yunanlılar Bursa cephesinden saldırı geçerek Kütahya-Eskişehir bölgesine kadar ilerlediler. Güneyde de Uşak'tan Afyon'a saldırdılar. Bir hafta sonra Eskişehir ve Seyitgazi de Yunan askerinin eline geçti. Böylece Batı Anadolu'nun büyük bir bölümü Yunanlıların işgaline uğramış oluyordu. Yunan ordusunun hedefi artık Ankara'ydı. Kütahya'da Yunan kralı Konstantin'in başkanlığında yapılan bir toplantıda, ağustos ortalarında yapılacak büyük bir saldırıyla Ankara üzerine yürünmesi kararlaştırıldı.

Cepheden çekilen Türk askerleri perişan durumdaydılar. Yunan askerleri girdikleri köyleri yakıyorlardı. Halkın morali bozulmuş ve direniş umutları sarsılmıştı. Yunanlılar her yerde coşkuyla bu başarılarını kutluyor, İstanbul'da padişah yandaşları da Mustafa Kemal'in artık tam bir yenilgiye uğradığına sevinerek bayram ediyorlardı. Panik havası Ankara'yı da kaplamış ve başkentin Kayseri'ye taşınması için göç başlamıştı. Zaferden umudu kırılanlar, at arabaları ve kağnılarla Ankara'dan uzaklaşıyorlardı.

Meclis'in Kayseri Lisesi'nde toplanması için hazırlıklar yapılıyordu. Toplantı salonuna, bu amaçla bir kürsü bile yerleştirilmişti. Memur ve subay aileleri ve yatılı okullar Kayseri'ye taşınıyordu. İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başbakan durumunda) Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, 1921 Temmuzu'nun son günlerinde

Meclis'in yaptığı bir gizli oturumda, bu durumu açıklayarak şöyle demişti:

"Meclis, verdiğimiz karar gereği Kayseri'ye taşınacaktır. Bu iş bir hafta içinde yapılmalıdır. Yani bir hafta içinde ağırlıkların taşınması gerekir. Meclis'in bir bölümü de Kayseri'ye gider, Meclis binasını ve toplantı salonunu düzenler, Meclis'in geri kalan bölümü de burada kalır ve tartışmaları burada sürdürür. Tehlike olmazsa hep burada kalır."

Bunun üzerine Dersim mebusu Diyap Ağa da söz alarak,

"Efendiler," dedi, "biz buraya kaçmaya mı geldik, yoksa kavga ederek ölmeye mi?"

Böylesine gergin bir hava vardı Ankara'da. Ordu neyle beslenecek, silâh ve cephane nereden bulunacak, bunlar nasıl taşınacaktı? Bu sorunlara çare bulmak için olağanüstü önlemler almak gerekiyordu. Meclis Başkanı ve Başkumandan Mustafa Kemal, kendisine verilen yetkilerle 23 Temmuz-5 Ağustos günleri arasında Tekalifi Milliye (Ulusal vergiler) diye adlandırılan bazı emirler yayınladı.

Bunlar, hükümete eşi görülmemiş yetkiler veriyordu. Örneğin ordunun giyimini sağlamak amacıyla her hane, orduya birer takım çamaşır, birer çift çorap, birer çift çarık vermekle yükümlü tutuluyordu.

Başka bir emre göre de tüccarın ve halkın elinde bulunan 'rengi ne olursa olsun çamaşırlık bez, amerikan patiska, pamuk, yıkanmış ya da yıkanmamış yün, tiftik, yazlık ve kışlık kumaşlar, kalın bezler, kösele ve iğne, taban astarlığı, yemeni, çarık, potin, demir, kundura çivisi, yular, kolan, kaşağı, sicim ve urgan stokları'na el konacaktı.

Yine başka bir emre göre de elinde taşıt olan herkes, her ay ordu malzemelerinin bir bölümünü kendi aracıyla 100 km'lik bir uzaklığa taşımak zorunda tutuluyordu.

Başka bir emirle de herkes, elinde bulunan buğday, arpa, saman, un, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvan, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay ve mum stoklarının yüzde 40'ını orduya vermek zorunda bırakıldı.

8 Ağustos 1921'de yayınlanan bir emirle de şunlar isteniyordu: Dört tekerlekli yaylı arabaların, at, öküz ve kağnıların hayvanlarıyla birlikte, binek ve top çeken hayvanların, katır ve yük hayvanlarının, develerin ve merkeplerin yüzde 20'sinin orduya teslimi.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti, İstiklal Savaşı'na işte böyle hazırlandı. Halk da bu savaşın kazanılması için de elinde avcunda ne var ne yok verdi.

Yine o günlerde, Ziya Gökalp bir at arabasına, Ahmet Ağaoğlu da iki mandanın çektiği bir kağnıya binerek yola çıktılar. Ziya Gökalp'in niyeti Diyarbakır'a gitmek, Ağaoğlu'nun amacı ise Erzurum'a ulaşabilmekti. Ağaoğlu yatağını yorganını kağnıya sermiş, semaverini de yanına almıştı.

Artık kentin merkezi sayılan Meclis'ten, Karaoğlan çarşısından ve Taşhan'dan Çankaya'ya gidecek tek araç yoktu. Ruşen Eşref bir araba beygiri bulmuştu. Bu beygire Yakup Kadri'yle nöbetleşe binerek Çankaya'ya gidip geliyorlardı.

Yunan saldırısı sürerken Meclis'te sert tartışmalar oluyor ve muhalefet mebusları Mustafa Kemal'i cepheye gitmemekle suçluyorlardı. Ordunun uğradığı bozgun, kötümser konuşmalara yol açtı. Birçok milletvekili, "Ordu nereye gidiyor? Millet nereye sürükleniyor? Bunun sorumluları kimdir? Onu göremiyoruz," diye homurdanmaya başladı. Bazıları da, "Ankara önünde yapacağımız savaşta uğrayacağımız yenilgi bize davayı kaybettirir. Mustafa Kemal mutlaka kumandayı ele almalıdır," diye haykırıyordu.

Mustafa Kemal ordunun başına geçmeye hazırdı, yeter ki Meclis kendisine istediği yetkileri versin. Meclis'teki konuşmasında şöyle diyordu:

"Efendiler, dün Sakarya'nın ötesinde, bugün Sakarya'nın berisinde, yarın belki Ankara'nın girişinde İstiklal Savaşı'mızı sürdüreceğiz ve bir gün düşmanı muhakkak vatanımızda boğacağız."

Paşa geçici bir süre için Millet Meclisi'nin elindeki yetkilerin kendisine verilmesini istiyordu. Uzun tartışmalardan sonra Meclis bu yetkileri Mustafa Kemal'e vermek zorunda kaldı. Tek umut, Mustafa Kemal'deydi.

O güne kadar Mustafa Kemal, savaşı, Ziraat Mektebi'ndeki Genelkurmay başkanlığından yönetiyordu. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Milli Savunma Bakanı Refet Paşa sabahlara kadar orada cephe haberlerini alıyorlar ve Mustafa Kemal cephedeki komutanlara oradan emirler gönderiyordu. Paşa harita üzerine kırmızı ve mavi bayraklar yerleştirerek durumu bütün ayrıntılarıyla izliyordu. Artık geceleri ne Çankaya'ya gidebiliyor ne de Fikriye'yi görebiliyordu. Genelkurmay'da sabahladığı geceler çoktu. Ama her gün yine nefti renkli avcı elbisesiyle, ütülü gömleğiyle, tıraş olmuş halde komutanlarının ve Meclis'in karşısına çıkabiliyordu.

Sabahleyin yanındaki kumandanlar evlerine dönerken, Mustafa Kemal, uykusuz geçen saatlerin ardından birlikte kahve içebileceği bir arkadaş arıyordu. O sıralarda böbrekleri ağrıyordu. Gün ağardıktan sonra Çankaya'ya dönmesinin tek nedeni, sıcak bir banyo aldıktan sonra bir saat kadar dinlenebilmekti. Fikriye de hiç uyumadan kendisini sabahlara kadar bekliyor ve ona birazcık moral vermeye çalışıyordu.

Mustafa Kemal yorgundu, avurtları çökmüş, yüzü bembeyaz olmuştu; ama düşmanı yeneceğine tam bir güveni vardı.

Meclis 5 Ağustos 1921'de kendisine istediği yetkileri verdikten bir hafta sonra da, Fevzi Paşa'yla birlikte Polatlı'daki eski başkumandanlık karargâhına gitti. Paşa'nın cepheye gitmesi artık yeni bir umut kaynağı oluyordu.

İşte o sıralarda 100 km'lik cephe kurulmuş ve ordunun ana bölümü, düşman ordusuyla ilişkiyi keserek Sakarya Nehri'nin gerisinde toplanmıştı. Ankara'da cepheye gönderilen trenlerin lokomotiflerinde, yakacak kok kömürü bile bulunmuyordu. Milli Savunma Bakanı Refet Paşa, Kayaş'taki söğütleri kestirerek trenleri işletiyordu. Yunan ordusu da işgal edilen kent, kasaba ve köylerin dışında hiçbir şey elde edemediği için bir süre durup toparlanmayı yeğlemişti. Mustafa Kemal işte o günlerde cepheye ulaştı. Birkaç gün sonra 13 Ağustos'ta düşman ileri yürüyüşe geçti ve dört gün sonra Türk ordusuyla karşı karşıya geldi. Ama güçlü bir saldırıya geçmek için durumu elverişli bulmadığı için on gün ka-

dar beklemede kaldı. Yunanlıların amacı Türk ordusu kuşatarak yok etmek, sonra da Ankara'ya gelerek Meclis'i ve Hükümet'i dağıtmak, ardından da bütün Anadolu'ya egemen olmaktı.

Yunan ordu komutanları koşulların elverişli olduğunu düşündükleri 23 Ağustos sabahı büyük saldırıya geçtiler: 'Sakarya Meydan Muharebesi' denen savaş, işte böyle başlamış oluyordu. Yunan askerleri büyük bir direnişle karşılaştılar. Onlar zaman zaman yer yer ilerlediler, Türk birlikleri zaman zaman geri cephelere çekildi. Ortada ne yenen vardı ne de yenilen.

Yunan Başkomutanı Papulas ise Türk ordusunu yok ettiği kanısındaydı. 6 Eylül'de Atina'ya yolladığı bir raporda şöyle diyordu: "Türk ordusunu yendim. Sakarya Nehri'nin doğusuna yerleştim. Oysa bizim planımızın sadece birinci bölümü sona ermiş, ikinci aşaması henüz uygulamaya konmamıştır. Birinci aşama tam tasarladığımız gibi gerçekleşti. Şimdi ikinci aşama başlıyor."

General Papulas umutlu düşler kurarken, Mustafa Kemal Paşa, Fevzi ve İsmet paşalarla birlikte Yunan cephesine yapılacak saldırının ayrıntılarını inceliyordu. Gelen haberlere göre, düşman yeni bir saldırının hazırlıkları içinde değildi. Yunanlılar Türk ordusundan korkmamanın rahatlığı içindeydiler. İşte onların bulundukları bu uyuşukluk anında, Mustafa Kemal orduya taarruz emrini verdi. İki gün süren muharebede, Yunanlıların hazırlıksız oldukları bir kez daha görüldü... 10 Eylül'de Mustafa Kemal kesin kararını vermişti, bütün cephelerden saldırıya geçilecekti. Askerler o gün siperlerden sıçrayarak düşman mevzilerine saldırdılar. Yunan askeri topunu tüfeğini bırakarak kaçmaya başladı.

Durum birdenbire değişmişti. Yunan ordusu hemen çekilmeye başladı. Ama Türk ordusu düşmanın peşini bırakmıyor, onlar da inatla direnmeye çalışıyordu. Düşmanın o günlerde yaptığı saldırıların hepsi kırıcı ve ezici bir biçimde geri püskürtüldü. Bu, Yunan ordusu için büyük bir bozgundu, Yunan askerleri tüm cephelerde Türk ordusuyla teması keserek Batı'ya doğru çekilmek zorunda kaldı. Türk ordusu 22 gün, 22 gece süren bir meydan savaşını kazanmış ve Yunan ordusunu perişan bir halde Sakarya bölgesinden kovmuştu.

Sakarya Zaferi, İstiklal Savaşı'nın dönüm noktasıydı. Bu zafer, Yunanlıların Anadolu'yu ele geçirme düşlerinin sona ermesi anlamına gelebilirdi. Yunanlıların başarılarına güvenmiş olan büyük ülkeler için de bu bir düş kırıklığı yaratıyordu. Demek ki Anadolu'da bir direniş eylemi vardı ve Mustafa Kemal'in çevresinde oluşan yeni devlet, hiç de öyle küçümsenecek güçte bir devlet değildi. Bu Yunan yenilgisi, yeni birtakım gelişmelere yol açacak nitelikte bir olaydı. Mustafa Kemal Sakarya Zaferi'nden sonra şöyle diyordu:

"Hiç kimsenin hakkına saldırıda bulunmadığımız gibi, başkaları tarafından da hakkımıza ve bağımsızlığımıza saygı gösterilmesini beklemekten başka bir davamız yoktur. Silâhlarımızı ancak amacımıza tümüyle ulaştıktan sonra bırakacağız."

Mustafa Kemal Sakarya Zaferi'nden sonra Ankara'da coşkuyla karşılandı.

Yine sırtında her zamanki avcı ceketi, başında astragan kalpağı, sırtında bembeyaz ve tertemiz ipek gömleği ve özenle bağlanmış kravatı vardı. Üzerinde, 22 günlük savaştan en ufak bir iz bile yoktu. Gülümsüyordu. Yakın dostları onu kutlayacak söz bulmakta güçlük çekiyorladı.

19 Eylül 1921'de Meclis'e geldi. Alkışlar ve coşkun gösteriler arasında Sakarya Zaferi nedeniyle kendisine 'Mareşal Rütbesi' ve 'Gazi' unvanı verildi. Mustafa Kemal Paşa Meclis'te yaptığı konuşmada şöyle dedi:

"13 Eylül günü Sakarya Nehri'nin doğusunda düşman ordusundan eser kalmadı. 22 gün ve 22 gece aralıksız devam eden Sakarya Meydan Muharebesi, yeni Türk devletinin tarihine cihan tarihinde eşi olmayan bir örnek kazandırdı."

Sakarya Meydan Muharebesi'nin sürdüğü günlerde Fikriye, Çankaya'da, her gün cepheden haber bekliyordu. Ne var ki Çankaya'ya kim, nereden haber getirecekti? Fikriye bu yüzden günaşırı Meclis'e giderek bir şeyler öğrenmeye çalışıyordu. Milletvekilleri genelde toplantıda oldukları için onlara ulaşmak da kolay olmuyordu. Yalnız öğle saatlerinde bazı milletvekilleriyle görüşme fırsatı çıkıyordu. Örneğin bazı bakanları Meclis'in karşısında-

ki Millet Bahçesi'nde dinlenirlerken görme olanağı çıkıyordu. İktisat Vekili Celâl Bey, Maliye Vekili Hasan Saka, Adliye Vekili Refik Şevket çoğu zaman Millet Bahçesi'nde gezinirlerdi. Hepsi de Fikriye'yi tanıyordu. Genç kadın onlardan haber alabilmek için bazan saatler boyu beklerdi.

O günlerde muharebe alanından Ankara'ya, tren ve arabalar dolusu yaralı taşınıyor ve bütün kadınlar onlara yardım edebilmek için hastanelere koşuyordu. Kızılay yeni yeni pavyonlar kurdurmaktaydı, yaralılara oralarda bakıyorlardı. Ankara'da bir tek cerrah vardı; Mim Kemal Bey. Bu doktor, bazı günler 20-30 yaralıya neşter vurmak zorunda kalıyordu.

Zafer haberleri Ankara'ya ulaşınca bütün halk bayram etti. Böyle bir şenlik hiç görülmemişti. Davullar zurnalar çalındı, oyunlar oynandı.

Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya döndükten sonra, Fikriye, Çankaya'da hayatının en tatlı on ayını yaşadı. Paşa her gün çok doluydu, Meclis toplantıları, çeşitli illerden görüşmeye gelenler, dernek temsilcileri, milletvekillerinin ve askerlerin sorunları, İstanbul Hükümeti'yle ilişkiler, Kars'ta Türk, Ermeni, Azeri ve Gürcü Dostluk Paktı'nın imzalanması, arkasından Ankara'da Türk-Fransız Antlaşması, derken Malta Adası'ndaki sürgünlerin dönüşü, Türk-Ukrayna Dostluk Paktı, arkasından İzmit'te Fransız yazar Claude Farrère ile görüşme, 20 Temmuz 1922'de Büyük Millet Meclisi'nin kendisine başkumandanlık yetkisi vermesi... Bunlar, o günlerin coşkulu olaylarıydı. Ama onu en çok mutlu eden olaylardan biri de Zübeyde Hanım'ın Ankara'ya gelişiydi.

1922 Haziranı'nda ünlü Fransız yazarı Claude Farrère Mustafa Kemal'le görüşmek istemiş, Paşa da bu görüşmenin İzmit'te olmasını uygun bulmuştu.

Claude Farrère İzmit'e geldiği yıl, 46 yaşında ünlü bir roman yazarıydı. Daha önce de İstanbul'a gelmiş ve İttihatçılara karşı Abdülhamit'i savunan yazılar yazmıştı. Türklere büyük sempatisi vardı. Mustafa Kemal de Fransız kamuoyunu kazanmak için Claude Farrère'in desteğini elde etmeyi düşünüyordu. Onun onuruna İzmit'te bir çay partisi düzenlendi.

Mustafa Kemal o çayda Claude Farrère'e büyük ilgi ve yakınlık gösterdi. Kendisini Türkiye'de bir dostluk çemberi içinde görmekten çok mutlu olduğunu belirttikten sonra şöyle dedi:

"Efendiler, Mösyö Claude Farrère Türkiye'nin gerçek ve ciddi bir dostu olduğunu açık bir biçimde kanıtlamıştır. Ülkemiz ateşler içindeyken, dünyanın tüm adaletsizlikleri bize yönelmişken bu zulme karşı Claude Farrère'in yüce sesi göklere yükseldi. Kendisi, özgürlüğü ve bağımsızlığı tüm dünyaya tanıtmak için kanlar döken, devrimler yapan büyük bir ulusun seçkin evlâdıdır. Türkiye ve Türkiye halkı ile yürekten ilgilenen bir kişinin Türkiye'de yaşanan üzüntüleri yakından görmek istemesi zaten beklenirdi. Kendisi, İstanbul'da henüz düşman süngüleri ve tehditleri altında yaşayan zavallı vatandaşlarımızın unutulmaz acılarını duymuştur herhalde. Düşmanlarımız Türkiye'yi yok edici darbeyi indirmek için fırsat bekliyorlardı. Türkiye parçalanacak, halk tutsak edilecek, horlanacak, sefil ve darmadağın edilecekti. Her türlü iftiraya hazırdılar; Türkler vahşidir, zalimdir, uygarlığın gereklerini benimseme yeteneğinden yoksundur, diye dünya kamuoyunu aldatmaya kalkıştılar. Soylu Fransız ulusu ise gerçeği algılamakta gecikmedi.

"Bugün ülkemizde soruşturma yaptırmak istiyorlar, subaylarını ülkemize soktular. Dünyada bundan daha mantıksız ve daha saygısız bir hareket düşünemiyorum. Dünyada bağımsız bir devlet düşünülebilir mi ki içişlerine, düşman bilinenlerin değil, dostlarının bile karışmasına izin versin?

"Değerli dostumuza neşeli sözler söylemeyi çok isterdim, ama bizi hoşgörsünler. Biz, yaşamak ve bağımsızlık için savaş veren ve bu kanlı savaş görüntüleri karşısında tüm uygar dünyanın duygusuz kaldığını gördükçe kan ağlayan insanlarız."

Claude Farrère Mustafa Kemal'i dinlerken çok heyecanlandı. O da coşkulu bir konuşma yaptı. Fransa'nın politikası ne olursa olsun, o Mustafa Kemal'in yanında olacaktı. Sonra birlikte Adapazarı'na gittiler. Orada da onurlarına yemekler verildi. Ünlü Fransız yazarı, kendisine gösterilen bu sıcak ilgiden çok duygulandı ve Milli Mücadele'yi destekleyen yazılar yazdı. Fransa'ya

döndükten bir süre sonra da Mustafa Kemal'e çektiği bir telgrafta duygularını şöyle belirtti:

"Bütün Fransız milletinin kalbi, tıpkı benim kalbim gibi sizinle beraberdir. Bütün kalbimle ve içtenlikle size bağlıyım Paşa Hazretleri."

Mustafa Kemal'in kız kardeşi Makbule Hanım, o dönemde Mecdi (Boysan) Bey'le evliydi. Ama annesiyle birlikte İstanbul'da kalmıştı. Paşa bu geziden yararlanarak annesini ve kız kardeşini de İzmit'e getirtecek ve hep birlikte Ankara'ya döneceklerdi. Bunun için de eniştesi Mecdi Bey'in İstanbul'a giderek Zübeyde Hanım ile Makbule'yi İzmit'e getirmesini istedi. Mecdi Bey eşi Makbule Hanım'ın Fikriye'den hiç hoşlanmadığını biliyor ve bir araya gelmelerinin gerginliklere yol açacağını düşünüyordu. Ama Paşa'ya karşı çıkamayarak bu görevi üstlenmek zorunda kaldı.

Mustafa Kemal, Zübeyde Hanım'ı önceden karşılamak amacıyla Fikriye ile Fuat Bey'i İzmit'e gönderdi.

Zübeyde Hanım, üç yıllık ayrılıktan sonra oğluna kavuşabileceği için çok mutluydu. Hemen bavulunu hazırladı. Makbule Hanım da kaç yıldır ağabeyini görmemişti, İzmit'e gitmeye can atıyordu. Ama Fikriye'yle karşılaşmanın birtakım sorunlar yaratacağını da biliyordu. Aralarında, on yıl öncesinden başlayan gerginlikler vardı. Makbule Fikriye'den tam on iki yaş büyüktü. Ama Fikriye'ye hiç söz geçiremiyordu.

Bu gerginliğin bir sebebi de Makbule ile Fikriye'nin annesi Vasfiye Hanım arasındaki anlaşmazlıklardı. Fikriye zaten inatçı bir kızdı ve Makbule'den hiç hoşlanmıyordu. Makbule de Fikriye'nin Mustafa Kemal'e olan tutkusunu biliyor ve ağabeyinin günün birinde Fikriye'yle evlenmesinden korkuyordu. Hele Fikriye'nin Ankara'ya kaçıp Paşa ile birlikte yaşaması Makbule'yi çılgına döndürmüştü. Bir araya geldiklerinde mutlaka bir olay çıkacak ve iki kadın birbirlerine girecekti. Fikriye de artık Mustafa Kemal'in dostluğuna güvendiği için Makbule'nin davranışlarına hiç aldırmayacak ve ona boyun eğmeyecekti.

Sonunda bu tatsız buluşma İzmit'te oldu. Fuat Bey iki kadın

arasında bir olay çıkmasından çok korkuyor ve Fikriye'nin Makbule'ye karşı saygılı ve hoşgörülü olması için elinden geleni yapıyordu. Ama Makbule'ye söz geçirmesine en ufak bir olasılık yoktu.

Fikriye, Zübeyde Hanım'ı kendi öz anası gibi sevgiyle kucakladı. Sarılıp öpüştüler. Makbule ise Fikriye'ye çok soğuk davrandı. Her an aralarında bir fırtına kopabilirdi. Nitekim ertesi gün hiç yoktan bir nedenle iki kadın birbirlerine girdi. Mustafa Kemal daha İzmit'e gelmemişti. Fuat Bey bu tatsız olaydan dolayı çok üzgündü. Makbule Ankara'ya gelecek olursa, Köşk'te Fikriye'yle nasıl bir arada yaşayabilirdi? Zavallı Fikriye buna nasıl katlanırdı?

Ertesi gün Paşa İzmit'e gelince, annesine ve kız kardeşine kavuşmanın heyecanını yaşadı. Ana oğul artık özlem giderecekler-di. Ama Makbule huzursuzluk içerisindeydi. Fuat Bey daha tatsız olayların çıkmasını önlemek için akşam rakı sofrasında, Paşa'ya, uygun bir biçimde bu kavga olayını anlattı. Mustafa Kemal Fikriye ile Makbule'nin birbirlerini hiç sevmediklerini biliyor ama işin bu dereceye varacağını beklemiyordu. Kesin bir tercih yapmak zorundaydı: Fikriye mi, Makbule mi? Kararını vermekte güçlük çekmedi, Makbule Ankara'ya gelmeyecek, İzmit'ten İstanbul'a dönecekti. Bu konuda Fikriye'nin Paşa üzerinde bir baskısı olmadı. Makbule'yle ilgili hiçbir söz söylemedi. Böyle davranması da onun Mustafa Kemal'in gözünde daha büyük bir saygınlık kazanmasını sağladı.

Artık Ankara'ya dönüş zamanı gelmişti. Mustafa Kemal kararını önce annesine duyurdu ve Makbule'nin Çankaya'da huzursuzluk yaratacağını anlattı. Zübeyde Hanım oğluna kavuşmaktan o kadar mutluydu ki Makbule'nin İstanbul'a dönmesinin hiç üzerinde durmadı. Ertesi gün Paşa, Zübeyde Hanım, Fikriye, Fuat Bey, yaverler, paşalar ve milletvekilleriyle birlikte Ankara'ya döndü.

Zübeyde Hanım'a Köşk'te bir oda ayrılmış ve Fikriye bu odayı zevkle döşeyip süslemişti. Sevgili Zübeyde Yengesine, artık kayınvalidesi gibi davranıyordu. Zübeyde Hanım'ın bu kayınvalidelik

tanımından hiç hoşlanmadığı ise ilk günlerde hiç belli olmuyordu. Fikriye'yi, yitirdiği eşi Ragıp Bey'in yeğeni ve ondan bir anı olarak sevmiş ama oğluna eş olmasına hiç gönlü razı olmamıştı.

Ankara'da artık yakıcı sıcaklar başlamıştı. Çankaya her ne kadar yüksekte ve havadar bir durumda ise de yine gündüzleri bağda ve bahçede gezinmek çok bunaltıcı oluyordu. Zübeyde Hanım bu yüzden Köşk'ün pek tadına varamadı. Yorgundu da, çarpıntısı vardı, sık sık başı dönüyordu. Eski canlılığı kalmamıştı. Paşa, Zübeyde Hanım'ı Doktor Adnan ve Doktor Refik beylere muayene ettirdi. Onlar da kalp durumunu pek beğenmediler ve birtakım ilâçlar verdiler.

Aslında Fikriye'nin sağlık durumu da uzun süredir parlak değildi. Kesik kesik öksürüyor ve çok çabuk yoruluyordu. Benzi de günden güne solup sararıyordu. En büyük korkusu, küçük kardeşi Jülide gibi vereme yakalanmaktı. Belki de kardeşinden kendisine verem geçmişti. Öksürdükçe ve halsiz düştükçe bunalımlara düşüyor ama Paşasına bunu hiç belli etmemeye çalışıyordu.

Hastalığını gizlemesi yine de kolay değildi. Ne olursa olsun sonuna kadar idare edecekti. Ya verem olduğu anlaşılır da Paşa onu bir sanatoryuma göndermeye kalkarsa? Ya Paşa hastalıktan çekinerek ondan uzak durursa? O zaman ne olurdu ilişkileri? Mustafa Kemal'i yitirmek ona hastalıktan da korkunç görünüyordu.

Paşa zaman zaman ondaki bu halsizliği, neşesizliği, bazen de ateşinin yükselmesini fark edince, Köşk'e doktor arkadaşlarından birini çağırmayı öneriyor ama Fikriye bu düşünceye şiddetle karşı çıkıyordu.

Fikriye hasta olduğunu biliyor ama bunun duyulmasından ödü kopuyordu. O yüzden de hep sağlam insan rolü oynuyordu. Birkaç ay önce de, mart sonlarında ateşi yükselmiş ve tam Mustafa Kemal'in Garp Cephesi'ne, orduyu denetlemeye gideceği günlerde yatağa düşmüştü. Paşa Fikriye'yi yatakta bırakarak cepheye gideceğine çok üzülüyordu. Fikriye'nin sağlık durumu hakkında kendisine sürekli haber iletilmesini istedi. Mustafa Kemal cepheye gider gitmez, Meclis başkanlığının özel kalem müdürü Hayati Bey Fikriye'nin karşı gelmesine aldırmayarak Köşk'e bir dokto

getirdi. Fikriye ise hastalığını dostlarından bile gizledi, öksürdüğünü söylemeyerek doktoru yanılttı.

Bu durumda hastalığının nedenini anlamak kolay değildi. Röntgen çekilmesi de o koşullarda biraz olanak dışıydı. Doktor, kendisinin sıtma olduğuna karar verdi. Bir böbreğinin de zayıf olduğunu söyledi. 'Böbrek zafiyeti'nin bakımı yoluna gidilmesini önerdi. Özel Kalem Müdürü Hayati Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya bir tel çekerek, 'Fikriye Hanımefendi'nin yataktan kalktığını ve endişe edilecek bir durum olmadığını' bildirdi.

Bu olaydan sonra da Fikriye hep sağlıklı görünmeye çalıştı. İzmit dönüşü yine bu rolü oynuyordu. Bir yandan Zübeyde Hanım'la yakından ilgileniyor, öte yandan da Paşa'nın bütün Köşk hizmetlerini yürütüyordu. Mustafa Kemal, cephe dönüşü yoğun işler arasında bu durumu fark edemedi. Her şey eskisi gibi devam ediyordu.

O dönemde yine Meclis'ten homurtular yükseliyordu. Bu kez de konu düşmanın neden Anadolu'dan atılmadığıydı. "Mademki Sakarya Savaşı'nı kazandık, neden düşmanı denize kadar kovalamadık?" diyorlardı. Bunları söyleyenler, bir yandan da seslerini yükseltmeden, "Tabii," diyorlardı, "Mustafa Kemal Meclis'in kendisine tanıdığı olağanüstü yetkileri yitirmemek için savaşı sona erdirmek istemiyor. Ordunun hazırlıkları son haddine varmıştır. Niçin duruyoruz?"

Bazıları da şöyle diyordu:

"Taarruz bir deliliktir. Ne diye boşu boşuna kan dökülsün?... Efendim yüzde 25 zafer ihtimaliyle bir taarruzdan bile yanayız ama ne yazık ki o kadar ihtimal bile yok... Bizim şu kadar katırımız, şu kadar da devemiz olsa bu işi yapabiliriz, ama yok!... Efendim, Ankara-İzmir arası 800 kilometredir. Bu yolu alırken askeri neyle besleyeceğiz? Zaten ordumuzun taarruz kaabiliyeti de yoktur."

O aylarda Bakanlar Kurulu başkanlığına getirilen Rauf Bey ise Mustafa Kemal Paşa'ya şöyle diyordu: "Gerçek durumu hiç olmazsa bana söyle. Ordu ne haldedir? Gerçekten taarruz edemeyecek mi?"

Mustafa Kemal Paşa o günlerde Meclis kürsüsünden yaptığı bir konuşmada bütün bu söylentilere ve sorulara yanıt olarak şöyle dedi:

"Ordumuzun kararı taarruzdur. Fakat bu taarruzu geciktiriyoruz. Sebebi hazırlıklarımızı tamamlamaya biraz daha zaman bulmaktır."

Mustafa Kemal Paşa taarruz hazırlıklarını ve tarihini herkesden gizliyordu.

Bundan, ne annesinin haberi vardı ne de Fikriye'nin.

Fikriye ona zaman zaman,

"Paşam daha ne bekliyorsunuz taarruzu başlatmak için? Herkes bunu çok merak ediyor. Türlü söylentiler çıkartılıyor," dediği zaman da Paşa,

"Fikriye'ciğim," diyordu, "yoğun bir çalışma içindeyim. Sen hiç merak etme, çok yakında taarruzu başlatacağız. Ama hazırlıklarımız düşmanın kulağına gitmesin diye bundan hiç kimseye söz etmiyorum. Bırak muhalifler ordunun kokuştuğunu, kıpırdayacak hali olmadığını, böyle bir karanlık ve belirsizlik içinde beklemenin ülkeyi felâkete sürükleyeceğini söylesinler. Biz hazırlanıyoruz. Sen hiç telaş etme."

Bu sözleri duyunca Fikriye'nin yüreğine su serpiliyordu.

Mustafa Kemal, 23 Temmuz günü, nereye gittiğini Ankara'da yine hiç kimseye söylemeden, Akşehir'de Garp Cephesi Karargâhı'na gitti. İsmet Paşa kendisini bekliyordu. Birlikte durumu incelediler. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da iki gün sonra oraya geldi. Hazırlıkları yeniden gözden geçirdiler. Görüşleri alınması uygun görülen ordu ve kolordu komutanları da bir futbol maçını izleme bahanesiyle Akşehir'e çağrıldılar. Bütün kumandanlar taarruza hazır olduklarını söylüyorlardı. 1 Ağustos günü, Milli Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa Akşehir'e geldi. Durum ona da anlatıldı. Kâzım Paşa zaten böyle bir toplantıyı sabırsızlıkla bekliyordu. 6 Ağustos günü Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa, bütün ordulara taarruza hazır olmaları için gizli bir emir yolladı. Ertesi günü hep birlikte Ankara'ya dönüldü.

Artık Bakanlar Kurulu'na bilgi vermenin sırası gelmişti. Kurul

derhal toplantıya çağırıldı. Mustafa Kemal toplantıda ayrıntılı bir konuşma yaparak şunları söyledi:

"Hedefimiz Yunan ordusunu kutsal ocağımızda tümüyle boğmaktır. Kararımız, son düşman erini ülkemizden kovuncaya kadar saldırıyı sürdürmektir. Düşman ordusunu izleme konusunda verdiğimiz kararı bugüne kadar saklı tuttuk. Ordumuzun durumu, koşulları ve araçları uzun mesafeler içinde hızlı hareket etmeye müsait değildi. Eksiklikleri tamamlamak, hazırlıkları bitirmek için zaman ayırmak gerekiyordu. Bu yılın ortalarında ordumuz düşman ordusunu yenip bozguna uğratmak için gereken güç ve kuvveti kazandı.

"Meclis'imizin amacının kan dökülmeden ulusal hedeflere ulaşmak olduğunu biliyorum. Öyleyse efendiler, askeri kuvvetlerimizi kullanmadan, kan dökülmeden soruna barışçı yollarla çözüm getirmek için tüm girişimleri yapmak gerekiyordu. Bu amaçla Fethi Beyefendi'yi Londra'ya gönderdik. Fethi Bey, gerek Londra'da gerek bütün devletlerin başkentlerinde yetkili kimselerle görüşerek barışı sağlamak için tam yetkiye sahipti.

"Ama görüşmelerimiz Londra'da ters anlaşıldı. İngilizler, bu çabalarımızın zayıflığımızdan ileri geldiğini sandılar. Sandılar ki ordumuz güçsüzdür. Sandılar ki ordumuz kıpırdayacak halde değildir. Sandılar ki Meclis'imiz ve Hükümet'imiz umutsuzdur. Hataya düşüyorlardı. En derin uykudaydılar. Ama ben onların bu yanılgılarından dolayı umutsuzluğa kapılmadım. Onların bu yanılgılarını eylemle düzeltmeyi yeğledim.

"Fethi Bey bana bir rapor vererek, 'ulusal amaçlarımıza ancak askeri eylemle ulaşabileceğimizi,' bildirdi. Avrupa'daki başka temsilcilerimizden de aynı türde raporlar aldım. Artık askeri hareketin zorunlu hale geldiğini anlamıştık. Bunun üzerine saldırı kararını uygulamaya karar verdik.

"Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri, gidip cepheyi dolaştı. Ben de ordumuzu baştan sona gözden geçirdim. Düşman siperlerini, düşman ordusunu inceledik. O zaman kesin saldırı hazırlığı için emir verdim."

Bakanlar Kurulu'ndan bir soru yöneltildi:

"Paşa Hazretleri, hedefimiz düşmanı yurdumuzdan kovmak mıdır, yoksa kıstırıp yok etmek mi?"

"Arkadaşlar, amacımız düşman ordusunu kaçırmak değil, yakalayıp boğmaktır. Düşmanı yenmek ve aralıksız İzmir'e kadar izlemek için tüm önlemleri aldık."

Başkumandan'ın bu sözleri alkışlarla karşılandı. Böylece bütün bakanlar Gazi'yi onaylıyor ve ona destek oluyorlardı.

Neydi Mustafa Kemal'in o sözünü ettiği hazırlıklar? Eli silah tutan, tutmayan, yük taşıyacak durumda olan çoluk çocuk, kadın erkek, genç ihtiyar tüm halk yollara dökülmüş, kağnılarla ya da sırtta, cepheye cephane taşıyordu. Bu tüm seferberlikti. O dönemde Yedinci Tümen Karargâhı'nda çalışan Kurmay Binbaşı Cevdet Kerim (İncedayı), bu hazırlık olayını şöyle anlatıyordu:

"Bize ayrılan bölgede 300 kağnı tespit ettik. Bunları savaş sırasında derhal kullanabilmek için sahiplerine bir deneme çağırısı yaptık. 24 saat sonra tam 250'si geldi. Bazıları, öküzleri olmadığından kağnılara ineklerini koşmuşlardı. Sürücülerinin bir bölümü çocuk ve ihtiyar, çoğu da kadındı. Tümen komutanı, kadınlara erkeklerin niçin gelmediklerini sordu ve bu ağır işe kadınların dayanamayacağını söyledi. Onlar da, 'Erkeklerimiz askerde. Emrinize biz düştük. Böyle günlerde bize bu kadarcık iş düşmesin mi?' dediler.

"Savaş başlayıncaya kadar hepsi bizimle geldi. Yollarda doğuranlar da oldu..."

Gazi'nin cepheye gidişi Meclis'ten bile gizli tutuluyordu. Gazi 17 Ağustos'ta Ali Fuat Paşa'yı Köşk'e çağırarak durumu anlattı. Ondan hiçbir şey gizlemiyordu. Bronşit olduğu için Meclis'e gelemeyeceğini bildirmesini istedi. Anadolu Ajansı ve *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi, Gazi'nin 20 Ağustos akşamı Çankaya'da bir çay ziyafeti vereceğini ilân ettiler.

Mustafa Kemal Paşa 18 Ağustos günü Tuz Gölü üzerinden Konya'ya gitti. Birinci ve ikinci ordu karargâhlarını denetledikten sonra 20 Ağustos'ta Batı Cephesi karargâhı Akşehir'e ulaştı. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da oradaydı.

25 Ağustos günü Afyon'un Şuhut kasabasına gidildi. Kocatepe

çok yakınlarda bir yerdeydi. Akşam ortalık kararırken Gazi, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa çadırların önüne kurdukları bir masa üzerinde durumu son bir kez gözden geçirdiler. Gece yarısına doğru da bütün birliklerden taarruza hazır olduklarını bildiren raporlar geldi. Gece yarısı Gazi, emir eri Ali Metin Çavuş'a:

"Çocuk," dedi, "valizler ve eşyalar burada kalacak. Sen biraz kuru yiyecek al, hurçlara koy. Kahve takımını da unutma. Beni saat ikide uyandır."

Ertesi gün taarruzun başlayacağı bilindiği için kimsenin gözüne uyku girmiyordu. Gece yarısından sonra saat 1'de herkes ayaklanmış sabahı bekliyordu. Ali Çavuş saat 2'de Gazi'yi uyandırdı, kahvesini verdi. Bir süre sonra da Fevzi Paşa ile yaverleri uyandırdı. Onlar da Paşa'nın çadırına geldiler. Saat 3'te Mustafa Kemal Paşa ve yanındaki paşalar gece karanlığında atlara binerek Kocatepe'ye yollandılar. Kocatepe yedi kilometrelik bir yerdeydi. Kafilenin başına ve sonuna ellerinde fener birer atlı konmuştu. Kocatepe'ye uzanan yoldaki boğazı geçince, fenerleri söndürdüler. Bir de baktılar ki orası Türk ordusunun askeri kaynıyor. Atlar kişniyor, uzaktan postalların tok sesleri duyuluyordu. Kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Bir ölüm kalım savaşı başlayacaktı az sonra. Gazi ile Fevzi Paşa atlarından indiler ve birer gemici fenerinin ışığında son kez haritayı incelediler. Kocatepe'ye yaya çıkılacaktı. Fevzi Paşa tam o sırada koynundan hiç ayırmadığı Kuranı Kerim'i çıkartıp bazı sayfaları fenerin ışığında son bir kez okudu. Ondan sonra, sessizce yola koyuldular. Kısa bir süre sonra Gazi ve diğer paşalar Kocatepe'deki gözetleme yerine gelmişlerdi.

Saat 4.30'a yaklaşırken Mustafa Kemal Paşa Fevzi Paşa'ya, "Vakit nasıl hocam?" diye sordu. Fevzi Paşa Kuran'dan başını kaldırarak, "Topçuları yoklayınız," dedi ve Kuran okumayı sürdürdü. Gazi topçuları yokladıktan sonra Fevzi Paşa'ya, "Hocam topçu hazır," dedi. Fevzi Paşa bu kez de başını kaldırarak, "Şimdi de piyadeyi yoklayınız," dedi. Az sonra Gazi, Fevzi Paşa'ya piyadelerin de hazır olduğunu söyledi. Saat 4.30 olmuştu. Fevzi Paşa Kuran'ı göğsüne yerleştirmiş dua ediyordu. Ayağa kalktı ve Gazi-

ye dönerek, "Paşa Hazretleri" dedi, "artık topçu ateşe başlayabilir. İnşallah zafer bizimdir, hayırlı olsun."

Saat 5'e geliyordu, hep birlikte kumanda için seçtikleri tepeye çıktılar. Oradan bütün her yer görülebiliyordu. Gazi ve Fevzi Paşa dürbünlerin önünde yer aldılar. Başkumandan, "Ateş," diye haykırdı. Bir anda yer gök top sesleriyle inlemeye başladı. Otlar kavruluyor, havada telâşlı kuşlar uçuşuyordu.Topçular Yunan mevzilerini dövüyorlardı. Bu, bir yok etme ateşiydi. Baskın, tam başarılı yapılmıştı. Onlardan hiçbir karşılık gelmiyordu. Topçu ateşi yarım saat kadar sürdü. Gazi,

"Askerlik hayatımda, böylesine kusursuz yönetilmiş bir topçu ateşi az gördüm," diyordu.

Ateş kesilir kesilmez Başkumandan, "Süngü tak, hedefiniz Akdeniz'dir!" diye haykırdı. Piyadeler derhal süngü takarak Yunan mevzilerine sıçradılar. Tel örgüler ve engeller birkaç dakika içinde aşıldı. Tel örgünün gerisindeki Yunan askerleri süngüden geçirildiler. Bir saat sonra Tınaztepe alındı, birkaç saat sonra da Belentepe ele geçirildi. Yunan ordusu buralardaki mevzileri bırakarak geri çekiliyordu.

Gazi, dürbününün başından ayrılmadan gelişmeleri izliyordu. Bir ara telefona uzanıp,

"Karşınızda üç düşman bataryası var, çekilmek üzereler. Engel olun ve ele geçirin," diye komut verdi.

O sırada bazı Yunan birlikleri trene bindirilmiş, Uşak yönüne götürülüyordu. Gazi Kocatepe'den bunları görünce,

"Demiryolunu hemen tahrip edin. Kaçmalarına engel olun," diye telefonla, ilgili birliklere seslendi.

Yunanlılar gafil avlanmışlardı. Bozgun başlamış gibiydi. Gazi çok keyifli görünüyordu. Bir ara Fevzi Paşa'ya dönerek,

"Hocam bakınız," dedi, "Yunan mevzileri ve piyadeleri koşarcasına kaçıyorlar, koşmaca oynuyorlar sanki."

Belentepe ve Tınaztepe çevresinden sonra, sıra Çiğiltepe'nin alınmasına gelmişti. O tepeye saldıran tümenin başında, Gazi'nin Muş'tan ve Suriye'den arkadaşı Reşat Bey vardı. Mustafa Kemal onunla telefon bağlantısı kurarak,

"Niçin hedefinize varamıyorsunuz?" diye sordu.

Reşat Bey, "Paşam," dedi, "yarım saat sonra hedefe varacağız."

Gazi, yarım saat sonra hedefin hâlâ ele geçirilmemiş olduğunu görüyordu. Yeniden telefona sarıldı. Bu kez kendisine Albay Reşat Bey'in bir veda mesajını okudular:

"Yarım saat içinde o mevzileri alacağıma dair size söz verdiğim halde sözümü yerine getiremediğim için yaşayamam!"

Akşama doğru Yunanlılar, yeni güçlendirme kuvvetleri alarak Tınaztepe'yi geri aldılar. Ama Gazi'nin morali hiç bozulmamıştı. Bu kez de 57. Alayı cepheye sürdü. Bu alay orada harikalar yarattı ve düşmana karşı hiç ateş kullanmadan süngüyle saldırıya geçti. Yunan askerleri şaşkına döndüler. Mevziler aşıldı. Yeniden süngü hücumu yapıldı ve Tınaztepe ile Çiğiltepe o akşam düştü.

Artık sıra Afyon'un kurtarılmasına gelmişti. Başkumandan Afyon'un alınması için sabırsızlanıyor, ama Yunan askerleri de yer yer karşı saldırıya geçerek Türk birliklerinin ele geçirdikleri tepeleri geri alıyorlar ve kanlı çarpışmalar oluyordu. Gazi, Kemalettin Sami Paşa'ya,

"Ne yapıp yapıp Afyon'u ele geçireceksiniz," diye emir verdi.

Bir süre sonra da Fevzi Paşa'ya,

"Paşam," dedi, "hemen kalkıp Afyon'a gidelim."

Fevzi Paşa tehlikeyi göze almaktan çekiniyordu.

"Acele etmeyelim," diye yanıt verdi, "akşamın hayrından sabahın şerri iyidir."

Yani Fevzi Paşa, 'Akşamın karanlığında kolayca bir iş yapmak hayırlı görünebilir, ama bunun çeşitli sakıncaları olabilir, sabahleyin yapılacak bir iş kötü görünse de daha başarılı olur,' demek istemişti. Gazi de ona uyarak sabahı bekledi.

27 Ağustos sabahı saat 5'te ordu Afyon'a girdi. Yunanlılar toplarını ve cephanelerini bırakarak kaçmak zorunda kalmışlar ama köyleri de ateşe vermişlerdi.

Afyon halkı Türk ordusunu coşkuyla karşıladı. Gazi'yi arabasından indirip kucakladılar, ellerini öptüler. Kafile güçlükle ilerliyordu. Mustafa Kemal, belediyenin önünde coşkulu bir konuşma

yaptı, alkışların sonu gelmiyordu. Afyonlular, "Yaşasın Gazimiz, Yaşasın Türk ordusu, Yaşasın şanlı asker," diye haykırıyordu.

Gazi'nin hedefi Kuzey'e doğru uzanarak Yunan ordusunu kuşatmak ve İzmir'e kaçmasını önlemekti. Kumandanlardan oluşan kafile Eskişehir'e doğru ilerlerken, yollarda Yunanlıların bıraktığı silah ve çeşitli araçlara el koyuyordu. Bir yerde yeni bir otomobile rastladılar, içinde yalnız bir köpek vardı. Şaşkına dönmüş olan köpek yeni gelenleri sevgi gösterisiyle karşıladı. Köpeğe 'Trikupis' adı verildi. Gazi'ye köpeği götürdüler. Öteden beri köpekler düşkün olan Mustafa Kemal:

"Bu köpeği alıp götürelim," dedi, "yedeğe alın hayvanı."

Yunanlıların bıraktığı arabanın, ufak bir buji bozukluğundan yolda kaldığı anlaşıldı. Askerler arabayı hemen tamir ederek kafileye kattılar.

Akşam olmuştu. Kafile, bozuk yollarda çok güç ilerliyordu. Sonunda boşaltılmış bir köye vardılar. Yalnız bir evde ışık görünüyordu. Mustafa Kemal Paşa ve paşalar eve yaklaşırken içeriden yaşlı bir karı koca çıktı. Gelenlerin kimler olduğunu anlayınca çok heyecanlandılar ve gözyaşlarını tutamadılar. Önce Gazi ve Fahrettin Paşa, arkadan da yaverler odaya girdiler. Şaşkınlık içinde kalan yaşlı karı koca, konuklarını nasıl ağarlayacaklarını bilemiyorlardı. Süt getirdiler. Gazi'nin emir eri, Ali Metin hemen Paşa'ya sütlü kahve hazırladı. Paşa geceyi orada geçirmeye karar verdi. Yere battaniyeler serildi. Gazi bu yaşlı insanların konukseverliğinden çok duygulanmıştı:

"Sizin hiç kimseniz yok mu?" diye sordu.

Yaşlılar, "Yok," diye yanıt verdiler.

Gazi, "Benim de annem babam yok, beni evlatlığa kabul eder misiniz?" diye şaka etti.

Köylüler, "Elbette Paşam," dediler, "ne demek? Sen bizi analığa babalığa kabul ettikten sonra biz de seni seve seve evlatlığa kabul ederiz."

Ertesi gün çarpışmalar yeniden başladı. Yer yer topçu ateşi oluyor, onun ardından piyadeler süngü hücumuna geçiyor, süvariler de düşman mevzilerine girerek kılıçla Yunan askerlerine sal-

dırıyorlardı. Fevzi, Fahrettin ve Nurettin paşalar da genelde Gazi'nin yanında oluyorlardı.

Gelişmeler çok olumlu ve umut vericiydi. 29 Ağustos gecesi Gazi, Afyon belediye binasında biraz yatıp dinlenmeye karar verdi. Ama kolay mı başkumandanın uyuyabilmesi? Gece yarısı Garp Cephesi Harekât Şubesi Müdürü Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey kendisini uyandırarak son durumu anlattı. Ordu, Yunan askerlerini kuzeyden, güneyden ve batıdan kıskıvrak çevirecek bir duruma gelmişti. Demek ki artık son saldırıya geçmenin zamanıydı. Gazi hemen Fevzi ve İsmet paşaları yanına çağırttı. Üç kumandan gece yarısından sonra durumu değerlendirdiler. Sabah 6.30'da büyük taarruzun başlatılmasına karar verildi.

İşte o gün yapılan savaşa, 'Dumlupınar Başkumandanlık Meydan Muharebesi' adı verildi. Yunan kuvvetleri dört bir yandan sıkıştırılarak Dumlupınar'a itilmişlerdi. Başkumandan, 30 Ağustos günü saat 14'te, Dumlupınar ya da Zafertepe denen tepeye geldi. Savaşı oradan yönetecekti. Çal köyü alevler içinde yanıyordu. Düşman kuvvetlerini tamamıyla sarmak ve düşmanın inatla savunduğu tepelere süngü hücumuyla girerek kesin sonucu almak gerekiyordu. Kemalettin Sami Paşa ile Derviş Paşa'nın yönetimindeki güçler adım adım ilerliyordu. Yunan Başkumandan'ının, karşı tepelerde son bir gayretle çırpındığı anlaşılıyordu. Bütün Yunan mevzilerinde büyük bir korku ve karmaşa göze çarpıyordu. Gazi'nin belirttiğine göre, düşman toplarının ve mitralyözlerinin ateşlerinde artık öldürücü güç kalmamıştı.

Başkumandan'ın bulunduğu tepeden, ovanın kuzeyinden ve güneyinden ilerleyen avcı kuvvetlerinin süngülerinde güneşin son ışıklarının parladığı görülüyordu. Türk topçularının kesintisiz ateşleri, düşman mevzilerini cehenneme çeviriyordu. Ateşli, kanlı bir kıyametin kopmak üzere olduğu anlaşılıyordu.

Yunan Orduları Başkumandanı Trikupis ise sekiz bin kadar askeriyle çemberi yarabilmek için hangi yönde çekilmesi gerektiğine karar veremiyordu. Yunan askerinin büyük bir bölümü Adatepe'de yok edilmişti. Askerin erzak ve cephanesi tükenmişti. Orduda panik baş göstermişti. Trikupis'in yönetimindeki asker-

ler bir kilometrelik bir gedikten geçerek Uşak yönünde kaçmaya başladılar.

26 Ağustos sabahı başlayan ve beş gün süren meydan muharebesi böylece sona ermiş ve Yunan kuvvetlerinin büyük bir bölümü yok edilmişti. Mustafa Kemal Paşa ertesi gün savaş alanını gezerken üzülmekten kendini alamadığını şöyle belirtiyordu: "Herhangi bir asker için bu bir üzüntü konusudur ama Tanrı bunlara bu yazgıyı biçtiğine göre burada bu duruma düşenler asker değildir. Bunlar cana kıyan katillerdir. Ordumuzun kazandığı zaferin azameti ve buna karşılık hasım ordusunun uğradığı felâketin dehşeti beni çok duygulandırdı. Sırtların gerisindeki bütün vadiler, bütün dereler, bütün kapalı ve örtülü yerler terk edilmiş toplar, otomobiller, sonsuz araç ve malzemeyle doluydu. Bunların arasında yığınlar oluşturan ve karargâhımıza gönderilen esir kafileleriyle burası bir mahşeri andırıyordu."

Mustafa Kemal Paşa, o gün, karargâhta çeşitli rütbelerdeki esirlerle görüşüyordu. Aralarında bir de kurmay subay vardı. Paşa ona çay ısmarladı. Başkomutan kendisini sorgularken subay ağzından bir şeyler kaçırdı ve General Trikupis ile General Digenis'in Türk birliklerinin kuşattıkları çemberin içinde olduklarını söyledi.

Bunu duyan Gazi, yanında bulunan ordu komutanına,

"Derhal Kemalettin Sami Paşa'yı bulunuz. Trikupis'le birlikte tüm düşman generallerini kesinlikle esir alsın," dedi.

Yunan kurmay subayı biraz Türkçe anlıyordu. Paşa'nın ordu kumandanına verdiği bu emri duyunca, çay bardağı elinden düştü ve bayıldı. Mustafa Kemal Paşa ise heyecan içindeydi. Muharebe durumunu yakından görmek için ordu kumandanını yanına alarak gözetleme tepesine çıktı. Oradan uzaktaki çarpışmalar izleniyordu. Paşa savaşın içinde olmak için can atıyordu. Daha fazla kalamadı o tepede ve otomobiline atlayarak mevzilere yaklaştı. Artık süngü hücumlarını çok yakından izleyebiliyordu. Askerler de başarıdan başarıya koşuyorlardı.

31 Ağustos öğle üzeri Çal köyünde, yıkık bir evin arkasında Gazi, İsmet Paşa ve Fevzi Paşa ile buluştu. Kırık kağnıların döşe-

melerine ilişerek durumu gözden geçirdiler. Kazanılan meydan muharebesinin bütün savaşı sona erdirebilecek çapta olduğunda görüş birliğine vardılar. Bir yandan Bursa yönüne çekilen kuvvetleri mahvedecekler, öte yandan da ordunun bütün ağırlığıyla İzmir'e yürüyeceklerdi.

Ertesi gün Uşak kurtuldu. Karargâh oraya taşındı. İşte o sıralarda Paşa'ya Trikupis'in esir edildiği haberi iletildi. Mustafa Kemal Paşa savaşı kazanmış olmanın mutluluğu içinde,

"Hemen getirsinler buraya," diye emir verdi.

General Trikupis nasıl esir edilmişti? Dumlupınar yenilgisinden sonra Trikupis'in niyeti çevresinde kalan son 5-6 bin askerle Uşak'a ulaşmaktı. Oysa Uşak bir gün önce kurtulmuştu, artık oraya gitmelerinin bir anlamı kalmamıştı. Zaten kalan son birlikler darmadağın olmuş, dört bir yana savrulmuşlardı. Bu arada köylüler Trikupis'in yönetimindeki askerlerin batı yönünde gittiğini görüp 4. Kolordu'ya haber ulaştırdılar. Bunun üzerine Türk birlikleri Yunan askerlerini kuşattılar. Trikupis ve General Digenis artık çıkış olanağı kalmadığını görüyorlardı.

Trikupis'in karargâhındaki bir kurmay albay, durumun umutsuz olduğunu anlayınca General'e, "Cephanemiz tükendi, dayanacak durumda değiliz. Boş yere askeri kırdırmayalım," dedi ve ateşkes emri verilmesini istedi. Kurmay albayın korktuğu bir olasılık da, askerin bu umutsuz durumda isyan ederek son kurşunlarını kendi subaylarına karşı kullanmalarıydı.

Yunan Başkomutanı Trikupis, teslim olmaktan başka çare kalmadığını anladı. Ellerinde kalan topların ve makineli tüfeklerin yok edilmesi için emir verdi. İki emir eri ve bir subay, beyaz bayrak açarak Türk mevzilerine yaklaştılar.

O sırada orada bulunan Nihat Bey adındaki bir yüzbaşı, yeni istihkâmlar kazdırıyordu. Elma Dağı üzerinden beyaz bayraklarla birkaç düşman askerinin yaklaştığını görünce hemen toparlandı. Yunan askerleri Nihat Bey'e Başkomutan'ın teslim olmak istediğini söyleyince Nihat Bey biraz şaşırdı ve hemen,

"Buyurun," dedi, "sizi komutana götüreyim."

Birlikte Tümen Komutanı Yarbay Halit (Akmansu) Bey'in

bulunduğu Bölmelik Tepe'ye yürüdüler. Halit Bey de karşısında beyaz flamalı bir Yunan subayını görünce şaşırdı. Yunan subayının yanında bulunan askerlerden biri Türkçe biliyordu.

"Kumandanım," dedi, "bizi General Trikupis gönderdi. Teslim olmak istiyor. Kabul eder misiniz?"

Halit Bey, "Yanında kimler var? Kuvvetiniz ne kadar?" diye sordu.

"Yanında 2. Kolordu Komutanı General Digenis, Tümen Komutanı Albay Vandalis, kurmay subaylar, yaverler ve bir tümen asker var."

Halit Bey, "Hay hay," dedi. "Derhal kendilerini teslim alırız."

Halit Bey bunun üzerine, hemen Liva Kumandanı Ali Rıza Bey'e gidip Yunan kumandanlarını teslim alması için emir verdi. Tümen zaten savaşa hazır bir durumda bulunuyordu. Elma Dağı eteğinde Gözem köyü yakınlarında mevzi aldılar. Ali Rıza Bey, yanına aldığı seçkin subaylar ve bir müfreze askerle Yunan subayının peşinden gitti. Gerçekten General Trikupis ve kendisine bağlı subaylar, orada teslim olmaya hazır bir durumda bekliyorlardı.

Ali Rıza Bey General Trikupis'in elini sıktı,

"Geçmiş olsun, hep birlikte bizim karargâha gidelim," dedi.

"Kaç kişisiniz?"

"Ben, generaller, albaylar ve 6 bin asker, 300 de yaralımız var."

"Merak etmeyin. Hiç olay çıkarmadan hepsini teslim alacağız."

Elma Dağı eteklerinden Bölmelik Tepe'ye uzanan yol iki kilometre kadardı. Yolda Ali Rıza Bey General Trikupis'e sordu.

"Neden teslim olmaya karar verdiniz?"

"Dün gece bir kurmaylar toplantısı yaptık. Tümen komutanı Vidremit yeniden çarpışarak kurtulabileceğimizi öne sürdü ve teklifini kabul ettirdi. Ben ise, 'Yunanistan'a dönmemiz bir felâket olur. Derdimizi kimseye anlatamayız. Halkın galeyan içinde olduğunu biliyorum. Bizi imha ederler,' dedim. Eğer bizi kuşatmamış olsaydınız Uşak'a gidecektik."

"General, sizin haberiniz yok, Uşak düştü, kenti geri aldık. Ne yapacaktınız Uşak'ta?"

Az sonra, akşam saat 10'da General Trikupis ve Yunan subayları, Yarbay Halit Bey'in karşısındaydılar. Hepsi yorgun ve bitkin bir durumdaydı. Yarbay Halit Bey'in üzerinde bir er elbisesi ve kaputu, nefer çizmeleri, başında bir kalpak vardı. Hiç de bir tümen komutanına benzemiyordu. Cebindeki bütün parası da bir tek liraydı. Trikupis ise Avrupalı bir kumandan giysileri içindeydi. Bir süre bakıştılar. Sonunda Trikupis Fransızca, "Où est le commandant?" (Kumandan nerede?) diye sordu.

Halit Bey, "Kumandan benim," diye yanıt verdi. "Hoş geldiniz."

General gözlerine inanamamış, şaşkın şaşkın sağına soluna bakınıyordu. Sonra umutsuz bir iç çekişiyle boynunu büktü ve tabancasını uzattı.

Halit Bey, "Buyurun, oturalım," dedi.

Yere bağdaş kurup oturdular. Aralarında uzun bir sessizlik oldu. Hepsi anlatılmaz acılar içindeydiler. Özellikle Tümen Komutanı Vandalis, hiçbir şey görmemek için gözlerini yummuş, kara kara düşünüyordu. Halit Bey yanına Rumca bilen bir Giritli subay almıştı. Fransızcası pek parlak olmadığı için Türkçe konuşmayı yeğledi. Meğer Trikupis'in Fransızcası da Halit Bey'inkinden daha iyi değilmiş. O da Rumca konuştu. Çok iyi anlaştılar. Halit Bey, "General," dedi, "karnınız aç mı? Belki bugün yemek yiyecek zamanınız olmamıştır."

"Çok iyi bildiniz. Ağzımıza tek lokma koymadık. Zaten yemeği düşünecek durumda mıydık?"

"Tamam öyleyse, hemen karnınızı doyuralım."

Halit Bey güzel bir sofra kurulması için köylülere haber gönderdi. Hâlâ evleri alev alev yanan köylüler ise,

"Kumandanımıza canımız feda. Nemiz var nemiz yoksa onun olsun. Ama bize yapmadıklarını bırakmayan düşmana avuç dolusu altın da verseniz alimallah bir lokma ekmek vermeyiz. Baksanıza hâlâ yanıyoruz," diye haber gönderdiler.

Halit Bey konuklarına ancak yanında bulunan zeytin, peynir

ve ekmeği ikram etti, çay söyledi. Ortaya bir ateş yaktırdı. Çatırdaya çatırdaya yanan odunlardan yükselen alevlerin ışığında General Trikupis'in ve öteki esirlerin yüzleri daha iyi görünüyor ve o yüzlerde büyük bir mutsuzluk okunuyordu.

Çaylar içildikten sonra sıra sorgulamaya geldi. Halit Bey General Trikupis'e, "Siz görevinizi yaptınız," dedi. "Fakat talih aleyhinize döndü. Vatanımızı haksız yere işgal ettiniz. Biz de sizi vatanımızdan kovuyoruz. Er geç başarılı olacağımızdan emindik ama zafere bu kadar çabuk ulaşacağımızı hiç sanmamıştık. Ben Sakarya Savaşı'na da katılmıştım. Yunan ordusu orada şimdikinden daha başarılıydı. Ne oldu size?"

General Trikupis, "Yenilginin en önemli sebebi, Sakarya bozgunundan sonra ordunun krala bağlılığını sürdürebilmesi için Başkomutanlığa Kral'ın yaveri Hacı Anasti'nin getirilmesidir," dedi. "İleride bunları size uzun uzun anlatacağım."

İşte bu teslim olayından sonra general ve subaylar Uşak'a gönderildi ve Garp Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım (Gündüz) Bey'in önüne çıkarıldı. Asım Bey çok heyecanlıydı. Yunan esirlerine karşı düşmanlığını gizlemeden,

"Sizi," dedi, "çağdaş bir ordunun kurmay heyeti mi, yoksa adî bir çetenin kan içici birer ferdi olarak mı karşılayacağımı bilmiyorum."

Yunanlı esir generaller hiç yanıt vermediler. Üzüntü ve kuşkuyla önlerine bakıyorlardı.

Asım Bey bundan sonra generalleri İsmet Paşa'nın dairesine götürdü. İsmet Paşa Asım Bey'e,

"Siz," dedi, "esir generalleri Mustafa Kemal Paşa'nın dairesine götürün. Kendilerini orada karşılayalım."

Başkumandan Kemal Paşa, o sırada Uşak'ta eşraftan birinin konağının üst katında karargâh olarak seçilen yerde masanın başında Yunan Başkomutanı'nın gelmesini bekliyordu. Yanında Ruşen Eşref, Cevdet Kerim, Salih, Cevat Abbas, Yaver Muzaffer, Şahap Bey ve Halide Edip Hanım da vardı. Bu karşılaşma tarihsel bir olay olacaktı.

Üç yıldan beri yurdu talan etmiş olan düşman ordusunun

başkomutanının, kendisini muazzam bir yenilgiye uğratan Türk Orduları Başkumandanı ile karşılaşması elbette tarihe geçecek bir olaydı. General Trikupis ile General Digenis, Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa ile Dördüncü Ordu Kumandanı Kemalettin Sami Paşa'nın arasında Mustafa Kemal Paşa'nın önüne getirildiler.

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ile İsmet Paşa'nın arasında duruyordu. Generaller masanın önüne gelip de kendilerini selâmlamak istedikleri zaman, Fevzi Paşa ile İsmet Paşa sadece eğilmekle yetindiler. Yunanlı generallere ellerini uzatmadılar.

Mustafa Kemal Paşa ise oyunu kazanmış bir takım kaptanı gibi Trikupis'in elini yakaladı ve bir süre elinde tuttuktan sonra,

"Oturun General," dedi, "yorulmuş olacaksınız. Üzülmeyin, Napolyon da bir savaş kaybetti..."

Bu sözler Trikupis'i öylesine rahatlattı ki, birdenbire morali düzeldi. Demek ki karşısında bir düşman değil, uygar bir başkumandan vardı.

Generaller masanın karşısındaki iskemlelere oturdular. Nasıl davranacaklarını bilmiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa onlara tabakasını uzattı, sonra kahve ısmarladı. Gözlerini Trikupis'in gözlerinden ayırmıyordu. Trikupis yorgunluktan bitkin bir durumdaydı. İntihar edemeden teslim olmanın acısını yaşıyordu. Gazi'ye,

"Görevimi sonuna kadar yaptım," dedi. "Ama başarılı olamadım. Yapmam gereken son iş intihar etmekti. Silâhımı çekip kendimi vurmam gerekirdi ama buna zaman kalmadı."

"Eğer görevinizi sonuna kadar yaptığınıza inanıyorsanız hiç üzülmeyin. Kazanmak da yitirmek de savaşın gerçeğidir. Napolyon gibi büyük bir kumandanın da başına böyle bir felâket gelmedi mi? O da esir olmanın acılarını çekmedi mi? Sizin başınıza gelen benim de başıma gelebilirdi. Yazgının hükmüne boyun eğmek doğru olur. Şimdi siz bana, nasıl oldu da savaşı yitirdiniz, onu anlatır mısınız?"

"Anlatayım. Taarruzun yapılacağını gerçekten çok iyi gizlediniz. Bunu hiç beklemiyorduk. 25 Ağustos akşamı biz Afyon'da bir balodaydık. Topların patladığını orada duyduk. Hazırlıksız-

dık, çok kötü avlandık. 26 ve 27 Ağustos'ta büyük y[illegible]lere uğradık. Ama sonra toparlanarak kendimizi savunduk ve karşı saldırıya geçtik. Siz yine üstün geldiniz. Dumlupınar Savaşı da bizim için büyük bir yenilgi oldu. Askerin morali bozuldu."

"Peki o zaman ihtiyat kuvvetlerinizi kullanmadınız mı?"

Trikupis General Digenis'i göstererek,

"Kabahat benim değil, Digenis'in," dedi. "Ben, ona, 'İhtiyat kuvvetlerimizi kullanalım,' dedim. O ise, 'Hacı Anesti'den emir gelmedikçe bunu yapamayız,' dedi. İhtiyatlar devreye girseydi böyle olmazdı. Toplarımızın koruması altında çekilmeye başladık. Sırtımız Kızıltaş yamacına dayandı. Artık kıpırdayacak durumda değildik. Toplarımızı da kullanamaz olduk. İşte o zaman siz süngü hücumuna geçtiniz. Dört bir yanımızda süngüler parıldamaya başladı. Atımı bile yitirdim. Yaya olarak ormana daldık. Başka çare kalmadığını anlayınca teslim olduk. Yalnız anlamadığım bir şey var. Siz bu muharebeyi nerden yönetiyordunuz?"

"İşte tam süngülerin parıldadığını gördüğünüz yerden. Askerlerin arasındaydım."

"Anlıyorum, savaş böyle kazanılır, 500 kilometre uzaktan değil. İzmir Körfezi'ndeki bir yattan savaş yönetilemez."

"Siz de askerin içindeydiniz."

"Ben askerin içindeydim ama Başkumandan Hacı Anesti İzmir'deydi."

"İyi ama başkomutan siz değil misiniz?"

"Hayır, Hacı Anesti."

"General, sizin haberiniz yok. Hükümetiniz Hacı Anesti'nin yerine sizi başkumandanlığa getirdi."

"Hiç duymadım. Bir hafta önce telsizlerimiz bozuldu. İzmir'den hiçbir haber alamadık. Başkumandanlığa atandığımı ilk defa sizden duyuyorum. Buna sevinmem mi gerek üzülmem mi, bilmiyorum. İki telsizimiz vardı. Bir süre önce biri bozuldu. Onarılması için İzmir'e gönderilince tek telsiz kaldı. O da topçularımızın gülleleriyle yok oldu. Her türlü ilişkimiz kesildi."

Gazi, emir çavuşundan generallere çay getirilmesini istedi. Çay içerken Trikupis'in elleri titriyordu. Gazi,

"General, şimdi burada bizim konuğumuzsunuz. Eşinizin İstanbul'da olduğunu duydum. Kendisine bir haber iletmek isterseniz Kızılay'ın telsizini kullanabilirsiniz. Atina'ya da dilediğiniz mesajı gönderebilirsiniz. Sizi burada rahat ettireceğiz," dedi.

"Çok naziksiniz. Çok duygulandım. Bana karşı gösterdiğiniz bu insancıl davranışı ömrümün sonuna kadar hiç unutmayacağım. Bizim Anadolu topraklarında ne işimiz vardı. İngilizler bizi kendi çıkarlarına âlet ettiler. Bizi kullandılar. Biz iki kardeş ulusuz. Bundan sonra hep bu kardeşliği savunacağım."

"Çok geç değil mi General? On binlerce insan yaşamını yitirdi. Köyler yakıldı, halk perişan oldu. Cephede ölüleri görünce içim parçalandı. Yazık değil miydi askerlerinize? Onların ne günahı vardı? Yerlerinden yurtlarından alınıp kutsal topraklarımıza gönderildiler. Bunun sorumlusu siz değilsiniz, biliyorum. Ama kimler sorumlu? Bir gün bunların hesabı sorulacak herhalde. Birbirimize karşı kin beslemeyelim. Kısa zamanda düşmanlıkları unutalım. Bu kanlı savaşların ardından yeni bir dostluk yaratalım. Türk-Yunan dostluğu dünyaya örnek olsun."

"Evet Generalim, çok haklısınız. Ben de bu dostluğun hizmetinde olacağım. Yalnız size şunu söylemek istiyorum. Yarın silahlar susacak, beni ülkeme göndereceksiniz. Ama size yalvarırım, acele etmeyin. Beni orada kurşuna dizerler. Onlardan güvence almadıkça beni geri vermeyin. Ortalık durulunca ya kadar konuğunuz olayım."

"Hiç kuşkunuz olmasın General, siz nasıl isterseniz öyle yapacağız."

Büyük Taarruz'un Türk ordusundaki bilançosu 2.542 ölü ve 9.977 yaralıydı.

Ordular İzmir'e doğru ilerlerken Ankara'da heyecanlı günler yaşanıyor ve cepheden haber bekleniyordu. Haberler geldikçe de Ankara'da herkes bayram ediyordu. Bir gün Dumlupınar Zaferi'nin haberi geldi. Sonra Uşak'ın düştüğü, sonra Afyon'un.

İşte tam o günlerde, Mustafa Kemal'in dostları ve yakınları onun en candan arkadaşlarından İbrahim Süreyya Bey'in düğününe hazırlanıyordu. Düğünün tarihi çok önceden saptanmış ve

büyük taarruzun o günlerde yapılacağı hiç düşünülmemişti. İbrahim Süreyya Bey ile Mustafa Kemal'in dostluğu 1909 yılına dayanıyordu. Tanıştıkları zaman ikisi de 28 yaşındaydı. Süreyya Bey Üsküdar'da doğmuş, İdadi ve Rüştiye'yi bitirdikten sonra Mülkiye Mektebi'nde okumuş, sonra da Trakya'da Cuma-i Bala kaymakamlığına atanmıştı.

Mustafa Kemal, o yıl Üçüncü Ordu Karargâhı'nda kolağasıydı (yüzbaşı). Cumalı karargâhında manevralara katılıyordu. Süreyya Bey, Mustafa Kemal'in adını duymuş ama onunla hiç karşılaşmamıştı. Üst derecedeki kumandanların Cumalı'ya geldiklerini öğrenince Kumandanlığa giderek kendilerini selâmladı. Subaylar manevralarda izlenecek yöntemleri tartışıyorlardı. İçlerinde sarı saçlı, keskin bakışlı ve çok yakışıklı bir subay, Süreyya Bey'in dikkatini çekti. Bu subay, bütün tartışmalarda ötekilere üstün bir durumdaydı. Süreyya Bey, az sonra bu subayın Mustafa Kemal olduğunu öğrenince çok sevindi. Ne zamandır onu tanımak istemişti. O gün aralarında ikili bir konuşma olmadı. Süreyya Bey, kumandanları selâmladıktan sonra kaymakamlığa döndü. Manevralar devam ediyordu. Karargâh bir süre sonra başka bir merkeze taşındı. Subaylar Cuma-i Bala'dan ayrıldılar.

Süreyya Bey kaymakamlıkta yatıp kalkıyordu. Binanın alt katı ahır, üst katı da çalışma odasıydı. Üst katta bir de yatak odası vardı ama kışın orasını ısıtmak kolay olmadığı için Kaymakam Bey çalışma odasındaki bir sedirde yatıp kalkıyordu. Bir akşam geç saatlerde kapı vuruldu. Süreyya Bey yatmıştı. Sırtına paltosunu alıp alt kata indi ve kapıyı açtı. Karşısında üstü başı kar içinde, bıyıkları da karla kaplı Mustafa Kemal duruyordu.

"Beni tanıyabildiniz mi? diye sordu. Ben Mustafa Kemal."

"Nasıl tanımam Yüzbaşım. Geçen akşam hayranlıkla sizi dinlemiştim."

"Sağ olun, teşekkür ederim. Biliyorsunuz karargâh buradan ayrıldı. Ben çevreyi denetlediğim için onları bıraktım. Beni bu gece konuk edebilir misiniz?"

"Ne demek, elbette, buyurun. Atları ahıra alalım. Seyise de bir yer buluruz. Size yukarıda bir yer hazırlarım."

Yukarı kata çıktılar. Dışarıda şiddetli bir kar tipisi vardı. Rüzgâr döşemelerden girerek yerdeki kilimi dalgalandırıyordu. Mustafa Kemal'in yüzü gözü kar içindeydi. Süreyya Bey hemen sobaya iki odun attı. Oda pek soğuk sayılmazdı. Rüzgârı önlemek için cam kenarlarına gazeteler yapıştırılmıştı. Ortada bir çalışma masası, bir koltuk, iki iskemle, iki de sedir vardı. Süreyya Bey kendi yattığı sedirin üzerindeki battaniyeyi ve yatağı toplayıp düzeltti. Sonra,

"Bir şeyler içer misiniz Yüzbaşım?" diye sordu.

"Eh hayır diyemeyeceğim. Rakınız var mı Kaymakam Bey?"

"Hiç olmaz olur mu? Ben akşamları iki tek parlatırım."

"Ne âlâ, tam benim gibi, anlaştık öyleyse. Yemek filân istemem. Biraz leblebi, fıstık, peynir olsa yeter."

"Hemen hazırlayayım Yüzbaşım. Burada kimsem yok. Odacı akşamları evine dönüyor. Kusura bakmayın."

Süreyya Bey yazı masasının üzerine tezgâhı kurdu. Bir yandan demlenirken bir yandan da tatlı tatlı sohbet ettiler. İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra ortaya çıkan yeni durumu ve 31 Mart olayını tartıştılar. İkisi de aynı düşünceleri paylaşıyordu. Vatanın kurtarılması için alınması gereken önlemleri gözden geçirdiler. Mustafa Kemal Cuma-i Bâlâ'da kendisiyle aynı eğilimde olan bir kaymakamı tanımakla çok mutlu olmuştu. Gece yarısından çok sonra Mustafa Kemal de öteki sedire uzandı. Geceyi ahırdaki bir kerevette geçiren seyis sabah 10'da gelip kapıyı vurmasaydı, hiç uyanacakları yoktu. Çok tatlı duygular ve anılarla birbirlerinden ayrıldılar.

İki yıl sonra Trablusgarp Savaşı çıkmış ve Mustafa Kemal Derne'ye gitmişti. Süreyya Bey de gönüllü olarak savaşa katılmak için bir Romen vapuruyla İskenderiye'ye gitmiş, oradan da Derne'ye gönderilmişti. Kendisini Mustafa Kemal'in kumandasındaki birliğe verdiler. Dostlukları orada perçinleşti.

Savaş bitince Süreyya Bey İstanbul'a döndü, yeni bir göreve atandı ama hükümeti sert bir dille eleştirdiği için tutuklandı ve Sinop'a sürüldü. İki yıl orada yattı. İttihatçılar devrilince Gelibolu mutasarrıflığına getirildi. Çanakkale Savaşı'nın en kanlı günle-

rinde Mustafa Kemal'le yine bir araya geldiler. Süreyya Bey Gelibolu Mutasarrıfı'ydı, Mustafa Kemal ise fırka kumandanı.

Top seslerinin kesildiği akşamlarda Süreyya Bey Mustafa Kemal'in karargâhına gider, birlikte kahve içerlerdi. Mustafa Kemal o koşullar altında ağzına bir yudum içki almazdı. Bir deri bir kemik kalmıştı. Çok yorgundu. Geceleri de gözüne uyku girmiyordu.

Savaştan sonra Süreyya Bey İzmir mutasarrıflığına getirildi. Ama Mondros'ta imzalanan silâhları bırakma antlaşmasındaki hükümlere asla uymak niyetinde değildi. Bastı istifayı ve İstanbul'a geldi. Meclisi Mebusan'a seçildi. Ama bu iş umurunda değildi. Hüseyin Rauf Bey'le birlikte Ankara'ya gitti, oradan da Amasya'ya. Ondan sonra Mustafa Kemal'in yanından hiç ayrılmadı. Erzurum ve Sivas kongrelerine katıldı, Ankara Büyük Millet Meclisinde birinci dönem Saruhan milletvekilliği yaptı.

İbrahim Süreyya Bey, Kozan Milletvekili Dr. Fikret'le de yakın arkadaştı, Trablusgarp Savaşı'nda birlikte olmuşlardı. İşte o dostluğun sonucu, o yıl onun kız kardeşi Mediha Hanım'la evlenmeye karar vermişti. Bunun için Dr. Fikret düğünden bir ay önce İstanbul'a giderek kardeşini İnebolu yoluyla getirmişti. O günlerin koşullarında Ankara yolu üç gün üç gecede alınırken olağanüstü önlemler yüzünden gelin yedi günde gelebildi. Düğün dolayısıyla Çankaya'daki köşkün bahçesine altı hümayun çadırı kurulmuştu. Ankara'daki bütün milletvekilleri eşleriyle birlikte düğüne davet edilmişti. Gelenlerin sayısı 200'ün üstündeydi. Bir yanda ince saz takımı çalıyordu, öte yanda bando mızıka.

Cepheden zafer haberleri geldikçe herkes coşuyor, sabahlara kadar şarkılar ve türküler söylüyor, lazlar Karadeniz oyunları oynuyorlardı. Durmadan da havaya silâhlar atılıyordu.

Kimler yoktu ki o düğünde; Başvekil Hüseyin Rauf Bey, Yunus Nadi ve eşi, Mazhar Müfit, yazar ve gazeteci Aka Gündüz, Muhittin Baha Pars, Dr. Fikret... Aka Gündüz, o şenlikli düğünü *Dikmen Yıldızı* adlı romanında anlattı.

Düğünün en eğlenceli bir saatinde davetliler bir de baktılar ki Zübeyde Hanım ile Fikriye bahçeye geliyor. Mustafa Kemal'in

annesini ve Köşk'ün hanımefendisi Fikriye'yi orada birlikte görmek herkesi daha da coşturdu.

İşte tam o sıralarda Rauf Bey'e bir zarf getirdiler. Başvekil bu zarfın içindeki kâğıdı birkaç kez okudu. Bütün gözler kendisine çevrilmişti. Rauf Bey, gelen kâğıdı Milli Müdafaa Vekili Kâzım Paşa'ya uzattı. O da kâğıdı okudu. Rauf Bey'in kulağına bir şeyler söyledi. Herkes çıldıracaktı meraktan. Ne oluyordu? Aka Gündüz,

"Öğrenelim," diye haykırdı. "Biz de öğrenmek isteriz."

Kâzım Paşa bunun üzerine "Söyleyeyim artık," dedi. "Hiçbir engel yok bunu söylememe. Ordularımız dört buçuk saat sonra İzmir'e giriyorlar."

Yer yerinden oynadı. Havaya yine silâhlar atıldı. Haykırmalar, alkışlar. Bundan büyük bir düğün hediyesi olamazdı. Ankara böyle güzel bir düğün görmemişti.

Mazhar Müfit gelinin yanına yaklaşarak,

"Kızım," dedi, "bundan sonra sizin adınız Beridi Zafer (Zafer Müjdecisi) olsun. Ne kadar uğurlu geldiniz. Ne olurdu birkaç ay önce evlenseydiniz de zaferi o zaman tatsaydık."

Fikriye de Mediha'yı kucaklamış ağlıyordu. İkisi de aynı yaştaydılar. Fikriye belki de kendisi için böyle bir düğün yapılmamış olmasının üzüntüsünü de içinde duyuyordu.

XIII

İzmir'de Sıradışı Bir Kadın

Yunan orduları başkomutanı ile öteki kumandanların tutuklanması, Ankara'da bayram havası yaratmıştı. Bütün Ankara halkı ertesi gün istasyon önünde toplanmış esir generallerin gelmesini bekliyordu. Ama orada da generallerin linç edilmesinden korkulduğu için tren Sincan istasyonunda durduruldu. Atatürk'ün gençlik arkadaşı ve Fikriye'nin yakın akrabası Fuat Bey, yaveriyle birlikte trene girerek generalleri karşıladı. Kumandanlar oradan bir arabaya bindirilerek Ankara-Dışkapı'daki Sarı Kışla'ya getirildiler. Orada birlikte bir çay içildi. Fuat Bey çaydan sonra generallere,

"Ne kadar yorgun olduğunuzu tahmin ediyorum," dedi. "Artık odanıza çekilip dinlenebilirsiniz. Bir isteğiniz olursa beni arayın. Burada konuğumuzsunuz. Size iyi günler dilerim."

Fuat Bey esir konuklarını Sarı Kışla'da bıraktıktan sonra doğru Çankaya'ya gitti. Akrabası Fikriye'ye iyi haberler verecekti. Fikriye'nin mutluluktan içi içine sığmıyordu. Coşku ve gözyaşlarıyla Fuat Bey'in boynuna sarıldı.

"Peki Ağabey," dedi, "Paşamdan haber var mı?"

"Var elbette, biliyorsun uzun bir süre cepheden hiç haber alamamıştık. Ne dedikodular çıkartılmadı. Yok muharebeyi kaybetmişiz! Yok Gazi esir olmuş! Bunların hepsinin muhalifler tarafından uydurulduğu anlaşıldı. Muharebenin en heyecanlı günlerinde bile bunlar çamur atmaktan vazgeçmediler. Artık zafer kazanıldı ya, bunların da sesi kesildi. Yunan orduları perişan oldu, darmadağın kaçıyorlar. Mustafa Kemal de peşlerini bırakmıyor. Bundan sonrası artık kovalamaca oyunu. Yunanlıların silâh atacak güçleri kalmadı. Muharebe başlamadan önce Mustafa Kemal

ne demişti, anımsıyor musun? 'On beş gün sonra İzmir'deyiz,' dememiş miydi? Sözünü tuttu."

"Yaşasın benim Paşam. Demek ki yakında Paşam burada olacak."

"Olacak inşallah. Gelip Ankara'da bu zaferi kutlayacak, Meclis'te kürsüye çıkıp düşmanı nasıl perişan ettiğini anlatacak."

"Peki Ağabey, siz Yunan Başkumandanı ve yardımcısını trenden alıp otomobille Sarı Kışla'ya götürdünüz. Neler anlattı size?"

"Ağızlarını bıçak açmadı. Konuşacak halleri mi vardı?"

"Yine de bir şeyler söylemişlerdir."

"Evet, Trikupis biraz konuştu. Mustafa Kemal'in ne büyük bir insan ve ne başarılı bir kumandan olduğunu anlattı. Kendisinden hiç böyle bir insani muamele beklemiyormuş. Durdu durdu, 'Eşsiz bir adam,' dedi, 'bana hiç düşmanca davranmadı. Sanki manevralarda beni yenmiş bir kumandan gibiydi. Sanki ikimiz de aynı ordudandık, sanki manevra sonrası durumu değerlendiriyorduk. Son derece zeki ve esprili bir adam. Muharebe alanında ölülerimizi görünce nasıl duygulandığını anlattı. Ne kadar üzgün olduğu konuşmasından belliydi. Rumca bildiğini de anladım. Selanikli olduğunu biliyordum.' Ben de Trikupis'e, 'Elbette, Selanik'te gençliğimizde çok Rum arkadaşlarımız vardı. Ama olaylar bizi ayırdı,' dedim."

"Doğru söylemişsiniz ağabey, ben de çocukluğumda Rum kızlarla arkadaşlık ederdim. Onlar Türkçe konuşurlardı, biz de Rumca. Ayrımız gayrımız mı vardı?"

"Evet Fikriye'ciğim, hep birlikte yaşadık. Aynı şarkıları söyledik, aynı oyunları oynadık, aynı yemekleri yedik, aynı içkileri içtik, aynı kızları sevdik..."

"Başka neler konuştunuz?"

"Trikupis, 'Bizim buralarda ne işimiz vardı?' dedi. İngilizlerin oyununa geldiklerini söyledi."

"Belâlarını buldular. Gelmeselerdi."

"Doğru ama, karar veren onlar değildi ki, onlar emir kulu. Politikacılar ne dediyse onları yaptılar. Kabahat hükümette, politikacılarda."

"Onlar da belâlarını bulacaklar. Ama muharebelerde askere yazık olmadı mı? Ya köyleri yakılanlar? Yurtlarından kovulanlar? Açlıktan, yoksulluktan can verenler? Ya saldırıya uğrayan kadınlarımız, kızlarımız, çocuklarımız?"

"Doğru Fikriye'ciğim. Mustafa Kemal de senin gibi düşünüyor. Yarın Yunan orduları İzmir'den denize döküldükten sonra yeni bir dünya kurulacak. Bu bir barış dünyası olacak. Yine kardeşlik içinde yaşayacağız. Çoğu gitti, azı kaldı. Artık gün sorunu. Yarın o zaferleri de kutlayacağız. Sen de çok büyük sıkıntılar çektin Fikriye'ciğim. Paşa'dan hiç haber alamadan günlerce kahroldun. Ama belli etmemeye çalıştın. Biliyorum, her gün atına atlayıp her yeri dolaştın. Yollarda seni görenler, 'Bak' dediler, 'Paşa'nın hanımı aramızda dolaşıyor. Demek ki korkacak bir şey yok. Öyle olsaydı Paşa'nın Hanımı da kalkar Kayseri'ye giderdi'. Sen halka cesaret verdin, morallerini yükselttin."

"Ağabey'ciğim, benim elimden ancak bu geldi."

Gelelim orduların İzmir'e doğru gidişine. Önce Alaşehir ele geçirildi, sonra Buldan, Kula, Söğütözü, Bilecik, Bozöyük, Simav, Demirci, Ödemiş, Salihli, Akhisar, Balıkesir, Aydın, Nif ve Manisa. Ordular artık İzmir kapılarındaydılar.

İzmir uzaklardan görünüyordu. Bir de baktılar ki, Kadifekale'ye Türk bayrağı çekilmiş. Oysa daha hiçbir birlik İzmir'e girmemişti. Bayrağı İzmirli bir gencin tek başına kaleye çektiği anlaşıldı.

Mustafa Kemal Paşa durumu biraz yokladıktan sonra İzmir'e girmeye karar verdi. Son geceyi de Nif'te (sonradan Mustafakemalpaşa adı verilen kasabada) geçirecekti. Nif'e dönerken yolda bir katıra iki fıçı yüklemiş bir askerle karşılaşınca arabayı durdurdu. Asker Gazi'yi tanımıyordu. Gazi,

"Hayrola," dedi, "nereye böyle? Ne yükledin katırına?" Asker, şaşkın şaşkın baktı, birkaç saniye sustuktan sonra,

"Allah benim dileğimi yerine getirdi," dedi. "Ben arkadaşlara, 'İzmir'i alırsak hepinize rakı ziyafeti çekeceğim,' demiştim. İzmir artık alındı demektir."

"Peki nedir bu fıçıların içindeki?"

"Rakı kumandanım. Bir meyhaneyi boşalttık. Ne kadar rakı varsa fıçılara doldurduk. Arkadaşlara ziyafet çekeceğim."

"Peki tabur kumandanı buna izin verecek mi?"

"Bilmem gayrı. İster verir, ister vermez."

"Kim tabur kumandanınız?"

"Mustafa Hüsnü Bey."

"Peki ben ona bir tezkere yazayım da rakı içmenize izin versin. O benim arkadaşımdır."

"Sağ ol kumandanım."

Mustafa Kemal tabur kumandanına şu tezkereyi yazdı:

"Muhterem Tabur Komutanı, bu askerlerin şevkini kırmayın. Bu akşam her birine birer matara rakı verin, zaferi kutlasınlar..."

Nif'te o akşam Gazi çok keyifliydi. İsmet ve Fevzi paşaların da gözlerinden mutluluk okunuyordu. Nereden nereye gelmişlerdi. Bugüne ulaşmak için neleri göze almışlardı? Bütün düşmanlara, içerideki muhaliflere ve İstanbul Hükümeti'nin yarattığı güçlüklere karşın savaş kazanılmış ve İzmir kapılarına gelinmişti. Bu zaferi kutlamak gerekmez miydi? Gazi çevresindekilere,

"Yahu," dedi, "İzmir'e girdik. Bunu kutlamayacak mıyız? Nedir bu sessiz haliniz? Haydi hep birlikte şarkı söyleyelim." Bir türkü tutturdu Gazi, herkesi coşturdu. Erler kalkıp oynamaya başladılar. Kendisi de kalkıp zeybek oynadı. Hem de İzmir kapılarında.

Türk orduları daha İzmir kapılarına dayanmadan önce Ankara'ya bir mütareke önerisi gelmişti. Bu öneriye göre ateş kesildikten sonra Yunan ordusu Anadolu'dan çekilecek, Trakya Yunanlılara bırakılacak, Türk ordusu da İstanbul'a hiç yaklaşmayacaktı.

Bakanlar Kurulu başkanı Rauf Bey bu öneriyi Mustafa Kemal Paşa'ya duyurduğunda, Gazi deliye döndü ve Rauf Bey'e şu telgrafı çekti:

"Anadolu'daki Yunan ordusu kesinlikle mağlup edilmiştir. Yunan ordusunun yeniden karşı koymasına ihtimal yoktur. Anadolu için artık hiçbir tartışma söz konusu

olamaz. Mütareke ancak Trakya için söz konusu olabilir. Eylül sonuna kadar Yunan Hükümeti ya doğruda[illegible] da İngiltere aracılığıyla bize başvuracak olursa koşullarımız şudur: Trakya on beş gün içinde 1914 sınırlarına kadar kayıtsız şartsız Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti askeri ve sivil memurlarına teslim edilmelidir."

Tabii bu telgrafa hiçbir yanıt gelmedi. Gazi ertesi gün 10 Eylül Pazar günü öğle üzeri Fevzi ve İsmet paşalarla birlikte Nif'ten yola çıktı. Yol boyunca halk büyük gösterilerle arabaları durduruyor ve kumandanları alkışlıyordu. Gazi de Erzurum'da çıkardığı üniformasını giymiş olarak İzmir'e giriyordu. Erzurum'da subay giysilerini çıkartırken "Allah kısmet ederse bir daha giyerim," demişti. İşte o gün gelmişti. Bütün İzmir kaynıyordu. Limandaki gemilere kızılhaç bayrakları çekilmişti. Rumlar can atıyordu gemilere binmeye. Ama yabancı gemiler kimseyi almak istemiyor ve merdivenleri havaya kaldırıyorlardı. Rum sandalları gemilere yolcu taşımak için dünyanın parasını alıyorlardı. İngiliz savaş gemileri de hiçbir Yunan askerini güverteye çıkartmıyordu.

Kafile kısa bir süre sonra İzmir Hükümet Konağı'na geldi. Hükümet konağının önündeki alan bir anda hıncahınç doluverdi. Alkış, kıyamet, yer yerinden oynuyordu. İzmirliler onun gelişini kutlamak için konağın önünde bir kuzuyu kesmeye hazırlanıyorlardı. Gazi, Ruşen Eşref'e,

"Aman kesmesinler kuzuyu," diye haykırdı.

Ama Ruşen Eşref işe el koyuncaya kadar kuzu kesilmişti bile. Gazi bunu görmemek için balkondan içeri kaçtı. Bir süre sonra yeniden balkona gelerek halkı selâmladı. Heyecanlı kısa bir konuşma yaptı.

Bütün İzmir eşrafı, hükümet konağını doldurarak Gazi'yle kucaklaştılar, ellerini öptüler.

Onların ardından Paşa, konsolosları ve diğer yabancı devlet temsilcilerini kabul etti. Hepsi ulusal zaferden dolayı Gazi'yi kutladılar. O arada İstanbul Hükümeti'nden de Paşa'ya, 'Kahraman komutan' sözleriyle başlayan bir kutlama telgrafı geldi.

İzmirliler, Paşa'ya, hükümet konağında bir ziyafet hazırlamışlardı; yemekler, çeşit çeşit mezeler... Gazi ve arkadaşları tam ilk kadehlerini tokuştururlarken, dışardan top ve makineli tüfek sesleri gelmeye başladı. Bu ne olabilirdi? Paşalar bir odaya kapanıp durumu araştırmaya başladılar. Yaverler de telsizden haber getiriyorlardı. Dışarıdan gelip telâşlı adımlarla merdivenleri tırmananlar da oldu. Olay yerinden haber getirmişlerdi. Olay çıkartanların, Menderes-Torbalı yönünden gelen 3.000 kişilik bir Yunan birliği olduğu anlaşıldı. Bunlar, Çolak İbrahim Bey'in atlılarının saldırısına uğrayanlar olup, İzmir'e sığınmak istiyorlarmış. İzmir'in kurtuluşundan da hiç haberleri yokmuş. Neye uğradıklarını şaşırıp ateş etmeye başlamışlar. Ama bir de bakmışlar ki karşılarında koca bir ordu var. Hemen beyaz bayrak çekip teslim olmuşlar.

Gazi'nin, Karşıyaka'da, Fahrettin Altay Paşa'nın yakın akrabalarından İplikçizâde İsmail Bey'in köşkünde kalması kararlaştırıldı. Fevzi ve İsmet paşalar da aynı köşkte kalacaklar, öteki kumandanlar da o köşkün hemen yanı başındaki Fikri Bey'in köşkünde konuk edileceklerdi.

İplikçizâdelerin köşkü üç katlı, on beş odalı, bahçesinde bir yel değirmeni ve tenis kortu olan görkemli bir köşktü. İsmail Bey burayı, 1916'da, evin ilk sahibi İtalyan uyruklu Alyoti adında ünlü bir zenginden satın almıştı. Köşkün önemli bir tarihi vardı, 30 Mayıs 1921'de İzmir'e gelen Yunan Kralı Konstantin de bu evde kalmıştı.

İzmirliler Mustafa Kemal Paşa'ya bir de araba hediye etmişlerdi. Köşke giderken, Gazi, yaverleri Salih Bozok ve Muzaffer Kılıç ile Ruşen Eşref Bey'i de yanına alarak bu arabaya bindi. Araba çiçeklerle öyle bir donatılmıştı ki, bunun bir araba olduğu bile anlaşılamıyordu. Yola çıktılar, atlılar da arabanın önünden halkı yara yara gidiyorlardı. Pencerelerden bayraklar ve çarşaflar sarkıyor, kadınlar hüngür hüngür ağlıyor, sokaklarda ellerinde bayraklarla çocuklar koşuşuyordu. Köşkün önünde de kızlar, kadınlar kendisini bekliyordu. Paşa çok keyifliydi, yüzü gülüyordu, sevimli davranışlarla arabadan indi. Halkı teker teker selâmladı. Bazıları boynuna sarılıp ağladılar.

Paşa tam merdivenlerin önüne geldiğinde, bir de baktı ki yere bir Yunan bayrağı serilmiş.

"Bu nedir?" diye kükredi.

"Paşam Yunan bayrağı. Kral Konstantin bu evde kalmıştı. O zaman da Türk bayrağı sermişlerdi, çiğneyip geçmişti."

"Hata etmiş. Bayrak bir ulusun onurudur. Çiğnenemez. Kaldırın hemen şu bayrağı."

Bu bayrak olayı bütün yabancı basına yansıdı.

Paşa'nın Karşıyaka'daki köşkte kalması kararlaştırılınca, o akşam köşkte de bir ziyafet hazırlanmıştı. Gazi'nin neler sevdiğini öğrenen İplikçizâde, onun beğeneceği yemekleri yapabilmek için kapı kapı dolaşarak yakın komşularından bulgur, pirinç, şeker ve un gibi şeyler toplamış, çeşitli mezelerle muazzam bir sofra donatmışlardı.

Huzur içinde geçen bir gecenin ardından Gazi, 11 Eylül Pazartesi günü sabah erken saatlerde yine Fevzi ve İsmet paşalarla ve yaverleriyle birlikte hükümet konağına gitti. O gün yapılacak pek çok iş vardı. İzmir kurtulmuştu ama Yunan askerleri çeşitli bölgelerde direnişlerini sürdürüyorladı.

Bir ateşkes antlaşmasının imzalanması için zaman daha çok erkendi. Bu konuda Fransız ve İngilizlerle ön hazırlıkların yapılması gerekiyordu. İzmir'de de yapılması geren çok şey vardı. Karargâhın hükümet konağından başka bir yere taşınması daha iyi olmaz mıydı? Mustafa Kemal Paşa'nın da İzmir'in merkezine yakın bir yerde oturması o günün koşullarına daha uygun değil miydi? Bunlar hep güncel sorunlardı.

İşte o konuların tartışıldığı bir zamanda, İzmir'in ünlü zenginlerinden Muammer Bey'in kâhyası Osman Efendi, İzmir'e giren ilk fırka kumandanlarından Kâzım (Sevüktekin) Paşa'yı karargâhta görerek kendisine şu mesajı iletti:

"Kumandan Paşa Hazretleri, ben Uşakizâde Muammer Beyefendi'nin kâhyasıyım. Kendisi şu anda İzmir'de değil. Ama ben onun adına size şunu bildirmek istiyorum. Eğer Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Muammer Bey'in Göztepe'deki evlerini ikametgâh olarak düşünürlerse, bu Uşakizâdeler için büyük bir şeref

olacaktır kendileri. Kendileri, bu şerefin bir Türk ailesinden esigenmemesini rica ediyor."

Kâzım Paşa bu sözleri Mustafa Kemal Paşa'ya iletince, davet Gazi'nin ilgisini çekti. Zaten Karşıyaka'dan kentin merkezine yakın bir yere taşınmayı düşünüyordu. Kâzım Paşa'ya,

"Görelim bakalım bu Göztepe'deki köşk nasıl bir şeymiş?" dedi.

Hemen yeni belediye başkanı ile birlikte arabaya atlayıp Göztepe'ye gittiler. Gazi orada, bir süre sonra yaşamına damgasını vuracak bir kişiyle karşılaştı. Mustafa Kemal ve yaverlerini kapıda önce kâhya Osman Efendi karşıladı. Merdivenleri çıkıp salona girdikleri zaman, karşılarına siyah bir çarşafa bürünmüş, yüzü kapalı bir hanım çıktı. İşte bu, Lâtife Hanım'dı. Kara çarşaftan dolayı ne yaşı belli oluyordu ne de güzelliği. Bu hanım, Gazi'nin ayaklarına kapandı.

Gazi neye uğradığını anlayamamıştı. Kim olduğunu hiç anlayamadığı bu kadının davranışı ona çok dokundu. Önünde eğilen bir kadına, büyük bir saygı ve alçak gönüllülükle,

"Hanımefendi," dedi, "çok rica ederim ayağa kalkın, nedir bu haliniz?"

Gazi ayaklarının önüne eğilmiş çarşaflı kadını elinden tutarak ayağa kaldırdı. Kadın bu kez de Mustafa Kemal'in ellerini öpmeye yeltendi. Gazi,

"Hayır, hayır Hanımefendi," dedi, "ben bir kadına el öptürecek yaşta ve düzeyde değilim. Çok rica ederim, uygar bir biçimde tanışalım. Önce şu yüzünüzü bir açın."

Lâtife Hanım yüzünü açtıktan sonra,

"Paşam," dedi, "İzmir'e hoş geldiniz. Benim adım Lâtife Muammer. Uşakizâde Muammer Bey'in kızıyım. Sizi köşkümüze konuk etmek istiyoruz. Kral Konstantin'in kaldığı köşkte kalmayınız. Belki de oraya bir bomba yerleştirmişlerdir. Yarın patlayıverir. Ne olacağı bilinmez. Bu köşkte konuğumuz olacaksınız."

Mustafa Kemal Paşa karşısındaki kadının kara çarşaflı kılığından ve aşırı konukseverliğinden pek hoşlanmamış olacak ki,

"Hanımefendi," dedi, "acele karar vermekten çekiniyorum. Önerinizi arkadaşlarımla görüşmem gerekecek."

"Paşa Hazretleri, ben her türlü işinizde size yardımcı da olurum. Londra'da ve Paris'te okudum. İngilizce ve Fransızca bilirim. Mektuplarınızı yazarım. İzmir'in işgalinden beri yüreğim vatan aşkıyla çarpıyor. Sizin zafere ulaşmanız için her gün dua ettim. Ne mutlu bize ki artık aramızdasınız. Tanrı bize bugünleri gösterdi. Biz Türk kadınları hizmetinizdeyiz. Sizden emir bekliyoruz. Ne olur davetimizi geri çevirmeyin, konuğumuz olun. Bize bu şerefi tanıyın. Hem de bizim köşkümüz çok güvenli bir yerde. Kimse buralara yaklaşamaz. Artık burası sizin eviniz demektir."

"Çok teşekkür ederim Hanımefendi, beni çok mutlu ettiniz. Davetinizi büyük bir duyarlılıkla dinledim. İzin verin, konuyu arkadaşlarımla görüşeyim."

Mustafa Kemal, nezaket kuralları içinde Muammer Bey'in köşkünden ayrıldıktan sonra, belediye başkanından bu ailenin durumuyla ilgili bilgi istedi. Köşkü de pek beğenmedi ve yaverlere,

"Bu köşkü gözüm tutmadı," dedi. "Siz bana, Kordon boyunda karargâhımı kurabileceğim uygun bir ev arayın."

Mustafa Kemal o akşam Kordon'da Kramer Oteli'nin gazinosunda rakısını içerken garsona sordu:

"Kral Konstantin de bu otele gelip bir kadeh rakı içti mi?"

"Hayır Paşa Hazretleri."

"Öyleyse neden İzmir'i almak istemiş?"

Mustafa Kemal o gece, yine Karşıyaka'daki köşke döndü. Ertesi gün 12 Eylül'dü. Mustafa Kemal Paşa gününü, İzmir'deki İngiliz Başkonsolosu Henry Lamb'le görüşerek geçirdi. Sonra Akdeniz'deki İngiliz filosu başkomutanına bir mektup yazdı. Daha sonra *Daily Mail* gazetesinin muhabirine bir demeç vererek, "Bu son taarruzu ben istemedim ama Yunanlıların, Anadolu'dan gitmeleri gerektiğine inanmaları için başka yol yoktu," dedi.

İzmir'deki üçüncü gecesini de Kordon'da kendisi için hazırlanan bir evde geçirdi. Yani böylece Lâtife Hanım'ın davetine kulak asmamış oluyordu.

13 Eylül Çarşamba, yine çok dolu bir gündü. Önce İngiliz filosu başkomutanına bir yazı yollayarak İngilizlerle siyasal ilişkiler kurulmasından onur duyacağını bildirdi. Sonra bir Amerikan gazetesine demeç vererek, 24 saat içinde en iyi birliklerini Trakya'ya geçirerek Yunanlıları oradan kovabilecek güçte olduğunu duyurdu.

O gün İzmir alev alev yanıyordu. Sabotajcılar İzmir'i ateşe vermişlerdi. Koca İzmir kenti nerdeyse kavrulup yok olacaktı. Gazi yangını izlerken yanındaki genç subaylara şöyle dedi:

"Çocuklar, bu manzaraya iyi bakın. Bu, bir devrin sona erip yeni bir devrin başladığını gösteren bir yangındır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyıllardaki bütün günahlarını bu ateşle temizliyoruz. Ayrıca bu, yeni bir Türk devletinin kuruluşu ve Türk milletinin yükselmesini de cihana ilan ediyor."

Mustafa Kemal Paşa bu İzmir yangınını içi sızlayarak balkondan seyrettikten sonra, yangının Kordon'u da sarmasından çekindiğinden yine Karşıyaka'daki İplikçizâdelerin köşküne döndü. Göztepe'deki Uşakizâdelerin köşküne gitmeyi aklından bile geçirmedi.

Daha ertesi gün, 14 Eylül Perşembe günü yine ortalık kaynıyordu. İngilizler Yunanlılarla Türklerin mutlaka bir araya gelerek ateşkes görüşmelerini başlatmalarını istiyor, eğer taraflar masaya oturmazlarsa Türklerin Trakya'yı da ele geçirmelerinden korkuyorlardı.

İşte böyle bir günün akşamında Gazi, Karşıyaka'ya gitmekten vazgeçerek geceyi Uşakizâdelerin köşkünde geçirmeye karar verdi. Lâtife Hanım evden ayrılmış ve büyükannesiyle birlikte bitişik eve taşınmıştı.

Ondan sonraki günlerde Gazi ile Lâtife Hanım zaman zaman bir araya geldiler. İzmir yanmış ve Uşakizâdelerin birçok mülkü de kavrulup gitmişti. O günlerin birinde Lâtife Hanım Mustafa Kemal Paşa'ya şöyle dedi:

"Paşam, ailemizin bütün serveti yandı, mahvoluk. Fakat zararı yok, siz geldiniz, memleketi ve bizi kurtardınız. Bu bize yeter."

İşte ne olduysa o gün oldu. Paşa ile onu çok etkileyen bu kara

çarşaflı kız arasında hiç beklemediği bir elektrik akımı oluştu. Oysa Mustafa Kemal bu tür giysili kadınlardan hiç hoşlanmazdı. Gazi gözlerini onun gözlerinden ayıramıyor, sanki kafasının ve kalbinin içini görüyordu. Bu genç kıza tutulmaktan biraz korktu. Sürekli bir ilişki artık onu korkutuyordu. Ya Lâtife de ona delicesine âşık olursa? Neye varırdı bunun sonu? Gazi duygusal ilişkilerle özgürlüğünü yitirmekten çekiniyordu. Fikriye kendisine kul köle olduğu için onun egemenliği altına girmemiş ve bağımsızlığını korumasını bilmişti.

Mustafa Kemal Lâtife'nin Batılı kafasını, kendine güvenerek konuşmasını, başını dik tutmaya çalışmasını bir an için İstanbul'da tanıdığı yabancı kadınlara benzetti. Sofya'da ilişki kurduğu genç kızlar da Lâtife gibi güçlüydüler. Lâtife de Londra'da ve Paris'te eğitim görmüş, batı kültürüyle yetişmişti. Gazi bu kızın oralarda ne okuduğunu, hangi üniversitelerden diploma aldığını bile bilmiyordu. Belki de elinde hiç diploması yoktu, ama kendisini satmasını beceriyordu. Gazi'nin içinde bir sevecenlik ve koruma duygusu uyandı. Belki onunla konuşurken her konuda anlaşamayacaktı, belki bu kız zaman zaman ona karşı direnecek ve kişiliğini koruyacaktı. Belki aralarında sonu gelmez tartışmalar da çıkacaktı, ama Gazi herkesin kendisini körü körüne onaylamasından bıkmıştı. Belki de karşısındakilerin karşıt düşünceleri savunmalarından hoşlanacaktı. Mustafa Kemal bu kara çarşaflı kızda bu tür eğilimler görüyor ve ona sıcak duygularla bakmaya başlıyordu.

Bir de şu vardı, Gazi Ankara'dan ayrılalı neredeyse iki ay olacaktı. Bütün günleri ve geceleri cephede geçmişti. Sıcak ve kadınlı bir ev yaşamının özlemi içindeydi. Lâtife'yle aralarında duygusal bir bağın gelişmesi Fikriye'ye ihanet anlamına gelir miydi? Lâtife ile Fikriye'yi kafasında karşılaştırdı, Fikriye elbette ki Lâtife'den çok güzeldi. Ayrıca Fikriye hiç küçümsenecek bir kadın değildi. Üst düzeyde bir eğitim görmemiş ama aile çevresinde çok iyi eğitilmişti. Fransızca ve Rumca biliyor, piyano çalıyordu. Tatlı ve duygulu bir sesi vardı. Yanık yanık türküler söylüyor ve alaturka şarkılarda Mustafa Kemal'e eşlik ediyordu.

Çok da kabiliyetliydi. Elinden gelmeyen iş yoktu; dikiş, biçki, yemek, ev düzeni. Ne de güzel ata biner, Çankaya sırtlarında dört nala atını koştururdu. Kendisine özgü büyük bir zarafeti ve kadınlığı vardı. Ne giyse yakıştırıyor, ne yapsa hoş görünüyordu. Ama Mustafa Kemal biraz bıkmıştı Fikriye'den. Yaklaşık iki yıllık ortak bir yaşam, bir tekdüzelik yaratmıştı. Gazi yeni ilişkilerin özlemini duymaya başlamıştı. Onun yaşamında hiçbir duygusal ilişkinin iki yıllık ömrü olmamıştı. Sırası geldiği zaman her türlü bağlarını kesip koparmayı bilecek bir yapıdaydı. Belki bu yüzden Lâtife'ye karşı duygusal bir eğilim göstermesinin sakıncalı olmayacağını düşündü. Aralarındaki ilişki bu koşullar altında doğdu ve kısa bir süre içinde hızla gelişti.

O sıralarda Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'deki gündemi çok yüklüydü. İstanbul Hükümeti, Yunan ordusunu İzmir'de denize dökmüş olan ulusal ordunun İstanbul'a yaklaşmasından korkuyor ve İngilizlerin duruma el koymalarını sağlamaya çalışıyordu.

Fransız Yüksek Komiseri General Pellè bir torpidoya atlayarak İzmir'e gelmiş ve Türk ordusunun Trakya'ya girmemesi için Gazi'den güvence istemişti. Mustafa Kemal böyle bir güvence vermeye hiç yanaşmadı.

Yine o günlerde İzmir'e gelen *Chicago Tribune* gazetesinin bir muhabirine Gazi, "Misak-ı Milli'mizde ısrarlıyız. Bütün topraklarımızda gerçek bir bağımsızlık istiyoruz. Bizim için artık kapitülasyonlar yoktur," demekle yetindi.

İngiliz Savunma Bakanlığı, Trakya'yı Türk ordusuna karşı korumak için General Harrington'a yeni takviye güçler göndermeyi kararlaştırdı. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon Paris'te Fransız Başbakanı Poincaré ile görüşerek Mustafa Kemal'e karşı alınması gereken önlemleri tartıştı. General Harrington İngiliz Savunma Bakanlığı'na bir telgraf çekerek, "Eğer Mustafa Kemal Çanakkale'deki tarafsız bölgeyi çiğneyecek olursa karşısında İngiltere'nin bütün dominyon askerlerini bulacaktır," dedi.

Hava gittikçe gerginleşiyor ve İngilizlerle Fransızlar Türk ordusunu nasıl durduracaklarının hesabını yapıyorlardı. Poincaré'nin Lord Curzon'a o günlerde şöyle dediği açıklandı: "Türk kuv-

vetleri ileri yürümek istiyor. Mustafa Kemal ise almaya çalışıyor. Tek çare, hemen Mudanya'da bir mütareke komisyonu toplamaktır."

Bu söylentiler üzerine Gazi İstanbul'da çıkan *İleri* gazetesinin başyazarı Celâl Nuri Bey'e bir demeç vererek şunları söyledi: "Askere istirahat emrediyorum. Asker dinlemiyor ve savaşa devam ediyor."

İşte o sıralarda Türk süvarileri Çanakkale'deki tarafsız bölgeye girmiş bulunuyorlardı. Bu olay da gerginliğin büsbütün artmasına neden oldu. General Harrington Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek Türk süvarilerinin geri çekilmesini istedi. Gazi de, "Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile müttefikler arasında bir tarafsız bölgenin saptandığından haberim yoktu. Süvarilerimiz ve birliklerimiz yenilgiye uğrayan Yunan ordusunu takip etmişlerdir. Ortada bir sorun yoktur," diye yanıt verince, hava büsbütün gerginleşti. Bunun üzerine İngilizler Yunan donanmasının İstanbul'dan uzaklaştırılmasını sağladılar. İzmir'e gelen Fransız temsilcisi Franclin Bouillon, Başbakan Poincaré'ye şöyle bir telgraf çekti: "Mustafa Kemal'le dört saat görüştüm. Durumu güç. Askerlerini zor zapt ediyor."

Bütün bu olaylar birkaç hafta içinde oldu. Mustafa Kemal Paşa bir yandan büyük bir diplomatik beceriyle bu işleri yürütüyor, bir yandan da İzmir'in tadını çıkartıyordu. Lâtife Hanım'la uğraşacak zamanı pek yoktu. Lâtife Hanım ise Paşa'yı yitirmemek için türlü tasarılar peşindeydi. Maksadı mutlaka Mustafa Kemal'in eşi olmaktı. Ama Gazi kendisine umut verici hiçbir söz söylemeden, 29 Eylül günü saat yarımda trenle İzmir'den ayrıldı. Lâtife Hanım o saatlerde Göztepe'deki köşkünde gözyaşlarına boğulmuş ağlıyordu.

XIV

Zoraki Sanatoryum Bakımı

Gazi 2 Ekim'de trenle Ankara'ya geldi. Yanında İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve İçişleri Bakanı Fethi Bey vardı. Ankaralılar ve Meclis üyeleri, kendisini coşkuyla karşıladılar. Gazi doğru Çankaya'ya gidip annesinin elini öptü, Fikriye'yle kucaklaştı. Her ikisi de heyecanla onun dönüşünü bekliyorlardı.

Fikriye daha solgun ve güçsüz görünüyordu. Kesik kesik öksürüyor ama halsizliğini Paşasına belli etmemeye çalışıyordu. Şu son iki ay içinde büsbütün zayıflamıştı.

Gazi ertesi gün Sağlık Bakanı Refik Saydam'ı Köşk'e çağırtarak Fikriye'nin sağlık durumunu sordu. Refik Bey,

"Paşam," dedi, "hastamızın durumu bana çok tehlikeli görünüyor. Vereme yakalanmış. Ciğerlerinin biri bitik halde. Öbüründe de *caverne*'ler var. Öksürürken ağzından kan geliyor. Geceleri terliyormuş, kilo kaybetmiş, balgam çıkartıyor. Yoğun bir sanatoryum bakımı gerekiyor. Burada kalırsa hastamızı kurtaramayız. Bence hemen İsviçre'de ya da Almanya'da bir sanatoryuma yatması iyi olur."

"Peki, nasıl anlatacağız bunu kendisine?"

"Çok güç. Ben birkaç kez ağzını yokladım. 'Katiyyen sanatoryuma filân gitmem, ölürsem de burada ölürüm,' diyor. Kardeşi gibi ölmekten korkuyor, ama sizden uzak düşmemek, sizi kaybetmemek için de her şeyi, ölümü bile göze alıyor."

"Ne diyorsun Refik Bey? Bu çok kötü bir durum. Ben Fikriye'nin başına böyle bir felâket gelsin istemem. Kendisini nasıl sevip saydığımı bilirsin. Ne yapmam gerekiyor, bilemiyorum. Bana ne önerirsin?"

"Vallahi Paşam, durum çok ciddi. Veremin ne kadar korkunç bir hastalık olduğunu biliyorsunuz. Ne yazık ki bunun çaresi bulunamadı. İyi bir bakımla yaşamını bir süre uzatabiliriz. Ama bunun ecele çaresi yok. Bir de şu var, bu hastalığın bulaşıcı olduğunu da biliyoruz. Çevresindeki insanların çok dikkatli olması gerekir. Verem, birlikte yaşamaktan, yan yana olmaktan, aynı havayı almaktan da geçebilir. Kendinizi çok korumanız gerekecek. Bu nasıl olur? Aynı yatakta yatmayacaksınız, hastadan bir iki metre uzakta duracaksınız, aynı bardakları kullanmayacaksınız. İyi gıda almak zorundasınız. Odayı havalandıracaksınız. Bilmiyorum, bunları yapabilir misiniz? En iyisi onu derhal dışarı göndermek. *Caverne*'ler kapanırsa tehlike azalır. Sizin de canınızı tehlikeye atmanızın hiç anlamı yok. Vatanı kurtardınız ama şimdi sizi yeni görevler bekliyor. Daha İstanbul kurtulmadı. Saltanat ve hilâfet sorunu çözülmedi. Meclis'te muhaliflerimiz bize karşı her türlü kötülüğü yapıyor ve kurmaya çalıştığınız rejimi şimdiden çökertmek istiyorlar. İyi düşünün Paşam, siz bu ülkeye daha uzun yıllar gereklisiniz."

"Çok üzülüyorum. Ne yapacağımı bilmiyorum. Anlıyorum ondan biraz uzak durmam şart ama bunu nasıl yapacağım? Dediğin gibi Fikriye'yi dışarı göndermeliyiz. Sen hemen bir araştır bakalım, nasıl olur? Almanya'daki sanatoryumlardan acele bilgi alın, ona göre bir karara varalım."

O gün Mudanya'da görüşmeler başlamıştı. Gazi telgrafla çalışmaları izliyor ve delegasyon başkanı İsmet Paşa'ya direktifler veriyordu. Çok heyecanlı bir durum yaşanıyordu.

Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa sürekli alkışlar arasında Meclis'e girdi. Önce 26 Ağustos taarruzunu, sonra 30 Ağustos zaferini, sonra da ordunun İzmir'e girişini anlattı. Konuşması zaman zaman alkışlarla kesiliyordu. Muhalifler bile kendisine alkış tuttular.

Sonra gizli bir oturum düzenlendi. O oturumda söz alan Mustafa Kemal Paşa şöyle dedi:

"Şimdi Mudanya Konferansı ister müspet, ister menfi sonuca varsın, biz bir an önce barış masasına oturmalıyız. Mudanya

Konferansı olumsuz sonuçlanırsa biz barış konferansına gitmekten kaçınacak mıyız? O zaman bir yandan askeri hareket devam eder, bir yandan da barış görüşmelerini sürdürürüz..."

Mudanya'dan olumlu haberler gelmiyordu. Mustafa Kemal ise İsmet Paşa'ya yolladığı telgrafta şöyle diyordu:

"Trakya'nın boşaltılmasını ve bize teslimini öyle belli olmayan bir zamana ertelemeyiniz. Trakya'nın iadesi kabul edilmezse hemen bu gece İstanbul üzerine harekete geçiniz."

Ordunun İstanbul üzerine yürümesi, yeniden büyük olaylara ve İngilizlerle çarpışmalara yol açabilirdi. Gazi bu yürüyüş kararını bir süre erteledi ve 9 Ekim'de Meclis'te gizli bir oturumda şunları söyledi:

"Görülüyor ki Trakya'yı bize vermek istemiyorlar. Oysa bizim istediğimiz şey Trakya'nın ve İstanbul'un doğrudan doğruya bizim hükümetimize teslim edilmesidir."

O gün İsmet Paşa'dan yeni bir telgraf geldi: "Trakya'yı bize gerçekten vermek fikrinde görünmüyorlar. Fransızlar bütün güçleriyle İngiliz önerilerini destekliyorlar."

Mustafa Kemal asla ödün vermek niyetinde değildi; dayattı. İsmet Paşa'nın da yapacağı başka bir şey yoktu. Sonunda İngilizler ve Fransızlar boyun eğmek zorunda kaldılar; 11 Ekim'de ateşkes antlaşması (Mudanya Mütarekesi) imzalandı. Bu, Mustafa Kemal Paşa'nın, İsmet Paşa'nın, bütün ordunun ve savaşı zaferle sonuçlandıran halkın başarısıydı. Artık Mustafa Kemal Paşa derhal Bursa'ya giderek İsmet Paşa'yı orada beklemek kararındaydı.

Ya Fikriye ne olacaktı?

Fikriye'nin yoğun bir bakıma ihtiyacı olduğu kesindi. Gazi, Dr. Refik Bey'le görüştükten sonra bunu Fikriye'ye anlatmaya çalıştı. Bir akşam,

"Bak Fikriye'ciğim," dedi, "senin mutlaka bir sanatoryumda bakılman gerekiyor. Bunun için Refik Bey'le görüştük. Senin bir süre İsviçre'de ya da Almanya'da sıkı bir bakım altına alınman gerektiğini belirtti. Fuat'la da konuştuk. O da senin bir sanatoryumda yatmanı uygun buluyor."

"Paşam, ben hasta değilim. Ne olur beni sanatoryuma göndermeyiniz."

"Ama Fikriye'ciğim, doktorlar bunu gerekli görüyorlar."

"Ben doktorlara inanmıyorum. Jülide'yi de onlar öldürdüler."

"Hayır çocuğum, Jülide'nin vereme yakalandığı çok geç anlaşılmış. Hastalık ilerlemeden bir sanatoryuma kaldırılsa iyi olabilirmiş."

"Paşam, kardeşim Heybeliada Sanatoryumu'nda tedavi gördü."

"Ama iş işten geçtikten sonra. Bak Fikriye'ciğim senin durumun öyle değil, daha hastalığın hiç ilerlememiş. Bunu kolayca atlatacaksın."

"Paşam, ben hasta değilim, yorgunum. Sizin cephede bin bir tehlike altında bulunmanız beni çok üzdü. Hiç geri gelmeyeceksiniz sandım. O yüzden ne yedim ne içtim, asabım bozuldu, bunalımlara düştüm. Siz döndünüz ya, ben artık iyi olurum. Benim ilâcım sizsiniz Paşam."

"Fikriye'ciğim, seni çok iyi anlıyorum, ama ben hiç kimseye ilâç olamam, seni iyi edemem. Ne olur doktorları dinle, beni dinle, birkaç ay sanatoryumda kal. İyi bakım, temiz hava seni iyi edecek. Eskisinden sağlıklı olacaksın."

"Paşam siz yanımda olmayınca ben sağlıklı olamam."

"Olacaksın çocuğum. Kilo alacaksın, öksürüğün kesilecek, asabın düzelecek, bunalımlardan kurtulacaksın. Birkaç ay sonra taptaze Ankara'ya döneceksin."

"Ne olur Paşam, beni yanınızdan uzaklaştırmayın."

"Fikriye'ciğim, bu ayrılık birkaç ay için olacak. Sonra yine birlikte olacağız. Ülkeye barış gelecek. Çekilen acıları unutacağız. İstanbul düşman işgalinden kurtulmuş olacak. Padişah da belki vatandan uzaklaşmak zorunda kalacak. Belki de Cumhuriyet'i ilan edeceğiz. Bütün halk bayram edecek. Mutlu günler göreceğiz. O günleri birlikte yaşayacağız. Ne olur biraz sabret. Sağlığına kavuşman için böyle bir sanatoryum dönemi geçirmenin şart olduğu anlaşılıyor."

"Peki Paşam, size karşı koyacak gücüm yok. Nasıl isterseniz öyle olsun. Ama bilin ki, nerede olursam olayım, sizin aşkınızla yanıp tutuşacağım. Size hiç doyamayacağım. Ne olur sizsiz geçecek günlerimi uzatmadan beni yanınıza aldırın. Yine Köşk'ün tek kadını ben olayım. Yine size hizmet edeyim. Yine gece yarılarına, sabahlara kadar sizin Köşk'e dönmenizi bekleyeyim. Umutlarımı yaşatmama yardımcı olun Paşam. Hayatta yalnız sizi sevdim ve sizi seveceğim. Siz her zaman yaşamımın tek erkeği olacaksınız. Bana acımanızı hiç istemiyorum, ama beni anlamaya çalışın ve kalbinizin bir köşesindeki ufacık yerimi benden esirgemeyin."

"Fikriye, kızım, çocuğum, bu sözleri duydukça yüreğim sızlıyor, içim kan ağlıyor. Ne olur beni daha fazla üzme. Mutlu günler göreceğiz. Ama her şeyden önce senin sağlığına kavuşman gerek. Refik Bey Dışişleri Bakanı'ndan senin için Almanya'da bir sanatoryum araştırmasını istemiş, galiba en uygun yer Münih Sanatoryumu imiş. Hemen bir telgraf çekerek sana bir oda ayrılmasını isteyecekler."

"Ne kötü, benim canım hiç gitmek istemiyor."

"Ama gitmek zorundasın Fikriye, kısa bir süre için."

"Peki Paşam, sizi dinleyeceğim. Ne zaman gitmemi uygun görüyorsunuz?"

"Hemen birkaç gün içinde. Ben de zaten Bursa'ya gideceğim. Gitmeden vedalaşırız."

"Paşam, ne olur ben de sizinle Bursa'ya geleyim. Sizin zafer kazanmış bir başkumandan, bir Meclis Başkanı olarak Bursa'da coşkuyla karşılanmanıza tanık olayım. Bana bu zevki çok görmeyin."

"Ne demek Fikriye? Elbette, Bursa'ya beraber gideriz. Sen oradan ayrılıp İstanbul'a gidersin, ben de birkaç gün Bursa'da kaldıktan sonra Ankara'ya dönerim."

"Ne kadar acı Paşam, sizi Ankara'da karşılayamayacağım."

"Üzülme Fikriye, dönüşünde ben seni karşılarım."

Mustafa Kemal'in içi sızlıyordu. Fikriye'nin amansız bir hastalığa yakalandığını biliyordu, ama ne yapabilirdi? Onun Almanya'ya gitmesinden başka çare yoktu.

15 Ekim'de Ankara'dan yola çıktılar. Gazi kendi arabasına Kâzım Karabekir ile Refet Paşa'yı aldı. Arkadan gelen ikinci bir arabaya da Fikriye oturdu. Almanya'ya götüreceği giysilerini ve çamaşırlarını bir bavula yerleştirmişti. Yanına fazla bir şey almamıştı. Ankara'da kendine bir şeyler yaptıramamıştı. Dolabında da hiç ayrılmayacağı bir giysisi yoktu. Niyeti sanatoryuma yatmadan önce Paris'te birkaç mağazayı dolaşıp orada giyeceği çamaşır ve sabahlıklar almaktı. Havalar artık serinlemeye başlamıştı. Avrupa'da da havalar serin olabilirdi. Geçen yıl kullandığı kürk mantosunu da yanına aldı.

Akşam karanlığında Ankara'dan ayrıldılar. Bütün gece yolda geçti. Birkaç kez durup çay içtiler. Mustafa Kemal Fikriye'nin sağlığıyla ilgilendi. Sonra yine yola koyuldular. Gece soğuk çıkmış ve Fikriye kürküne bürünmüştü. Heyecandan gözüne hiç uyku girmiyordu. Sabaha karşı ortalık buz gibiydi. Bozöyük'te Paşa arabaları durdurdu, kahvaltı ettiler. Fikriye'nin soğuktan elleri donmuştu. Sıcak çay iyi geldi. Gazi genelde Kâzım ve Refet paşalarla konuştu, Fikriye suskundu.

Yeniden yola koyuldular. Bursa'ya yaklaşırken karşıdan bir arabanın geldiğini gördüler. O saatlerde yollar bomboştu. Karşıdaki araba Meclis Başkanı'nın konvoyunu görünce durdu, onlar da durdular. Paşa arabadan atlayıp karşıdaki arabaya yaklaştı. Bir de baktı önde iki kadın oturuyor. Biri Halide Edip Hanım, öteki de hiç tanımadığı bir kadın. Halide Hanım hemen arabadan indi.

Mustafa Kemal, "Hayrola Hanımefendi, nereye böyle sabah sabah? İstanbul'a mı dönüyorsunuz?" diye sordu.

"Hayır Paşam, Doktor Emin Bey'in bir hastası varmış. Ankara'ya gitmesi gerekiyor. Benden rica etti, hastamızı Ankara trenine kadar götüreceğiz. Biliyorsunuz, İstanbul'dan gelen tren yol üzerinde İzmit yakınlarında bir yerde durup burada yolcularını alır. Ben de hastamızı oradan trene bidirip Bursa'ya döneceğim."

"Ya, vah vah, geçmiş olsun. Emin Bey size güç bir iş yüklemiş."

"Önemli değil Paşam, insanlık görevi. Hastamız kurtulsun da biz yorulalım ne çıkar."

"Hanımefendi, size Kâzım Karabekir Paşa'yı takdim edeyim."

"Çok mutlu olurum. Hiç karşılaşmamıştık."

"Evet, Kâzım Paşa Doğu Cephesi'ndeydi."

"Paşa Hazretleri, çok memnun oldum sizi tanıdığıma."

"Ben de Hanımefendi, yıllardır adınızı duyarım."

Gazi Halide Hanım'a dönerek konuşmasını şöyle sürdürdü:

"Hanımefendi, ben Fikriye Hanım'ı Bursa'ya götürüyorum. Orada birkaç gün kalıp İstanbul'a hareket edecek. Oradan da Almanya'da bir sanatoryuma gidecek. Hasta olduğunu duymuş olduğunuzu sanıyorum."

"Evet duymuştum. Ama bu derece önemli olduğunu bilmiyordum. Kendisini bir süre önce bir kadınlar toplantısında tanımıştım. İzin verir misiniz kendisine geçmiş olsun diyeyim ve veda edeyim?"

"Tabii, elbette, çok memnun olur."

Gazi bunun üzerine arkadaki arabanın kapısına uzandı. Fikriye kürküne sarılmış bekliyordu. Halide Hanım'ı tatlı bir gülümsemeyle karşıladı. Halide Hanım onu çok zayıflamış buldu. Hasta ve yorgun olduğu bakışlarından belliydi. Gülümsemekte bile güçlük çekiyordu.

Halide Hanım, "Geçmiş olsun Hanımefendi," dedi, "tedaviye gidiyormuşsunuz."

"Evet, Avrupa'da bir sanatoryuma gideceğim. Doktorlar, iyi olursun, diyorlar."

"İnşallah Fikriye Hanım, keşke bu kadar uzatmasaydınız."

"Ben gitmek istemedim fakat Paşa ısrar etti. Bir-iki gün İstanbul'da kalacağım."

"Ondan sonra sanatoryuma, değil mi?"

"Birkaç gün de Paris'te kalıp kendime esvap yaptırmak istiyorum."

Halide Hanım gözyaşlarını güç tutabildi. Sonra boynuna sarıldı ve, "İyi olacaksınız," dedi.

Fikriye "İnşallah," demekle yetindi.

O da Halide Hanım'a sarıldı ve yanaklarından öptü. Vedalaştılar.

O gün Bursalılar Gazi'yi büyük bir coşkuyla karşıladılar. Kadın, erkek, genç, yaşlı, çoluk çocuk yollara dökülmüştü. İki gündür yağan yağmura kimse aldırmıyordu.

İsmet, Fevzi, Asım Gündüz ve Kemalettin paşalar da Gazi'yi karşılamak için otomobillerle Hacivat Köprüsü'ne gelmişlerdi. Bursa milletvekilleri, eski Şeriye Vekili Mustafa Fehmi Efendi, Hamdullah Suphi, Vali Hacı Adil Bey de oradaydılar. İstanbul Üniversitesi'nden bir öğrenci grubu da Gazi'yi karşılamaya gelmişti, gelenler arasında Yahya Kemal Bey de bulunuyordu.

Gazi bu kalabalığı görünce arabaları durdurdu. Kâzım Karabekir ve Refet paşalarla birlikte arabadan indiler. Bursa'nın bütün ileri gelenleri oradaydı. Hepsi Gazi'yi ve paşaları kucakladı. Fikriye arabadan inmemişti. Uzaktan bu coşkulu manzarayı izlerken gözyaşlarını tutamıyordu.

Gazi ve paşalar oradan Hacivat Köprüsü'nün alt başına kadar yürüdüler. Sonra yine otomobillere binildi. Yollara zafer takları kurulmuştu. Üzerlerine çiçeklerle 'Bin yaşa Gazi Paşa' yazıları işlenmişti. Yolda Bursalı kadınlar, öğrenciler ve çocuklar coşkuyla bağırıyor ve alkış tutuyorlardı. Hıçkırık sesleri ve alkışlar arasında Belediye'ye kadar gelindi. Osman Gazi türbesinden de toplar atılıyor, minarelerden selâ sesleri geliyordu. Belediye'nin önünde kılıç kalkan oynanıyor, davullar zurnalar çalıyor, küçük kızlar Paşa'ya çiçekler veriyorlardı. Bursa Bursa olalı, böyle bir bayram havası yaşamamıştı.

Fikriye ise arkadaki arabada yaşamının en mutsuz günlerinden birini yaşıyordu. Niye sanki şu anda Paşa'nın yanında değildi? Bu coşkulu zafer törenini onunla paylaşmayı ne kadar çok isterdi. Neden bu gezide o hep arka plandaydı? Oysa iki yıl Ankara'da hep birlikte olmuşlardı. Birlikte yaşadıklarını bilmeyen yoktu. Köşk'ün hanımefendisiydi. Şimdi kendini bir yerde itilmiş, gizli tutulmuş gibi hissediyordu. İsmet, Kâzım, Refet ve Asım Gündüz paşalarla kaç kez bir arada bulunmuşlardı. Ya Mustafa Fehmi Efendi? Onların nikâhını kıymış olan, bu muhte-

rem hoca efendi değil miydi? Şimdi onların yanında olmaya nasıl can atardı. Öyle olsa bütün dertlerini unutur, sağlığı da mutlaka yerine gelirdi. Bu coşku dolu ortamda Paşasıyla uzaktan bile olsa bir kez göz göze gelmemişlerdi. Bu kadarcık bir ilgiyi bile ona çok mu görüyordu?

Nasıl bir karamsarlık içindeydi, yoksa o da Jülide gibi yok olup gidecek miydi? Ne acımasız bir hastalıktı bu. Kurtuluş umudu olmadığını biliyordu ama, son nefesini Paşasının kollarında vermek istiyordu.

O sıralarda kortej belediyenin önüne gelmişti. Belediye Başkanı, giriş kapısının önünde Paşa'ya, kendisini bekleyenleri teker teker tanıttı. Gazi her biriyle ayrı ayrı ilgilendi, sorular sordu. Birçoklarıyla kucaklaştı. Üç kız öğrenci Paşa'ya şiirler okudular.

Fikriye de kendi arabasından çıkarak Mahmut (Soydan) Bey' le birlikte Belediye salonuna girmişti. Başkan'ın eşiyle tanıştılar. O da kendisine tatlı sözler söyledi. Tanıtma işleri sona erince Gazi salonun ortasına gelerek Bursalılara ilk konuşmasını yaptı. Herkes bu konuşmayı heyecanla bekliyordu. Gazi konuşmasını şöyle bitirdi:

"Üç buçuk yıl süren bu mücadeleden sonra bilim, eğitim ve ekonomik yaşamda mücadelemize devam edeceğiz. Fabrikacı olacağız, sanatkâr olacağız. Bundan sonra düşüncelerimizi hep buna ayıracağız, buna önem vereceğiz."

Bu, Bursalıların hiç alışık olmadığı bir söylemdi. Demek askeri zaferler tamamlanmış, sıra ekonomik savaşlara gelmişti.

Bu konuşmadan sonra Gazi, belediyenin önünde birikmiş olan genç öğrencileri de tanımak istediğini söyledi. Belediye Başkanı sırayla bütün çocukları ve gençleri içeri aldı. Küçük yavruların bazıları şimdiye kadar hiç el sıkmamışlardı, acemice sol ellerini uzatıyorlardı. Paşa onları düzeltiyor, sonra sağ ellerini avuçlarının içine alarak okşuyor, öpüyor, onlara sorular yöneltiyordu. Sonra onlara da bir konuşma yaparak şöyle dedi:

"Küçük Hanımlar, Küçük Beyler! Sizler, her biriniz geleceğin bir gülü, bir yıldızı, kaderimizin nurusunuz. Memleketi asıl aydınlığa siz ulaştıracaksınız. Ne kadar önemli, ne kadar değerli ol-

duğunuzu düşünerek ona göre çalışın. Kızlarım, oğullarım, çocuklarım, sizlerden pek çok şey bekliyoruz."

Bunları dinlerken Fikriye'nin gözünden yaşlar boşanıyordu. O da bu çocukları kucaklamayı ne kadar çok isterdi. Oysa şu anda o ölümü düşünüyordu. Kafasında iki saplantı vardı: Ayrılık ve ölüm. Bursa bu ikisinin kavşak yeriydi. Bu yol onu sanki ölüme götürüyordu.

Bir an anılarıyla başbaşa kaldı. İki yıl önce bin bir güçlük içinde Ankara'ya gelişini anımsadı. Bütün yoksulluğun içinde ne kadar coşkuluydu. Paşasına kavuşacaktı. Kafası umut doluydu. Yeni bir yaşama gidiyordu. Kanatlanmış uçuyordu sanki. Paşası onu bekliyordu. Birlikte yaşayacaklardı. Hem de aynı kentte ve aynı evde.

Hiçbir konforu ve bakımı olmayan Direksiyon Binası ona saray gibi görünecekti. Düşman belki kısa zamanda Ankara kapılarına gelip dayanacaktı. Belki hep birlikte can vereceklerdi. Ama içinde hem sevdiği adama olan aşkı vardı, hem de vatan için savaşma tutkusu. Dünya ve düşman onun umurunda değildi o zamanlar. Her şey pembe görünüyordu. Bütün yollar pembeydi, Ankara'nın taşları pembe, çiçekleri pembe, ufukları pembe, sabahın ilk ışıkları pembe. Güneşli günlere gebeydi bu pembelikler. Ama şimdi bütün bu zafer şenlikleri içinde Fikriye her şeyi kapkara görüyordu. Böyle mi olacaktı?

Belediye'deki bu töreni, saat 15.30'da Gazi'nin onuruna verilen bir ziyafet izledi. Bir masa da kadınlara ayrılmıştı. Fikriye'yi ortalarına aldılar. Muazzam bir sofra hazırlanmıştı. Ama lokmalar Fikriye'nin boğazında düğümlenip kaldı.

Sonra yine otomobillere bindiler, Paşa ile Fikriye'nin birlikte kalacakları köşke gidildi. Fikriye'ye köşkte ayrı bir oda ayrılmıştı. Demek ki orada da birlikte olamayacaklardı. Bir süre köşkte dinlendiler. Paşa'nın hiç de yorgun bir havası yoktu. Fikriye ise yorgunluktan ve kederinden ölüyordu.

O akşam Gazi'nin onuruna büyük bir ziyafet düzenlenmişti. Bütün komutanlar, milletvekilleri, bakanlar, yönetim görevlileri, Bursa'nın ileri gelenleri ve İstanbul'dan gelen üniversiteli gençler

de, başlarında Yahya Kemal'le oraya davetliydiler. Fikriye bu yemeğe katılmak istemiyordu ama Paşa'nın ısrarı üzerine keyifsiz keyifsiz yemeğe gitmek zorunda kaldı. Ama ağzını bıçak açmadı.

Gece büyük bir fener alayı düzenlenmişti. Köşk'ün çevresinde şenlikler geç saatlere kadar sürdü. Şarkılar söylendi, oyunlar oynandı. Sanki bütün bu şenlikler Fikriye'yi uğurlamak için yapılıyordu.

Köşk'te o gece Gazi ve Fikriye kendi odalarına çekildiler ama Fikriye'nin gözüne uyku girmedi.

Bir ara öldüğünü sandı. Her yer kapkara oldu, ter içinde kaldı, kalbi güm güm atmaya başladı, kulakları uğuldadı, odanın bütün eşyaları üzerine üzerine geldi, her yer kararadı. Jülide, annesi, ablası Melâhat ve babası gözlerinin önünde canlandı. Hepsi, "Fikriye ne olursun, bize yaklaşma, uzak dur bizden," diye bağırıyorlardı. Oysa o, kollarını açmış onlara doğru gidiyordu. Onlar, "Dur, dur," diye haykırıyorlardı. Onların sesiyle bu karabasandan uyandı.

Paşası yanındaydı. Elini avuçlarının içine almış:

"Uyan Fikriye," diyordu. "Rüya görüyorsun. Çok yorgunsun. Araba yolculuğu seni yordu. Haydi çocuğum, kendine gel. Bak ben yanındayım, merak edilecek hiçbir şeyin yok."

Fikriye artık uyanmıştı,

"Paşam, iyileştim, uyandım," diye mırıldandı. Merak etmeyin hiçbir şeyim yok. Siz yanımdasınız ya, çok mutluyum. Rüyamda Jülide'yi gördüm. Çok mutlu oldu. Ağladım, ama o da beni bıraktı gitti. Ben ne olacağım böyle? Uçurumlara yuvarlanıyorum."

"Bak kızım, bir rüya gördün, geçti artık. Doktorlarımı çağırdım, şimdi gelecekler. Kendine hâkim ol, her şey düzelecek."

Gerçekten de iki dakika sonra doktorların geldiğini haber verdiler. Fikriye onlara,

"Hayır, hayır," dedi, "telâş etmeyin. Benim hiçbir şeyim yok. Kötü bir rüya gördüm, o kadar. Artık uyandım, dinleneceğim."

Gazi de doktorlarla birlikte odadan çıktı.

"Nesi var, ne oluyor?" diye sordu. Doktorlar,

"Paşam, hiç merak edecek bir durum yok, diye yanıt verdiler. Bir depresyon geçiriyor. Biliyorsunuz, ilerlemiş bir verem durumu var. Üstelik yorgunluk. Bunlar da yetmiyormuş gibi sizden ayrılıp Avrupa'ya gitmenin verdiği bir huzursuzluk ve sinir bozukluğu. Biraz dinlenince, temiz hava ve gıda alınca bunların hepsi düzelecek. Siz endişe etmeyin..."

Yine uykusuz geçen bir gece. Ne Fikriye uyuyabiliyordu ne de Mustafa Kemal. Fikriye Paşasından ayrı düşmenin üzüntüsünü şimdiden yaşıyordu. Sanki bir daha hiç bir araya gelemeyeceklermiş gibi bir şeydi. Mustafa Kemal de türlü acılar içindeydi. Fikriye'nin hastalığına üzülüyor, içi kan ağlıyordu. Ya Fikriye hiç iyi olmazsa? Yazık değil miydi kendisine bu kadar bağlı olan bu genç kadına? Birlikte geçen günlerini, mutluluklarını düşündü. Ama ne yapabilirdi ki? Kafasının bir köşesinde de Lâtife vardı. İki duyguyu uzlaştırmaya hiç imkân yoktu. Ya biri, ya öteki. Aslında Lâtife ağır basmıyordu ama, bir karar vermesi gerekiyordu. Belki de en iyisi hiçbir karar vermeden işleri oluruna bırakmak olacaktı. Lâtife ile aralarındaki ilişki gelişsin gelişmesin, Fikriye'yle olan bağını şimdilik askıya almanın daha sağlıklı olacağını düşündü.

Ertesi gün artık ayrılış günüydü. Gazi erken saatlerde dostu Refakat Subayı Mahmut Soydan'ı yanına çağırttı. Ona büyük güveni vardı. Mahmut Bey, Çankaya'da Gazi'nin köşkünün yakınında bir evde oturuyordu. Büyük taarruzdan sonra da Mustafa Kemal Paşa'nın yanından hiç ayrılmamış ve son geceyi İzmir kapılarında, Nif'te Paşa'nın yanında geçirmişti. Fikriye'yi Avrupa'ya onun götürmesini uygun buluyordu. Gazi,

"Bak Mahmut," dedi, "sana daha önce de söylemiştim, yeni bir göreve gidiyorsun. Fikriye Hanım'ı önce İstanbul'a götüreceksin sonra da Münih'e. Refik Bey Münih Sanatoryumu'nda Fikriye Hanım'a yer ayırttı. Bütün hazırlıklar yapıldı. İstanbul'dan birlikte Marsilya'ya gideceksiniz, oradan da Paris'e. Birkaç gün orada kalmanız gerekecek. Sonra da trenle Strasburg üzerinden Münih'e geçeceksiniz. Yol ve orada yaşamanız için gereken paraları özel kalem müdürü Hayati Bey sana verecek. Paraca hiçbir sıkıntınız olmayacak."

"Başüstüne Paşam, hiç merak etmeyin."

"Fikriye Hanım'ı Münih Sanatoryumu'na yatırdıktan sonra başhekime Fikriye Hanım'ın benim çok yakınım olduğunu, sağlığıyla yakından ilgilendiğimi söylersin. Tehlikeli bir durum olursa bana telgraf çekmesi gerektiğini anlatırsın. Senden istediğim şey Fikriye Hanım'a destek olman ve onu huzur içinde Münih'e götürmen."

"Biliyorum Paşam, elbette, Fikriye Hanım bizim hemşiremiz sayılır. Onun dertlerini paylaşacağım."

"Evet Mahmut, Fikriye sana emanet."

Mahmut Soydan bu görevin kendisine verileceğini zaten biliyordu. Ankara'dan ayrılırken bavulunu ona göre hazırlamış ve pasaportunu da yanına almıştı.

"Paşam hiç endişe etmeyin, ben her gittiğim yerden telgrafla bilgi vereceğim," dedi.

Mahmut Bey salondan çıkar çıkmaz Gazi Fikriye'nin odasına geçti. Fikriye giyinmiş, hazırlanmış Paşasını bekliyordu.

"Hazırım Paşam," dedi, "istediğiniz zaman gidebilirim."

"Sana Mahmut Bey refakat edecek. Hiç üzülmene gerek yok. Ne gerekirse ona söyle. O bana bildirecek. Para bakımından da hiçbir sıkıntın olmayacak. Kendine iyi bak. Tez zamanda kavuşacağız."

Fikriye,

"Paşam, paşam," diye Mustafa Kemal'in boynuna sarıldı.

Hıçkıra hıçkıra ağlıyor ve gözyaşları Paşa'nın yüzünü ıslatıyordu. Böylece bir dönem, hüzünlü bir şekilde kapanmış oluyordu.

Refet Paşa da o gün Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin temsilcisi olarak Fikriye ve Mahmut Soydan'la birlikte Mudanya yoluyla Gülcemal vapuruyla İstanbul'a gidiyordu.

Ankara Hükümeti ilk kez İstanbul'a bir temsilci gönderiyordu. Refet Paşa orada coşkuyla karşılanırken Fikriye gözyaşlarını gizlemeye çalışacaktı.

Gazi, o gün yine günlük işlerin akışına koyuverdi kendini.

Neler vardı gündemde?

Gündemin ilk maddesi Sadrazam Tevfik Paşa'nın telgrafıydı. Sadrazam, yakında toplanması gerekecek barış konferansına, İstanbul ve Ankara hükümetlerinin delegasyonlarının birlikte katılmalarını öneriyordu. Ne demekti bu? Hem Kurtuluş Savaşı'na katılmayacaksınız, hem Anzavur kuvvetlerini Kuvayı Milliye'nin üzerine göndereceksiniz, hem bütün başkaldırı eylemlerini destekleyeceksiniz, hem İngiliz ve Fransızlarla işbirliği yapacaksınız, düşman İzmir'den denize döküldükten sonra da barış konferansında taraf olacaksınız ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin delegeleriyle aynı masaya oturacaksınız! Siz kim oluyorsunuz bu masada yer alabilmek için?.Siz hangi ulusun, hangi devletin temsilcisisiniz? Tarihin karanlıklarına gömülmekte olan bir devletin ne işi var barış konferansında?

Mustafa Kemal Sadrazam Tevfik Paşa'ya şu telgrafı gönderdi: "Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının kazandığı kesin zaferin doğal sonucu olmak üzere toplanması yakın olan barış konferansında Türkiye devleti yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından temsil olunur."

Ertesi gün de bir bomba haber geldi. İngiltere Başbakanı Llyod George görevinden istifa etmiş ve ayrılırken şunları söylemişti: "Arkadaşlar! Yüzyıllar nadir olarak dâhi yetiştirir. Şu talihsizliğe bakın ki o büyük dâhi, çağımızda Türk ulusuna nasip oldu ve kader onu bizim karşımıza çıkardı."

XV

İkinci Evlilik

Mustafa Kemal, 29 Ekim 1922'de yaklaşık iki haftalık bir ayrılıktan sonra Ankara'ya döndü. Acele yapılması gereken şeyleri kafasında olgunlaştırmıştı. Yapılacak ilk devrim, saltanatın kaldırılması olacaktı. Böyle bir karar, ancak zaferin coşkusu içinde sıcağı sıcağına alınabilirdi.

Gazi Ankara'ya döndükten iki gün sonra Meclis'in Müdafaayı Hukuk grubu toplantısında bir konuşma yaparak neden saltanatın kaldırılması gerektiğini anlattı. Çevresindeki bütün yakınlarının bu tasarıya sıcak bakmadıklarını biliyordu. Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey bile saltanata el sürülmemesinden yanaydı. Mustafa Kemal bunu anlıyor ama konuyu Meclis'e getirebilmek için havayı yokluyordu. Bir gün Rauf Bey Mustafa Kemal'in odasına gelerek,

"Paşam, sizinle bazı konuları açık seçik konuşmak zorundayım. Uygun görürseniz bu akşam Refet Paşa'nın Keçiören'deki evine gidip bu konuları baş başa konuşalım."

"Kim kim olacağız?"

"Siz, ben, Refet Paşa ve Ali Fuat Paşa."

"Hay hay, gidelim, biraz dertleşiriz."

O akşam Keçiören'deki evde toplanıldı. Yaverler toplantıya alınmadılar. Rauf Bey sofrada daha birinci kadeh içilirken söze başladı ve şöyle dedi:

"Ben, padişahlık ve halifelik makamına vicdan ve duygu bağlarıyla bağlıyım. Çünkü benim babam padişahın ekmeğiyle yetişmiş ve Osmanlı Devleti'nin ileri gelen adamları arasına geçmiştir. Benim de kanımda o ekmekten vardır. Ben iyilik bilmez değilim ve olamam. Padişaha bağlı kalmak borcumdur. Halifeliğe bağlı-

lığım ise eğitimim gereğidir. Bizde kamunun birliğini korumak güçtür. O birliği ancak padişahlık ve halifelik sağlayabilir. Padişahlığı ve halifeliği kaldırmak, onun yerine başka bir makam koymaya çalışmak yıkıma yol açar ve büyük acı doğurur. Bu hiç uygun bir iş olmaz. Büyük Millet Meclisi de padişahlığın ve belki de halifeliğin kaldırılması düşüncesi ve kaygısıyla üzgündür. Meclis sizden ve gelecekte takınacağınız tutumdan kuşku duymaktadır. Ben sizin bu konularda kamuoyuna güvence vermeniz gerektiğine inanıyorum."

Gazi bu sözleri duyunca buz gibi oldu. Demek ki on yıla yakın bir süreden beri birlikte çalıştığı ve Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na getirdiği Rauf Bey'in bile kafasında Cumhuriyet düşüncesi yoktu. Demek ki Rauf Bey hâlâ Meşrutiyet rejiminden yanaydı. Ankara'da Meclis olacak ama, padişahın yetkilerine dokunulmayacaktı. Çünkü Rauf Bey'in babası padişahın ekmeğini yemişti. Mustafa Kemal kimlerle yapıyordu bu devrimi? Öyleyse Cumhuriyeti kimlerle kuracaktı?

Rauf Bey'i büyük bir burukluk içinde dinleyerek tepkilerini hiç belli etmemeye çalıştı. Sonra, karşısında oturan Refet Bey'e dönerek,

"Ya siz Refet Bey, siz ne düşünüyorsunuz? Siz de Rauf Bey'le aynı düşünceyi paylaşıyor musunuz?" diye sordu.

"Evet Paşam, Rauf Bey'in bütün düşüncelerine katılırım. Gerçekten bizde padişahlık ve halifelikten başka bir yönetim biçimi söz konusu olamaz."

"Ya... Öyle mi düşünüyorsunuz? Göreceğiz bakalım."

Mustafa Kemal Refet Bey'in Rauf Bey'i desteklemesine pek hayret etmedi ama biraz bozuldu. Refet Bey Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Milli Savunma Bakanı'ydı. Gazi tartışma açmanın zamansız olacağını bir an düşündü. Bunun üzerine Harbiye'den beri en yakın arkadaşı Ali Fuat Paşa'ya dönerek,

"Fuat," dedi, "sen ne düşünüyorsun saltanat ve hilâfet konusunda?"

Ali Fuat Paşa'nın Gazi'nin düşüncelerini çok iyi bilmesi ve ona ters düşecek bir şeyler söylememesi gerekirdi.

Ne diyeceğini bir an bilemedi. Hiç böyle bir soruyla karşılaşabileceğini düşünmemişti. Gazi'nin bir yanında Rauf Bey oturuyordu. O da Bakanlar Kurulu Başkanı'ydı. Ali Fuat Paşa ona da ters düşmek istemedi.

"Paşam," dedi, "biliyorsunuz, ben Moskova'dan yeni döndüm. Durumu henüz yakından incelemedim. Meclis'teki eğilimleri bilmiyorum. Bana izin verin de biraz düşüneyim."

Bunun üzerine Mustafa Kemal şu sözleri söyledi:

"Söz konusu ettiğiniz sorun Meclis'te tartışılacaktır. Orada kimilerinin telâş ve tedirginliğe kapılmasına gerek yoktur."

Rauf Bey huzursuz olmuştu. Tartışmanın sürdürülmesinden yana bir tutum içindeydi. Mustafa Kemal'e mutlaka bir şeyler söyletmek istiyordu. Ama kendisi de daha ileri gidemiyordu. Belki de istediği şey Gazi'nin bu konuda Meclis'te açık açık konuşmasıydı. Meclis kendini desteklemezse Rauf Bey'in yitireceği bir şey yoktu, o düşüncelerini açıklamıştı. Ama ya Meclis Mustafa Kemal'i tutarsa o zaman da Rauf Bey Gazi'ye uyabilirdi. Tartışmalar sabaha kadar uzadı ve Mustafa Kemal Rauf Bey'e hiç ödün vermeden sabaha kadar direndi.

Mustafa Kemal kararını vermişti. Saltanat kaldırılacaktı. Bunun için yaptığı ilk iş Rauf Bey'i odasına çağırmak oldu. Kendisini ayakta kabul etti ve,

"Rauf Bey," dedi, "sizden şunu istiyorum. Halifeliği ve padişahlığı birbirinden ayırmaya karar verdim. Yapacağımız ilk iş saltanata son vermektir. Bunun uygun olduğunu kürsüden siz söyleyeceksiniz."

Rauf Bey herhalde hiç böyle bir şey beklemiyordu. Sabaha kadar saltanatı savunmuştu. Şimdi nasıl olur da Meclis kürsüsünden kendi inançlarına 180 derece ters düşen bir konuşma yapabilirdi? Ya yapmazsa, bu olay siyasi yaşamının sonu olurdu.

"Hay hay Paşam, siz nasıl uygun görürseniz öyle yaparım."

Paşa başka tek kelime söylemedi. Rauf Bey'e teşekkür etmekle yetindi.

Rauf Bey ertesi gün iki kez kürsüye çıktı ve büyük bir coşkuyla

saltanatın kaldırılmasını savundu. Saltanatın kaldırıldığı günün bayram kabul edilmesini de önerdi.

Rauf Bey'in bu uysal davranışı Gazi'yi çok şaşırttı. Gazi, 'Acaba Rauf Bey eskiden içten olmadan mı konuşmuştu, yoksa sonradan etkim altında kalarak mı düşüncelerini değiştirdi?' diye kendi kendine soruyor ve bunun yanıtını vermekte güçlük çekiyordu.

O gün Mustafa Kemal Meclis kürsüsünde şunları söyledi:

"Efendiler, millet mukadderatını (kaderini) doğrudan doğruya ele aldı. Milli saltanat ve egemenlik bir şahısta değil, yüce Meclis'te temsil edilecektir. Milletin saltanat ve egemenlik makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir."

Gazi bu kararın Vahdettin'e bildirilmesi görevini de Refet Paşa'ya verdi. Bu çok güç bir görevdi. Refet Paşa Rauf Bey'e uyarak saltanatın kaldırılmaması görüşünü savunmuştu ama şimdi Vahdettin'e tahttan indirildiğini bildirmek zorunda kalıyordu.

Refet Paşa iki gün sonra Yıldız Sarayı'na giderek Padişah'ı görmek istediğini Mabeyinci'ye bildirdi. Vahdettin elbette bu görüşme isteğini geri çevirecek durumda değildi. "Buyursunlar, görüşelim," diyebildi.

Refet Paşa hiçbir yorum yapmadan Vahdettin'e Meclis'in kararını okudu. Padişah buz gibi oldu. Bu beklenmedik bir olay değildi. Osmanlı tarihinde şimdiye kadar kaç padişah tahttan indirilmemişti ki. Daha geçen yüzyılda Abdülaziz'in, V. Murat'ın, 1909'da da Abdülhamit'in tahttan indirilmeleri bunun en yakın ve canlı örnekleriydi. Ama bu kez yalnız padişah tahttan indirilmiyor, saltanata son veriliyordu.

Vahdettin ne diye daha önceleri Mustafa Kemal'in önerisine uyarak kendisini Harbiye nâzırlığına getirmemişti ki. Mustafa Kemal Anadolu'ya gitmeden önce kaç kez kendisiyle görüşmüş ve uzlaşma yolları aramıştı. Ona karşı geldiği için şimdi ne kadar pişmandı. Bunlar yetmiyormuş gibi onu ordu müfettişliğinden atmış, madalyalarını geri almış, Şeyhülislam'a fetvalar yayınlatmış, sonra da kendisini Divanı Harb'e vererek idama mahkûm ettirmişti. Ne diye eniştesi Damat Ferit Paşa'ya uymuş da hiç bi-

lincine varmadan saltanatın çöküşünü hazırlamıştı? Bu ne büyük aymazlıktı!

Ne yapabilirdi şimdi? Artık çok geçti. Canını kurtarmaktan başka çare kalmadığını düşünüyordu. Eski Dahiliye Nâzırı Ali Kemal de birkaç gün önce Beyoğlu'nda bir berberde yakalandıktan sonra Ankara'ya götürülürken İzmit'te linç edilmişti. Vahdettin bunları düşünürken soğuk terler döküyordu.

İngiliz temsilcisi Rumbold'u hemen saraya çağırtarak İngilizlerin kendisini koruyup koruyamayacağını ve nereye sığınabileceğini sordu. Rumbold da en uygun yerin Malta Adası olduğunu söyledi. Milli Mücadele karşıtları da İngiliz elçiliğine sığınıyorlardı. Şeyhülislam Sabri Efendi, Rıza Tevfik ve Refik Halit de kaçanlar arasındaydı.

Vahdettin, İngilizlere sığınmak için 16 Kasım'da elçiliğe bir yazı gönderdi. Şöyle diyordu yazısında: "İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere yüce devletine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan başka bir yere götürülmemi talep ederim Efendim"

Son padişah, 17 Kasım 1922 sabahı Dolmabahçe önünde duran Malaya Zırhlısı'na bindirilerek Malta'ya götürüldü.

Vahdettin'in kaçışının ertesi günü, Meclis gizli bir oturum düzenledi. Herkes Mustafa Kemal Paşa'nın bu olaya nasıl bir tepki göstereceğini merak ediyordu. Gazi o gün coşkulu bir konuşma yaparak şunları söyledi:

"Efendiler! Ne Türk ulusu ne de onun temsilcilerinden kurulmuş olan Meclis'imiz kendi varlığını, halife sanını taşıyan ya da taşıyacak olan bir kişinin eline vermez ve vermeyecektir. (sürekli alkışlar). Efendiler! Bundan dolayı İslam dünyasında kargaşa varmış ya da olacakmış, bunların hepsi anlamsız ve yalan sözlerdir. Kim söylemişse yalan söylemiştir. Türkiye Devleti ve ulusu, halifeliğin buyruğuna verilemez. Ulusumuz yüzyıllarca boş görüşlere dayanılarak sağa sola koşturuldu. Ama ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup yok olan Anadolu çocuklarının sayısını biliyor musunuz? Suriye'yi, Irak'ı, Mısır'ı korumak, Afrika'da tutunabilmek için kaç insan şehit oldu biliyor musunuz?

"Efendiler! Halka sordum, bir Müslüman devleti olan İran ya da Afganistan halifenin herhangi bir yetkisini tanır mı? Tanıyabilir mi? Tanıyamaz, dediler, çünkü böyle bir şey devletin bağımsızlığını, ulusun egemenliğini ortadan kaldırır. Kendimizi dünyanın hâkimi sanmak aymazlığı artık sürüp gitmemelidir. Bu yıkımlar yetişir. Bile bile bu acıklı durumu sürdüremeyiz."

Vahdettin'in kaçmasıyla saltanat sorunu kesinlikle çözülmüş oluyordu ama halifelik konusunda henüz radikal bir karar alınamamıştı. Meclis'teki tutucu çevreleri kışkırtmamak için halifelik görevinin padişahla birleştirilmeden yürütülmesi yoluna gidildi. Bunun için de Meclis Abdülmecit Efendi'yi halife seçti. Kendisine 'Halifei Müslimin' (Müslümanların halifesi) unvanı verildi. Ertesi gün 19 Kasım 1922'de Mustafa Kemal Paşa kendisine, "Osmanlı soyundan Müslümanların Halifesi Abdülmecit Hazretleri'ne," diye başlayan bir telgraf çekti. Gazi bu telgrafında, "Kendini yabancı korunmasına bırakıp bir İngiliz gemisiyle hilafet makamı olan İstanbul'dan kaçan Vahdettin Efendi'nin hal'ine (tahttan indirilmesine), Şeriye vekâletinden (Din İşleri bakanlığı) alınan kutsal bir fetva gereğince Meclis Genel Kurulu'nca oy birliğiyle karar verildiğini" bildiriyordu.

Yani Meclis, Osmanlı dönemindeki geleneğe uyarak Şeyhülislam'dan fetva alınması yöntemini, Şeriye vekâletinden fetva alınmasına dönüştürmüştü.

Gazi o telgrafında, Abdülmecit Efendi'nin Meclis'in kabul ettiği ilkeler çerçevesinde halifeliğe atandığını bildiriyordu.

Bu telgraf Refet Paşa'ya gönderildi. O da bunu Abdülmecit Efendi'ye tebliğ etti.

Abdülmecit Efendi, kendisine böyle bir görev verilmesinden çok mutlu oldu. Zaten Vahdettin Efendi'yle uzun süredir arası açıktı, onun tahttan indirilmesine sevindi. Refet Paşa'ya da, "Şimdiye kadar bana hiç iyi davranmamış olan bu adam hakkında şimdi bir şey söylemem gerekmez. Ama ülkenin selâmeti bunun tersine davranmamı gerektiriyorsa bunu da yapabilirim," dedi.

Dolmabahçe Sarayı'nda oturmak istediğini ve kutlama törenini orada düşündüğünü, cuma selâmlığında kaftan giyinmesinin

ve Fatih Hazretleri'nin kavuğu biçiminde bir kavuk takmasının belki uygun olacağını, bir de bir bildiri yayınlanmasının gerekli olduğunu, bunun da Türkçe ve Arapça olmasını önerdi.

Ankara, halifenin daha göreve gelir gelmez bu tür şeyler istemesinden hiç hoşlanmadı. Sonradan da birtakım tatsız olaylar ortaya çıkınca, 3 Mart 1924'te halifelikle birlikte Şeriye ve Evkaf vekâletleri de kaldırıldı ve Abdülmecit'le birlikte bütün Osmanlı hanedanı yurtdışına çıkarıldı.

O aylarda dışarıda da önemli olaylar oluyordu. İtalya'da Mussolini faşist örgütünü kurmuş ve Roma üzerine ünlü yürüyüşünü yapmıştı. Kral birkaç gün sonra kendisini yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi ve İtalya'da faşizmin temelleri atılmış oldu.

Yunanistan'da halk, uğranan bu yenilginin sorumlularını arıyordu. General Pangalos'un başkanlığında Devrim Mahkemesi kuruldu. İki ay süren duruşmaların sonunda eski Başbakan Gunassis, eski Başkomutan Hacı Anesti ve eski bakanlardan dördü idama mahkûm edildiler. Dört gün sonra da bu kararlar uygulandı. Halk ülkeyi felâkete sürükleyen bütün politikacılardan ve generallerden öcünü almış oluyordu.

O günlerde Lozan'da da barış görüşmeleri başlamıştı. İsmet Paşa'nın işi çok güçtü. Avrupa'nın en ünlü politikacılarıyla savaşmak zorundaydı. Bu savaş, cephelerdekinden daha da zordu. İsmet Paşa'nın bu alanda hiçbir deneyimi yoktu. Ama Mudanya Konferansı'ndaki başarısı üzerine Gazi, Lozan'a da onun gitmesine karar vermişti.

Lozan'da tartışılan konu ülkenin sınırları ve egemenliği değil, ekonomik bağımsızlığı ve sömürge olmaktan kurtuluşuydu. Gündemde kapitülasyonların kaldırılması vardı.

İngiliz başdelegesi ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon,

"Bir bende, bir de Fransa'da para var," diyordu. "Nasıl olsa bizden para istemeye geleceksiniz. Önerilerimi şimdi reddediyorsunuz. Ama bir süre sonra ocağımıza düşeceksiniz."

İsmet Paşa direniyordu. Ekonomik bağımsızlığı da kazanmak gerekiyordu. Türk delegeleri o tarihlerde ne Marksizm'i biliyordu, ne komünizmi, ne Bolşevikliği, ne de Faşizmi, ama sömürü

düzeninin ne olduğunu biliyordu. Amaç kapitülasyonlara son vererek ekonomik bağımsızlığı sağlamaktı.

Neydi o dönemde ülkenin ekonomik durumu? 1911'de Trablusgarp Savaşı, arkasından Balkan Savaşı, arkasından I. Dünya Savaşı, Rusların karşısında büyük yenilgi, Çanakkale Savaşı, Hicaz Seferi, Suriye, Irak, derken Milli Mücadele... Türkiye 11 yıldan beri bütün cephelerde savaşıyordu. Buna ekonomi mi dayanırdı! Borç gırtlağı aşmıştı. Erkekler cephelerde olduğu için üretim düşmüştü. Üretim zaten neye dayanıyordu ki? Buğday, arpa, mısır, çavdar, soğan, patates, tütün; meyve olarak üzüm, incir; hayvancılıkta koyun, keçi ve sığır; maden olarak da kömür.

Demiryolları yabancıların elindeydi. Bankalar yabancı sermayenin yönetimindeydi. Geriye ne kalıyordu? Deri, dokuma ve maden sanayii. Bütün bu alanlarda Türkiye dışa bağımlı bir ülkeydi. Ama kendini bu bağımlılıktan kurtarmanın çabası içindeydi. Mustafa Kemal de İsmet Paşa da bunun bilincindeydiler. Kimsenin bu durumda Türkiye'de yatırım yapmaya niyeti yoktu. İşte devletçilik anlayışı, bu koşullar içinde gelişti. Devletçilik düzeni, ekonomik bağımsızlığı sağlamak için onurlu ve ulusal bir davranıştı. Mustafa Kemal, emperyalizmin ve sömürgecilerin karşısında bu anlayışla direndi ve başardı. Yani bir ulusal ekonominin temelleri o dönemde atıldı.

Bursa'dan Ankara'ya döndükten sonra Mustafa Kemal'in kafasında saltanat ve hilafet sorunlarının yanında, başka büyük sorunlar da vardı. En önemlisi Lozan Konferansı'ydı. 20 Kasım'da açılan konferanstaki çalışmaları Gazi günü gününe izliyor ve İsmet Paşa'ya gerekli direktifleri veriyordu.

Mustafa Kemal'in kafasından bir türlü uzaklaştıramadığı ikinci önemli sorun Lâtife Hanım'la ilişkileriydi. Gazi İzmir'den Ankara'ya döndükten 17 gün sonra Lâtife Hanım Başyaver Salih Bozok'a bir mektup yazarak şöyle demişti:

> "Paşa Hazretleri beni beraberinde bulundurmak istememişlerdi. Yalnız bir gece sonsuz denizlere benzeyen etkili gözlerini bana dikerek, 'Bir yere gitmeyin, beni

bekleyin, bunu emrediyorum,' demişlerdi. Bu cümleyi hatırladıkça belki bir daha konuşmak mümkün olacaktır, diyorum."

Salih Bozok'tan ses çıkmayınca Lâtife Hanım bu kez de Gazi'ye bir mektup yolladı. Şöyle diyordu o mektupta:

"Mukaddes Paşam, pek mesut dakikalar yaşamıştım. Şimdi de derin bir teessürün altında ezilmekteyim... Meşguliyetiniz arasında, kalbimin en derin köşesinden fışkıran cümlelere göz atmak isterseniz mesut olacağım."

O arada Zübeyde Hanım'ın sağlık durumu kötüleşmişti. Ankara'nın sert ve kuru havası hiç yaramamıştı ona. Doktorlar Zübeyde Hanım'a deniz ikliminin iyi geleceğini söylediler. İstanbul henüz düşman işgalindeydi, Gazi bu yüzden İzmir'i uygun gördü ve annesinin kalabileceği bir ev bulması için Salih Bozok'u İzmir'e gönderdi. Lâtife Hanım Salih Bey'le ilgilendi. Bu çok doğaldı, çünkü Salih Bozok Gazi'nin Lâtife Hanım'la evlenmesinden yanaydı ve bunun için Mustafa Kemal ile Lâtife Hanım'ın arasındaki ilişkinin gelişmesine çalışıyordu.

Sonunda 17 Aralık'ta Zübeyde Hanım Salih Bozok'la birlikte İzmir'e geldi ve Karşıyaka'da, Lâtife Hanım'ın ailesine ait köşke yerleşti.

Zübeyde Hanım yorgundu, bakım altındaydı ama Lâtife Hanım'ı gelin olarak hiç tutmadı ve Salih Bey'e, "Aman," dedi, "Mustafa'ma söyle ben bu kızı oğluma hiç lâyık görmüyorum."

Sonra? Lâtife Hanım İzmir'de, Gazi Ankara'daydı, ama Mustafa Kemal'in kafasında evlenme düşüncesi vardı. Bunu ilk kez annesinin İzmir'e gidişinden yaklaşık iki hafta sonra Azerbaycan Elçiliği'nde verilen bir ziyafette açıklayarak şöyle dedi:

"Ben sadece evlenmiş olmak için evlenmek istemiyorum. Vatanımızda yeni bir aile hayatı yaratmak için önce kendim örnek olmalıyım. Kadın öyle umacı gibi kalır mı?"

Bu konuşmanın ardından, Gazi'ye, kiminle evleneceğini sordular. O da,

"İzmir'de Uşakizâde Muammer Bey'in kızı Lâtife Hanım'la," diye yanıt verdi.

Bu bir nişanlanmanın açıklanması anlamına geliyordu. Bütün salon dakikalarca Mustafa Kemal'i alkışladı. Kısa zamanda bu olay bütün Ankara çevresine yayıldı. Birkaç gün sonra Lozan'dan Gazi'ye şu telgraf geliyordu:

"Nişanlanmak müjdeniz beni mesut etti. Allahın izniyle mesut olacaksın. Hem seni, hem bizi tebrik ederim. İsmet"

Ertesi gün Mustafa Kemal Ankara'dan Batı Anadolu'ya bir inceleme gezisine çıkıyordu. Eskişehir'de halka seslendi ve yine coşkuyla karşılandı. İşte tam o sırada kendisine Salih Bozok'un İzmir'den çektiği bir telgrafı getirdiler. Zübeyde Hanım vefat etmişti.

Gazi bu acı haberi kaç zamandır bekliyor ve kendini yavaş yavaş buna alıştırıyordu. Ama telgrafı alınca ölüme hiç alışamamış olduğunu anladı. Çocukluğu, annesinin gençliği, babasının ölümü, annesinin ikinci evliliği, Mustafa'sına düşkünlüğü, sonra Akaretler'deki ev, hepsi bir sinema şeridi gibi gözlerinin önünden geçti. Annesinin İzmir'de mutlu olmasını ne kadar istemişti. Zübeyde Hanım oğlunun evliliğini görmek isterdi ama ne Fikriye'yi beğenmişti ne de Lâtife'yi. Hiç kimseyi oğluna lâyık görmüyordu.

Gazi'nin inceleme gezisini bırakıp İzmir'e gitmesi gerekir miydi? Bir an bunu düşündü. Onun her gezisini insanlar ne kadar çok zamandır bekliyorlardı. Gideceği her yerde türlü hazırlıklar yapılmıştı. Annesinin ölümü nedeniyle bu geziden vazgeçmeyi uygun bulmadı. Zafer şenlikleri içinde ayrıldığı İzmir'e şimdi acılar içinde dönmesi de iyi olmayacaktı. Yarası çok tazeydi, İzmir'e gidişini gezinin sonuna bırakacak olursa bu acıya biraz daha alışmış olabileceğini düşündü.

Böyle mutsuz bir havada Lâtife Hanım'la birlikte olmak istemedi. Bir yandan başsağlığı dileklerini kabul edecekti, bir yandan da nişan tebriklerini. Bu yüzden İzmir gezisini erteleyerek Salih Bozok'a bir telgraf çekmekle yetindi.

"Verdiğiniz elim haber beni çok müteessir etti.
Muhtereme uygun bir şekilde cenaze töreni yaptırınız.
Cenabı hak, millete hayat ve selamet versin."

Zübeyde Hanım ertesi gün öğleden sonra Karşıyaka'da düzenlenen bir törenle toprağa verildi. Gazi üzüntüler içinde yoluna devam etti. Eskişehir'den Arifiye, oradan İzmit, oradan Tavşancıl, Gebze, Bilecik, Bursa, oradan da Alaşehir, Turgutlu, Manisa ve sonunda İzmir...

Karşıyaka'da yakınları tarafından karşılanan Gazi, doğru annesinin yattığı mezarlığa gitti. Onun başucunda yaptığı konuşma sanki bir devrim konuşmasıydı. Şöyle dedi:

"Arkadaşlar, ölüm yaratılışın en doğal yasasıdır. Ama böyle olduğu halde bazen ne hazin görünümler yaratıyor. Burada yatan annem zulmün, zorbalığın, bütün ulusu felâkete götüren bir keyfi yönetimin kurbanı olmuştur.

"Abdülhamit devrindeydi. 1905'te okuldan Kurmay Yüzbaşı olarak yeni çıkmıştım. Yaşama ilk adımımı atıyordum. Fakat bu adım zindana rastladı. Bir gün beni aldılar ve zindana koydular. Orada aylarca kaldım. Annem bunu ancak ben hapisten çıktıktan sonra öğrendi. Hemen beni görmek için sabırsızlanarak İstanbul'a geldi. Fakat İstanbul'da kendisiyle ancak üç beş gün görüşebildik. Çünkü zorba yönetimin hafiyeleri, casusları, cellâtları evimizi sarıp beni götürdüler. Annem ağlayarak arkamdan geliyordu. Beni sürgüne götürecek vapura bindirilirken annemle görüşmeme izin vermediler. Annem gözyaşları içinde Sirkeci rıhtımında ağlıyordu. Sürgünde geçirdiğim tehlikeler, onun yaşamının acılar ve gözyaşları içinde geçmesine neden oldu. Mütareke sırasında Anadolu'ya geçerken annemi acılı bir halde İstanbul'da bırakmak zorunda kaldım. Yanımda, annemin bana bakması için görevlendirdiği bir adamımız vardı. Onu bir gün Erzurum'dan İstanbul'a geri gönderdim. Annem bu adamın yalnız geldiğini görünce benim idam edildiğimi sanmış ve felç geçirmişti.

"Ondan sonra tüm mücadele yıllarını elem ve acılar içinde ge-

çirdi. Padişahın, hükümetin ve bütün düşmanların sürekli baskısı ve işkencesi altında yaşadı. Evi bin türlü nedenlerle basıldı. Annem, üç buçuk yılın gece ve gündüzünü gözyaşları içinde geçirdi. Bu gözyaşları, ona gözlerini kaybettirdi. Sonunda pek yakın bir zamanda onu İstanbul'dan kurtarabildim. Ama ona kavuştuğumda artık ölmüş sayılırdı. Sadece manen yaşıyordu.

"Beni teselli eden bir husus var, o da şu: Annem, vatanı mahveden ve harabeye döndüren idarenin bir daha geri gelmemek üzere mezara götürüldüğünü gördü.

"Annemin mezarı önünde ve Tanrı'nın huzurunda söz veriyorum, egemenliğin korunması için gerekirse annemin yanına gitmekte asla tereddüt etmeyeceğim."

Gazi o gün Lâtife Hanım'ın babası Muammer Bey'le de tanıştı ve kendisine,

"Ben, Lâtife Hanım'la evlenmeye karar verdim," dedi.

Muammer Bey böyle bir şey bekliyordu ama mezarlık ziyaretinin hemen arkasından da bu sözleri duyacağını umut etmemişti. Bu karşılaşmadan iki gün sonra evlenme töreni Muammer Bey'in Göztepe'deki evinde yapıldı. Gazi nikâhı kıymak için İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi'yi çağırmıştı. Lâtife Hanım, Müftü Efendi'nin karşısındaki iskemleye oturdu. Onun şahitleri olarak İzmir Valisi Abdülhalik Renda ile Salih Bozok, Lâtife Hanım'ın yanında yer aldılar. Mustafa Kemal Paşa ise Fevzi ve Kâzım paşaların ortasındaki iskemleye yerleşti. Müftü Efendi geleneksel soruları sorduktan sonra nikâhı kıydı (29 Ocak 1923). Bu geleneksel bir nikâh töreniydi ama burada yeni olan şey, gelinin yüzünün kapalı olmaması ve Müftü'nün karşısında yer almasıydı. Mustafa Kemal böylece dinsel nikâh geleneklerini yıktığını açık açık göstermiş oluyordu. Medeni Kanun o dönemde daha Meclis'e bile getirilmiş değildi (Medeni Kanun 1926'da kabul edilmiştir). Başka türlü evlenme olanağı da yoktu.

Nikâhtan beş gün sonra da Mustafa Kemal Paşa ile Lâtife Hanım İzmir'den ayrıldılar. Akhisar, Balıkesir, Balya ve Edremit'i dolaştılar. Bu, birlikte ilk gezileri oldu. 17 Şubat'ta İzmir'de İktisat Kongresi'nin açılışı vardı. Oraya döndüler. Ertesi gün de Uşak

ve Eskişehir yoluyla Ankara'ya gittiler. Artık bu, yeni bir dönemin başlangıcıydı. Gazi bu evlilikten çok mutlu muydu? Orası hiç belli değil. Ama Mustafa Kemal çağdaş bir evliliğin örneğini vermek için elinden geldiği kadar zarif ve anlayışlı davranıyordu. Evlilik fırtınalarının kopmasına daha çok zaman vardı.

Ya Fikriye ne olmuştu bu süre içinde?

Bir haftalık bir yolculuktan sonra Fikriye Paris yoluyla Mahmut Bey'le birlikte Münih'e gelmiş ve Gazi'nin irtibat subayı onu sanatoryumun başhekimine teslim ettikten sonra Ankara'ya geri dönmüştü.

Fikriye hiç hoşlanmamıştı bu sanatoryumun havasından. Her şeyden önce bir dil sorunu vardı. Fikriye Fransızca biliyor ama sanatoryumda bilene pek rastlanmıyordu. Fikriye'nin Almancası hiç yoktu, o bakımdan sanatoryum personeliyle, yani doktor ve hemşirelerle çok güç iletişim kurabiliyordu. Daha doğrusu hiç anlaşamıyordu. Ama herkes ona Türkiye'yi kurtaran büyük asker Mustafa Kemal Paşa'nın hayat arkadaşı olarak büyük saygı gösteriyordu.

Fikriye'nin arkadaşlık edeceği tek kimse yoktu. Sanatoryumda yatanların hepsi yaşamlarından umut kesilmiş kimseler gibiydi. Hayalet gibi koridorlarda dolaşıyorlar ve öksürük nöbetlerine boğuluyorlardı. Hani insan verem olmasa bile bunların arasında verem olurdu. Avurtları çökmüş, yüzleri bembeyaz, yaşama zevkini çoktan yitirmiş yaşlı erkekler, her şeye karşın makyajlarını hiç eksik etmeyen ve yaşları belli olmayan kadınlar, giderek ölüme yaklaşan solgun, sarışın genç kızlar...

Bunları gördükçe Fikriye'nin içi kararıyordu. Hastalarla ilgilenen hemşirelerin de artık hiçbir yaşam zevki kalmamıştı. Sabahları gelip hastanın ateşini alıyorlar, kahvaltılarını getiriyorlar, sonra kaybolup gidiyorlardı. Daha sonra, peşinde asistanları ve hemşireleriyle doktor dolaşıyordu koğuşları. O da yapay bir gülümsemeyle hastaların halini soruyor, yatağın başucunda asılı duran sağlık fişine bakıyor, sonra da,

"Kendinize dikkat edin, iyi gıda almalısınız, ilâçlarınızı sakın aksatmayın," deyip gidiyordu.

Sonra uzun bir sessizlik. Bazı hastalar terasa çıkmak istiyorlar, ama başhemşire onlara kesinlikle engel oluyordu.

Bazı hastalar yatakta durmadan kitap okuyor, bazıları da anılarını yazmaya çalışıyordu. Öğleye doğru nöbetçi hemşire postadan gelen mektupları dağıtıyordu. Bütün hastalar heyecanla bekliyordu bu dağıtımı. Kendilerine bir şey çıkmadığı zamanlarda da hemşireyi yakalayıp,

"İyi dikkat ettiniz mi? Bana mektup yok mu? Bir daha kontrol eder misiniz lütfen?" diye yalvarıyorlardı.

Fikriye de her gün umutsuzlukla mektup bekleyenler arasındaydı. Kimden mektup gelebilirdi ki? Sevgili Paşasından mı? İlk günler sabırsızlıkla mektup beklemiş, sonra yavaş yavaş umudunu yitirmişti. 'Elbette,' diyordu içinden, 'bana yazacak zamanı olmamıştır. Türlü devlet işleri arasında nasıl mektup yazar? Başında ne işler vardır Paşa'nın? Kolay mı yeni bir devlet kurmak? Düşmanlarla savaşmak? Ama yine de iki satır yazı yazamaz mıydı? Özel kalem müdüründen ya da yaverlerden birinden benim durumumu sormasını isteyemez miydi?' Nikâhını haber vermediği için Enver Ağabey'ini çok kızdırdığını biliyordu. Ama böyle bir durumda ondan ilgi beklemesi çok mu olurdu? Ya Fuat Ağabey'i? Neden hiç ilgilenmiyordu onunla? Fikriye bunları düşündükçe aklını oynatacak gibi oluyordu.

XVI

Ölümüne Sevda

Bu bunalımlı hava içinde aylar ayları kovaladı: Kasım, Aralık 1922, Ocak 1923. Ve Ocak ayının son günü, hemşirelerden biri elinde bir gazeteyle Fikriye'nin odasına koştu. Bildiği Fransızca birkaç sözcükle,

"Madam," dedi, "bakın Mustafa Kemal Paşa İzmir'de evlenmiş!"

Fikriye gazeteyi kapıp aldı hemşirenin elinden, gerçekten de gazetenin birinci sayfasında Mustafa Kemal'in bir resmi vardı. Okumaya, anlamaya çalıştı. Yan odalardan birinde yatan ve biraz Fransızca bilen bir hastaya gazeteyi götürdü.

"Bakın Madam" dedi, "bu gazete ne yazıyor, bana çevirir misiniz?"

Kadın gazeteyi görünce buz gibi oldu. Gerçekten de gazete Mustafa Kemal'in İzmir'de varlıklı ailelerden birinin kızıyla evlenmiş olduğunu yazıyordu. Ne söyleyeceğini şaşırdı. O zamana kadar Fikriye'yi Kemal Paşa'nın eşi sanıyordu. Müslümanlarda çok evlilik olduğunu duymuştu. Belki de Paşa'nın ikinci bir eş alması çok doğaldı.

"Söyler misiniz lütfen, ne yazıyor bu gazete?"

"Pek iyi anlayamadım ama Kemal Paşa ikinci bir eş almış galiba."

"Ne demek ikinci bir eş? Evlenmiş mi?"

"Belki muhabirler yanlış anlamışlardır. Biliyorsunuz ne ipe sapa gelmez şeyler yazıyorlar. Yanlış olabilir."

Fikriye hıçkırıklarını tutamayarak ağlamaya başladı. Odasına kapandı. Bir sinir bunalımı geçiriyordu. Hemşireler odasına girmek istediler, hepsini kovdu. Neydi bu başına gelen felâket! Has-

talık yetmiyormuş gibi bir de bu evlilik haberi. Eğer haber doğruysa yaşayamazdı artık. Ne yapabilirdi ki? Bir saat hıçkıra hıçkıra ağladıktan sonra kalkıp yüzünü yıkadı ve doğru sanatoryum müdürünün odasına girdi.

"Doktor Bey, ben derhal gidiyorum," dedi.

"Aman, nasıl olur? Daha tedavinizin başındayız. Hem Kemal Paşa'nın emri var. İyileşmeden sizi bırakamayız. İzin verin, Ankara'ya soralım bakalım ne diyecekler?"

"Hayır, hayır, benim bekleyecek zamanım yok. Ücretimi ödeyip gideyim. Beni burada zorla tutamazsınız."

"Peki Madam, nasıl istiyorsanız öyle olsun."

Hemen tren saatleri öğrenildi. Telefonla yer ayırtıldı. Fikriye alelacele valizini hazırladı. Bir taksi çağrıldı ve Fikriye, kıpkırmızı olmuş gözlerle bütün hastalara ve hemşirelere veda ederek sanatoryumdan ayrıldı.

Gazi'nin evlenmesinden 18 gün sonra Fikriye İstanbul'a geldi. Nereye gidecekti? Paşa'nın evlenmesi konusunda kimden haber alabilirdi? Fuat Ağabeyi Ankara'daydı. Enver Ağabey'iyle ilişkilerinde de soğukluk devam ediyordu. Aklına Refet Paşa geldi. En güvenilir kaynak Refet Paşa'ydı. Son olarak birlikte Mudanya'dan İstanbul'a gelmişlerdi. Çankaya Köşkü'nde de o mutlu yıllarda az mı ağırlamıştı Refet Paşa'yı. Onu kendisine yakın dost biliyordu. Münih'ten ona kart atıp durumunu bildirmiş, ondan da mektup almıştı. Yolladığı son karttan anladığına göre Refet Paşa Kalamış'ta oturuyordu. Fikriye doğru o adrese gitti. Paşa oradaydı. Şaşkınlık içerisinde kendisini karşıladı.

"Geçmiş olsun Fikriye Hanım, çok sevindim. Demek ki bu kötü hastalığı yendiniz," dedi.

Fikriye, "Hayır Paşa Hazretleri, ben zaten hasta değildim," dedi. "Ciğerlerimde zafiyet varmış, iyileştim. Hiçbir şeyim kalmadı."

"Ne kadar iyi, biz de çok merak etmiştik. Hemen Ankara'ya dönmeyi mi düşünüyorsunuz şimdi? Gazi Paşamıza gelişinizi müjdelediniz mi?"

"Hayır, öyle bir şey yapmadım. Önce size danışmak istiyo-

rum. Alman gazeteleri Paşa'nın evlendiğini yazdılar, doğru mu? Ben kendisinden hiç haber alamadım."

Refet Paşa buz gibi olmuş, ne söyleyeceğini şaşırmıştı. Gazi Paşa'nın Fikriye'ye çoktan beri hiçbir düşkünlüğü olmadığını anlıyordu, ama nasıl olmuş da Fikriye bu soğukluğun farkına varmamıştı. Şimdi bu genç ve yorgun kadına bunu nasıl anlatabilirdi? Onun, nasıl bir çılgınlıkla Gazi Paşa'ya tutkun olduğunu biliyordu. Ama ne güç şeydi bunları anlatabilmek.

"Evet Fikriye Hanımefendi, haber doğru," dedi, "Paşa Hazretleri bir süre önce İzmir'de evlenmişler. Ben bu konuda yorum yapabilecek durumda değilim. Ama Gazi Paşa'nın Lâtife Hanım'ı severek evlendiğini hiç sanmıyorum. İzmir'de yaşadığı heyecan ve zaferin çoşkusu böyle bir karar almasına yol açtı kanımca. Bunun çok fevri bir davranış olduğu söylenebilir. Bu evliliğin uzun ömürlü olacağı düşünülemez."

"Ama Paşam, önemli olan onun evlenmiş olması. Ya ben şimdi ne olacağım? Siz de biliyorsunuz, ben bütün yaşamım boyunca onu deli gibi sevdim. En zor günlerinde yanından ayrılmadım. Bütün sorunlarını paylaştım. Köşk'ün hanımefendisiydim. Eşi durumundaydım. Bütün dostlarını birlikte ağırladık. Herkes bana Paşa'nın eşi gibi davranıyordu. Ben gerçekten onun eşi sayılırdım. Aramızda bir nikâh aktinin olup olmaması o kadar önemli miydi? Böyle bir nikâh yapılmış da olabilirdi. Bir kadınla bir erkek bir imam ya da müftünün huzurunda, iki şahidin önünde evlenebilir, sonra da koca istediği anda kadına, "Boş düştün, seni boşadım," der. Nikâh senedinde belirtilen bir para, yani mihri müeccel varsa onu da öder, evlilik sona erer."

"Erkeğin ikinci bir evlilik yapması birinci evliliğin sona ermesi demek değildir. Bizde şeriat kuralları uygulanıyor. Avrupa ülkelerindeki gibi bir Medeni Kanun henüz gündeme getirilmedi."

"Evet Paşam, doğru. Ama sorun biçimde değil içerikte. Eğer erkek ikinci bir kadın almışsa, ilk eşini ya da birlikte yaşadığı kadını feda etmiş demektir. Ben şimdi kendimi feda edilmiş bir kadın durumunda görüyorum."

"Sizi çok iyi anlıyorum. Ne yazık ki haklısınız. Ama acele karar vermeyin. Ankara'ya gidip Gazi Paşa'yla görüşün, bakalım o ne diyecek. Sizinki gibi bir ilişki kolay kolay kestirilip atılamaz."

"Ben de öyle düşünüyorum Paşam. Biz örnek bir kadın erkek beraberliği oluşturmalıydık. Bizimkisi hiçbir çıkar ilişkisine dayanmayan bir sevgi ilişkisi olmalıydı. Demek ki onu başaramadık. Benim içim artık bir harabeye döndü. Bu acıyı ben yalnız yaşayacağım ve mezarıma götüreceğim. Hiçbir karşılık beklemeden. Ben inanarak sevdim, sevdiğime de pişman değilim. Başkası ya da başkaları bunu anlayamamışsa, değerlendirmeyi bilmemişse bu onların sorunu.

"Ben bu aşkı kafamın, kalbimin ve bütün vücudumun her hücresinde taşıyacağım. Artık o duygular benim duygularım. Hiç kimseyle bunları paylaşmak istemeyeceğim. Ben dünyanın en güzel duygularını yaşadım. Hiç kimse bunları elimden alamaz. Ne Lâtife Hanım, ne de bir başkası. Beni anlıyor musunuz Paşam?"

"Evet Hanımefendi, şimdi izin verirseniz ben geldiğinizi Adnan (Adıvar) Beyefendi'ye haber vereyim. Adnan Bey, Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul temsilciliğine getirildi. Geldiğinizi Gazi Paşa'ya bildirsin. Ankara'dan gelecek telgrafa göre bir karar vermemiz gerekecek. Burada benim konuğum olabilirsiniz, dilediğiniz kadar. Sizi konuk etmekten çok mutlu olacağız."

Fikriye o geceyi Refet Paşa'nın evinde geçirdi. Mutsuzdu, hiç yüzü gülmüyordu. Paşa'nın eşi de onu avutabilmek için ne yaptıysa hiç fayda etmedi.

Fikriye ertesi gün Cevat Abbas Bey'in eşi Memduha Hanım'ın İstanbul'da olup olmadığını araştırdı. Adresini öğrendi ve kalkıp onun evine gitti.

Memduha Hanım'la aralarında sağlam bir dostluk bağı vardı. Ankara'nın en heyecanlı günlerinde birlikte olmuşlar ve o gerginlikleri birlikte yaşamışlardı. Şimdi ne yapması gerekiyordu? Adnan Bey'e Ankara'dan nasıl bir yanıt gelecekti? Adnan Bey Ankara'ya şu telgrafı çekmişti:

"Gazi Paşa Hazretleri'ne,
Fikriye Hanım bugün geldi. Yarın hemen Ankara'ya hareket etmek istiyor. Yüksek emirlerinizi beklemekteyim."

Gazi'den hemen o gün Adnan Bey'e şu telgraf geldi:

"Adnan Beyefendi'ye,
Fikriye Hanım'ı tedavi için Almanya'ya göndermiştim. Benden izin almadan neden dolayı İstanbul'a gelmiştir? Kesinlikle Ankara'ya gelmesine izin veremem. Kendisine gereği kadar para vermiştim. Orada otursun ve bana açıklama yapsın. Benden izin almadan hareketine müsaade olunmaması için gerekenlere emir buyurmanızı ve bildirmenizi rica ederim. Gazi Mustafa Kemal."

Adnan Bey bu telgrafı Refet Paşa'ya iletti ama Paşa bunu Fikriye'ye göstermedi. Onun nasıl bir sinir bunalımına düşebileceğini tahmin ediyordu. Sonunda Fikriye'ye şunları söyledi:

"Hanımefendi, Adnan Beyefendi Gazi Paşamızdan bir cevap aldıklarını bana bildirdi. Gazi Paşa sizin bir süre İstanbul'da oturmanızı uygun görüyorlarmış. Kendileri, ilk fırsatta buraya geldikleri zaman sizinle görüşebileceklerini söylemişler."

Bu sözleri duyunca Fikriye yere yıkılmamak için kendini güç tuttu. Gözleri kararadı. Önündeki her şey sanki yerçekiminden kurtulmuş, havalara yükseliyordu. Durum artık kesinlikle aydınlığa kavuşmuştu. Paşa kendisini görmek bile istemiyordu. Buna alışması gerekti.

Memduha Hanım bu durumu biliyordu, kendisini teselli etmeye çalıştı.

"Hepimiz biliyoruz, Gazi Paşa seni çok seviyordu. Bunu Ankara'da çok yakından gördük. Senin üzerine titriyordu. Köşk'ün hanımefendisiydin. Ama erkekler genellikle bir süre sonra sevdikleri kadınlardan bıkarlar, aşkın yerini insancıl bir sevgi ve dostluk alır. Kadınlar ise bağlandıkları erkeklerden kolay kolay vazgeçmezler. Kendilerini yeni bir duruma alıştırmaları zaman

alır. Sen de zamanla bu bağımlılıktan kurtulacaksın. Yeter ki bunalıma düşüp dünyayı kendine zindan etme."

Yaşadığı bu büyük aşk Fikriye için tam bir saplantıydı. Artık hiçbir şey umurunda değildi. Bir süre sonra Memduha Hanım'ın evinden ayrılıp Mehmet Amca'sının dul eşi Belkıs Hanım'ın evine geçti, ancak kısa zamanda sıkıldı. Oradan ayrıldı, onun kızı Hayriye Hanım'ın evinde kaldı, o da olmadı. Bu kez Hatice Teyze'sinin evine taşındı. Onun evinde de rahat edemedi. Oradan Mecidiye Teyze'sinin evine geçti. Gittiği bütün evlerde içi kararıyordu. Yakın akrabalarıyla dünya görüşleri birbirinden çok ayrıydı. Bazıları onun duygularını, dertlerini paylaşmak istiyor ama Fikriye insanların kendisine acımalarından hoşlanmıyor, bu havadan kurtulmaya çalışıyor, ama yapamıyordu bir türlü.

Fikriye bu evleri bir bir denedikten sonra eski ev sahibi Macit Bey'in Yerebatan'daki konağına geçti. Üç yıl önce Ankara'ya gitmeden önce de o konakta kalmıştı. Macit Bey'in eşi Nimet Hanım ona dostça davranıyor ve dertlerini paylaşıyordu. Onların kızı Handan da artık 18 yaşına gelmişti, Fikriye onunla da arkadaşlık ediyordu. Çok sayıda sigara içiyor, yanık türküler ve şarkılar söylüyor, onlara hiç hastalığından söz etmiyordu.

Bir süre sonra Macit Bey Gelibolu Valiliği'ne atandı. Daha sonraları Vali Macit Bey Sokağı adı verilen bir sokaktaki eve taşındılar. Fikriye'nin Nimet Hanım ve Handan'la yakın arkadaşlığı orada daha da gelişti. Fikriye onlara çocukluk yıllarını, Kemal Paşa'yla ilişkilerinin nasıl başladığını, onu nasıl delicesine sevdiğini ve iki yıl Ankara'da ona nasıl eşlik ettiğini ve mutlu günlerini anlatıyor ama onunla evliliğinden hiç söz etmiyordu.

Handan ona bir gün,

"Peki Fikriye Abla, Paşa'yla neden evlenmediniz?" diye sordu.

Fikriye, "Evet, bana bunu ilk soran sen değilsin," dedi. "Ankara'da da Paşa'nın yakın arkadaşları bana, 'Bu kadar zamandır birlikte yaşıyorsunuz. Neden evlenmiyorsunuz?' diye soruyorlardı. Paşa hiç bu konularda konuşmak istemezdi. Onu zorlamak benim de aklımdan geçmedi. Birbirimizi sevdikten sonra evlenmek şart değildi ki."

Handan, "Ama bakın Fikriye Abla, Paşa sonra Lâtife Hanım'la nasıl evlendi?" diye sordu.

Fikriye, "Mecbur kalmıştır," demekle yetindi.

Handan ona bir sabah da,

"Fikriye Abla," dedi, "ben dün gece bir rüya gördüm. Lâtife Köşk'ten çıkıp İzmir'e dönüyormuş."

"Handan'cığım, sen beni sevdiğin için böyle bir rüya uyduruyorsun. Lâtife hiç Paşa'yı bırakıp İzmir'e döner mi? Ah keşke dönse... Nerede o günler?"

Fikriye'nin tek dileği Ankara'ya gidip Paşasına yakın olmaktı. Belki bir yerlere karşılaşırlar ve her şey değişebilirdi. O kadar çok ortak dostları vardı ki: Cevat Abbas Bey, Fuat Ağabey, Başyaver Salih Bozok ve eşi Düriye Hanım, Yaver Muzaffer Kılıç, İbrahim Süreyya Bey ve eşi Mediha Hanım, Ruşen Eşref Bey ve eşi Saliha Hanım, İsmet Paşa ve Mevhibe Hanım... Saymakla bitmez. Belki onlardan haber alabilir ve o havanın içinde yaşardı.

Gerek Macit Bey, gerek Nimet Hanım kendisinin asla Ankara'ya gitmemesini öneriyorlardı ama Fikriye kafasından bu düşünceyi bir türlü atamıyordu. O zamanda trenlerde sıkı bir kimlik denetimi vardı. Kendi kimliğiyle İstanbul'dan trene binmesi olanak dışıydı. Başka bir kimlik bulması gerekiyordu. Bu, kimin kimliği olabilirdi?

Macit Bey'in evinde yetişmiş, Emine Hanım adında bir kadın vardı. Evlenip gitmişti ama zaman zaman Gelibolu'daki evde kalıyordu. Fikriye bir gün Emine Hanım'ın çantasından kimliğini aldı. Kimlikte zaten resim yoktu. Onu kullanabilirdi.

Gelibolu'ya artık bahar gelmişti. Sıcak bir mayıs ayının son günlerinde Fikriye, Nimet Ablası'na İstanbul'da teyzelerini görmeye gideceğini söyledi. Bir yıla yakın bir zamandan beri Gelibolu'da kalıyordu. Sıkılmış olabilirdi. Ne Macit Bey ne de Nimet Hanım Fikriye'nin İstanbul'a gitmek istemesini yadırgadılar. Zaten bir-iki haftalığına gidip hemen dönecekti. Bütün öteberisini de Gelibolu'da bırakıyordu. Bu öteberi, bir yemek ve bir çay takımı, bir altın kolye, bir broş ve giysilerden oluşuyordu. Bir bohçaya sarılı mektuplarını da yanına almadı ve başucundaki gece

dolabının çekmecesinde bıraktı. Kimlerden gelmiş olabilirdi bu mektuplar? Gazi Paşa'dan, Fuat Ağabey'inden, Refet Paşa'dan, teyzesinden ve yengesinden. Kimbilir neler yazılıydı o mektuplarda? Fikriye bunlardan hiç söz etmemişti. Belki de Paşasından gelen sevgi dolu mektuplar vardı içlerinde. Belki bunlar cepheden yazılmıştı... Fikriye onları gözü gibi saklıyordu.

Nimet Hanım ile Handan, o mektupları yıllar boyu titizlikle sakladılar ama günün birinde hepsi çalındı. Hırsız, evden başka hiçbir şey almamıştı. Bunun gizemi çözülemedi. Fikriye, Almanya'dan getirdiği ufak bir çantanın üzerine bir pusula iliştirerek onun ileride Handan Hanım'a verilmesini istemişti. Hırsız, o çantaya hiç el sürmemişti.

Bu son ayrılış mıydı? Kimse bunu düşünmedi. Öyle olsa kendisini bırakmazlardı. Her zamanki gibi suskun ve neşesizdi. Nimet Hanım ile Handan, kendisini iskeleye kadar geçirdiler. Yolda pek konuşmadı. Rıhtımda kucaklaşıp öpüştüler. Elinde sadece ufak bir çanta vardı. İçine çamaşırlarını ve tabancasını koymuştu. Bu tabanca, ona İsmet Paşa'nın iki yıl önce Ankara'da atla gezinirken kendini koruması için verdiği tabancaydı. Onu hiç yanından ayırmıyordu. Münih'e de götürmüştü. Kendini gemiye götürecek sandala binerken Nimet Hanım,

"Fikriye," dedi, "uzun kalma, çabuk dön. Sana fena alıştık. Burası senin kendi evin. Bizi bekletme. Ha, bak, bir de oralarda sana hayırlı bir kısmet çıkarsa, 'olmaz, istemem', deme."

"Aman ablacığım, bundan sonra, hem de bu halde kim bakar bana?"

"Öyle deme Fikriye, sen ne kadar güzel olduğunu bilmiyor musun?"

"Bilsem ne çıkar, bilmesem ne çıkar? Benim ruhum öldü."

"Haydi oradan, öyle kötü kötü konuşma bakayım."

Fikriye gözyaşlarını tutamadı. Yeniden birbirlerine sarıldılar. Halinde bir gariplik vardı. Fikriye Ankara'ya kaçak gitmenin heyecanını yaşıyordu. Sandal gemiye yanaşıncaya kadar birbirlerine el salladılar. Fikriye sonra hıçkırıklara boğularak güverteye çıktı.

Gemi ertesi sabah İstanbul limanındaydı. Fikriye, Karaköy'

den bir vapura binerek doğru Haydarpaşa'ya geçti. Ankara treni akşam saat 17'de kalkıyordu. Kimliğini gösterip biletini aldı. Gişe memuru başını kaldırıp Fikriye'nin yüzüne bakmadı bile. Bekleme salonuna girerek tren saatini beklemeye başladı. Trenin kalkmasına daha 6 saat vardı. Ne yapacağını bilmiyordu. Bir simit aldı, garın büfesinden de bir çay istedi. Bekleme salonunun sıraları üzerinde yanlarında torbaları, sepetleri olan yoksul insanlar uzanmışlardı. Bebelerini emziren kadınlar, genç kızlar ve çocuklar da vardı. Kadınlar Fikriye'yle ilişki kurmayı denediler.

"Nereye hemşire? Siz de Ankara'ya mı? Karnınız acıkmıştır, biraz börek almaz mısınız?"

"Bacım, benim sepetimde de kuru köfteler var. Alsaydınız birkaç tane."

Ufak çocuklar da yapış yapış elleriyle limon şekeri uzatıyorlardı. Fikriye'nin ağzını bıçak açmıyordu. Birbiri ardına dilenciler de geliyordu salona.

"Allah ne muradın varsa versin."

"Allah sevdiklerine kavuştursun. Şu yavruya gönlünden ne koparsa bir sadaka ver."

Fikriye zaman zaman bunalıp peronda dolaşıyor, az sonra yorulup sıralara oturuyordu. Sonunda tren boş peronlardan birine girdi. Yolcular da bütün yüklerini kompartımanlara doldurdular. Kalkış saati gelince istasyon nöbetçisi kampanayı çaldı, düdükler öttü ve tren yavaş yavaş gardan uzaklaştı. Bir inzibat subayı yolcuların kimliklerini sordu. Biletçi biletleri zımbaladı. Artık Haydarpaşa Garı gerilerde kalmıştı. İlk durak Pendik oldu, sonra Tuzla, Gebze, yeniden biletler ve kimlikler denetlendi. İnzibatların trene her girişinde, Fikriye'nin yüreği ağzına geliyordu. Bereket hiç olay çıkmadı. Tren her istasyonda durdukça simit, çörek, kiraz, yeşil erik, pişmaniye, ayran ve su satıcıları pencerelerin önünde bağırışıyorlardı. Tavşancıl, Hereke, Diliskelesi, İzmit... Bazı istasyonlarda trenin yarım saat durduğu oluyordu. Hele Eskişehir'de tren iki saate yakın bir süre karşı yönden gelmesi gereken treni bekledi. Çünkü gidiş-dönüş yolu ayrı değildi. Tek yol vardı. Perondan salep satıcılarının sesleri geliyordu.

Fikriye'nin elbette gözüne hiç uyku girmedi. Çocuklar ağladılar, kadınlar horladılar, koridorlarda bütün gece yanık yanık türküler söylendi.

Sabah şafak sökerken Polatlı'da uzun bir süre durdular. Sıcak bir gün başlıyordu. Yine istasyonlarda çaylar içildi, simitler yendi. Öğle üzeri Ankara'da olacaklardı. Fikriye üç buçuk yıl önce Ankara'ya gelişini düşünüyordu. O ne heyecan dolu bir gelişti. Paşasına kavuşacaktı. Paşası onu ta Kastamonu'dan aldırtmıştı. Ne büyük bir mutluluktu o. Bütün ülke muazzam bir savaşa hazırlanıyordu. Ezginlik, yoksulluk, düşman işgali... Ama milletin bir umudu vardı, Çanakkale'de düşmanı püskürten Mustafa Kemal, Anadolu'dan da mutlaka düşmanı kovacaktı. Yeni bir güneş doğuyordu Ankara'da. Fikriye de o güneşe ulaşmaya gidiyordu. Ne büyük umutlarla.

Şimdi öyle miydi ya! Fikriye için o güneş batmak üzereydi. Onsuz ne yapabilirdi? Tam bir yılgınlık ve karamsarlık içindeydi. Ya şu ciğerlerinin hali ne olacaktı? Bunu düşünmek bile istemiyordu. Ne kadar dayanabilecekti bu acıya, bu amansız hastalığa?

Tren nihayet yorgun argın Ankara istasyonuna girdi. İşte Direksiyon Binası. Yaşamının en mutlu aylarını geçirdiği o tatlı ev. Fikriye balayını orada yaşamıştı. Gelen gidenler, emir erleri, muhafız askerleri, Topal Osman'ın milisleri, Polatlı'dan duyulan top sesleri, Paşa'nın cepheye gidişi, Meclis'ten yükselen değişik sesler. Ama her şeye karşın mutlu akşamlar, rakı sofraları, cepheden zafer haberleri...

Fikriye içi burkula burkula Direksiyon Binası'nın önünden geçti. Bir faytona bindi, "Çek Çankaya'ya," dedi.

Çankaya'dan, yaklaşık bir yıl yedi ay önce bir ekim günü ayrılmıştı O zaten çok acılı bir ayrılıştı. Gazi Paşa onu zorla Münih'e gönderiyordu. Oysa Fikriye'nin, Almanya'da iyileşeceğine dair pek umudu yoktu. Yoksa Paşası onu yanından uzaklaştırmak mı istemişti? Ne korkunç bir düşünceydi bu. Ankara'dan akla gelmez acılarla ayrılmıştı, şimdi de umutsuzluğun doruğunda Ankara'ya geri dönüyordu.

Fayton Çankaya'ya tırmanırken, Fikriye arabacıya Fuat Bey'in

evini tarif etti. Orada kalmayı tasarlıyordu. Fuat Ağabeyi, onu anlayabilecek yaradılışta bir insandı, hem de Gazi Paşa'nın en yakın arkadaşıydı. Akraba olurlardı.

Araba Fuat Bulca'nın evinin önünde durdu. Fikriye fırladı arabadan,

"Fuat Ağabey!" diye bağırdı.

Kapı ve pencereler kapalıydı. Yan kapıdan bir bekçi çıktı,

"Hanımefendi," dedi, onlar bu sabah İstanbul'a gittiler.

Ne yapabilecekti şimdi Fikriye? Faytona bindi. Arabacı,

"Şimdi nereye çekeyim Hanımefendi?" diye sordu.

"Köşk'e."

"Hangi köşke?"

"Gazi Paşa'nın köşküne."

Gazi Paşa'nın köşkü zaten hemen biraz üstteydi.

Fikriye'nin kalbi güm güm atıyordu. Doğru muydu böyle paldır küldür Köşk'e gitmesi? Neyle karşılaşacaktı? Sonra Lâtife Hanım nasıl davranacaktı ona? İyi ama Fikriye 19 ay öncesine kadar o Köşk'ün hanımefendisi değil miydi? Köşk'ün her yanını o döşemişti. Eşyaların üzerinde, koltuklarda, kanepelerde hâlâ onun kokusu, bardaklarda onun dudak izleri, yastık yüzlerinde onun sıcaklığı yok muydu? Evin eski hizmetçisi değildi ki o. Elbette oraya dönmek hakkıydı. Oralarda bıraktığı ufak tefek eşyaları, anıları ve mektupları vardı. Onları almak için o eve gelemez miydi? Bir buçuk yıl önce Çankaya'dan birkaç aylık bir sanatoryum bakımı için ayrılmış ve her şeyini Köşk'te bırakmıştı. Geri dönmemeyi hiç düşünmemişti. Ama şimdi artık her şeyi çok iyi anlamıştı. En değerli eşyalarını toplayıp İstanbul'a götürecekti. Bir evin eski sahipleri ya da kiracıları bile, yıllarca içinde yaşadıkları odalarının özlemini çekmezler miydi? Kaldı ki uygar insanlar arasında böyle bir davranış hiç yadırganabilir miydi?

Kafasından bunları geçirdi. "Elbette" dedi, "içinde bu kadar anım olan bir yeri görmek benim hakkımdır. Londra'da, Paris'te eğitim görmüş bir kadından uygarca bir davranış beklerim. Onların hiç rahatını bozmayacağım. Paşam benim yerimi alan bir kadınla, benim anılarımın içinde nasıl yaşıyor, onu görüp gidece-

ğim. Onları birlikte görünce bu ayrılığa daha iyi alışacağım. Kafamda yaşattığım imajlar daha kolay yıkılacak. Bu gerçekleri görmem gerekiyor. Hiçbir kötü davranışta bulunmayacağım. Söz veriyorum kendi kendime, akıllı uslu bir kadın olacağım. Her şeye büyük bir hoşgörüyle katlanacağım. Tanrım bana güç ver. Dayan Fikriye, sabırlı ol, kızma, kıskanma, soğukkanlılığı elden bırakma, üç kez yutkunmadan ağzından bir tek söz çıkmasın. Gülümsemeni hiç yitirme. Nezaketi elden bırakma, Lâtife'ye hiç kötü kötü bakma, Gazi Paşa'ya hiç ters davranma. Her şey onların istediği gibi olsun. Seni kovmalarını beklemeden gitmesini bil. Onlar üzülmesin. Sen oradan başın öne eğilmeden, kimseye kendini acındırmadan ayrıl. Haydi Fikriye, dayan. Sinirlerine egemen olamazsan güç durumda kalır yenik düşersin. Terk edilmiş zavallı bir kadın kompleksine sakın kapılma. Olgun davranışınla sen Türkiye'nin en uygar kadını olacaksın. Lâtife Londra'dan ve Paris'ten diplomalar almış, ne önemi var. Ailesinin zenginliği de önemli değil. Olgunluğu, zarafeti, soyluluğu insan kendi yaratır. Dünyanın her yerinde bu böyledir. Sen boş ver Uşakizâdelerin varlığına, evlerine, köşklerine, yaşamlarının pırıltısına. Sen bütün çevrende sonsuz bir saygı uyandırdın. Bunu koru. Örnek bir kadın oldun. Aman Fikriye, ayakların hep yere bassın, sıkı dur. Anılarını topladıktan sonra, 'Merhaba, size mutluluklar dilerim,' deyip gitmesini bil."

O bunları düşünürken fayton Köşk'ün kapısına gelmişti. Fikriye arabacıya kendisini biraz beklemesini söyledikten sonra nöbetçiler karşısına dikildiler. Paşa'yı görmek istediğini söyledi. Gazi Paşa'nın emir eri Ali Çavuş'a haber verdiler. Ali Çavuş sevinçle karşıladı kendisini, elini öptü,

"Hanımefendi," dedi, "bizim için ne mutluluk sizi yine burada görmek!"

Gerçekte Ali Çavuş ne yapacağını şaşırmış durumdaydı.

"Buyurun Hanımefendi," dedi, "salona buyurun. Ben Paşa'ya hemen haber vereyim, geldiğinizi müjdeleyeyim."

Gazi Paşa'yla Lâtife Hanım o saatte sofraya oturmuşlardı. Ali Çavuş heyecanlı bir sesle ve çekine çekine,

"Paşa Hazretleri", dedi, "Fikriye Hanım geldi, salona aldım, sizi görmek istiyorlar."

Gazi Paşa,

"Ya öyle mi?" dedi. "Beklesin içeride, ben az sonra gelirim."

Lâtife Hanım bu hiç beklenmedik ziyaret haberini alınca buz gibi olmuştu. Bu nasıl bir ziyaretti böyle? Ne istiyordu Fikriye Hanım? Bu ne küstahlıktı. Lâtife Hanım yine de soğukkanlılığını elden bırakmayarak,

"Kemal," dedi, "size bu kadar hizmetleri olan bu hanımı bekletmeyelim. Herhalde sizden isteyeceği bir şeyler vardır. Gidip kendisini karşılayalım."

Birlikte salona geçtiler. Fikriye ayakta bekliyordu. Heyecandan tir tir titriyordu. Ağzı kurumuştu. Gazi,

"Hoşgeldin Fikriye," diye elini uzattı.

Lâtife Hanım da elini uzattı. Soğuk soğuk el sıkıştılar.

Gazi,

"İyileştiğini haber aldım," dedi, "Fuat Bey söyledi. İnşallah bu hastalığı tamamen yenmişsindir, iyi görünüyorsun."

"Evet Paşam, iyileştiğimi sanıyorum. Zaten merak edilecek bir durum yokmuş."

"Evet ama, daha bir süre bakıma ihtiyacın vardı, bence acele ettin. Hem Ankara'nın havası da sana iyi gelmeyecek. Ben senin İstanbul'da kalmanı istemiştim. Buraya gelmekle hiç doğru yapmadın."

"Biliyorum, Ankara'da kalmak niyetinde değilim. Dostlarıma veda edip hemen döneceğim. Buraya gelmek istemezdim. Fuat Ağabey'imi görmeye gelmiştim. Onlar bu sabah İstanbul'a gitmişler. O yüzden size uğradım. Şimdi ne yapacağımı bilmiyorum."

"Seni sokakta bırakacak değiliz ya. Değil mi Lâtife? Bir yer bulana kadar Köşk'te kalırsın."

"Tabii, elbette. Ali Çavuş hemen Fikriye Hanım'a bir yer bulur."

"Çok teşekkür ederim Hanımefendi, ben yarın kendime bir yer ararım. Fuat Ağabeyim döndükten sonra da başımın çaresine bakarım. Hemen döneceğim zaten."

Lâtife Hanım, "Evet burada rahat edemezsiniz, dedi. Biz de sizin birkaç gün kalacağınız bir yer bulmanıza yardımcı oluruz."

"Çok teşekkür ederim efendim."

"Ali Çavuş size kalacağınız odayı göstersin. Yoldan geldiniz, dinlenin, yarın sabah da kendinize uygun bir yer ararsınız."

"Çok naziksiniz, teşekkür ederim."

Fikriye salondan çıktıktan sonra Gazi Paşa ile Lâtife Hanım bir süre hiç konuşmadan bakıştılar. Az sonra Gazi Paşa bu sessizliği bozarak,

"Yazık," dedi, "ne kadar zayıflamış, yüzü bembeyaz olmuş. Çok acıdım."

"Kemal, sen acıyorsun, ama ben hiç acımadım. Bu ne yüzsüzlük? Ne hakla buraya gelebiliyor? İşi ne burada? Sen olmasaydın ben kovardım."

"Hayır Lâtife, hakkımız yok onu kovmaya. Bana bu kadar hizmeti var. Hem de ağır hasta. Kendisi bunun bilincinde değil galiba. Sen sâkin ol, bir çaresini buluruz."

"Nasıl bir çare bulacaksın Kemal? Bizim görevimiz mi onun sorunlarını çözmek? Hem ne çözüm getirebiliriz? Görmüyor musun, gözleri çakmak çakmak, çılgın gibi bakıyor. Bir bunalım geçirdiği muhakkak. En iyisi sen onu hastaneye gönder."

"Lâtife'ciğim, her şeyin bir sırası var. Şimdi üzerine üzerine gitmeyelim. Yarın Ali Çavuş ona bir otel bulur. Fuat gelene kadar orada kalır. Sonra da ya onun evine geçer ya da İstanbul'a döner."

"Yani, burada bize komşu mu olacak? Asla, böyle bir şey istemem."

"Hayır, ben de Çankaya'da oturmasından yana değilim. Yapılacak şey şu: Onun İstanbul'da bir ev edinmesine yardımcı olurum. Adnan Bey'e, ya da Refet Paşa'ya söylerim, onlar Fikriye'ye bir ev alırlar. En kısa zamanda gidip kendi evine yerleşir. Bu düşüncemi Muzaffer Kılıç'a ve Fuat'a da söylerim. Onlar da bize yardımcı olurlar. Şimdi bunları benim kendisine anlatmam doğru olmaz. Ama Fikriye'nin Ali Çavuş'a güveni vardır. O bu konuyu kendisine duyurabilir, Fikriye de Ankara'da uzun süre kalamayacağını anlar."

"Peki, öyle olsun. Ama şunu bil ki, ben bu kadına bir gün bile tahammül edemem. Senin hatırın için olay çıkartmamaya gayret edeceğim."

Ertesi gün Fikriye öğleye kadar odasından çıkmadı. Öğle üzeri Ali Çavuş odasının kapısını vurdu. İçeriden "Kim o?" diye ses gelince Ali Çavuş,

"Öğlen oldu Hanımefendi, dedi. Kahvaltıya da inmediniz. Size yiyecek bir şeyler getireyim."

"Zahmet etme Ali Çavuş, karnım aç değil. Kaç gecedir de uykusuzdum, çok yorulmuştum, uyuyakalmışım. Sen bana bir çay yap, peynir, ekmek getir, başka şey istemem."

"Salona inmeyecek misiniz?"

"Hayır Ali Çavuş, hiç halim yok. Uzanıp dinleneceğim."

"Siz bilirsiniz Hanımefendi, nasıl istiyorsanız öyle olsun."

Fikriye o gün hiç odasından çıkmadı. Bütün gün yattı, kara kara düşündü. Ne güç şeydi bu tür bir yaşama katlanmak. Ayağa kalkacak gücü kendinde bulamıyordu.

Akşam üstü Lâtife Hanım Ali Çavuş'u bir kenara çekerek,

"Ne oldu?" diye sordu. "Hani bugün o kadına bir otel bakacaktınız?"

"Olmadı Hanımefendi, başını kaldıracak hali yok. Yorgun ve hasta. Bütün gün yatağından kalkmadı."

"Allah allah... Nasıl olur? Bir de onun hastalığını mı çekeceğiz? Başımıza belâ olacak bu kadın."

"Yarın inşallah Hanımefendi, bir çaresine bakarız. Zorla Köşk'ten çıkartıp sürükleyemezdim ya, af buyurun efendim."

"Hiç dinlemem Ali Çavuş. Onu gözüm görmesin. Sen onu yarın bir otele götürürsün."

"Baş üstüne efendim."

Ertesi gün Lâtife Hanım birtakım ziyaretler için erkenden Köşk'ten çıkıp gitti. Fikriye yine odasından çıkmadı. Başı dönüyor, gözleri kararıyordu. Bu halde nasıl otel arayabilirdi? Arabaya binmek şöyle dursun ayakta duracak gücü yoktu. Yine akşama kadar yattı. Ali Çavuş'tan sadece bir çorba istedi. Onu içti ve bütün gün bunalımlar içinde uyukladı. Ne Gazi odasına geldi ne de

Lâtife Hanım. Akşamüstü, Lâtife Hanım'ın Köşk'e dönmüş olduğu, hırçın hırçın seslenmesinden anlaşılıyordu. Fikriye yine odasından çıkmıyordu. Bir ara koridordan Lâtife Hanım'ın sesi duyuldu.

"Ali Çavuş, bu kadın hâlâ burada mı?"

"Burada hanımefendi, rahatsız."

"Hiç dinlemem kovun gitsin."

Lâtife Hanım bu sözleri, Fikriye'nin duyması için yüksek sesle söylemişti. Yalnız Fikriye değil, Gazi de duymuş, hırsından deliye dönmüştü. Paşa'nın o gece gözüne uyku girmedi, yatak odasına da geçmedi. Gece yarılarına kadar çalışma odasında tek başına oturdu. Fikriye de o gece sabaha kadar ağladı ve üzüntüden kahroldu. Sabahleyin mutlaka çekip gitmesi gerekiyordu. Yaşamında her şey ters gidiyor ve hiçbir şeyden zevk almıyordu artık. Kolay mıydı yaşadığı bütün tatlı şeyleri bir anda unutmak ve yeni bir yaşama başlamak? O gücü kendinde hiç bulamayacaktı. Bir uçurumun başındaydı sanki, yuvarlanıp gidecekti ama yuvarlanamıyordu bir türlü.

Sabaha karşı biraz dalmış olacaktı ki, ne Gazi'nin gittiğini duydu ne de Lâtife Hanım'ın. Ali Çavuş'tan bir çay istedi. Ne kadar da susamıştı. Dili damağına yapışıyordu. Ağzını güç açıyordu. Az sonra Ali Çavuş elinde bir tepsiyle odaya girdi. Tepside çayın yanında iki yumurta, beyaz peynir, bal ve ekmek vardı. Fikriye her birinden birer parça aldıktan sonra

"Ali Çavuş," dedi, "hemen çıkmamız gerekiyor. Beni bir otele bırakacaksın."

"İyi ama önce size bir ev bakacaktık, Paşam öyle söylemişti."

"O sonraki iş. Bugün çok yorgunum, ev bakacak gücüm yok. Önce bir otel bulacaksın."

"Düşündüğünüz bir otel var mı?"

"Evet var, hani Karaoğlan Çarşısı'nın üst başında temiz bir otel vardı. İki yıl önce konuklarımızı oraya yollardık. Herkes memnun kalırdı. Bir arabayla oraya gidelim."

"Başüstüne bacım."

Yarım saat sonra Ali Çavuş,

"Bir fayton buldum Hanımefendi," diye Köşk'e döndü. "Ne zaman isterseniz çıkarız."

Fikriye Hanım bavuluna sarıldı. Ali Çavuş bavulu elinden aldı. Kapının ağzına geldiler. Arabacı Fikriye'yi tanımıştı. Kendisini güler bir yüzle karşıladı.

"Buyurun Hanımefendi," dedi. "Ne zamandır sizi görmüyorduk, özlemiştim. Ama yorgun görünüyorsunuz."

"Evet Süleyman Efendi, biraz yorgunum, ama önemli değil."

"Öyle olur mu Hanımefendi, size canımız feda. Çok aradık sizi, çok. Siz gittiniz, Köşk'ün keyfi kaçtı."

Bahçedeki nöbetçiler Fikriye'ye selâm durdular. Fikriye ağır ağır arabaya yaklaştı ve arka koltuğa yerleşti. Ali Çavuş da arabacının yanına oturdu.

Üç çeyrek saat sonra Karaoğlan Çarşısı'ndaydılar. Araba otelin önünde durunca Ali Çavuş bavulu alıp içeri girdi. Otel katibi,

"O... Buyursunlar Hanımefendi, bizim için ne-şeref," diye Fikriye'yi karşıladı.

Ali Çavuş'la vedalaştılar. O birkaç gün için izne çıkacaktı.

Fikriye o gün hiç otelden çıkmadı. Akşama kadar yatağında uzandı. Bereket Ali Çavuş bir sepetin içine birkaç börek ve meyve gibi şeyler koyup getirmişti de Fikriye aç kalmadı. Zaten hiç aç değildi ki. Nasıl bir halsizliği vardı, anlatılır gibi değil.

Şimdi ne yapacaktı bu otel köşesinde? Fuat Ağabey'inin dönmesini bekleyecekti.

Canı hiç kimseyi görmek istemiyordu. İnsanlardan kaçar olmuştu.

Bütün gece düşündü, ne yapabilirdi? Kulakları uğulduyor ve durmadan terliyordu. En iyisi derhal İstanbul'a dönmekti. Ali Çavuş, zaten Paşa'nın kendisine orada bir ev almak istediğini söylememiş miydi? Zaten nikâh senetlerinde 'mihri müeccel' olarak belirlenen elli altın, böyle bir evi almaya yeterdi. Kira derdinden kurtulur, aileden kalan ufak bir gelirle orada gül gibi yaşardı. Ne Paşa'ya muhtaç olurdu ne de hiç kimseye. Bir an önce İstanbul'a gidip uygun bir ev araması gerekiyordu. Lanet olsun şu Ankara'ya, dedi içinden.

İstanbul'un neresinde bir ev aramalıydı? Beşiktaş'ta mı? Caddebostan taraflarında mı? Yoksa Sultanahmet veya Gedikpaşa gibi bir semtte mi? Sultanahmet'ten kötü anılarla ayrılmıştı. Oraya dönmeyecekti. Göztepe-Erenköy tarafları gözüne daha çekici göründü. Bir ev bulana kadar teyzelerinin birinde kalabilirdi.

Aklına ağabeyi Ali Enver geldi. Ağabeyi savaş sona erdikten sonra Ankara'da kereste ticaretine başlamıştı ama Fikriye'ye hâlâ küskündü. Bu tam bir kopukluktu. Fikriye onu arama gücünü kendinde bulamıyordu.

Fikriye'nin İstanbul'da bir dayısı vardı, Fahrettin Hayri Bey. Belki geçici olarak bir ev buluncaya kadar onlarda da kalabilirdi. Yani herhalde sokakta kalmazdı. Fuat Ağabeyi'nin Ankara'ya dönüşünü beklemek zorunda değildi.

Evet, yapılması gereken en doğru iş, hemen İstanbul'a dönmekti. Otel köşelerinde sürünmenin âlemi yoktu. Ertesi sabah bir faytona binerek Köşk'e çıkacak ve Paşa'ya veda edecekti. "İnşallah şu şirret kadınla karşılaşmadan Köşk'ten ayrılırım," diyordu.

Ertesi gün hemen bu düşündüklerini uygulamaya koyuldu. Otel kâtibine,

"Bana acele bir araba bulun," dedi. "Bavulumu burada bırakacağım. İki saat sonra da dönüp İstanbul'a gideceğim."

İki dakika sonra kapıya bir arabanın yanaştığını gördü. Otel hesabını ödedi ve arabacıya, "Çek Köşk'e," dedi.

Sıcak bir mayıs günüydü. Hava herhalde öğleye doğru çok ısınacak ve Ankara kavrulacaktı. Bir süre sonra araba Köşk'ün kapısındaydı. Fikriye arabacıya,

"Sen beni biraz burada bekle," dedi. "Ben Paşa Hazretleri'ne veda edip döneceğim. Beni istasyona götüreceksin. Bilet alacağım. Sonra yine beni otele bırakırsın."

Köşk'ün kapısında hiç tanıdık olmayan bir nöbetçi duruyordu. Fikriye onu başıyla selamlayıp tam kapıya yönelirken nöbetçi,

"Hanım," dedi, "nereye gidiyorsun?"

"Ne demek nereye gidiyorsun? Ben buranın eski hanımıyım. Paşa'yı görmeye gidiyorum."

"Kusura bakma, emir var, kimseyi içeri alamam. Yaver Bey'i çağırıp geleyim, sen burada bekle."

"Peki öyleyse, git Muzaffer Bey'e haber ver."

"Resuhi Bey var, ona söyleyeyim. Sen bekle. Ama adın ne senin? Kim diyeyim?"

"Fikriye Hanım dersin, bilirler."

"İyi ya, varam, gelem."

Nöbetçi içeri girdi. Kapı kapandı. Biraz sonra Resuhi Bey kapıda göründü. Fikriye onu hiç tanımıyordu.

"Buyurunuz Hanımefendi. Bir emriniz mi var? Kiminle müşerref oluyorum?"

"Ben Fikriye. Gazi Paşa'nın akrabasıyım. Lütfen kendisini görmek istediğimi bildirin."

"Hay hay Hanımefendi, hemen haber vereyim. Biraz bekler misiniz?"

Uzun bir bekleyiş. Bütün Köşk sanki başına yıkıldı Fikriye'nin. Keşke gelmez olaydı.

İçeride neler oluyordu? Resuhi Bey Gazi Paşa'ya Fikriye Hanım'ın kendisini görmek istediğini söyledi. Lâtife Hanım hemen bir dişi kaplan gibi yerinden fırlayarak,

"Yine mi o kadın? diye haykırdı. Bu ne yüzsüzlük? Kendisini dün kovduk, yine buraya gelmiş."

Mustafa Kemal ne söyleyeceğini bilemiyordu.

Lâtife Hanım Resuhi Bey'e,

"Ne bekliyorsunuz," dedi, "gönderin o kadını. Onun burada işi yok."

Resuhi Bey de hiç böyle bir tepki beklemiyordu. Muzaffer Bey'e, "Lütfen," dedi, "Fikriye Hanım'a Paşa Hazretleri'nin çok meşgul olduğunu anlatın ve kendisini bugün kabul edemeyeceğini bildirin."

Bu kez de Muzaffer Bey,

"Beyefendi," dedi, "bana böyle bir görevi vermeyin. Ben asla Fikriye Hanım'ı kovamam. O bizim çok kahrımızı çekmiştir. Ben nankör değilim, yapamam. Siz Fikriye Hanım'ın kim olduğunu herhalde bilmiyorsunuz."

Resuhi Bey, "Bu konuyu tartışmayalım," dedi. "Bu hanımı içeriye sokmayın."

Muzaffer Bey fazla direnemedi, kapıya çıkmak zorunda kaldı. Fikriye Hanım kendisini görünce çok sevindi. Ama şimdi söze nereden başlayacağını bilemiyordu. Hal hatır sorduktan sonra,

"Hanımefendi, Gazi Paşa'yı görmek istemişsiniz," dedi. "Ama çok üzgünüm, Paşa Hazretleri çok acele bir rapor hazırlıyormuş. Sizi bugün kabul edemeyecekler. Ziyaretinizi başka bir güne bırakabilir misiniz acaba?"

"Yaa Muzaffer Bey, demek öyle. Bu hiç aklıma gelmemişti. Çok teşekkür ederim."

Fikriye, beyninden vurulmuşa dönmüştü. Dizleri titriyordu. Bu ne büyük saygısızlık, ne büyük hakaretti. Paşa'nın Köşk'te olmadığını düşündü. Paşa Köşk'te olsa, Lâtife kabil değil onu geri çeviremezdi. Kıskançlığın bu derecesini hiç düşünemezdi. Bütün Çankaya başına yıkıldı. Gözleri karardı. Başı dönüyordu. Sendeleye sendeleye arabaya bindi. Muzaffer Bey'e veda bile edemeden arabacıya,

"Çek," dedi, "istasyona gidelim."

Arabacı kamçıyı şaklattı ve araba Muzaffer Bey'in şaşkın ve üzgün bakışları altında Çankaya yokuşunu inerek gözden kayboldu. Muzaffer Kılıç'ın gözlerinden iki damla yaş süzülüyordu.

İşte tam o sırada bir silah sesi duyuldu. Arabacı ne olduğunu anlayamadan dizginlere asıldı. Fikriye Hanım'ın göğsünden kan sızıyordu. Başı da önüne devrilmişti. Sanki son nefesini veriyordu.

Arabacı, "İmdat, imdat!" diye bağırmaya başladı. Az sonra Muzaffer Bey, Resuhi Bey ve nöbetçiler koşup geldiler. Resuhi Bey olayı hemen Gazi Paşa'ya iletti.

Gazi, "Ne diyorsun Resuhi, olamaz!" diye yerinden fırladı. Kapıya doğru koşarken Lâtife Hanım onu kollarından yakalayarak,

"Kemal," dedi, "nereye gidiyorsun? Sen deli misin? Şuradan şuraya gidemezsin. Sonra ne derler? Herkes seni suçlar. Sen vurdun sanırlar. Asla dışarıya bırakmam. Bak, Fikriye senden ne gü-

zel intikam almaya kalktı. Aklı sıra bizi böyle yıkacak. Başka bir şey elinden gelmedi. Biz böyle oyunlara yokuz."

Gazi boğuk bir sesle, "Resuhi Bey," dedi, "Fikriye Hanım'ı hemen Memleket Hastanesi'ne kaldırın. Gidip Başhekim Ömer Bey'le konuşun. Ben de Sıhhiye Vekili Refik Bey'e telefon ederim. Özel bir ilgi göstersinler. Mutlaka kurtarsınlar Fikriye'yi. Mutlaka... Mutlaka... Onu asla yitirmek istemem."

"Başüstüne Paşa Hazretleri."

Gazi Paşa hemen telefona koştu, Refik Bey'i bularak durumu anlattı.

"Çok rica ederim Refik Bey," dedi, "ne gerekiyorsa yapın. Hastaneye gidip ameliyatın başında bulunun. Kurşun göğsünün neresine girmiş, öğrenip bana bilgi verin. İnşallah kalp zedelenmemiştir ve ölümcül bir durum yoktur. Sizden çok acele ayrıntılı bilgi bekliyorum."

Lâtife Hanım da,

"Telaş etme Kemal," dedi, "kurtulur. Böyle bir şey yapacağı belliydi zaten. Görmedin mi bunalımlar geçiriyordu. İki gün odasından hiç çıkmadı. Çıldırmış bu kadın, yazık."

"Biliyorum Lâtife, biliyorum. Ama kendimizi de sorumlu hissediyorum. İki gün kendisiyle hiç ilgilenmedik. Odasına gidip bir kere hatırını sormadık. Bu Köşk'ün hanımefendisi olarak sana bir görev düşmez miydi? Ben de olay çıkartmandan korktuğum için kendisine hiç ilgi göstermedim. Bu sabah onu kim Köşk'e sokmadı? Resuhi Bey'e kim emir verdi? Sen mi, ben mi? Sen emir verdin, ama ben de sustum, hiç sesimi çıkarmadım. Belki veda edip gidecekti. Onun onuruyla oynadık. Fikriye'nin nasıl onurlu ve inatçı olduğunu ben çok iyi bilirim. Ona böyle davranmakla çok hata ettim. Kendimi hiç affetmeyeceğim. Onu mutlaka kurtarmalıyız."

"Kurtar bakalım, elinden gelirse."

Gazi daha fazla Köşk'te duramadı. Heyecandan elleri titriyordu. Doğru Meclis'e gitti. Hemen Refik Bey'i odasına çağırttı,

"Refik Bey," dedi, "nedir durum? Kurtulacak mı?"

"Kurtulacak inşallah Paşa Hazretleri. Şimdi hastaneden geli-

yorum. Ameliyat çok başarılı oldu. Sağ olsun Ömer Bey göğsü açıp kurşunu çıkardı. Mermi sol akciğeri büyük çapta delip kalbin yakınından geçmiş, dış muhafazayı da zedelemiş, ama kalp sağlam, endişe edilecek bir şey yok.

"Göğüsten çıkarılan mermiyi saklasınlar."

"Elbette Paşam, bu bir Browning tabancası mermisiymiş."

"Evet kendi tabancası Browning'ti. İsmet Bey hediye etmişti o tabancayı. Hiç aklıma gelir miydi? Tabanca ne olmuş?"

"Yaverler kucağında bulmuşlar o tabancayı. İçinde bir tek kurşun eksikmiş. Bu da tam bir intihar girişimi olduğunu gösteriyor. Zaten intihar olaylarında hep böyledir. İntihara kalkan tetiği ikinci kez çekemez."

"Çok teşekkür ederim Refik Bey."

Sıhhiye Vekili odadan ayrılır ayrılmaz Gazi Ankara Emniyet Müdürü Dilaver Bey'i odasına çağırttı. Dilaver Bey, Gazi'nin güvenini kazanmış bir kişiydi. Bir zamanlar Ankara'da içki yasağı vardı ve yasa o dönemde de yürürlükteydi. Emniyet Müdürü Dilaver Bey de kendi bağında üzüm yetiştiriyor ve kaçak rakı üretiyordu. Eşine dostuna dağıttığı rakılara da 'Dilaver rakısı' deniyordu.

Az sonra Dilaver Bey Paşa'nın Meclis'teki odasındaydı. Gazi, ona merhaba bile demeden,

"Dilaver Bey, intihar olayını araştırdınız mı?" diye sordu.

"Evet Paşa Hazretleri, hemen bir araştırma yaptık. Gerçekten de Fikriye Hanım'ın kendi canına kıymak istediği anlaşıldı. Silahı kucağında bulmuşlar. Kurşun kesinlikle o silâhtan çıkmış. Zaten başka türlü olmasına imkân yok. Arabacıya görünmeden hangi çılgın arabanın o kadar yanına yaklaşıp da silâhını ateşleyebilir. Arabacıyı sorguya çektik. Adam fenalıklar geçirmişti. Kendine geldikten sonra hiç kimseyi görmediğini söyledi. Zaten kim Fikriye Hanım'ın canına kast edebilir? Parasını mı alacaklardı? Yok öyle şey. Çantası, içinde bütün parası ve evrakıyla yanında bulundu. Olayın bir cinayet olmasına en ufak bir ihtimal yok Paşa Hazretleri."

Gazi daha sonra Başhekim Ömer Bey'i telefona çağırttı.

"Durum nedir Ömer Bey? Hastamız kurtuldu mu?"

"Evet Paşa Hazretleri, endişe edilecek bir durum yok. Narkoz yapmıştık, uyuyor. Bir saat sonra uyanınca kimseyi yanına sokmayacağız. Zaten birkaç gün hiç konuşmaması gerekiyor."

"Evet Ömer Bey, çok rica ederim kimseyi içeri bırakmayın. Gazetecilere de bu konuda bilgi vermeyin ve hastaneye sokmayın."

"Baş üstüne Paşa Hazretleri."

"Ömer Bey, ne gerekiyorsa yapın, mutlaka Fikriye Hanım'ı kurtarmanız gerekir."

"Kurtaracağız Paşa Hazretleri."

Ömer Bey, üç-beş gün hastaneye hiçbir ziyaretçi kabul edilmemesi için idare müdürüne emir verdi. Çünkü hastanın narkoz sonrası bir tür sayıklama durumuna düşerek abuk sabuk şeyler söylemesinden çekiniyordu. Bu gibi olaylarda hastanın saçmaladığı çok görülmüştü. Fikriye Hanım da kendisini intihar girişimine sürükleyen etkenleri yanlış değerlendirerek Gazi Paşa'yı ve Lâtife Hanım'ı güç durumda bırakacak sözler söyleyebilirdi. Bu konuda akla neler gelebilirdi? Herkes Fikriye Hanım'a Paşa Hazretleri'nin eşi gibi davranıyordu. Belki bir hayale kapılarak Paşa'yla evli olduğunu söyleyebilirdi. İyileştikten ve kendine geldikten sonra muhakkak ki o havadan kurtulacak ve her zamanki olgun, ağırbaşlı ve onurlu karakterine yeniden kavuşacaktı. Ama birkaç gün çok dikkatli davranılması gerekiyordu.

Gazeteler ertesi günlerde hiçbir şey yazmadılar. Ama fısıltı gazetesi yoluyla dedikoduların yayılması da önlenemedi. Fikriye Hanım'ın vurulduğu haberi kulaktan kulağa yayılıyordu.

Peki kim vurmuştu Fikriye Hanım'ı? O konuda somut ve kesin hiçbir söz yoktu. Bütün dedikodular her türlü yoruma açıktı.

Peki katil izini ve kimliğini belli etmemek için arabacıyı da vurmaz mıydı? Onun yanıtı yoktu.

Olayda bir kiralık katil ya da fedai varsa ona kim bu emri vermişti? Hiç kimse Gazi Paşa'yı suçlamıyordu. Elbette onun böyle bir cinayeti işletmesine en ufak bir ihtimal yoktu. Herkes Gazi'nin Fikriye'yi nasıl sevip yücelttiğini biliyordu.

Geriye kalıyordu Lâtife Hanım. Onun da böyle bir işi yaptırmasına imkân yoktu. Nereden bulacaktı silâhı çekecek adamı? Bu işi ne emir erleri yapabilirdi, ne inzibatlar ne de polisler. Hepsinin Gazi'den ödü patlardı. Lâtife Hanım Gazi'den gizli gidip bir polis memuruyla anlaşacak da bundan ne Yaver Bey'in haberi olacaktı, ne Ankara Kumandanı'nın, ne İçişleri Bakanı'nın, ne de Gazi'nin! Hele o dönemde polis ve emniyet örgütü kuş uçurtmazdı Ankara göklerinde. Bütün Türkiye gülerdi buna.

Hem neden Lâtife Hanım böyle bir işe girişsin? O elde etmişti istediğini. Köşk'te rahat rahat oturuyordu. Kıskanç olmasına kıskançtı, hem de delicesine ama başını türlü belâlara sokmanın ne gereği vardı? Lâtife Hanım'ın canavar olması gerekirdi böyle bir cinayet işine girişmesi için. Huysuzdu, geçimsizdi, kıskançtı ama canavar değildi. Fikriye, Lâtife Hanım'a hiç rakip olamazdı. Gazi Fikriye'yi değil, onu seçmişti. Fikriye yenik düşmüştü, çekip gidiyordu. Lâtife Hanım ne diye uğraşacaktı bu zavallı hasta kadınla?

Fikriye ameliyatın ertesi günü kendine gelince, "Ben neredeyim? Burası neresi?" diye gözlerini açtı. Başucundaki hemşire ona, başına gelen o korkunç olayı anlattı. Fikriye bunları şaşkınlıkla dinledi, derin bir uykudan uyanıyormuş gibiydi. Pişmanlık duyguları içinde her şeyi daha net görmeye çalışıyordu. Sanki ne diye intihara kalkışmıştı? Neydi bu başına gelenler? Boğuk bir sesle,

"Hayır, ölmek istemiyorum!" diye haykırdı. "Hayır, ölmek istemiyorum!... Ölmek istemiyorum!..."

"Ölmeyeceksiniz Fikriye Hanım, bakın iyileştiniz. Kurşunu da çıkardılar."

"Ne kurşunu? Burası neden tentürdiyot kokuyor? Alkol kokuyor burası...Kan kokuyor... Yoksa benden mi geliyor bu kokular?"

"Fikriye Hanım sakin olun. Başhekim'i çağırıyorum."

Az sonra Ömer Bey girdi odaya.

"Bakın Fikriye Hanım," dedi, "beni tanıyorsunuz. Kaç kez Köşk'e gelip size bakmıştım."

"Tabii, elbette Ömer Bey, ben şimdi neredeyim?"

"Hastanedesiniz Fikriye Hanım, bir kaza geçirdiniz. Canınıza kıymaya kalkmışsınız."

"Evet, evet, öyle oldu ama kurtuldum, değil mi?"

"Kurtuldunuz Fikriye Hanım. Ama bir daha böyle çılgınlıklar yaparsanız sizi kurtaramam."

"Yapmayacağım Doktor Bey, söz veriyorum. Bir bunalım geçirmiştim. Artık aklım başıma geldi, merak etmeyin Ömer Bey."

"Anlıyorum Fikriye Hanım, size sinirlerinizi sakinleştirecek bir ilâç vereceğim. Uyuyup dinleneceksiniz. Sonra da eski sağlığınıza kavuşacaksınız, eskisi gibi olacaksınız."

"Aman Doktor Bey, eskisi gibi olmayayım. Ben yeni bir yaşama başlamak istiyorum."

"Başlayacaksınız Fikriye Hanım, her şey eskisinden daha iyi, daha güzel olacak. Mutlu günler göreceksiniz. Hiç endişe etmeyin."

"Ne tatlı bir şey hayata yeniden dönmek. Yeni umutlar taşıyabilmek. Doktor Bey ne olur, benim yaptığım bu çılgınlığı kimse duymasın. Ben iyi olacağım, değil mi?"

"Elbette Fikriye Hanım. Sizi böyle görmek bizim için ne büyük mutluluk."

Fikriye yeniden yaşama dönmüş gibiydi. Verilen sakinleştiricilerin etkisiyle az sonra gözlerini kapadı ve derin bir uykuya daldı.

Ankara'da olayı gizli tutmaya çalışıyorlardı. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, bu intihar girişiminden söz etmedi. İstanbul basınında da tek satır yazı çıkmadı. Fikriye'nin durumu günden güne iyiye gidiyordu. Ömer Bey günde birkaç kez kendisini görmeye geliyor ve onunla yakın bir dost gibi konuşuyordu. Refik Bey de günaşırı hastaneye uğruyor ve Fikriye'nin sağlık durumuyla ilgileniyordu. Ayrıca her gelişinde Başhekim'e,

"Aman Ömer Bey'ciğim, çok rica ederim elinizden ne gelirse yapın," diyordu. Kemal Paşa'nın kendisine ne kadar değer verdiğini biliyorsunuz. Paşa çok üzgün. Cephede bile ben hiç kendisini bu kadar üzüntülü görmemiştim. Gerekirse Fikriye Hanım'ı yeniden Almanya ya da İsviçre'ye gönderelim. Bana gelişmeler hakkında her gün rapor verin."

"Refik Bey'ciğim hiç telaş etmeyin. Hastayı kurtardık, bir hafta sonra taburcu edeceğiz..."

"Buna çok sevindim. Paşa'ya müjde vereceğim."

Günler günleri kovalıyor ve Fikriye yavaş yavaş iyileşiyordu. Ankara'nın sıcakları da fena bastırıyordu. Odayı bir vantilatörle serinletmeye çalışıyorlar ama Fikriye yine ter içinde kalıyordu. Akciğerini saran 'plevra' ve 'perikardi' tabakalarında biriken kanlar nefes almasını güçleştiriyor ve verem nedeniyle ortaya çıkan *caverne'ler* de sıkıntılar yaratıyordu. Bunlar, hastalığın normal süresi içinde beklenen durumlardı.

Bir hafta sonra hastanın ateşi yükseldi, halsizliği arttı, çarpıntılar baş gösterdi. Durum kötüye gidiyordu. Yeni bir konsültasyon yapıldı; doktorlar zatürree teşhisi koydular. Elden gelen her şey yapıldı ama ateş düşmüyor, terleme önlenemiyor ve hastanın durumu ağırlaşıyordu. Artık Fikriye ne konuşabiliyor ne de gözlerini açabiliyordu. Yapılacak bir şey kalmamıştı. 30 Mayıs sabahı yatağın başucunda bekleyen hemşire, öksüren ve hırıltılı sesler çıkaran Fikriye'nin durumunu çok kötü görünce, hemen Başhekim'i çağırdı. Zaten Ömer Bey de kaç gecedir evine gitmiyor, hastanede kalıyordu. Başhekim telâşla odaya girdiği zaman Fikriye'yi cansız buldu; birkaç dakika önce son nefesini vermişti.

Fuat Bulca'nın kızı Türkân Bulca'ya göre Fikriye'nin Ankara'ya geldiği gün Fuat Bey Çankaya'daki evinde olsaydı, elbette Fikriye'nin Köşk'e gitmesine izin vermeyecek ve bu felâket başına gelmeyecekti.

Artık olayın gizlenecek yanı kalmamıştı. Kara haber o gün bütün Ankara'da duyuldu. İstanbul'da çıkan *Vatan* gazetesi de ertesi gün, 1 Haziran 1924'te, olayı yanlışlıklarla dolu olarak 3. sayfanın 1. sütununda şöyle duyurdu:

"Ankara'da bir intihar

30 Mayıs sabahı İstanbul'dan Ankara'ya giden Zeynep Fikriye Hanım namında bir kadın tabanca ile intihar etmiştir.

Müntehire (intihar eden kadın) intihardan evvel polise La-

zistan mebusu Fuat Bey'in yanına misafir geldiğini ifade etmiş ve kaydı o surette yapılmıştır (Gar'da olsa gerek).

Fikriye Hanım Ankara'ya gelince doğruca elyevm (o gün) Ankara'da bulunmayan Fuat Bey'in Çankaya'daki evine gitmiş fakat mezkûr (adı geçen) haneye uğramaksızın Reisi Cumhur dairesine giderek Reisi Cumhur ve refikalarını görmek istediğini söylemiştir. Gazi ile görüşmesinin mümkün olamayacağı kendisine bildirilince, Fikriye Hanım beklettiği kira arabasıyla yeniden avdete (dönmeye) mecbur olmuş ve esnai avdette (dönüş sırasında) üzerinde bulundurduğu anlaşılan tabancayla arabada intihar etmiştir.

Alınan malûmata (bilgiye) nazaran Fikriye Hanım'ın Reisi Cumhur Hazretleri'ne uzak bir karabeti (akrabalığı) olup kimsesizliği ve hastalığı dolayısıyla takriben (yaklaşık) iki buçuk sene evvel Gazi Paşa'nın mazharı himaye ve muavenetine nail olmuş (korumasına ve yardımına erişmiş) ve hastalığın acil bir durum göstermesi üzerine bir ay tedavi için Almanya'ya bir sanatoryuma gönderilmiştir.

Fikriye Hanım Avrupa'dan avdetinden beri diğer akrabaları nezdinde (yanında) ikâmet etmekte bulunuyordu."

Mustafa Kemal yıllar sonra bir gün kardeşi Makbule'ye şöyle diyecektir:

"İki kadın beni sevdi. Biri ben olduğum için, hiçbir şey beklemeden. Öteki ise mevkim için.

Sonra Ne Oldular?

Peki 30 Mayıs 1924'ten sonra olaylar nasıl gelişti, bu romanda adı geçen kişiler ne oldu?

Abdürrahim Tuncak (1908-1988): Mustafa Kemal'in evlât edindiği Abdürrahim Bey, önce Akaretler'deki evde yaşadı, sonra da Çankaya'daki köşkte. Orada ilkokula gitti. Fikriye ve Mahmut Soydan onunla yakından ilgilendiler. Mustafa Kemal onu eğitim için Almanya'ya gönderdi. Orada Elektrik Yüksek Okulu'nu bitirdikten sonra 1937'de Türkiye'ye döndü. Ankara Elektrik, Gaz, Otobüs İşletmesi'nde çalıştı. Makbule Atadan, Abdürrahim Tuncak'ın eşini manevi evlât edindi. Atatürk'ten Makbule Atadan'a kalan bazı özel eşyalar da Abdürrahim Bey'in ailesine geçti. Onlar da bu eşyaları müzeye bıraktılar.

Adnan Adıvar, Dr. (1882-1955): Birinci, ikinci ve yedinci dönemlerde Millet Meclisi'nde bulundu. Önce Sağlık bakanlığı, sonra da Dışişleri bakanlığı yaptı. Meclis İkinci başkanlığına seçildi. 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Genel Yönetim Kurulu üyesi oldu. 1926 da eşi Halide Edip'le birlikte 13 yıl yurtdışında yaşadı. Türkiye'de döndükten sonra İslam Ansiklopedisi Yazı Kurulu başkanlığına getirildi. 1946'da Demokrat Parti listesinden İstanbul milletvekili seçildi. Bilim, düşünce ve felsefe konularında kitaplar yazdı.

Ali Enver Özdinçer (1884-1949): Fikriye Hanım'ın ağabeyi olan Ali Enver, Kurtuluş Savaşı yıllarında Bozöyük'te bulundu. Çolak İbrahim'e katıldı. Ordunun ihtiyacı olan [illegible] sağladı. Savaştan sonra Ankara'da kereste ticaretiyle uğraştı. 1930'da Fuat Bulca kendisine Türk Hava Kurumu'nda bir görev verdi. Sonra Tapu Kadastro'da görev aldı.

Ali Fethi Okyar (1880-1943): 1913'te İstanbul'dan mebus seçil

mişti. 1917'de İstanbul'da Dahiliye nâzırlığına getirildi. Anadolu'ya kaçtıktan sonra hep Mustafa Kemal'in yanında yer aldı. Dört ay başbakanlık yaptı (Kasım-Mart 1924). Sonra, Paris'e büyükelçi olarak gönderildi. 1930'da Mustafa Kemal'in çağrısı üzerine görevinden ayrılarak Ankara'ya geldi ve Serbest Fırka'yı kurdu. Partiyi kapattıktan sonra da Londra büyükelçiliğine atandı. 1939'da yeniden Meclis'e girdi. Çeşitli yıllarda altı dönem milletvekilliği, İçişleri, Savunma, Adalet bakanlığı ve Meclis başkanlığı yaptı.

Ali Fuat Cebesoy (1882-1968): 1920'de Moskova Büyükelçisi oldu. Askerlikten ayrıldıktan sonra Konya'dan milletvekili seçildi. 10 dönem milletvekilliği, Nafıa (Bayındırlık) ve Münakale (Ulaştırma) bakanlığı ve Meclis başkanlığı yaptı.

Cevat Abbas Gürer (1887-1943): Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri olarak onunla birlikte Samsun'a çıkanlar arasındaydı. Yozgat ayaklanmasının bastırılmasında görev aldı. Beş dönem milletvekilliği yaptı.

Fevzi Çakmak (1876-1950): Nisan 1920'de Ankara'ya gitmeden önce İstanbul'da Harbiye Nâzırı'ydı. Damat Ferit Paşa'nın kuracağı kabineye katılmayarak istifa etti ve Anadolu'ya geçti. Rütbe ve nişanları geri alındı. İdamı için fetva çıkartıldı. 1920 Mayısı'nda Milli Müdafaa vekilliğine getirildi ve Vekiller Heyeti başkanlığı görevini de üstlendi. Sakarya Zaferi'nden sonra Büyük Millet Meclisi kararıyla mareşal oldu. 1923'te Genelkurmay başkanlığına atandı ve bu görevini, 1944'te emekliye ayrılıncaya kadar sürdürdü.

Fikret Onuralp, Dr. (1887-1946): Birinci, ikinci ve üçüncü dönem Kozan, Ertuğrul ve Bilecik milletvekiliydi. Mustafa Kemal'in Derne Cephesi'nden arkadaşıydı. Süreyya Yiğit'in eniştesi olurdu. Refik Saydam'ın dostuydu. 1920-24 yıllarında Mustafa Kemal'in sofrasında sürekli yer alırdı. Yavuz-Havuz olayına adı karıştığı için bir süre tutuklandı. Aklandıktan sonra Paris'e gidip cerrahi ihtisası yaptı. Orada Rauf Orbay, Adnan Adıvar ve Halide Edip'le yıllarca beraber oldu. 1932'de yurda dönünce Beyoğlu Belediye Hastanesi başhekimliğine getirildi ve politikayla hiç uğraşmadı.

1946'da Demokrat Parti listesinden milletvekili seçildi. 1947'de partiden ayrıldı ve Millet Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Cenazesi 1950'de çok büyük gösterilerle kaldırıldı.

Fuat Bulca (1881-1962): Mustafa Kemal'in, üvey babası Ragıp Bey tarafından akrabası olurdu. Fikriye Hanım'la da yakın akrabaydı. Mustafa Kemal'in çocukluk arkadaşı olan Bulca da Harbiye'de okudu. Trablusgarp Savaşı'na katıldı. Birinci Dünya Savaşı'nda Diyarbakır'da Mustafa Kemal'in yanındaydı. Erzurum ve Sivas kongrelerinde Mustafa Kemal'in yanından ayrılmadı. Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara Kumandanı'ydı. Dört dönem milletvekilliği yaptı. Uzun yıllar Türk Hava Kurumu başkanlığında bulundu.

Mustafa Kemal'in yaverliğini yapmış olan Şükrü Tezer'in yazdığı ve Türk Tarih Kurumu'nun 1972'de yayınladığı *Atatürk'ün Hatıra Defteri* adlı kitapta belirtildiğine göre, "Fuat Bulca, Atatürk'le ilgili anılarını kaleme alarak 300 sayfalık bir eser meydana getirmiş fakat bunlar kaybolmuş, daha doğrusu çalınmıştır. Böyle bir belgenin yok olması çok üzücüdür. Ne var ki Fuat Bulca'nın kızı Türkân Bulca, böyle bir anı kitabının hiç yazılmadığı kanısında olduğunu belirtmektedir.

Fuat Bulca dört dönem milletvekilliği yapmış ve 1962'de bir trafik kazasında ölmüştür.

Halide Edip Adıvar (1884-1964): Eşi Adnan Adıvar'la birlikte 13 yıl Fransa, İngiltere, Amerika ve Hindistan'ta yaşadıktan sonra 1939'da yurda döndü. İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde profesör oldu. Sayısız roman yazdı. 1950 döneminde Demokrat Parti listesinden İzmir Milletvekili seçildi.

Hüseyin Rauf Orbay (1881-1967): Meclis'in birinci döneminde görev aldı. 1921'de Nafıa (Bayındırlık) vekilliğine getirildi. 1922'de Meclis İkinci Başkanı, sonra da Başbakan oldu. İzmir suikastı olayından sonra 10 yıl yurtdışında kaldı. Yurda döndükten sonra Londra büyükelçiliğine atandı.

İbrahim Süreyya Yiğit (1880-1952): Mustafa Kemal'le Derne Cephesi'nde arkadaş olmuşlardı. Bu dostlukları Gelibolu'da da sürdü. Erzurum ve Sivas kongrelerinde beraberdiler. Sekiz dö-

nem Kocaeli milletvekilliği yaptı. Bütün yaşamı boyunca Mustafa Kemal'e, İsmet İnönü'ye ve devrimlere bağlı kaldı.

Kâzım Karabekir (1882-1948): Erzurum Kongresi'nin toplanmasında önemli rol oynadı. Sarıkamış, Kars ve Gümrü kalelerinin alınmasını sağladı. Ermeni ordusunu tasfiye ettikten sonra barış görüşmelerini yönetti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı ve partinin liderliğine seçildi. 1938'de yeniden Meclis'e girdi, Meclis başkanlığına seçildi. 6 dönem milletvekilliği yaptı.

Lâtife Hanım (1898-1975): 29 Ocak 1923'te Gazi Paşa'yla evlenen Lâtife Hanım, 5 Ağustos 1925'te ayrıldı. Önce İzmir'de, sonra da İstanbul'da yaşadı. Hiçbir gazeteciyle konuşmadı. Anılarını yazmadı. 13 Temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Makbule Atadan (1885-1956): Mustafa Kemal'in kız kardeşi. 1930'da Serbest Fırka kurulurken, Mustafa Kemal kız kardeşinin de o partide yer almasını önerdi. Parti kapanınca, Makbule Hanım'ın siyasi yaşamı da sona erdi.

Mazhar Müfit Kansu (1874-1948): Erzurum ve Sivas kongrelerinden sonra Birinci Büyük Millet Meclis'ine Hakkâri milletvekili olarak giren Mazhar Müfit, 1925 Şubatı'nda patlayan Şeyh Sait ayaklanması üzerine, Doğu'da kurulan İstiklal Mahkemesi'ne başkanlık etti. Hakkâri'den sonra Denizli ve Çoruh'tan milletvekili seçildi. Yedi dönem milletvekilliği yaptı. 13 Kasım 1948'de öldü.

Mustafa Fehmi Gerçeker (1873-1950): Karacabey'de dürüstlüğü, çalışkanlığı ve alçakgönüllülüğüyle tanınmış bir müftüydü. Arapça ve Farsça biliyor, aruz ve hece vezniyle şiirler yazıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temsicileriyle yakın ilişkileri olduğu için Cemiyet'in Karacabey temsilcisi sayılıyordu. Hürriyet İtilaf Fırkası işbaşına geçince, görevden alındı ve Karacabey'de kurulan Müdafaayı Hukuk Cemiyeti'nin başkanlığına getirildi. 1920'de Büyük Millet Meclisi için yapılan seçimlerde milletvekilliğine seçildi. Ankara'da Mustafa Kemal'le tanıştı ve Birinci Meclis'te Şeriye vekilliğine getirildi. Fevzi Paşa'nın Vekiller Heyeti Başkanı, yani Başbakan olduğu dönemde üç kez Vekiller Heyeti

Başkan vekilliği, yani Başbakan vekilliği yaptı. Ölümüne kadar sekiz dönem milletvekili olarak kaldı.

Gerçeker Ankara'ya ilk geldiği sıralarda, Damat Ferit Paşa, Padişah'ın isteğine uyarak Şeyhülislam Dürizâde Abdullah Efendi'ye, 'İstanbul Hükümeti'ne ve Halife'ye başkaldıranların öldürülmesinin dine uygun olacağı'nı belirten bir fetva yayınlatmıştı. Milli Mücadele'nin bütün önderleri bu fetvada yer alıyordu. Ankara'da bulunan müftüler ve din adamları da Şeyhülislamın fetvası üzerine ortak bir karşı fetva yayınladılar. O fetvada ise düşmanla işbirliği yapanların, bu uğurda adam öldürenlerin, günahların en büyüğünü işlemiş olacakları ilân ediliyordu. Bu karşı fetvayı hazırlayanlardan biri Mustafa Fehmi Efendi, öteki de Ankara Müftüsü Rıfat Efendi'ydi.

Her zaman partilerüstü bir kişiliği ve saygınlığı vardı. Büyük oğlu *Tevfik Gerçeker* (1898-1982), Danıştay'ın kurucularındandı. Anayasa Mahkemesi üyeliği yaptı. Son dönemde Diyanet İşleri Başkanı'ydı. Baba ve oğul, devlete ve Atatürk'e bağlılıkları ve dürüstlükleriyle tanınırdı.

Nuri Conker (1881-1937): Fuat Bulca ve Mustafa Kemal'le akraba olurdu. Dört dönem milletvekilliği yaptı. Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşıydı. Conker soyadını, Conkbayırı Savaşı'ndaki başarısından dolayı ona Mustafa Kemal verdi. Serbest Fırka'nın sekreterliğini de yaptı.

Refet Bele (1881-1963): 1920'li yıllarda Delibaş, Demirci Efe ve Çerkez Ethem olaylarında önemli roller oynadı. Birinci dönemde İzmir'den milletvekili seçildi. İki kez İçişleri bakanlığı ve bir kez de Milli Savunma bakanlığı yaptı. Ankara Hükümeti'nin temsilcisi olarak İstanbul'a gönderildi. İstanbul'a girerken büyük gösterilerle karşılandı.

Meclis'in ikinci döneminde İstanbul'dan milletvekili seçildi. Sonra da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na girdi. İzmir suikastı kovuşturması yapılırken tutuklandı ve aklandı. 1939'da İstanbul'dan milletvekili seçildi ve görevini 1950'ye kadar sürdürdü. O dönemde Birleşmiş Milletler Filistin Mültecilerine Yardım Komitesi'nde de görev aldı.

Refik Saydam (1881-1942): Altı dönem milletvekilliği ve uzun yıllar Sağlık ve İçişleri bakanlığı yaptı. 1938'de CHP Genel sekreterliğine seçildi. İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra 1939'da başbakanlığa getirildi. II. Dünya Savaşı'nın en güç yıllarında yolsuzluklarla savaştı ve devlet yönetimini yeniden örgütlemeye çalıştı.

Ruşen Eşref Ünaydın (1892-1959): Gazeteci ve yazardı. Dört dönem milletvekilliği yaptı. 1933'te Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri oldu. Tiran, Atina, Budapeşte ve Londra büyükelçiliklerinde bulundu.

Salih Bozok (1881-1941): O da Nuri Conker ve Fuat Bulca gibi Mustafa Kemal'in çocukluk arkadaşıydı. Uzaktan da akrabası olurdu. Yıllarca Paşa'nın başyaverliğini yaptı. Beş dönem milletvekili oldu, Mustafa Kemal'in ölümü üzerine intihar girişiminde bulundu. Güçlükle kurtuldu. Anılarını yazdı.

SONSÖZ

Gazi ve Fikriye romanı bir biyografi değil, belgesel ve tarihsel bir kurgudur. Fikriye'nin hayatta kalan yakınlarına göre Mustafa Kemal kendisini sınırsız bir aşkla seven bu kadınla, kitapta belirtilen koşullarda geleneksel bir biçimde evlenmiş, ama bu olay gizli tutulmuştur. Bu evlenmenin nedeni, Mustafa Kemal'in Fikriye'yi koruma endişesidir. Çok onurlu, duygulu, içine kapalı bir yaradılışta olan Fikriye de verdiği söze bağlı kalarak nikâh olayını hiç açıklamamıştır.

Mustafa Kemal'in çevresinde olanların yakınları ise bu evlenme olayını hiç duymadıklarını belirterek Fikriye'nin yakınlarının görüşlerine katılmadıklarını söylemektedirler.

Yazar, kesin bir yargıya varmadan romanını bu ikilem üzerine oturtmuştur.

Ortada bir gerçek varsa, o da Fikriye'nin onu ölüme götüren dramıdır. Mustafa Kemal'i delicesine seven ve onun Lâtife Hanım'la evlendiğini duyduğu andan itibaren derin bunalımlar yaşayan Fikriye, Köşk'te itilip aşağılanınca, direnme gücünü yitirmiş ve düşünmeden yaptığı bir davranışla canına kıymıştır.

Fikriye ile Mustafa Kemal'in nikâh tanıkları, hiçbir belge bırakmadan bu dünyadan göçüp gitmişler ve olayın ayrıntıları tarihin karanlıklarına gömülmüştür.

"Beni iki kadın çok sevdi: Biri yalnız ben olduğum için, öteki mevkim için." (MUSTAFA KEMAL)

Mustafa Kemal'i, karşılık beklemeden, yürekten,
yalnızca 'O' olduğu için seven tek kadın Fikriye...

Milli mücadelede her zaman onun yanında olmasa da,
desteğini hep hissettiren Fikriye...

Ne yazık ki Fikriye'nin, bu içten sevgi karşılığında
elde edebildiği tek şey büyük bir hayal kırıklığı olmuştu.

Hıfzı Topuz'un bu tarihsel romanında,
Mustafa Kemal ile Fikriye'nin tanışmaları,
ilişkilerinin bilinmeyen yönleri
ve Fikriye'nin trajik sonu sürükleyici
bir dille anlatılıyor.

ISBN 975-14-0822-9

9 789751 408228